

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Görgei 200

KEDVES GYULA

*Tehetség és tapasztalat –
Görgei Artúr és Aulich Lajos
együttműködése 1848/1849-ben*

HAJAGOS JÓZSEF

*„Én nem tántorodhatom meg benne...” –
Görgei Artúr és
Leiningen-Westerburg Károly gróf
tábornokok kapcsolata
a szabadságharcban*

HERMANN RÓBERT

*A tábornok neje –
Görgei Artúr felesége, Adèle Aubouin*

CSORBA GYÖRGY

*Árulótól a nemzeti hősig.
Görgei Artúr megítélése
az országgyűléseken, 1861–1990*

**33. évf.
2018**

3. szám

Bemutatjuk Gergely András történészt

33. évfolyam

2018. 3. sz.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

PELYACH ISTVÁN

A kiadvány

az

Nemzeti Kulturális Alap

a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara,
a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara,
a Szegedért Alapítvány,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a Nemzeti Együttműködési Alap,

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

MINISZTERELNÖKSÉG

Crossborder

CROSSBORDER FILM KFT.

támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCsik PéTER
GALAMB GyÖRGY
HUNYADI ZSOLT

KOSZTA LÁSZLÓ

PAPP SÁNDOR
PELYACH ISTVÁN
SZÁSZ GéZA
TOMKA BéLA
TÓTH HAJNALKA
TÓTH SZERGEJ
VUKMAN PéTER

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmányok

KEDVES GYULA Tehetség és tapasztalat. Görgei Artúr és Aulich Lajos együttműködése 1848–1849-ben	5
HAJAGOS JÓZSEF „Én nem tántorodhatom meg benne...” Görgei Artúr és Leiningen-Westerburg Károly tábornokok kapcsolata a szabadságharcban	23
KEMÉNY KRISZTIÁN „Tüntetés” a fővezér ellen? Görgei Artúr, Asbóth Lajos és a II. hadtest tisztikarának nyilatkozata (1849. június 22.)	37
HERMANN RÓBERT A tábornok neje. Görgei Artúr felesége, Adèle Aubouin	69
ZÁVODSZKY GÉZA Pethő Sándor találkozása Görgei Artúrral	102
CSORBA GYÖRGY Árulótól a nemzeti hősig. Görgei Artúr megítélése az országgyűléseken, 1861–1990	123

Műhely

ZAKAR PÉTER Vécsey Károly gróf különös házassága	140
---	-----

Múltidéző

A tábornok – szokatlan nézőpontokból. Négy emlékirat Görgei Artúrról (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Hermann Róbert)	148
---	-----

Elmélet és módszer

TOMKA BÉLA Erőszak a történelemben: jelentések és hosszú távú trendek	170
--	-----

Kitekintés

„...a történettudományt is elérte az a szemléleti fordulat, amely a forrásokat már szemantikai szempontból is szemügyre veszi.” Beszélgetés Gergely Andrásal (Az interjút készítette: Pelyach István, szerkesztette: Rotár Krisztina)	186
Gergely András műveinek válogatott bibliográfiája	194

Figyelő

Magyar és oszmán összecsapások 1601-ben (Bagi Zoltán Péter: <i>„Én alig voltam erős és rettenetes harczon és viadalon, mint ez vala.” A keresztény és az oszmán főszereg harca 1601-ben. Iszkaszentgyörgyi Községi Önkormányzat, Iszkaszentgyörgy, 2016.)</i>	
BARÁTH ZSOLT	197

A „kisebbség többsége”, avagy nemzetállamok a birodalmak romjain (<i>Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés: Birodalmak és nemzet- államok a közép-európai régióban [1848–1938]. Szerkesztette Szarka László. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2017.</i>)	
BÁLINT ZSOLT	200
Egy elfelejtett sikerről – szakszemmel (<i>Dénes Tamás – Szegedi Péter: Az 1938-as magyar VB-ezüst, és ami mögötte van. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2018.</i>)	
N. PÁL JÓZSEF	204
A magyar–arab kapcsolatok története (<i>J. Nagy László: Magyarország és az arab világ 1947–1989. JATEPress, Szeged, 2017.</i>)	
BALOGH ÁDÁM	208
Az utolsó belga tabu (<i>Bruno Cheyns: Léon Degrelle. De Führer uit Bouillon, Antwerpen, Vrijdag, 2017.</i>)	
ZÁGONI-BOGSCH GERGELY	213
A fegyvertelen hadsereg (<i>Győri Szabó Róbert: FC Katalónia. A Barça és a katalán függetlenség. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2016.</i>)	
IFJ. PÁL JÓZSEF	217
Számunk szerzői	221

KEDVES GYULA

Tehetség és tapasztalat

Görgei Artúr és Aulich Lajos együttműködése 1848–1849-ben

Rendhagyó, bár a katonaelet forgandóságában azért előforduló jelenet játszódott le 1848. november végén a forradalmi Magyarország legfontosabb seregtestének pozsonyi főhadiszállásán. Egy olyan ezredes jelentkezett alakulatával szolgálatételre, akinek több szolgálati éve volt, mint parancsnokának életévé. Az idősödő törzstiszt, Aulich Lajos akkor már harminchat éve katonáskodott, míg az alig négy hete tábornokká előléptetett Görgei Artúr még csak a 31. életévébe lépett. Aulich már akkor őrnagy és zászlóaljparancsnok volt, amikor parancsnoka első csapattiszti beosztásába lépett a Nádor-huszárok szakasziparancsnokaként. Míg az előbbi 1200 főnyi alakulatot vezényelt 1844-ben, a másik alig 40 huszárt. Egy ilyen szereposztásból ritkán alakul ki harmonikus kapcsolat két ember között: ebből mégis ez következett.

A két tiszt alig kilenc hónapra korlátozódó kapcsolata az egymás kölcsönös tiszteletén alapuló sikeres együttműködés története, ami nem volt általános a szabadságharc alatt, sőt kifejezetten ritkaságszámba ment a gyorsan változó események hullámverésében egymás mellé rendelt '48-as honvéd tábornokaink esetében. Ebben minden bizonnyal fontos szerepet játszott Aulich Lajosnak minden kortársa által egyöntetűen elismert és csodált nyugodt, sztoikus természete, amelynek köszönhetően ő volt az egyetlen komolyabb beosztást betöltő katonai vezető, aki a szabadságharc során egyik tábornoktársával sem került ellentétbe. Ez különösen a Henryk Dembiński és Perczel Mór nevéhez kötődő afférok fényében elismerésre méltó, de pályája során Görgei Artúr is komolyan összezdült jó néhány tisztársával, mely konfliktusok a későbbiekben kibékíthetetlen ellentétekké váltak.¹

Aulich és Görgei kapcsolata négy szakaszra bontható, s ezek, ha a közösen elért sikerek tekintetében nem is, de a kölcsönös tisztelet és egymás megbecsülése terén mindvégig folyamatosan emelkedő tendenciát mutattak. Bizonyítja ezt az is, hogy Aulich – jó néhány mártírtársától eltérően – jótárgyat sem változtatott Görgeiről alkotott pozitív véleményén még az akasztófa árnyékában sem – legalábbis nem adott hangot ilyenek.

¹ Gondoljunk csak a két legsúlyosabbra, Perczel Mórral majd Henryk Dembińskivel való összeütközéseire, de a két fölrendelt főparancsnokkal, Móga János és Vetter Antal altábornagyokkal is hadilábon állt. Különös módon amíg a szinte minden mellé rendelt parancsnokkal együttműködni képtelen Perczel az alárendelt tábornokokkal és hadosztály- vagy dandárparancsnokokkal jól kijött, addig Görgei az alárendelt tábornokokkal, hadtestparancsnokokkal is jó nagyokat koccant. Közismert a Guyon Richárdval és Nagysándor Józseffel való ellentéte, de az általa korábban kifejezetten kedvelt Asbóth Lajosból is sikerült életre szóló haragot kiváltania, ahogy Kmety György vitriolos írásai is komoly sérelemről árulkodnak (bár ez utóbbi már sokkal inkább az emigrációs politika alapállásából, mintsem higgadt szabadságharcos értékelésből eredeztethető).

Kapcsolatuk első időszaka a megismerkedése 1848 decemberétől. Hamar kialakult közöttük a kölcsönös bizalom, s az a téli hadjárat legendás felvidéki visszavonulása során mélyült el.

A második korszakot jellemezhetjük úgy is, mint a beosztott tábornokság idejét 1849. február közepétől március végéig, ezen idő alatt Görgei egy fölé kinevezett főparancsnok, Aulich pedig többnyire Görgei alárendeltségében tevékenykedett.

A legsikeresebb időszakot a vezértárs fogalommal írhatjuk le talán a leghitelesebben, ami a dicsőséges tavaszi hadjárat idejét öleli fel április–május folyamán.

Kapcsolatuk legrövidebb periódusa Aulich hadügyminiszterségének négy hetére korlátozódott 1849 nyarán, s a távolból segíteni akaró bajtárs megnevezéssel jellemezhető leginkább.

Az egymás iránt érzett tisztelet a közösen megvívott harcok során s az elérendő cél közossége révén fokozatosan barátsággá mélyült, ami érdekes módon fordított arányban állt fizikai közelségükkel. Ez utóbbi tekintetben a vizsgált időszak három, nagyjából azonos időtartamú részt ölel fel. Az első, bő három hónapos időszakot Aulich Görgei közvetlen alárendeltségében töltötte, napi kapcsolatban álltak, s ez nem csak a jelentésekre korlátozódott. Csupán december második felében szakadtak el hosszabb időre egymástól, amikor Görgei hadtestének a Dunántúlon visszavonuló zömét vezényelte, Aulich pedig a Duna bal partján, Komáromon keresztül visszahúzódó csapatok között hozta a főváros térségébe tartalékként szolgáló dandárát. A második, mintegy két és fél hónapos időszak Aulich hadtestparancsnoki tevékenységét jelenti, helyesebben annak március derekától május 22-ig tartó részét, amikor már kikerült Görgei közvetlen alárendeltségéből. A napi kapcsolat megszűnt közöttük olyannyira, hogy március 14. és 30., illetve április 10. – május 5. között (tehát a kérdéses időszak nagyobbik felében) tartósan távol voltak egymástól, s csak írásban érintkeztek. Az utolsó, szűk három hónapos időszak döntő részét egymástól távol töltötték, amiben meghatározó szerepet játszott, hogy Aulich május 22. és július 14. között gyakorlatilag szolgálaton kívül gyógykezelte magát. Eközben egyszer találkoztak, 1849. június 30-án Komáromban. Ezt követően Aulich négyhetes hadügyminisztersége alatt csupán augusztus 9-én találkoztak, s mindössze öt napra, hiszen Görgeit 14-én elszakították tábornoktársaitól az orosz fogságban, és Nagyváradra szállították.

Harmonikus viszonyuk tehát nem függött attól, hogy egymás közelében vagy egymástól távol tevékenykedtek. Mindazonáltal kapcsolatuk meghatározó, legérdekesebb két időszaka a megismerkedésük ideje, illetve a tavaszi hadjárat első fele, amikor Görgei megbízonyosodhatott arról, hogy Aulichban önálló feladatok sikeres megoldására képes vezértársra talált. Tanulmányunkban ezek bemutatására koncentrálnak.

Bizalmas bajtársiasság kialakítása – a nehézségek közepette

A két ember összecsiszolódása különösebb probléma nélkül, viszonylag gyorsan ment, ami nem volt magától értetődő, és nem csak a bevezetőben jelzett szokatlan helyzet miatt, ami egy céltudatos, sikeres karriert építő katonatisztet zavarhat, és az esetek döntő többségében ellenérzést, esetleg dacos ellenszegülést is eredményez. Görgei és Aulich két külön világból érkezett. Az ifjú fővezér a forradalmi Magyarország teremtménye, személy szerint Kossuth Lajos embere volt. Arra választották ki, hogy a polgári alkotmány fegyveres védelmére alkalmas hadsereget kovácsoljon össze és vezessen győzelemre. Aulich a régi világ katonája, sőt a bukott rendszer egyik legfontosabb támaszának tekintett katonatiszti „kasz”-hoz tartozott, s ennek tagjait gyanakodva méregették a forradalom hívei: Vajon híven fogják-e szolgálni az új rendszert, nem fogják-e elárulni a magyar ügyet? A közvélemény ekkor még

természetesen nem tudta, hogy a két tisztnál szinte csak egyetlen dolog a közös: az új Magyarországot jelentő áprilisi törvények, a polgári alkotmány tisztelete és annak védelmére való készség. Szinte minden másban különböztek: társadalmi helyzetükben, ebből fakadóan életpálya indulásukban, de még a katonasághoz való viszonyukban és a gyakorlati életcéljukban is.

Származása alapján sokkal inkább Aulich lehetett volna a forradalmi hadsereg reménysege, hiszen polgári család fiaként látta meg a napvilágot. Anyja révén pozsonyi német kereskedő polgár felmenői voltak, apja pedig egy Sziléziából Pozsonyba települt mészáros mester, aki a jövedelmezőbb kereskedelembe fektetve kis vagyonkáját rövidesen fogadót bérelt, s ennek nyomán a 19. század első évtizedében a német többségű és kultúrájú város tehetős polgárává vált. Vagyont szerző kortársai többségétől eltérően nem folyamodott nemességért, s az általa működtetett háromemeletes Kék Csuka vendéglő a pozsonyi polgárság legkedveltebb mulatóhelyeként tágas tánctermmével és zenekarával a kialakuló polgári életérzés és kultúra igazi központjává vált. Gyermekei ebben a közegben nőttek fel, a rendi Magyarországon túlmutató gondolatokat szívva magukba.² Görgei Artúr nemesi származású volt, mégpedig az egyik legősibb és nemesi létére büszke felvidéki nemzetség tagja. Ő maga erre nem volt büszke, s a társadalmi változás igénye – éppen családjának gőgös elzárkózása polgári származású anyja miatt – nagyon is erőteljesen áthatotta. Teljes mértékben helyeselte a Magyarország polgári átalakítását napirendre tűző forradalmi programot, amelynek sikerre vitele érdekében fegyvert is ragadott. A nemesi létformával és gondolkodással is szakított, amit hű barátja így fogalmazott meg: „Most már nevetségesnek látszott előtte a nemesi büszkeség – koldus voltával büszkélkedett, és nagy keserűség töltötte el a gazdagság iránt.”³

Az elszegényedett nemesi családból származó Görgei kényszerből lett katona, taníttatására más mód nem kínálkozott. De megismerkedve a császári-királyi hadsereg katonatisztjeinek életmódjával és szellemiségével – bár képzése és tanulmányai során a legkiválóbbak között volt mindvégig – az első adandó alkalommal kilépett a hadseregből. Aulich ellenben kedvtelésből lett katona. Családjának anyagi helyzete lehetővé tette, hogy magániskolában tanuljon, s itt katonai alapismereteket is oktattak. A fiatal emberek többségében mindig is meglévő kalandvágy, a napóleoni háborúk katona-romantikája (az állami-katonai propaganda) 1812-ben a császári-királyi hadseregbe vonzotta. Katonai előképzettségének köszönhetően már tizenkilenc évesen első tiszti rendfokozatába lépett, s több hadjáratban is részt vett. További elméleti képzést azonban már nem kapott, így az Görgeiét 1848 nyarán meg sem közelítette. Gyakorlati tapasztalatai azonban annál bővebben akadtak, s e tekintetben a honvédseregben legfeljebb a két lengyel származású tábornok, Józef Bem és Dembiński múlta felül. Aulich, ha nem is azonosult a császári-királyi hadseregben uralkodó, a tisztikar kasztjellegét kidomborító, az uralkodó iránti hűség mindenek felettiségét hirdető gondolkodásmóddal, annak szellemiségét elfogadta, s életformájává vált a katonáskodás. Mindvégig ugyanabban az alakulatban, a pozsonyi törzskari székhellyel rendelkező 2. (Sándor) sorgyalogezredben szolgált, így lassan az ezred vált a családjává. Különös, hogy bár

² Aulich családi indíttatásáról érdekes, eddig ismeretlen részleteket ad közre a Pozsonyi Kifli online kulturális magazin két írása is *Aulich Lajos – Egy pozsonyi az aradi tizenháromból*, illetve *Hová tűnt a Váralja?* címmel www.pozsonyikifli.sok.hu/ (letöltés: 2018. június 20.) Aulich különben annak az öt honvédtábornoknak az egyike volt, akik a szabadságharc hadseregében szolgáló negyvenegy tábornok közül polgári származásúak voltak és maradtak.

³ Leiningen-Westerburg Károly naplója. In: Katona Tamás (szerk.): *Az aradi vértanúk*. Budapest, 1983. 1. köt. 163.

alakulata a magyar ezredek többségétől eltérően néhány év kivételével végig kiegészítő kerületében állomásozott (így gyakorlatilag évtizedeken át Pozsonyban élhetett katonaként is), a családi vállalkozásban, illetve a vagyon kezelésében nem vett részt. Csak valószínűsíthetjük, hogy szülei halála után a leánytestvérek családjai folytatták a vállalkozást, s vagyonrészét valamiféle életjáradékkal váltották ki, mert 1849-es hadbíróági tárgyalásán Aulich vagyontalannak vallotta magát.⁴ Aulich tehát nem kenyérkereseti forrásként, hanem életpályaként tekintett a katonáskodásra, valószínűleg örömet lelt a katona életmódban, ezáltal jó szakemberré vált, hiszen polgári származása ellenére az átlagosnál gyorsabban haladt előre a rendfokozatokban. 1844-ben lett törzstiszt és zászlóaljparancsnok, ahol már megmutathatta különleges parancsnoki képességeit. 1848 tavaszán, a magyar forradalom győzelmét jelentő áprilisi törvények szentesítése után már úgy léptették elő alezredesté, hogy ezredparancsnoki feladatok ellátására is alkalmasnak látták előljárói. A kérdés az volt, hogy nem mindennapi katonai gyakorlati tapasztalatait, az átlagot meghaladó parancsnoki képességeit a forradalom szolgálatába állítja-e, vagy hasonló korú és beosztású tisztársaihoz hasonlóan kivonja magát a küszöbönálló harcból, esetleg a császári zászlók alatt szembefordul nemzetével.

Ezen a ponton érdemes számot vetni ezzel a katonatiszti réteggel, mert így lehet igazán értékelni Aulich honvédseregbeli szolgálatvállalását. Nála magasabb rangú császári-királyi aktív hivatásos tiszt csak kettő harcolta végig a szabadságharcot, Mészáros Lázár és Kiss Ernő. Azonos rendfokozatban további kettő, Török Ignác és Vetter Antal. Aulich értékét tovább növelte, hogy az övét megközelítő, hadjáratokhoz is kötődő harci tapasztalata csupán Mészáros Lázárnak volt, gyalogsági parancsnoki gyakorlattal pedig egyedül Vetter rendelkezett a 37. (Mihály) sorgyalogezred egyik zászlóaljparancsnokaként. Görgői hadtesténél a felsoroltak egyike sem fordult meg, s a frissen kinevezett fővezér Aulich képességeihez fűzött várakozását az a tény is magyarázza, hogy az aggasztó parancsnokhiány kezelésére az ősz folyamán kinevezett ezredek, alezredek jó része már november folyamán, de legkésőbb a főváros január elején bekövetkezett feladásáig elhagyta a szolgálatot.⁵ Az Aulich előtt kinevezett kilenc honvéd ezredesből négy kivált a szolgálatból januárig, három pedig tábornok lett. Aulich október 24-i ezredesi előléptetése után decemberig nyolc ezredest neveztek ki, közülük három lépett ki, négy pedig tábornok lett. Ezredesként tehát csak négyen maradtak a honvédsereg szolgálatában.⁶ Összegezve tehát a négy császári-királyi és a ti-

⁴ Aulich Lajos kihallgatási jegyzőkönyve 1849. augusztus 26. *Az aradi vértanúk*, 2. köt. 161–164.

⁵ A hadsereg vezető parancsnokállományának szolgálatból való kilépése gyakorlatilag teljesen új vezetőállomány kinevezését igényelte. Az 1848 októberében a magyar haderőben szolgáló 15 tábornok és 24 ezredes döntő része császári-királyi rendfokozatában töltötte be vezető beosztását, akik egyetlen kivétellel elhagyják majd a honvédsereget. Részletezve: a 6 cs. k. altábornagy mindegyike, utoljára Blagovich Imre Péterváradon 1849. január 5. körül; a 7 cs. k. vezérőrnagyból egyedül Mészáros Lázár hadügyminiszter maradt meg a honvédsereg szolgálatában; a 2 honvéd tábornok közül Kiss Ernő maradt; a 14 cs. k. ezredes mindegyike kilépett, utoljára Binder Tivadar 1849. január 5-én Pesten; a 10 honvédezredesből öten maradtak szolgálatban, valamennyien tábornokok lettek, Schweidel József még a hónap végén, Vetter Antal és Répásy Mihály novemberben, Vécsey Károly gróf decemberben, Aulich februárban. Összességében a 39 katonai vezetőből csupán 7 maradt a honvédseregben! (Schweidel ráadásul betegsége miatt december 14-től öt hónapon át szolgálatképtelen volt.)

⁶ Még kiábrándítóbb a kép, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a honvédsereget elhagyók közül négyen egyenesen átváltak az országra törő ellenséghez (saját nézőpontjuk szerint visszatértek a császári zászló alá). Így tett Gombos László és Nádosy Sándor hadügyminisztériumi osztályfőnökök (Gombos ideiglenesen államtitkár is), gróf Esterházy Sándor tábornok, hadtestparancsnok és Lá-

zennégy honvéd ezredesből az első négy mindegyike és hat honvéd ezredes hagyta el a magyar ügyet január elejéig, három további pedig márciusban tette ezt, vagy kért békealkalmazást. Hárman harcolták végig a szabadságharcot, s közülük Aulich volt a legképzettebb, a legnagyobb tekintéllyel rendelkező egykori császári-királyi hadseregbeli törzstiszt. Ha Görgei hadtestének az ezredeseit vesszük sorra decemberben, megállapíthatjuk, hogy a hét ezredesből a téli hadjárat végére csupán kettő maradt csapatvezénylői beosztásban, Aulich mellett Guyon Richárd. Ezek után teljesen érthető, ha Görgei Aulichban látta leghasználhatóbb támaszát, és hadteste második emberének tekintette felvidéki hadjárata során.⁷

Ez azonban nem volt egyszerű, mert Aulichot általános bizalmatlanság fogadta, amikor a magyar főszereghöz érkezett alakulatával. Pedig legjobb tudása szerint végezte feladatait, s a kezdet jól is indult.

Görgei még csak honvéd századosként járt el a miniszterelnök által rábízott hadfelszerelési ügyekben, amikor Aulich már zászlóaljának rohamát vezette a szenttamási szerb sáncok ellen, majd hadoszlopparancsnokként önálló feladatot ellátva kapott dicséretet előljáróitól 1848 őszén.⁸ Előléptetésére mégis viszonylag sokáig kellett várnia, s ezt aligha magyarázhatjuk azzal, hogy a kormány elsősorban a dunántúli hadműveletekre figyelve az ott magukat kitüntetőket jutalmazta előbb. Az első honvédtábornokokat ugyanis éppen a Délvidéken harcoló csapatoknál nevezték ki Kiss Ernő és Bakonyi Sándor báró személyében. Az utóbbi ráadásul Aulich közvetlen parancsnoka volt a Sándor-gyalogsnágnál, így nemcsak természetes, de egyenesen szükségszerű lett volna Aulich ezredesi előléptetése, már csak azért is, mert Bakonyi dandárparancsnoki teendői következtében augusztustól gyakorlatilag Aulich látta el az ezredparancsnoki feladatokat. Talán éppen ez az ideiglenes ezredparancsnokság okozhatta, hogy Aulichot megelőzően mintegy két héttel került sor féltucatnyi őrnagy ezredesi előléptetésére, s az alezredesnek türelmesen várnia kellett, hogy elüljön egy ezredéhez kötődő politikai vihar.

Az ügy a Délvidékre vezényelt császári-királyi csapatokkal szembeni általános bizalmatlansággal indult, amely Perczel Mór interpellációi nyomán már a magyar országgyűlésben is komoly vitákat eredményezett. A 19. és 34. sorgyalozezredek Délvidékre vezényelt zászlóaljainál valóban izgatás kezdődött a kormány ellen, amit a helyszínre érkező Mészáros Lázár hadügyminiszter vizsgált ki, „és a bűnöst mellőzte”, vagyis elbocsájtotta a szolgálatból.⁹ Szeptember 10-én a Sándor-gyalogsnágnál történt olyan atrocitás, ami a Bácskába küldött teljhatalmú királyi biztos tudomására jutva országos botrányra dagadt. Az ezred tisztikarából többen ittas fővel egy sátorban mulatozva letépték a nemzeti zászlót, az egyik tiszt állítólag még meg is taposta a zászlót, de ezt a vizsgálat nem tudta bebizonyítani. Beöthy Ödön mindenestre óriási felháborodással magától a miniszterelnöktől követelte a bűnösök szigorú felelősségre vonását, amihez a tisztségében való megmaradását is kötötte, mivel véleménye szerint csak példastatuálással lehet a kormány iránti tiszteletre szorítani a

zár Zsigmond a 1. (Császár) huszárezred parancsnoka. Mindegyikük cs. k. tábornokként fejezi majd be pályafutását.

⁷ A számvetéshez szükséges adatok részleteire lásd: Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Negyedik, bővített kiadás. Miskolc, 2015. Aulich mellett csupán két cs. k. alezredes vállalt szolgálatot a honvédseregben, Vetter Antal és Török Ignác, mindketten még Aulich előtt nyertek honvéd tábornoki rangot.

⁸ Mészáros Lázár erről szóló jelentését közli: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. Kiadja Urbán Aladár. 1-2. köt. Budapest, 1999. 1543.

⁹ Az erről szóló jelentést közli: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 1158. Ez még nem érintette a 2. (Sándor) sorgyalozezredet, Mészáros elégedetten jelezte is jelentésében, hogy a „tót ezredek derekasan viselik magukat”.

császári-királyi alakulatokat, főként azok tisztikarát. A botrány az ezred tisztikarában is vizsályt szült, mert Hauszer Károly főhadnagy anélkül, hogy „előbb a dolgot megvizsgálta legyen, legyalázza” az általa elkövetőnek vélt tiszttársát. Az ezred tisztikarának nagyrészt nem magyarokból álló része elzárkózott a szókimondó – szepesi cipszer származású – főhadnagytól, aki ezért a veszekedés nyomán le akart mondani. Végül is az ekkor alakuló 14. honvéd zászlóaljba való, századosi előléptetéssel járó áthelyezésével simították el a vizsályt.¹⁰ Aulich szerepét nem ismerjük az ügyben, de nyilvánvaló, hogy a politikai vezetés, de még inkább a bácskai hadműveletek fiaszkójának okát a császári-királyi tisztikar megbízhatatlanságában kereső közvélemény valamilyen szinten felelősnek vélte őt a botrány kialakulásában. Pedig az ügyet kivizsgáló hadügyminiszter kifejezetten jó véleménnyel volt a szakértelméről és a hozzáállásáról. A miniszterelnökhöz írott szeptember 2-i helyzetelemzésében úgy vélte, hogy az alezredes „egész lelkesedéssel szolgál”, s a magyar katonai felső vezetés egyik ígéretes tagját látta benne. Október 17-én pedig maga Beöthy Ödön fő kormánybiztos javasolta ezredesi előléptetését ilyen indoklással: „egész táborunkba tisztább és jobb érzelmű törzstisztünk alig van”.¹¹

Aulich azonban nem kedvetlenedett el a személye körül kialakuló bizalmatlanságtól, fegyelmezett katonaként vette tudomásul a helyzetet. Annál is inkább, miután valóban nem tudott mit kezdeni az ezred tisztikarát egyre inkább jellemző megbízhatatlansággal. Szeptember végétől sorra állították fel az új honvéd zászlóaljakat, s ezek tisztigényét sem tudták kielégíteni megfelelő szakemberekkel, így a Sándor-gyalogoság ingadozó tisztjeit sem tudták lecserélni. Sőt, az új zászlóaljak tisztigényét többnyire a seregredekből fedezték, így az Aulich rendelkezésére álló tisztikar minősége egyre romlott, hiszen éppen a magyar ügyet magukénak érző tisztek kerültek el belőle magasabb beosztásba.

Az újabb, még nagyobb botrány nem is váratott sokáig magára. Alig egy hónappal ezredesi kinevezése után Aulich parancsot kapott ezredének kivonására a Bácskából. Egyik zászlóalját az Erdély felszabadítására szerveződő hadtest erősítésére kellett küldenie, a másik kettőt pedig Görgői Lajta menti táborába kellett felvezetnie. Ennek megfelelően november 19-én érkezett Pestre 1200 katonájával, akiket részben az Üllői úton épült új laktanyában, részben fogadókban helyeztek el három napra. A kormány ugyanis 1200 újoncot rendelt az alakulat kiegészítésére a fővárosban és Komáromban összegyűjtött újoncokból.¹² A főváros népe nagy érdeklődéssel fogadta a harcterről érkezett katonákat, és izgatottan tárgyalta a tőlük hallott híreket. A lipótvárosi Három Koronához címzett fogadóban hallott beszélgetés nyomán egy túlbuzgó hazafi szabályosan feljelentette az ezred idegen, főleg „rác” tisztjeit, akik „tömérdék káromlásokat tesznek a magyarok ellen”, és úgy vélte Kossuthhoz – jellemző módon névtelenül – eljuttatott levelében, hogy Aulich „borzalomig schwarzgelb ember”. Az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke hitelt adott a levélben foglaltaknak, hiszen városszerte beszélték, hogy az alakulat tisztjei arról tanakodnak, összeegyeztethető-e a tisztí becsületükkel s törvényes alapon áll-e a császári-királyi hadsereg-

¹⁰ Beöthy levele a miniszterelnökhöz, 1848. szeptember 12. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) H2 (Miniszterelnök, elnöki iratok) 1848:609, a következményekre vonatkozó adatok uo. 1848:637. Mindkét iratot közli: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 1291–1292., 1466–1468.

¹¹ *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 1194–1197. Mészáros kedvező véleménye a későbbiekben is megmaradt. Beöthy javaslatára lásd: Hermann Róbert: *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei*. Budapest 2007. 84.

¹² Kossuth Lajos Összes Munkái (a továbbiakban: KLÖM) 13-14. köt. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén* 1-2. köt. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1952–1953. I. 191.

gel való elkerülhetetlen szembeszállásuk majd Görgei táborában. Súlyosbította a helyzetet, hogy a feljelentőről kiderült, megbízható ember, aki a forradalom védelmére már szeptemberben önkénteseket toborzott Bécsben.¹³ Így hiába tisztázta Kossuth előtt Aulichot maga Beöthy, az ezredes személyét újra bizalmatlanság vette körül a politikai vezetés részéről. Írásbeli nyilatkozat megtételére szólították fel, hogy tisztjeivel „valjon akarnak-e a haza minden ellenségei ellen is ugyanazzal a vitézséggel harcolni, mint a rácok ellen”.

Aulich habitusa sem segítette elő politikailag kedvezőbb megítélését. A szerény, de büszke katonatiszt nem kereste befolyásos személyek támogatását, nem írogatott a kormányservekhez külön jelentéseket, amelyekben kinyilvánította volna hűségét, s nem ajánlkozott fel Kossuthnak sem – mint tette azt még szeptember 13-án leendő parancsnoka, Görgei Artúr.¹⁴ Köszönő levelet sem írt előléptetéséért, mint a legtöbb magas beosztásba helyezett tisztjárta, miután úgy vélte, csak a szokványos dolog történt, vagyis a megüresült ezredparancsnoki helyet betöltötték a rangidős tiszttel – ráadásul meglehetősen vontatottan. Önérzetét ez bántotta, különösen annak ismeretében, hogy ugyanazon a hadszíntéren az általa alapvető fontosságúnak tartott katonai fegyelem ellen vétő, ám huszárai hazaszökötésével a politikai vezetés kegyeltjévé vált Lenkey János kapitány egyetlen hét alatt három rendfokozatot ugorva ezredes lehetett, rangban őt is megelőzve. Kommentár nélkül tette tehát a dolgát, de ezt a politikai vezetés annak az előjeleként is értékelhette, hogy a császári-királyi alezredek, ezredek többségéhez hasonlóan ő is csak a kedvező alkalmat várja a kilépéshez. A helyzetet bonyolította, hogy a kért nyilatkozat elkészítésére sem volt már idő az ezred Győrbe indítása miatt, így annak megszerzése Lukács Sándor győri kormánybiztos feladata lett. Aulich készséggel állt a kormánybiztos rendelkezésére, s tisztikarát is arra biztatta, hogy „Magyarország minden ellenségei ellen, tehát Windisch-Grätz seregei ellen is mindig elszántan harcolni, s Magyarország kormánya parancsainak a leghívebben engedelmeskedni késznek nyilatkozzék”. A november 25-én elkészített nyilatkozatot végül a Győrbe érkező ezred harminckét tisztje írta alá.¹⁵ Ez minden bizonnyal a tisztikar többsége lehetett, habár nem tudjuk pontosan megállapítani annak létszámát. (Ez az előírás szerint rendszeresített tisztí beosztások alapján az ezredtörzs szaktisztjeit nem számítva negyvenhat fő lett volna, de bizonyos, hogy nem volt minden hely betöltve.) Ráadásul a tisztek egy része Győrtől távol látta el szolgálatát, így nem lehetett olyan nagy a nyilatkozat aláírásából magukat kivonók száma. Az egyéb tisztí listákkal és névsorokkal összevetve úgy tűnik, hét tiszt került ki valamilyen fufanggal az aláírást, ami Aulich sikeres rábeszélésére utal. Ezen tisztek egyike sem volt magyar, négyen ráadásul Magyarországon kívüli tartományokban születtek.¹⁶

¹³ A feljelentőnek Szeredy József személyében történő beazonosítására lásd: Hermann: *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei*, 84.; a feljelentő levélre KLÖM XIII. 552–553.

¹⁴ Görgei ebben a levelében ajánlotta fel, hogy Kossuth rendeletére bármikor, még a miniszterelnök által adott feladat mellőzésével is hajlandó a fővárosba menni, s az újdonsült őrnagy nyomatékul aláírása elé biggyesztette: „életre-halálra kész embere”. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 1848-49-es gyűjtemény 50/154. Teljes terjedelemben közreadta: Hermann Róbert (szerk.): *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849*. Budapest, 2001. 46–47.

¹⁵ A nyilatkozatot közreadta: Hermann Róbert: *Győr város és megye hadtörténete 1848-49-ben*. Győr, 1998. 198–199.

¹⁶ Liebstöckl százados, Holiewetz, Waigel és August hadnagyok idegen tartományokból származtak, Masché főhadnagy és Hammerl hadnagy pozsonyi német, Henzel hadnagy bátyaszéki sváb volt. Az összevetés forrásai: *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Wien, 1848.; Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban* 1-2. köt. Budapest, 2008.; Bona Gábor:

Az ezredparancsnok tehát igyekezett tisztikarának a magyar kormány iránti hűségét biztosítani, s ért is el részsikereket. (Meg kell jegyeznünk ezzel kapcsolatban azt is, hogy 1848 őszén hasonló helyzetbe került több serezed, illetve a jóval magyarabb szellemű huszárezredek egyike, a 3. [Ferdinánd] huszárezred is, ahol szintén nagy számban szolgáltak nem magyar tisztiek.) Aulich a kiképzésre és az újoncokkal feltöltött alakulatának összekovácsolására fordította a figyelmét, amit létfontosságúnak tartott a rövidesen elkezdődő hadműveletekre tekintettel. Görgei is ezt az utasítást adta számára, amikor november 22-én nyugtázta ezrede két zászlóaljának hadtestébe érkezését. Teljes bizalommal fordult az idősödő ezredes felé, amikor december 1-jén gyakorlatilag még ismeretlenül kényes feladattal bízta meg: a Győrön át hazainduló gömöri önkéntes zászlóalj lefegyverzésével. Ez olyan szakszerűséggel és tapintattal történt meg, ami még Lukács Sándor kormánybiztos elismerését is kiváltotta, aki azonban már korábban is biztosította Kossuthot az ezredes megbízhatóságáról: „Az ezredessel mindennap több ízben hivatalos érintkezésbe jövök, és ő mindig a legbecsületesebb és elhatározóbb magyar katonának mutatkozik.”¹⁷ Ugyanakkor az ezred tisztikarát továbbra is megbízhatatlannak tartotta, s úgy vélte, hogy „az ezredes derék férfiúnak mutatkozik, de a tisztekre s közbírókra keményen felügyelek, egynehány tisztet aligha el nem utasítok Pestre”. Görgeit is figyelmeztette, akitől az alábbi választ kapta: „A Sándor-gyalogezred iránti figyelmeztetésért ezer köszönet, majd úgy teszek, mint a boldogabb Hofkriegsrat a nemzetiségekkel tette. Összekeverem őket a honvédekkel.” Ezt megelőzően a fővezér már döntött arról, hogy még a kiképzés befejezte előtt Pozsonyba vonja az alakulatot, amiről így tájékoztatta Kossuthot: „A Sándor-serezedről furcsákat beszélnek, hogy nem áttalanának átmenni az ellenséghez, ha volna rá alkalom. Aziránt tisztába kell jönnünk egymással, s ezért fölhozatom őket ide Pozsonyba.” Az erre vonatkozó parancsot december 2-án adta ki, s az ezred 7-én vonult be Pozsonyba, az Aulich által oly jól ismert Vizi kaszárnnyába. Jó egy hét múlva itt került pont a megbízhatatlan tisztikar problémájára.¹⁸

Az ügyet Görgei oldotta meg, akinek december 16-i intézkedéséből világosan látszik, hogy nem Aulich tehetett tisztikarának megbízhatatlanságáról, sőt kifejezetten az ő érdeke, hogy addig is szolgálatban maradtak. Amikor ugyanis Pozsonyba érkezett a hír, hogy a honvédtábornokká előléptetett egykori ezredparancsnokuk, Bakonyi Sándor báró – a betegszabadság álarca mögé bújva – kivált a honvédsereg kötelékéből, az ezredben megállíthatatlan lavina indult el. Az idegen tisztiek nem voltak hajlandók tovább szolgálni, s példáuljuk átragadt a magyarországi születésű német és szláv anyanyelvű tiszttársaik többségére is. Görgei a bomlás terjedésének megakadályozására Aulichkal egyetértésben szokatlan s Kossuth rosszallását kiváltó döntést hozott. Felszólította az ezred tisztjeit, hogy ha „ügyünk iránt ellenszenvvel viseltetnek, mondják azt ki férfias nyíltsággal”, még ha aláírták is korábban a kormány iránti hűségnyilatkozatot. Ez esetben kéthavi fizetett szabadságot biztosít számukra a kormány által kijelölt helyen, majd lehetőséget tetszés szerinti eltávozásra. S ha ezt a lehetőséget majd a császári-királyi hadseregbe való visszatérésre kívánják fel-

Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban 1-3. köt. Budapest, 1998. vonatkozó életrajzai.

¹⁷ Lukács Sándor jelentése Kossuth Lajoshoz, 1848. november 27. MNL OL H2 Országos Honvédelmi Bizottmány iratai 1848:4032.

¹⁸ Görgei utasításai a 2. (Sándor) sorgegezeddel kapcsolatosan Győrbe 1848. november 22., december 1., 2. és 7., továbbá Lukács Sándor intézkedése december 3. Az iratokat közre adta Hermann: *Győr város és megye hadtörténete 1848-49-ben*, 194., 208., 213., 209-210.; Görgei Kossuthhoz írott jelentése az ezred megbízhatatlanságáról MNL OL H2 OHB 1848:5197.

használni, még bizonyítványt is ad arról, hogy „fizikailag voltak meggátolva elébb átmehetni”. Kossuthnak adott magyarázata egyszerű, de határozott volt, s intézkedésének jóváhagyásához kötötte főparancsnoki állásában történő megmaradását: „Sokat ígertem ugyan, de legalább megszabadultam oly emberektől, kik hadseregem szellemére csak a legrosszabb befolyással lehettek [...] mert valamint a legjobb hadsereg semmire sem mehet egy oly ember vezénylete alatt, ki a hadsereg bizalmát nem bírja, úgy a legjobb hadvezér sem tehet semmit, ha seregében nem bízhatik.” A tisztek eltávolítása az utolsó pillanatban történt december 16-án, a császári főszereg általános támadásának megindulása napján. Az ezred 42 fős tisztikarából 25 hagyta el a honvédsereget,¹⁹ közülük tízen korábban még aláírták a hűségnyilatkozatot, s ez kellően mutatja Aulich korábbi erőfeszítéseit. Ezt Görgei is értékelte, s az ezred tisztikarának megbízhatatlansága kapcsán többször is hangsúlyozta, hogy parancsnokok nagyszerű katonáé és kiváló hazafié. Elismerését azzal is kifejezésre juttatta, hogy dandárt bízott rá, s a császári támadás következtében gyakorlatilag „különálló seregnek” tekintette a Duna balparti csapatokat Lázár György vezérőrnagy „vagy annak jelen nem léteiben Aulich ezredes úr vezénylete alatt”.

A bizalom tehát kialakult a két tiszt között. Aulich részéről elősegítette ezt az, hogy Görgei átlátta a szerezeti tisztikar problémájának lényegét, s az okokat nem a parancsnok megbízhatatlanságában kereste.²⁰ Kapcsolatuk a téli hadjáratban tipikus parancsnok-beosztott viszony volt. Görgei elsősorban arról akart megbizonyosodni, hogy a kiképzésben, szervezésben, a mindennapi katonai gyakorlatban mesterien tevékenykedő ezredes használható-e csapatparancsnokként mintegy alvezéri szerepkörben. Később az került előtérbe, hogy az alvezér ne jelentsen veszélyt parancsnoka karrierjére nézve. Aulich mindkét kíváncsi megfigyelőnek megfelelt, s ez lett kapcsolatuk erősödésének, bizalmasabbá válásának alapja. A csapatparancsnoki alkalmasság azért volt döntő tényező, mert Görgei hadtestének vezető állománya 1849. január elején gyakorlatilag kicserélődött. A fővárosok térségébe visszavonult hét dandár parancsnokából négy kivált a szolgálatból, egyet alkalmatlanság miatt kellett leváltani,²¹ a maradék kettőből (Aulich és Guyon) az átszervezés nyomán hadosztályparancsnok lett. Guyon magasabb parancsnoki képességeiben azonban Görgei nem bízott, amit erősített annak Kossuthtal kialakult bizalmas kapcsolata, így benne látta azt a terveire veszélyes alvezért, akit a kormány felléptethet ellene leváltásának szándékával. S ezt a lehetőséget a váci nyilatkozat politikai fogadtatását látva a tábornok nem tartotta elképzelhetőnek. Emiatt is számított Aulich használhatóságára, amiről januárban meg is bizonyosodhatott. Memoárját lapozgatva érezhető elégedett megnyugvása, ahogyan Aulich hadosztályára tekint még a Szalka hegygerinc alatti válságos helyzetben is. Jelzés értékű, ahogyan összehasonlíttja Aulich tevékenységét Guyonéval az események – talán kissé eltúlzott, de a lényegét megragadó – tényszerű bemutatásával. Míg a hodrusbányai ütközet megrendítő, esetenként kiábrándító eseményeit oldalakon át ecseteli, Aulich turcseki győzelmét szinte magától értetődőnek véve elégedetten ennyivel summázza: „...oly erőlyesen megghiúsította Götz vezérőrnagy dandárának és a szlovák szabadcsapatnak tervezett támadását,

¹⁹ Kimutatás a 2. (Sándor) sorjalogezred szolgálatot elhagyó tisztjeiről. Görgei Artúr Mészáros Lázár hadügyminiszterhez 1848. december 21-én kelt jelentésének melléklete. MNL OL H75. (Hadügyminisztérium, általános iratok) 1848: 12.789.

²⁰ Görgei jelentései a Sándor-gyalogzászt tisztikarának tett ajánlatáról és Aulich megbízásáról december 16-án *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése*, 188–191.; Kossuth jóváhagyó válasza december 21-én KLÖM XIII. 831.

²¹ A feldunai hadtest főváros térségébe érkező dandárainak vezénylő parancsnokai számára dátum nélkül 1849. január 2-ra kiadott diszpozíció HL 1848/49:8/101a.

hogy utána erről az oldalról nem is háborgattak többé minket; de annál komolyabb veszély fenyegetett dél felől.”²² Még fél évszázaddal a történetek után is fontosnak tartotta leszögezni, hogy az Aulich-hadosztály bekerítésből való kivonása a szkalkai bányaalagúton át leginkább a hadosztályparancsnok érdeme volt. Mert a legkedvezőtlenebb időjárás közepette végrehajtott akció sikeréhez „oly szilárd fegyelem kell, amilyenhez csak Aulich tudta hozzászoktatni – az ő mindig humánus, de soha nem lankadó atyai szigorával – katonáit”.²³

A magyar főerőhöz történt visszacsatlakozása után Görgei már egyértelműen Aulichot tekintette legfontosabb hadosztályparancsnokának, és lojalitásáról is tökéletesen meggyőződhetett. Amikor a február 12-én kiadott új hadrendnek megfelelően a hadtestet betagolták a Dembiński alá rendelt csapatok közé, éppen Aulich hadosztálya kezdeményezte a kormányhoz intézendő tiltakozó memorandumot. Ezt Birsy József őrnagy, a hadtest karségéde a hadosztály tisztikara nevében írta meg, s csatlakozásra szólította fel a többi hadosztályt is. A Guyon hadosztályához eljutatott példány fennmaradt a válasszal együtt, amelyből tudjuk, hogy innen nem kapott támogatást a kezdeményezés. (Állítólag ez csak Guyon s nem tisztikarának állásfoglalása volt.) Aulich maga nem vett részt a szervezkedésben, ahogy Luzsénszky Pál kormánybiztosnak kijelentette, „az ügyet szolgálja, nem a formákat” (más tudósításban a formák helyett embereket említettek).²⁴ Görgei ekkor terjesztette fel tábornoki kinevezésre, amit nem a későbbiekben szinte kötelezően megkívánt csatatéri győzelmekkel indokolt, hanem helytállásával, amellyel „a legveszélyesebb napokban is elég lélekjelenléttel bírt szorongatott szegény honához hű maradni”. Nyomatéku­l még megjegyezte, hogy „kétségtől a magyar sereg egyik legjelesebb tagja”. Aulich tábornoki kinevezésének külön érdekessége, hogy bár alig ismerte, Dembiński is hasonló javaslatot tett. Ez ugyan elsősorban Klapka György ezredes ellen irányult, mert a fiatal hadvezért egyáltalán nem kedvelő lengyel altábornagy az I. hadtest élére szeretne volna állítani Aulichot. Javaslatára azonban már okafogyott volt, mert február 25-i beküldésekor készen állt Aulich tábornoki diplomája, aminek kihirdetésére a kápolnai csatát követően került sor. Aulich maradt a VII. hadtestben továbbra is hadosztályparancsnokként, mintegy Görgei esetleges helyettesítésére. Itt kell megjegyezni, hogy előterjesztésével Görgei valószínűleg azt is meg kívánta akadályozni, hogy Kossuth Guyont helyezze mellé második tábornokként, amire annak branyiszközi diadala következtében reális esély volt.²⁵

Aulich nem szegődött egyszerű fegyverhordozóvá Görgei mellé, lojalitása a kormány irányában is egyre erősebbé vált. Komolyan gondolta, hogy „az ügyet szolgálja”. Mindez a március eleji tiszafüredi fővezérválság napjaiban is megmutatkozott, amelyben igyekezett a háttérben maradni, mert bár ő is erősen kritikus volt Dembińskivel szemben, de a katonai fegyelemre károsnak tartotta az ilyesféle rendbontást. Ettől kezdve Görgei már kevésbé a beosztottat, inkább a szövetséges társat látta Aulichban, aki a II. hadtest élére történt kine-

²² Görgey Artúr: *Életem és működésem*. Görgey István fordítását átdolgozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Katona Tamás. Budapest, 1988. 1. köt. 303.; az említett összevetés leírásai uo. 293–295., 303., 305–310.

²³ Görgei levele Pszotka Ferenchez a szkalkai emléktábla felállítására kapcsán 1899-ben, közreadta: *Görgei Artúr válogatott írásai*. Válogatta és sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Budapest, 2018. 492–493.

²⁴ Idézi: Steier Lajos: *Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei*. Budapest, é. n. 80.

²⁵ Aulich tábornoki kinevezésének javaslata Görgeitől MNL OL H75. 1849:3582., erre Kossuth jóváhagyása 1849:3630. A tiltakozó memorandum keletkezésének körülményeit tisztázta Hermann: *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei*, 191–192.

vezése után is még hetekig a közvetlen alárendeltségében maradt.²⁶ Ekkor inkább a súlytalan támogató szerepben tevékenykedett az újdonsült tábornok, amit a gödöllői hadművelet megindulásával áprilisban már sokkal inkább a megbízható társ szerep váltott fel.

Vezértársakként a tavaszi hadjáratban – amikor minden jól ment

A honvédsereg támadása, a tavaszi hadjárat megindítása felettébb érdekes vezetési viszonyok között történt. Görgői ugyanis csak az országgyűlés döntésével kinevezett fővezér, Vetter Antal altábornagy betegségének idejére kapott ideiglenes főparancsnoki megbízatást, így saját helyére, a VII. hadtest élére szánta Aulichot, amit annál is inkább megtehetett, mert a haditerv módosításával a II. hadtestet jelölték ki a hadművelet csatadöntő tartalékául, így az egy darabig nélkülözhetette tábornokát. Ezt tükrözte a menettervek átalakítása is az egri haditanácsot követően. A II. hadtest a hadseregzőm Abasár–Visonta–Halmaj–Ugra–Ludas vonalra előnyomuló csapatai mögött a Tarna-vonal, a február 26–27-i csatamező északi felébe vonult, s március 31-én helyben maradt, hogy a Tiszán utolsónak átkelő I. hadtest is felzárkózhasson.²⁷ Az ezt követő napokban vették fel a hadtestek a déli átkaroló hadművelet végrehajtásához szükséges harcrendet, s Aulich elindulhatott a Hatvan térségébe nyomuló VII. hadtest parancsnokságának átvételére április 2-án. Estére egy győztes hadtest körébe érkezett, mert napközben az egyik hadosztályparancsnok, Gáspár András ezredes vezényletével a hadtest (Damjanich János egyik dandárának támogatásával) kiverte Schlik altábornagy Hatvant megszállt csapatait. Aulich ugyan két napon át ellátta a VII. hadtest vezényletét, de azt április 4-én este a győzelmével tábornoki kinevezést kiérdemelt Gáspárnak adta át, s visszatért a Tóalmásra vonuló II. hadtest élére. Április 7-re tervezték a hadműveletet eldöntő csatát, amelyben meghatározó szerep várt rá, de arra már 6-án Isaszegnél sor került. Itt pedig kiderült Görgői számára, hogy Aulich a csatamezőn is megbízható társ, nemcsak fegyelmezett és jó hatásfokú parancsvégrehajtó, hanem kiváló helyzetfelismerő és jó taktikai érzékkel rendelkező vezéri képességei is vannak. Ezek nélkül ugyanis a kedvezőtlen irányba forduló csata alighanem vereséggel végződött volna, s Aulich előrelátó intézkedései pótolták a központi irányítás hiányosságait.

Görgői ezen a napon nem számított döntő csatára, s csapataitól távol, a főhadiszállásától is elszakadva Kókán tartózkodott Kossuthtal. Az I. és III. hadtest ezalatt a déli órákban az Isaszegtől keletre húzódó Királyerdőből kiűzte Jellačić elővédét, a Rákos patakot elérve azonban az ellenséges főerőkbe ütköző Zákó-dandár megzavarodva hátrálni kezdett. Klapka megállította hadtestét, hogy a menekülőket a harcképes zászlóaljok fedezete alatt rendezhesse. Eközben Damjanich harcba lépett az arcvonala északi szakaszán, így Klapka is visszatért a falu széléhez még érintetlen dandáraival. Damjanich nem fordított kellő figyelmet jobbszárnya biztosítására, mivel azt gondolta, a csatazajra Gáspár VII. hadteste is támadásba lendül majd. Ez azonban nem történt meg, mivel Gáspár nem kapott erre utasítást, s az aznapra előírtakat már teljesítette. Ebben az esetben ugyan elvárható lett volna az öntevékenység, a két napja kinevezett hadtestparancsnok azonban nem tudhatta, hogy a hadművelet döntő csatája ezen a napon zajlik, s nem akarta túl korán magára vonni az el-

²⁶ Aulich március 14-én indult el, hogy csatlakozzon a Cibakháza térségében összevont főerőkhöz, amivel a gyakorlatban kikerült Görgői közvetlen alárendeltségéből, bár elvileg még az ő csoportosításához számították. Ennek megfelelően Görgői folyamatosan kapta Aulich jelentéseit március 20-ig. Görgey István: *1848 és 1849-ből*. 1-3. köt. Budapest, 1885–1888. II. 39–44.; Kossuth Lajos és Görgői Artúr levelezése, 260–262.

²⁷ A diszpozíció részletezése: HL 1848/49:19/125.; Aulich VII. hadtest élén szerepeltetése: HL 1848/49:19/484.

lenséges erőket. A vele szembenálló Schlik altábornagy évtizedes rutinjával annál jobban átlátta a helyzetet, s erősebbik hadosztályát Liechtenstein altábornagy vezetésével Isaszegre küldte. Ennek a hadosztálynak a váratlan és nagy erejű támadása érte Damjanich jobbszárnyát, aki így kénytelen volt Klapkát segítő támadását leállítani, és a Wysocki-hadosztály részei felvették a harcot az erdőbe nyomuló császári-királyi erőkkel. Klapka hadteste ismételten visszavonult, s arcvonalát a III. hadtest egyetlen dandára tartotta Kiss Pál ezredes vezetésével. A csata válságosra fordult a magyarok részéről. Az ágyúdörgés hallatára Aulich riadóztatta a II. hadtestet, és Dány előtt csatarendbe állította. Délután 3 órakor érkezett meg hozzá Damjanich parancsőtisztje, kérve a tábornokot az Isaszegre való vonulásra. Mivel a hadtesttel csak a főparancsnok rendelkezhetett, Aulich írásos utasítást kért, de az ágyúszó erősödésekor végül elindította hadtestét. Így csapatai már mozgásban voltak, amikor megérkezett Bayer József vezérkari főnök utasítása, s ennek köszönhetően még időben érkeztek a csataterre. A helyszínre érkező Görgey a Királyerdő szélén érte be a hadtestet, s a csatazajból megítélve a helyzetet, hallás után jelölte ki Aulich csapatainak helyét a harcvonalban, majd az I. hadtest rendezésére sietett.²⁸

A II. hadtest zöme a magyar harcvonal közepén Klapka visszahúzódása miatt keletkezett rést töltötte be, s megtámadta Jellačić előre nyomuló határőreit. Egyik megerősített dandára a jobbszárnyon egyre keservesebb küzdelmet folytató Leiningen-dandár támogatására sietett, s egyesült erővel lépésről lépésre szorították vissza az ellenséget. Mivel Klapka csapatai is újra megjelentek a balszárnyon, lassan sikerült tért nyerniük. Eközben a centrumban Görgei halogató harcot folytatott, várva Gáspár támadására, amely azonban elmaradt, így végül a kora esti órákban a II. hadtest néhány zászlóalja szuronyrohammal foglalta el az égő Isaszeget, s Jellačić csapatai megverve hátráltak Gödöllőre. Schlik katonái késő estig csatáztak a magyar jobbszárnyon, de Jellačić visszavonulása után nekik is el kellett hagyniuk a csatateret.

Az isaszegi csata mintegy 1000 fős veszteség árán jelentős magyar győzelemmel végződött. A siker záloga Damjanich kitartása, Aulich helyzetfelismerése és a honvédek ezreinek bátorsága volt. A hadjárat sorsát eldöntő győzelem, illetve a fővárosok visszafoglalása azonban elmaradt, ezért újabb hadműveletet dolgoztak ki, amely az addiginál jóval nagyobb szabású megkerülő manőverrel Komáromot célozta meg. Megvalósítása kockázatosabb volt a gödöllői hadműveletnél, miután a seregrészek több napi járóföldre szakadtak el egymástól, s válságos helyzetben nem segíthették egymást.

A hadművelet célja Komárom felmentése volt a császári ostrom alól, s a rendkívül fontos erődítmény biztosítása mellett a Dunántúlra való átkeléssel a császári-királyi főerők utánpótlási vonalainak elvágására, akár még bekerítésükre is lehetőség nyílt. Ha a császári-királyi hadvezetés felfigyel a hátát fenyegető veszélyre – s erre azért számítani lehetett –, akkor ugyan ki tudja vonni erőit a kelepcéből, de fel kell adnia a fővárost s a kedvező védelmi lehetőséget kínáló Duna-vonalat. A hadművelet tehát a lehető legkisebb áldozatokkal nagy és stratégiai fontos területeket szabadíthat fel, emellett a fővárost is megkímélheti az utcai harcok pusztításaitól. Az elérhető előnyök reményében a haditanács elfogadta a Bayer József tábornok által kidolgozott tervet, s azt Kossuth is támogatta. A legkockázatosabb feladatot, amely rendkívüli higgadtságot, kitűnő helyzetértékelő képességet, továbbá kombinatív készséget igényelt, Aulich kapta, aki ennek sikeres megoldásával katonai pályája csúcsára jutva igazi hadvezérré vált.

²⁸ Görgei is teljes elismeréssel méltatta Aulich helyzetfelismerő képességét Isaszegnél. Görgey: *Életem és működésem*, I. 454–466. Már a kápolnai csata kapcsán megállapította, hogy „Aulich pedig a csatamezőn sokkal több tapasztalattal és érzékkel rendelkezett, mint én”. Uo. 369.

A kockázat valóban nagy volt, hiszen ha a Pest körzetében összevont császári-királyi fő-sereg felderíti a magyar csapatok megosztottságát, lehetősége nyílik arra, hogy szétverje az ott maradtakat, s egy gyors támadással elfoglalja a fedezetlenül maradt Debrecen, Nagyváradot, vagyis a magyar hadműveleti bázist. Ezért volt lényeges, hogy az Aulich Lajos tábornok vezényletével Pest előterében maradt erők a lehető leghosszabb ideig elhitessék a császári-királyi hadvezetéssel, hogy a magyar főerők Pest előtt állnak, s a döntő támadásra készülnek. A magyar haderő zömének ez alatt kellett végrehajtania a megkerülő manővert Komárom felé. A haditerv alapján Aulich II. hadtestének április 8-án meg kellett kezdenie előre nyomulását Pest felé Fót, majd Cinkota birtokbavételével. Balszárnán a 12. hadosztálynak kellett Gyömrőre, majd Üllőre vonulnia Asbóth Lajos alezredes vezényletével. Jobbszárnán Gáspár VII. hadtestének kellett Rákospalota Dunakeszi felé demonstrálnia, elzárva a Vác felé vezető utat. Április 10-én ugyanis az I. és III. hadtesteknek Damjanich vezényletével meg kellett támadniuk a Vácon lévő Ramberg-hadosztályt, s annak szétverésével kellett szabad utat nyitniuk az északi irányú megkerülő hadmozdulat megtételéhez. Vác felszabadítása után a VII. hadtest két hadosztályát is a megkerülést végző főerőkhöz kellett csatolni, harmadik hadosztályának pedig Vác megszállásával az összeköttetést biztosítania a két seregrész között.

A hadművelet sikere egyformán függött a megkerülő hadtestek gyorsaságától és bátorságától, valamint a Pest alatt maradt seregrész kitartásától és ügyességétől. Az ellenség folyamatos nyugtalanításával tudta Aulich elérni azt, hogy csapatait a császári-királyi hadvezetés a magyar főseregnek higgye. A megtévesztő (látszat) támadásokat addig kellett folytatni, amíg az ellenség csatarendbe nem fejlődött, s erejét szét nem bontakoztatta. A harcot azonban nem volt szabad felvenni, s úgy kellett az eredeti állásokba visszavonulni, hogy a csapatok üldözés esetén is helytálljanak, s valódi erejüknel többet mutassanak. Mindez a honvédek fegyelmének és parancsnokaik figyelmének a legmagasabb fokú igénybevételét kívánta meg, s a manőverek végrehajtása során nem volt szabad hibázni. Aulich csapatai parancsnokuk kitűnő vezénylete alatt kiválóan oldották meg feladatukat. Sikertől elhitetniük a jelentős túlerőben lévő ellenséggel, hogy vele egyenrangú csapatok állnak Pest előterében. Windisch-Grätz csak a váci magyar győzelemről értesülve kezdte sejteni a honvédsereg szándékát, de nagyobb részüket továbbra is Pest előtt kereste. Csupán a Jellačić által 19-én végrehajtott erőszakos felderítés eredményeként tudta az új osztrák hadvezetés hozzávetőlegesen megállapítani Aulich csapatainak elhelyezkedését, de erejét még mindig erősen túlbecsülve 20 000 főre tette. Időközben fővezérváltásra került sor a császári haderőnél, s az új főparancsnok, Ludwig Welden tábornok mindenekelőtt tisztázni akarta a magyar csapatok elhelyezkedését. Azt sejtette, hogy jelentős erők mozognak a Garam felé, amelyek végső szándéka Komárom felmentése lesz, de erejüket nem tudta meghatározni. Mindenesetre tartalék hadtestét a Garamhoz rendelte, hogy útját állják a magyar előnyomulásnak Komárom felé, s elrendelte a fővárosban maradt két hadtest számára Aulich csapatainak megtámadását, hogy végre tiszta képet nyerjen az egyes magyar csoportosítások létszámáról, erejéről. Intézkedéseivel azonban elkésztett, a döntésre Nagysalló–Komárom térségében került sor. Aulich tíz napon át vezette orránál fogva a császári-királyi hadvezetést, amikor a sajátjánál háromszor-négyszer nagyobb haderőt kötött helyhez, s ezzel Görgei legmerészebb reményeit váltotta valóra.

Welden a császári-királyi csapatok nagysallói vereségéről értesülve döbbszent csak rá, hogy a honvédsereg könnyen bekerítheti, ha továbbra is ragaszkodik a magyar főváros birtoklásához, ezért április 20-án döntött Pest kiürítéséről. Legfontosabb feladatának a császári haderő rendezését és újjászervezését tartotta, és Pozsony térségében kívánta kialakítani szilárd védőállásait. Csapatait lépcsőzetesen vonta ki a főváros térségéből, amelynek

nyomán a magyar előőrsök április 24-én bevonultak Pestre. Aulich feladatát elvégezte, s belépett a szabadságharc azon legfeljebb féltucatnyi tábornokának társaságába, akik képesek voltak nagyobb kiterjedésű, önállóan végzett kombinatív hadművelet vezénylésére.²⁹

Görgei és Aulich együttműködése a tavaszi hadjáratban mintaszerű volt. A főparancsnok egyre nagyobb önállóságot biztosított jól bevált hadtestparancsnokának, aminek csúcspontja a Pest alatti két hét volt, amikor az gyakorlatilag teljesen önállóan vezényelt egy 12 000–16 000 főnyi csoportosítást csupán általánosan megszabott hadművelési irányelvek mellett. Görgei már március közepén, mintegy megelőlegezett bizalommal, vezértársként helyezte előtérbe Aulichot az ellentámadás tervezésénél, igaz, akkor éppen Vetter altábornaggyal szembeni fenntartásainak jegyében: „Damjanich, Aulich, Klapka közt megénközttem ki volt mondva tisztán, hogy az alsó tábor Pestnek, a felső Komáromnak tart.” Különösen a Vetterrel szembeni kritikát bőven fejtegető levelében emelte ki Aulichot, míg Damjanichot – ismeretlenül – még fenntartásokkal kezelte: „...mert Klapka, Aulich s én legalább (Damjanichot még nem ismerem közelebről) nem vagyunk dicsvágyó, önző emberek. Mi hármunk közül senki sem vágyódik a fővezérség után.”³⁰

Budavár ostroma volt az utolsó közös tevékenységük, s egyre harmonikusabb együttműködésre alapozódó kapcsolatuk innen léphetett volna magasabb dimenzióba, a stratégiai szintű együttműködés területére. Terv is volt erre, de ez egyrésztől Aulich makacs és tartós betegsége, másrészt a Vág menti hadjárat sikertelensége miatt csak terv marad. A kormány határozata alapján május 21-én a Klapka által elkészített általános hadművelési terv a fősereg megosztásával számolt: Az I., VII. és VIII. hadtestek Komárom térségében Klapka vezénylete alatt összpontosulva a Duna jobb partján működtek volna az osztrák határ felé, elsődlegesen szilárd védőállások kialakításával. A II. és III. hadtest Nyitra megyében elhelyezkedve Aulich vezényletével a Vág mentén vonult volna fel, egyelőre a Duna bal partját biztosítva, összeköttetést létesítve a Felvidék keleti részében elhelyezett határbiztosító csapatokkal. A hadi helyzet alakulásának függvényében ez az Aulich által irányított csoportosítás válhatott volna egy támadást kezdeményező fősereggé, miután csatlakozott hozzá a felállítandó tartalék hadtest és a Délvidékről vagy Erdélyből kihozható csapatok. Görgei fővezér-hadügyminiszterként koordinálta volna a hadműveleteket végző hadseregek tevékenységét. A terv azonban papíron maradt, és május végén a támadásra Görgei által kijelölt három magyar hadtest a budai gyógyfürdők kezelésére szoruló Aulich nélkül vonult fel működési helyére.³¹

A miniszter és a „fővezér” a bizalomvesztés nyarán

Görgei és Aulich kapcsolatának utolsó szakasza ígéretes lehetett volna, mert a politikai szintű együttműködés lehetőségét nyújtotta, de a közöttük lévő földrajzi távolság végül is ezt megghiúsította. Ebben az időszakban mindössze kétszer találkoztak. Először néhány órára Komáromban június 30-án, ahová Aulich az akaratát a fővezérre kényszerítő politikai hatalom küldötteként érkezett, meglehet akarata ellenére. Másodszor Aradon augusztus 9-én, amikor Aulich ugyan még hadügyminiszter, de már csak a zsákutcába került s hatalom

²⁹ Aulichnak a két hadműveletben betöltött markáns szerepére kitűnően rávilágít egy térképekkel, vázlatokkal gazdagon ellátott hadtörténeti-hadművelési elemzés. *A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak története*. Budapest, 1925. 109–244.

³⁰ Görgey: *1848 és 1849-ből*, 44–46. A Vettert bíráló március 20-i levélre lásd: Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 266–267.

³¹ A Klapka-féle hadművelési tervet közreadta: KLÖM XV. 366., magyar fordításban ismerteti Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 327–329.

nélküli politika képviselője volt. Mindazonáltal érdemes áttekinteni ezt az időszakot is, mert a két ember kapcsolatának alakulására erős hatást gyakorolt, s leginkább ez a válságos időszak mutatja egymás iránti megbecsülésük mélységét, ami ekkor sem engedte közöttük az ellentétek kialakulását. Pedig Aulich kényes helyzetbe került, hadügyminiszterként olyan politikát kellett képviselnie, ami tudottan ellenkezett Görgei elképzeléseivel. Közvetítő szerepet vállalva azonban megpróbálta az ellentéteket kiegyenlíteni, Kossuthot és Görgeit egymáshoz közelíteni a szó szoros, fizikai értelmében is.

Aulich 1849. május 22-én átadva a II. hadtest parancsnokságát Asbóth Lajos ezredesnek, egy bő hónapra minden hivatalos ténykedéstől visszavonult, s egészsége helyreállításán munkálkodott. Csak a kialakuló válsághelyzetben, a június 29-i haditanácsban jelent meg először, ami voltaképpen egy tábornokokkal kibővített minisztertanács volt Kossuth elnöklétével. Ezen az általános hadművelleti terv módosításáról, helyesebben a Görgei hadügyminiszter által képviselt s a megvalósítás kellős közepén járó addigi terv teljes elvetéséről döntöttek. Pedig nem volt a tábornokok között egy sem, aki pontos ismeretekkel rendelkezett volna a hadművelleti területeken zajló tevékenységről. Négyen szolgálaton kívüliek voltak (mint Aulich), négyen békealkalmazásban álltak (Mészáros Lázár például a még csak papíron létező katonai nevelőintézetek főfelügyelője volt), csupán Kiss Ernő és Répásy Mihály látott el tényleges szolgálatot, de hadművelleti kapcsolatok nélkül. Az utóbbi legalább a hadkiegészítés lehetőségeivel tisztában volt. Itt döntöttek arról, hogy a komáromi összpontosítás helyett Szeged térségében fogják összevonni az összes lehetséges erőt a lehető leggyorsabban. Az ötlet Dembińskitől származott, Aulich reagálását nem ismerjük, de gyaníthatóan nem fejtett ki véleményt. Sokkal megfontoltabb és felelősségteljesebb katona volt annál, hogy kellő információk nélkül sorsdöntő kérdésben állást foglaljon.³² Másnap viszont már főszerepet játszott a kormány döntésének érvényt szerezni Görgeihez indított delegáció tagjaként Csány László miniszter és Kiss Ernő altábornagy társaságában. A fővezér nehezen fogadta el a rendelkezést, de Csánynak végül sikerült meggyőznie. Így ígéretet tett csapatainak az új összpontosítási körzetbe történő levezetésére, de Aulichnak szeméretvetette „pár csípős megjegyzéssel” a károsnak tartott döntés meghozatalában való részvételét. Személyes hangvételű kritikával is illette a különben nagyra becsült bajtársát, miszerint nem gondolta volna, hogy egy tapasztalt katona „ily szökési tervbe bele tudott egyezni”.³³

A Pestre visszatérő Aulich véleményét Kossuth kikérte az összpontosítási terv újabb változatáról, de az elkövetkező két hétben gyanúsán mellőzte, ami arra enged következtetni, hogy Aulich nem lelkesedett Kossuth katonai vonatkozású elképzeléseiért. A Görgei elmozdítását közvetlenül követő időszakban így teljesen háttérben maradhatott, bár Horváth Mihály kultuszminiszter szerint neve szóba került a kormány előtt lehetséges fővezérként.³⁴ A főváros kiürítésekor mindenesetre követte a kormányt Szegedre.

Az újabb fővezérválság nyomán Görgei lemondott a hadügyminiszterségről, hogy megtarthassa a Komáromból levonuló hadsereg parancsnokságát. Kossuth először Damjanich Jánost kérte fel a hadügyminiszteri poszt betöltésére, de amikor megkapta a tartósan ágyhoz kötött tábornok elutasító válaszát, még aznap kinevezte Aulichot, ami arra mutat, hogy

³² A haditanácsban történeteket összefoglalja: Hermann: *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei*, 284–285.

³³ Ludvigh János visszaemlékezése. In: Hermann Róbert (szerk.): *Szószék és csatatér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848–49-ből*. Budapest, 2000. 403.

³⁴ Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. 2. kiadás. Budapest, é. n. 3. köt. 212. A fővezérség felkínálását maga Aulich is említette szeptember 12-i kihallgatásán. *Az aradi vértanúk*, II. 206.

Szegeden már közvetlen kapcsolatban álltak.³⁵ Nyilvánvaló, hogy az egészségi állapota miatt harctéri szolgálatra még alkalmatlan Aulich a hadügyminiszterséget elsősorban azért vállalta el, hogy közvetítő szerepet töltsön be a politika és a hadsereg, konkrétan Kossuth és Görgei között. Erre utal az aradi perben tett vallomása is, ahol természetesen egyúttal csökkentve a miniszterség vállalásának a súlyát, de végül is a lényegre utalva így nyilatkozott: „...azért éreztem szükségét, hogy a hadügyminisztériumot átvegyem, hogy Görgey tábornoknak juttathassam a hadsereg-főparancsnokságot, abban a meggyőződésben, hogy ő az egész magyar hadsereg számára elérheti a megegyezést.”³⁶

Ebben a helyzetben jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a szabadságharc utolsó egy hónapjában Kossuth vagy Görgei híveként, netán embereként tevékenykedett-e Aulich. Nem egyszerű a válasz, hiszen ezt már a kortársak is eltérően látták. Mészáros Lázár szerint Kossuth embere lett, s visszaemlékezésében úgy fogalmazott, hogy a kormányzó „oly kedve szerinti, azaz irányában oly hajlandó hadügyminiszterre többé nem fogna találni”. A minisztertárs Vukovics Sebő szerint viszont teljesen Görgei híve maradt, és Csányi László mellett a minisztertanácsban fővezéri kinevezésének legfőbb támogatója volt, mert „a legjobb katonát látta” benne. A július 24-i minisztertanács valóban tárgyalt a fővezérség kérdéséről, s ennek során egyesek szerint Aulich indítványozta Görgei kinevezését. Azt tudjuk bizonyosan, hogy erőteljesen támogatta a végül elvetett javaslatot.³⁷

Aulich hadügyminiszteri tevékenységét elfogulatlanul vizsgálva és ritka megnyilatkozásait figyelembe véve bátran megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy nem volt egyikőjük „embere” sem. Addig megnyilvánuló egyenes jellemének megfelelően tevékenységét egyik oldalról a bajtársiasság, a másiktól a messzemenő politikai lojalitás, leginkább pedig a hazaszereteten alapuló törhetetlen hűség határozta meg. Ennek bizonyítéka a június 22-én kiadott körrendelete a honvédsereg parancsnokságai számára, amely szinte ugyanazon gondolatmenetet követte, s legalább olyan hazafissággal, mint Görgei április 29-i komáromi kiáltványa a tavaszi hadjárat sikereinek tetőpontján. „Harcunk, amelyet Európa két elbizakodott hatalmassága ellen vezetünk, nem a nemzetiség, hanem a közszabadság harca az abszolutizmus ellen. Győzelmeink elődiadalai a világszabadságnak. Így van a nemzet kormányja lelkesülve, így van különösen meggyőződve a nemzet hadügyét vezénylő végrehajtó hatalom.” Hogyan is fogalmazta meg ugyanezt három hónappal korábban Görgei? „...mert ezen harc nem Magyarország és Ausztria közti harc egyedül, ez európai harc leendő: a természet adta legszentebb népjog harca a bitor zsarnokság ellen. – S győzni fog a nép; győznie kell mindenütt!”³⁸

Aulich legfontosabb célkitűzésének a politikai és katonai vezetés közötti egyetértés megteremtését tartotta, s ennek nélkülözhetetlen előfeltétele volt egy Kossuth és Görgei közötti személyes találkozó. Ehhez képest különös, hogy a Görgeivel történt utolsó találkozójukat követően először július 23-án írt hozzá levelet. Száraz, tényszerű, hivatalos levél ez,

³⁵ A Damjanichcsal történt levélváltást és Aulich miniszteri megbízatását közli KLÖM XV. 701–704., 728.

³⁶ Aulich 1849. szeptember 12-i kihallgatási jegyzőkönyve, *Az aradi vértanúk*, II. 206.

³⁷ Aulich Kossuth-pártiságára lásd Mészáros Lázár: *Eszmék és jellemrajzok az 1848/9. forradalom eseményei- és szereplőiről*. Közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1871. 81.; Vukovics véleményére: *Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re*. S. a. r. Katona Tamás. Budapest, 1982. 165–167.; a Görgei fővezérségére vonatkozó javaslatra: Hunfalvy Pál: *Napló 1848–1849*. Sajtó alá rendezte Urbán Aladár. Budapest, 1986. 300–301.

³⁸ Aulich körrendeletét a Szegedi Hírlap 1849. évf. 30. száma jelentette meg július 24-én; Görgei nyomtatványok formájában sokszorosított kiadványát közreadta: *Görgei Artúr válogatott írásai*, 90–91.

miként Görgei július 30-án kelt válasza is az. Miniszteri megbízatásáról is csak egy héttel később számolt be, igaz, ekkor kifejezetten bensőséges, baráti hangvételi levélben osztotta meg bizalmas gondolatait. A kormányzóelnök is fontosnak tartotta, hogy a Görgei bizalmát bíró hadügyminiszter is részt vegyen kettejük megbeszélésén, ezért mindkettőjük aláírásával küldték el a találkozójúlius 26. vagy 27-i időpontjára szóló javaslatot. 25-én Kossuth el is indult Aulich társaságában a Nagykunságba Görgei elé, de az orosz főszereg tiszafüredi átkelése meghiúsította a felmérhetetlen fontosságú találkozót.³⁹

Görgei augusztus 9-én érkezett meg csapatai élén Aradra, a tervezett politikai egyeztetés az akkori helyzetben már okafogyottá vált. Az ezt követő öt nap volt az utolsó együttléte Aulichhal, aki fenntartások nélkül támogatta. Ennek megfelelően ő volt az egyik miniszter, aki 11-én kezdeményezte a kormány és a kormányzó lemondását, hogy Görgei a teljhatalom birtokában próbáljon engedményeket elérni az oroszoknál. Még együtt érték meg ennek meghiúsulását a világosi Bohus-kastélyban.

A már hadifogoly honvédtábornokok útja az orosz táborban Rüdiger által adott kisjenői díszebéd után, 1849. augusztus 14-én vált el végleg egymástól.

GYULA KEDVES

Talent and experience – The cooperation between Artúr Görgei and Lajos Aulich in 1848/1849

The cooperation and relationship between generals Artúr Görgei and Lajos Aulich was almost unprecedented in the Hungarian military leadership during the Hungarian War of Independence of 1848-49. This is especially surprising since they were different in almost every way, such as their age, personal motivations, family background, social background, personality, and life goals. While the 30 years old Görgei, who did not only leave the military earlier but also rejected its way of thinking and behavioral norms, was made the country's most important military leader by the revolution in Autumn 1848, his 55 years old compatriot embraced the military lifestyle, and he was an officer of the Austrian army with rich practical knowledge and significant experience as a battlefield commander. Görgei was a scion of one of the oldest Hungarian noble families, even though he came from an impoverished branch, therefore he became a soldier out of necessity. Aulich was born into a wealthy bourgeois family, and he joined the military because he wanted to, choosing the career of the professional soldier. Görgei's progress was facilitated by the revolutionaries who considered him one of their own, while they were suspicious of Aulich, and they only gave him limited opportunities out of necessity due to the lack of trained military leaders.

Despite all of this they could learn to work together quickly because of their mutual respect based on the acknowledgment of each other's merits. Despite being his superior for the majority of their relationship, Görgei did not consider Aulich a mere subordinate, but a significantly more experienced peer. However, the 'elderly' soldier did not only subordinate himself to the younger soldier but also trusted his ability as a leader and gladly carried out his ideas he considered appropriate.

³⁹ Aulich július 23-i levele: HL 1848/49:39/203.; július 31-i levele HL 1848/49:41/128.; Kossuthal közösen írott levele HL 1848/49:39/229. Közreadta KLÖM XV. 768.

The first phase of their cooperation was the winter campaign when Aulich became the second most important commander of the army corps led by Görgei. It earned him a promotion to the rank of general as well, and this period from late February to early April also strengthened their respect for each other. The new general was still Görgei's primary aide, and he also didn't become his rival when he was no longer his direct subordinate. The spring campaign was the most successful period of their cooperation, this campaign yielded significant results. This period made Aulich a real military leader, on whom the main commander could rely to carry out tasks independently.

The last phase of their relationship took place during the direst times, but their mutual respect didn't fade, and by that time they have developed a bond of friendship as well. Aulich reached the top of the military hierarchy – he took over the position of Minister of War from his former superior, who was forced to resign –, but he remained Görgei's admirer while supporting him to the best of his abilities, and even served his efforts for Kossuth's rebellion with deep conviction. However, the rebellion's last Minister of War could not resolve the conflict between the two leaders. He became a martyr of Hungarian independence in Arad as Kossuth's general and Görgei's loyal friend.

HAJAGOS JÓZSEF

„Én nem tántorodhatom meg benne...”

Görgei Artúr és Leiningen-Westerburg Károly tábornokok kapcsolata a szabadságharcban

A két tábornok kölcsönös barátsággá váló személyes kapcsolata viszonylag későn, csak 1849. március 26-án vette kezdetét, amikor Poroszló egyik szélső házában beszállásolt Leiningen alezredeshez váratlanul betoppant a Damjanich Jánost felkeresni szándékozó Görgei Artúr. Az esti órákba is belenyúló beszélgetés olyan mély nyomokat hagyott Leiningenben, hogy befejezetlen naplójának közel egyötödét teszi ki ennek a találkozásnak a leírása. Naplójának ez a része már aradi fogságában készült. A vereség, a fogság és a tábornokok ellen zajló hadbírószági eljárás nyomasztó hangulata időről-időre kiérezhető a sorokból, de az első találkozásuk során szerzett benyomás, amely megerősödött a következő hónapok közös megvívott harcaiban, megingathatatlan maradt Leiningenben. „Március 26-a mélyen be lesz vésve emlékezetembe egész életemre. E nap döntött sorsom fölött; hogy szerencsétlenségbe vezetett, Isten akarata volt, nem lehetett másképp, mégis hálás vagyok sorsomnak e napért. Ekkor ismertem meg egy férfiút, a szó igazi értelmében, akinek egész barátságomat, életemet szenteltem, aki forrón és híven viszonzotta ragaszkodásomat.”¹

A két katona közel azonos életkorú volt. Görgei a harmincegyedik, míg Leiningen a harmincadik életévében járt. Katonai beosztásuk azonban jelentősen eltérő volt. Görgei a Feldunai hadtestből létrejött VII. hadtest parancsnoka volt vezérőrnagyi rangban, Leiningen pedig még alezredes és a III. hadtest egyik dandárjának a parancsnoka ekkor. Jelentősen eltérő előéletet maguk után hagyva csatlakoztak a honvéd hadsereghez is. Görgei egy régi Szepes megyei köznemesi családban született, Leiningen pedig a Német Szövetséghez tartozó Hessen Nagyhercegségben egy olyan grófi család sarjaként látta meg a napvilágot, amely származását Nagy Károly koráig vissza tudta vezetni.

Családjaik vagyoni helyzetét tekintve azonban már jóval kisebb volt a különbség. Leiningen apjának vagyoni helyzetét a francia forradalmi és a napóleoni háborúk tették tönkre, így fiainak – a többi elszegényedő Leiningen rokonhoz hasonlóan – a Habsburg Birodalom hadseregében szolgálatot vállalva kellett gondoskodniuk a megélhetésükről. Ez akár a katonai karrier lehetőségét is magában hordozta. Nagybátyja, August zu Leiningen-Westerburg altábornagyi rangot szerzett a Habsburg hadseregben, és megbecsültségét mutatja, hogy ő lett az erdélyi kiegészítésű 31. gyalogezred tulajdonosa, amelynek parancsnoka 1848-ban Károly gróf unokatestvére, Christian zu Leiningen-Westerburg ezredes volt. 1845-től számfeletti századosként ebben az ezredben szolgált Leiningen-Westerburg Károly is. Görgei Artúr édesapját egyik vélt barátja csapta be, aki megszerezte megtakarított pénzének jelentős részét, édesanyja hozománya pedig csak annak korai haláláig, 1829-ig enyhíthette a család megélhetési gondjait. Így a Görgei-fiúk csak hivatalnokként vagy katoná-

¹ Katona Tamás (szerk.): *Az aradi vértanúk*. 1. köt. Budapest, 1979. 111.

tisztként gondoskodhattak megélhetésükről. Bátyja, Ármin után végül Artúr is a katonai pályát választotta. Meglehetősen takarékos életvitelt folytatva a tulli utátsziskola elvégzése után a Magyar Nemesi Testőrségnél, majd a 12. (Nádor) huszárezredben szolgált, ahonnan 1845-ben főhadnagyként lépett ki.

Mind Görgei, mind Leiningen erősen kötődött polgári származású édesanyjához. A gyermek Görgei Artúr, aki ápolója is volt rákban szenvedő édesanyjának, Perczián Erzsébetnek, egyre inkább az ő polgári világával azonosult. Leiningennek a német irodalom, az olvasás iránti vonzalma vélhetőleg édesanyja, Eleonore Breitwieser hatására alakult ki. A német nemzethez, annak kultúrájához való vonzódása saját korának szabadelvűbb felfogásával is párosult, amit olvasmányain és tapasztalatain túl szintén anyai örökségének is tekinthetünk.

Görgei a hadseregből történt kilépése után Prágában vegyészeti tanulmányokat folytattott, míg egyik nagybátyjának özvegye 1847 őszén fel nem kérte birtokainak igazgatására. A korszerűbb gazdálkodás lehetőségében bízva elfogadta a felkérést, s a családalapításra is gondolva 1848 márciusában feleségül vette a francia származású Adele Aubouin kisaszszonyt, aki vegyészprofesszora családjánál tevékenykedett társalkodónőként. Tudomásul vette és egyetértett az 1848-as változásokkal, kifejezetten örült a nemesi kiváltságok megszűnésének. A birtokigazgatás és a családi élet idilljének azonban hamarosan végett vetettek 1848 tavaszának és nyarának eseményei. A polgári átalakulás vívmányaihoz ragaszkodó Batthyány-kormánynak katonaként volt szüksége Görgeire.

Leiningen életében is jelentős változásokra került sor az 1848-at megelőző években. 1844-ben feleségül vette Sissány Elizt, akivel az előző évben ismerkedett meg. Felesége révén magyarországi földbirtokos lett, s további életét gazdálkodóként képzelte el. 1845-ben ugyan előléptették alszázadossá, de tartósan szabadságoltatta magát. Pozsonyban élt feleségével, illetve két megszülető gyermekével. Családja mellől csak a kiterjedt törökbecsei birtokok igazgatása szólította el időről időre. Felesége családjának kapcsolatai és a gazdálkodás nehézségei révén egyre jobban megismerte a reformkori magyar nemesség politikai törekvéseit. A közélettől távol tartotta magát, de megértő jóindulattal szemlélte a változások irányába tett erőfeszítéseket. Elfogadta és támogatta az 1848-as áprilisi törvényeket, annak ellenére, hogy a jobbágyság megszüntetése és a földesurak kárpótlásának bizonytalansága komoly gondokat okozott családjának. A változások egyes elemeit ebből adódóan ugyan kritikusan szemlélte, de védelmébe vette azokat időnként feleségével és annak rokonaival szemben is. Figyelmének jelentős részét 1848 tavaszán és nyarán a birtokigazgatás megváltozott körülményei és az általa is nagyon óhajtott német egység létrehozására tett erőfeszítések kötötték le. Katonaként harcolni is kész lett volna az utóbbiért. Elképzeléseiben a szerbek délvidéki lázadása hozott változást, amely 1848 őszén már felesége törökbecsei birtokait is fenyegette.²

Görgei Leiningentől jóval korábban, 1848 júniusától csatlakozott a polgári átalakulás vívmányainak megvédésére tett honvédelmi erőfeszítésekhez. 1848. június 13-án nevezték

² Görgei Artúr előéletére lásd: Görgey István: *Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig*. Budapest, 1916.; Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. Budapest, 1988. 1. köt. Katona Tamás bevezetője. Leiningen-Westerburg Károly előéletére lásd: *Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok levelei és naplója 1848–1849*. Fordította és bevezeti Marczali Henrik. Budapest, 1900. XV–XXV.; Csorba László: *A tizenhárom aradi vértanú*. Budapest, 1989. 132–133.; Pelyach István: *Leiningen-Westerburg Károly gróf*. In: Hermann Róbert (szerk.): *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Budapest, 2007. 83–85. Mindkét tábornokra lásd: Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Miskolc, 2015. 1. köt. 121–123., 13–133.

ki a Győrben alakuló 5. honvédszászlóalj századosává. Szakmai képzettsége, megbízhatósága és a karrierjét egyengető korábbi volt bajtársak segítségének is köszönhetően egyre fontosabb megbízatásokat kapott. A fiatal honvéd őrnagynak nagy szerepe volt abban, hogy a Jellačić altábornagy csapataitól elvágott Philip Roth vezérőrnagy horvát hadoszlopa 1848. október 7-én fegyverletételre kényszerült. Ezzel a politikai vezetés, köztük a végrehajtó hatalom irányítását október 8-án átvevő Országos Honvédelmi Bizottmány (a továbbiakban: OHB) elnökének, Kossuth Lajosnak a bizalmát is elnyerte. Az alezredesi rang kihagyásával lett ezredes, majd az 1848. október 30-i schwechati vereséget követően vezérőrnagyként átvette a legjelentősebbnek számító magyar haderő, a Feldunai hadsereg (később hadtest) parancsnokságát. A téli hadjáratban bekövetkező kudarckok ellenére neve ismertté vált a más hadszíntereken küzdők számára is.³ Sokat hallhatott már róla 1849. március 26-i találkozásukat megelőzően Leiningen is, aki korábban a délvidéki, illetve az onnan kivont csapatokból alakult III. hadtestben küzdött. Ezért is írhatta naplójába, hogy „kevésse voltam elkészülve Magyarország legnagyobb emberének látására”.

Feleségének szánt írásában Leiningen felvázolta Görgei korábbi pályafutását is.⁴ Az információkat részben magától Görgeitől, részben más vele együtt szolgáló tisztektől szerezte. Témánk szempontjából nem mellékes az, hogy mennyire volt helytálló ez a Görgeiről megalkotott pályakép. Kronológiailag nagyjából helytálló a leírása. Vannak azonban benne téves információkon alapuló történetek. Ilyen például Görgeinek a 12. (Nádor) huszárezredből történő kilépése. Egy barátjától vett információra hivatkozva azt írja, hogy az egyik este ezredbeli magyar barátaival „lelkesebben emlékeztek meg Magyarország törvényes szabadságának előharcosairól. [...] Lelkesedésükben megfogadták egymásnak, hogy kilépnek a szolgálatból, és más módon használnak a hazának.” Miután szétesozlottak, Görgei kivételével meggondolták magukat. Görgei bátyjának, Giudónak írt 1845. május 18-i levelében nem említi ezt a fogadalmat, csak az ezredsegédtiszti beosztás elviselhetetlen nyűgével, a hazája és a szabadabb élet iránti vágyódásával magyarázza kilépési szándékát.⁵ Leiningen az általa leírt történetben megerősítést nyerhetett arra vonatkozóan, hogy Görgei már korábban is Magyarország alkotmányos szabadságának a híve volt. Tenni akart érte, mint ahogyan ő is az egységes Németországért. Ezt a hasonló gondolkodást erősíthette meg benne az is, hogy 1848 tavaszán Görgei közlegényként is hajlandó lett volna harcolni hazájáért. Az információ talán magától Görgeitől származott, de erre nem áll rendelkezésre írott forrás. Görgei mint kilépett hivatásos tiszttel számíthatott arra, hogy volt rangjának megfelelően fogják alkalmazni a honvédségben. Megfelelő támogatókkal is rendelkezett. Volt Nádor-huszárezredbeli bajtársai közül Nádossy Sándor őrnagyként az Országos Nemzetőrségi Haditanács egyik osztályvezetője, Ivánka Imre századosként pedig Batthyány Lajos miniszterelnök nemzetőrségi titkára volt.⁶ Tévesen szerepelteti Leiningen Görgeit az 1848. szeptember 29-i pákozdi csatában. Görgei ekkor Roth hadoszlopának távollartásával volt megbízva. A schwechati ütközet kapcsán ezt jegyezte le: „Midőn Parendorfban tanácskoztak, hogy átlépjék-e az osztrák határt vagy sem, jellemző éles logikájával ellene mondott e tervnek [...] Elhatározták a határ átlépését, és a schwechati csatában, a magyar haditettek e szomorú, [...] nevetséges kezdeténél ő volt az, aki néhány bátor férfival megmentette a magyar fegy-

³ Görgei megelőző magyar szolgálatára lásd: Görgey István: *1848 júniusától novemberéig. Okmánytár*. S. a. r.: Katona Tamás. Budapest, 1980. 7–20.; Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, I. 121–123.

⁴ Katona: *Az aradi vértanúk*, I. 114–121.

⁵ Katona: *Az aradi vértanúk*, I. 368.

⁶ Görgey István: *1848 júniusától novemberéig*, 8.

ver becsületét.” Görgei azonban csak az október 23-i miklósfalvai haditanácson ellenezte a határ átlépését, az október 27-i parndorfi haditanácsban Kossuth szerint már úgy nyilatkozott: „nincs választás, előre kell menni, mert ha nem megyünk, többet veszítettünk, mintha három csatát vesztenénk”.⁷ Később talán az ütközet kimenetele miatt nem beszélt arról, hogy végül ő is támogatta a határátlépést. Más apróbb pontatlanságok is kimutathatók Görgei tevékenységének leírásában. Perczel Mór tábornok nem volt alárendelve Görgeinek, így az parancsot sem adhatott neki a móri ütközet elkerülésére. A felvidéki visszavonulása során a bányavárosoknál nem Franz Schlick altábornagy seregeivel állt szemben. Dembiński nem a kápolnai csatát megelőzően, hanem a vereség után vezette a fősereget a Tisza árterének mocsaraiba. A leírásban mindvégig érződik Leiningen tisztelete és túlzott baráti elfogultsága Görgei iránt.

Leiningen Görgeihez viszonyítva jóval később, csak 1848 októberében vállalt szolgálatot a magyar hadseregben. Előbb a Bánságban harcolt vezérkari tisztként, majd a 10. honvédszászlóalj egyik századának parancsnokaként a szerb felkelők ellen. Itt szembesült a szerbeket támogató Habsburg kormányzat nemzetiségeket szembeállító megosztó politikájával, a felkelők kegyetlenkedéseivel, s a decemberben sikereket elérő fiatal magyar honvédalakulatok helytállásával. Mindezek megerősítették eltökéltségét a magyarok melletti harcban. November 4-én ezt írta feleségének: „El van vetve a kocka, az én sorsom Magyarországgal együtt dől el.” Meg kellett azonban küzdenie a nevével szembeni bizalmatlansággal is. Rokoni és testvérei a császári hadseregben szolgáltak, a Leiningen-ezred – unokatestvére, Christian zu Leiningen-Westerburg ezredes parancsnoksága alatt – a magyarokkal szembe fordult temesvári várórságba volt beosztva. A harcokban való helytállása, például december 15-én Jarkovánál, fokozatosan háttérbe szorították a kezdeti bizalmatlanságot. Kívíta feljebbvalói, különösen Damjanich, tisztársai és beosztott katonái megbecsülését. December 28-án előléptették őrnaggyá, s hamarosan átvette a Bácskában állomásozó 19. (Schwarzenberg) gyalogezred III. zászlóaljának a parancsnokságát. A zászlóalj a szabadságharc egyik legvitézesebb alakulatává vált parancsnoksága alatt.⁸

Január folyamán a magyar csapatok jelentős részét kivonták a Délvidékről, köztük a bácskai haderő alakulatait is, és a Közép-Tiszához rendelték. A bácskai hadtest tisztjei közül sokan kiléptek a további szolgálatból, mert nem akartak harcolni a rendes császári alakulatok ellen. Leiningen maradt, amiről ezt írta naplójában: „...bármennyire ijesztett a gondolat, hogy ezentúl régi bajtársaim ellen kell harcolnunk, mégsem tudtam elhagyni a balsorsban azt az ügyet, melyhez egyszer csatlakoztam”. Hasonlóan nyilatkozott Görgeinek is március 26-i találkozásukkor: „Őszintén megmondtam neki, hogy nem a lelkesedés vezetett ide, hanem a körülmények, és nem akartam elhagyni az ügyet, amikor éppen rosszul állt. Megszorította a kezemet, és így szólt: »Jobb, mintha egyike volna rajongóinknak; ön kitart majd az utolsó pillanatig, mert önnél a cselekvés érett megfontolásnak, sőt erkölcsi érületnek a következménye.«” Görgei szavai tovább erősítették Leiningenben a már kezdetben éledő baráti érzést a másik irányába.⁹

Leiningen és társai a Közép-Tisza mentén már valóban császári csapatokkal kerültek szembe. Kezdetben Cibakháza védelmében vett részt, ahol február 24-én rövid időre a csá-

⁷ A schwechati csatát megelőző haditanácsokról lásd: Hermann Róbert: *Az eldöntő döntetlen. A schwechati csata 1848. október 30-án.* In: Hermann Róbert: *A Drávától a Lajtáig.* Budapest, 2008. 247–251. Görgei az *Életem és működésem* vonatkozó részében (I. 201–210.) csak az október 23-i haditanácsról írt, szerinte hasonló tanácskozásra azután nem került sor.

⁸ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 59–92.; Pelyach: *Leiningen-Westerburg Károly gróf*, 85–86.

⁹ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 91., 111.

száriak fogságába is került, de zászlóaljának katonái kiszabadították. Ezért a helytállásért a hadügyminiszter a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályával tüntette ki a zászlóaljat. A Bácskából és a Bánságból kivont csapatok március 5-én Szolnoknál nagyszerű győzelmet arattak a várost megszállva tartó császári erők ellen. Az ebben való helytállásáért Leiningen is megkapta a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályát, amelyet másik barátja, a III. hadtest parancsnokságát átvevő Damjanich János tábornok tűzött a mellére. Hamarosan előléptették alezreducsává, és átvette a hadtest egyik dandárjának parancsnokságát.¹⁰

Egyébként Görgei az első személyes találkozásuk előtt már hallott a Délvidékről kivont csapatoknak és tisztjeinek, köztük Leiningennek a vitézségéről. Utóbbinak kijelentette: „Ti bánságiak, nektek jó a dolgokat, bátor csapataitok, derék tisztjeitek vannak, de nekem katonáim legnagyobb részét még bele kell hajtani, sőt néha kartácsolni az ütközetbe. Örülök, hogy nem sokára a csatában láthatlak és bámulhatlak benneteket.”¹¹

A hírek áramlása jórészt azért gyorsult fel, mert a hadműveleteknek megfelelően a különböző hadtestek ellentámadáshoz összpontosultak a Közép-Tisza mentén. Az első magyar ellentámadásra február második felében a lengyel Henryk Dembiński altábornagy parancsnoksága alatt került sor, ami a február 26–27-i kápolnai vereséggel végződött. Ennek elterelő hadművelete lett volna a Bácskából és a Bánságból kivont csapatok Szolnok elleni támadása, amire azonban csak március 5-én került sor. Megelőzően, március 3-án az I. és a VII. hadtest fővezérrel elégedetlen tisztikara Szemere Bertalan főkormánybiztos közreműködésével Dembińskit leváltotta. Ideiglenesen a rangidős tábornok, Görgei Artúr vette át a főparancsnokságot. Március 8-án az OHB azonban az altábornaggyá előléptetett Vetter Antalt nevezte ki fővezérré. Vetter elképzelése szerint a magyar csapatok súlyponti elhelyezkedésének megfelelően, a Tiszán Cibakházánál átkelve, Kecskemét–Pest irányába támadtak volna a magyar főerők. Görgei VII. hadtestének északabbra, a Miskolc–Pest országút mentén kellett elterelő hadműveletet végrehajtania. Egy valótlán hír következtében a Cibakházánál átkelt magyar főerők (I., II., III. hadtest) március közepén visszavonultak a Tisza mögé. Ezután Vetter Tiszafüreden és Poroszlón át Gyöngyös térségébe akarta átcsoportosítani a főerőket, s onnan megindítani az ellentámadást. Időközben a Görgei vezette VII. hadtest már Heves megyébe érkezett Ramberg altábornagy császári hadosztályát követve. Tiszafüreden március 26-án újabb fővezéri válságra került sor. Damjanich tábornok egy hadrendi változtatás ügyében úgy összeveszett Vetter altábornaggyal, hogy az március 28-án betegét jelentett.¹²

Közben az átcsoportosított csapatok, az I. és a III. hadtest jelentős része megérkezett Poroszlóra és Tiszafüredre. Görgei a saját főhadiszállásáról azért indult el március 26-án, hogy találkozzon Damjanich tábornokkal, akit Poroszlón vélt feltalálni. Görgei és segéd-tisztje, Mjk József őrnagy ezért érkezett Poroszlóra, és kéredezkedett be a falunak abba a szélső házába, amelybe Leiningen és az I. hadtesthez tartozó Sulcz Félix őrnagy volt beszál-
lászva. Leiningenre már első pillanatban mély benyomást tett Görgei, aki öccsére, Victorra

¹⁰ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 92–102., 104.; Pelyach: *Leiningen-Westerburg Károly gróf*, 86.; Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, I. 132–133.

¹¹ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 121–122.

¹² Kedves Gyula: *A gödöllői hadművelet terve*. In: A tavaszi hadjárat (1996. március 14-i tudományos konferencia anyaga). Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 13. Szerk. Horváth László. Hatvan, 1996. 35–38.; Hermann Róbert: *Kossuth és a fővezéri kérdés 1848–1849-ben*. Századok, 136. évf. (2002) 3. sz. 573–585.; Hermann Róbert: *Kossuth Lajos fővezérsege*. Századok, 136. évf. (2002) 4. sz. 843–836.

emlékeztette. Naplójában hosszasan írta le külső megjelenését.¹³ (Korábban hasonlóan hosszán írta le feleségének Damjanich János külsejét is, aki szintén nagy hatást gyakorolt rá első találkozásukkor.¹⁴) A találkozás óráig tartó beszélgetéssé kerekedett. Görgei többek között beszélt felvidéki hadmenetéről, a kápolnai csatáról, Dembiński leváltásáról, a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályának debreceni kiosztásáról és Vetter altábornagy fővezéri tevékenységéről is. A beszélgetés közben Görgei kitüntető szívességet mutatott Leiningen irányába, akire így még nagyobb hatást tett. Az is megragadta Leiningent, hogy Görgei a beszélgetés alatt csupa életnek, megtestesült tettnek mutatkozott. „Akkor semmit sem becsültem annyira, mint az erélyes fellépést.” A hosszúra nyúló beszélgetés után végül ráért jövele céljára is, kérte, hogy vezessék Damjanichhoz. Mikor értesült arról, hogy az még Tiszafüreden tartózkodik, a kései óra ellenére gyalog tovább indult a Tisza túlsópartjára. Az elválást azzal tette emlékeztetessé, hogy javasolta Leiningennek, hasonló életkorukból kiindulva tegezzék egymást. (Leiningen egyébként idősebbnek, harminchárom évesnek vélte Görgeit.)¹⁵

Leiningen másnap a Poroszlóra megérkező Damjanich tábornoknál vacsorázott. Később csatlakozott hozzájuk a Tiszafüredről visszatérő Görgei is. Damjanich kijelentette Leiningennek, hogy rá is nagy hatást tett Görgei. Vacsora után Görgei Leiningennel tartott szállására, s beszámolt a Vetterrel és Kossuthal való tárgyalásáról, majd minden kényelmet nélkülözve nyugovóra tért az összetolt székeken.¹⁶

Hamarosan beteljesült Görgei azon kijelentése, hogy ütközetekben is megtapasztalhatja a III. hadtest alakulatainak és tisztjeinek vitézségét. A fővezéri válság úgy oldódott meg, hogy Kossuth az OHB megbízásából március 30-án Görgeit nevezte ki ideiglenes fővezérnek. Az aznapi egri haditanács után tartott vacsoránál jelen lévő Leiningen szerint „Kossuth szóval és lehangolt volt, nem szívesen tette meg ezt a lépést, de nem volt más választása”.¹⁷ Leiningen azt is megállapította egy másik helyen a naplójában, hogy ezekben a napokban Görgei „még nem volt ellensége Kossuthnak”.¹⁸

Április folyamán a magyar csapatok több ütközetben vereséget mértek a császári csapatokra, felmentették az ostromlott Komáromot, Pest feladására és a nyugati határszélre történő visszavonulásra kényszerítették az ellenséget. A sikerekben kitüntető szerep jutott a III. hadtestnek, azon belül a Leiningen által vezetett dandárnak. Az április 4-i tápióbszkei ütközetet, miután az I. hadtest csapatai megfutamodtak, a III. hadtest egyik beérkező hadosztálya változtatta győzelemmé. Haditettüket az ütközet vezényletét átvevő Görgei is elismerte napiparancsában. „A III. hadtest a mai napon kiérdemelte a haza háláját. Helyreállított és győzelemmé változtatott egy már elvesztett csatát, és a legfényesebb módon megmentette a magyar fegyverek becsületét. Ez a fényes eredmény kiválóan négy férfiú érdeme: Kissé, Leiningen, Földváry és Czilliché [...] Midőn nevüket a hadsereg és a haza előtt nyilvánosan kihirdetem, egyúttal ki is tüntetem őket a III. osztályú érdemrenddel, és kinevezem a csatamezőn Kiss és Leiningen alezredest ezredessé, Földváry és Czillich őrnagyot pedig alezredessé.”¹⁹ Az ilyen elismerések növelték a III. hadtest katonáinak a fővezérbe vetett bizalmát, amit még hasonlóképpen követtek. Az isaszegi ütközet után Leiningen lejegyezte

¹³ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 111., 114.

¹⁴ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 79–80.

¹⁵ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 121–123.

¹⁶ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 126–127.

¹⁷ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 130.

¹⁸ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 127.

¹⁹ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 142–143.

naplójában: „A jelentésben kitüntetéssel említenek. Görgey gyönyörű szavai az ütközet után.” Az április 10-i váci ütközet után ismét kitüntetésre terjesztették fel. Április 23-án a következőket írja röviden naplójába: „A rendjelek ünnepi kiosztása. Görgey negyedszer is méltónak nyilvánít engem a rendjelre. Javasolja, hogy a II. osztályát kapjam.” Ennek odaítélése a hivatali csatornák útvesztőin alakadt. Végül csak május 15-én hagyták jóvá kitüntetését, amit Buda bevétele után vehetett át.²⁰ Április végétől már a III. hadtest egyik hadosztályának parancsnoka. Csapatai hőiesen küzdöttek Buda bevétele során is, amelyet végül május 21-én sikerült elfoglalniuk. Buda ostrománál ténylegesen Leiningen vezette a III. hadtestet, mert az új hadtestparancsnok, Knezić Károly ezredes lelkiismereti okokból átengette neki az irányítást, ugyanis János nevű öccse a várórségben szolgált.

A sikeres hadjárat során Görgei és Leiningen kölcsönösen kívítták egymás tiszteletét. A főparancsnok és a beosztott dandár-, majd hadosztályparancsnok egyaránt bizonyította rátermettségét. Az első benyomások érzelmi hatásai után igazából ekkor alakult ki barátságuk. A hadjárat szüneteiben folytatott beszélgetéseken, a főbb tisztek részvételével megtartott vacsorákon jobban megfigyelhették, megismerhették egymás belső tulajdonságait. Eből az időszakból származhattak Leiningennek azok a megfigyelései, amelyek alapján naplójában felvázolta Görgei személyiségét, jó és rossz tulajdonságait. Beszédének stílusáról például kiemelte, hogy „nem volt szószékre való szónok: mégis kevés embernek állott annyira rendelkezésére a világos, éles beszéd, mint neki. Logikus élességgel tudta az ügy fő mozzanatait kiemelni, sohasem ismételte magát, sohasem hagyott hézagot. Mély gondolkodó volt, és amint lassan beszélt, érezte az ember, hogy minden szavát megfontolta; nem lelkesített, nem ragadott magával, de meggyőzőtt.” Görgei a kor szokásának megfelelően gyakran tubákkolt, amivel kapcsolatban Leiningen szintén rögzítette megfigyeléseit. „Senki sem tudott nyugodtabban és egykedvűbben szippantani, mint ő, és gyakran láttam, hogy ez a kicsiség eszes és bátor embereket hozott ki a sodrából. Mert éppen a szippantás alatt szemének átható pillantása a szónokon nyugodott, és ez az erős pillantás oly éles volt, hogy a legtöbben megéreztek, mennyire rendíthetetlen jellemű és nagy tehetségű ember áll előttük.” Leiningen Görgei társasági viselkedését is megfigyelte. „Szelleme [...] ezer élben szippkázott, de még azok sem érezték magukat megsértve, kiket megcsipdesett, hanem együtt nevettek velünk.” „Életmódjában józan és mértékletes volt, de azért nem vetette meg az élvezeteket.” Máshol a következőt jegyezte le: „Pénz és a szerencse javait előbb nem ismerte, és most sem becsüli. Ezért adakozó volt a pazarlásig, és megvolt benne az a szép tulajdonság, hogy jót tegyen, anélkül, hogy bántson.”

Magánéleti és más bizalmas dolgokról is gyakran beszélgettek. Görgei olyan történeteket is elmesélt gyermek- és ifjúkorából, hogy gyakran lopott gyümölcsöt, mert nem volt rá pénze. Ilyen dolgokat tényleg csak a barátjával oszt meg az ember. Gyakran beszélgettek feleségeikről is. Leiningen ezzel kapcsolatban kritikus volt barátjával szemben. „Szívesen beszélt feleségéről, kit nagyon szeretett, de mihelyt észrevette, hogy szíve ellágyul, elűzte a szép képeket, gyakran igen rosszul alkalmazott élcelődéssel.” Mindketten evangélikusok voltak. Leiningen büszke volt vallására, és mélyen áthatotta gondolkodását az Istenbe vetett hit. Ezeket a tulajdonságokat Görgeiben is fellelte, de kritikai észrevételei is voltak ezzel kapcsolatban: „Senki sem volt jobban áthatva Isten lététől, senki sem tisztelte őt rajongóbban szép műveiben, mint ő, [...] és mégis, ha elragadta a képzelet, és szíve dagadt a lelkesedéstől, egyszerre csak eltréfálta az Istent s a halhatatlanságot, és kigúnyolta a maga lágyágát.”

²⁰ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 146–148.

Káros tulajdonságai között említette Görgei hirtelen haragját és nagyravágását. Bár az utóbbihoz hozzátette, hogy „nem nagy hatalomra törekedett, hanem dicsőségre”. Hibáztatja Görgeinek azt a szokását is, hogy az ütközetekben gyakran feleslegesen tette ki magát veszélynek.²¹

Görgei úgy is hatott Leiningenre, hogy a szabadságharc több katonai és politikai vezetőjével kapcsolatban elfogadta példaképének és barátjának az ítéletét. Persze Leiningennek is volt több esetben előzetes véleménye, s Görgein kívül mások is hatottak arra. Talán Perczel Mór tábornokról alkotott véleményében figyelhetjük meg legjobban Görgei hatását, akiről Leiningennek nem volt saját személyes tapasztalata. Naplójában „nyomorult csirkefogónak” nevezi a Görgeivel személyes ellentétben álló Perczelt.²² A márciusi napok kapcsán Vetterről is kedvezőtlen kijelentéseket tett. Görgei elbeszélései alapján a kormányzat bábjának nevezi, de már korábban is – például fővezéri kinevezésekor – kritikusan ítélte meg az általa is személyesen ismert tábornokot, ami azonban a Vetterrel ellenszenvező Damjanich hatásának tekinthető.²³ Találkozásuktól fogva Kossuth Lajos – és általában a politikai vezetés – kapcsán is azonosult Görgei nézeteivel. Kossuthról Leiningennek azonban már korábbról is megvoltak a maga nem túlságosan hízelgő észrevételei. Sógorának, Rohonczy Lipótnak 1848. július 24-én ezt írta: „Én legalább olyannak nézem, mint egy adósságszinálót, ki hogy hitelét helyreállítsa, nagy összegekkel kérkedik. Adja isten, hogy ne legyen igazam, de én úgy nézem, hogy Kossuth nagy pártember, de nem nagy államférfiu.”²⁴ 1849. március 16-án, amikor Kossuth Cibakházánál Vetterrel megismerkedett Leiningen dandárját, személyesen is találkoztak. Az esemény leírásakor „minden komédiások legnagyobbja” titulussal ruházta fel Kossuthot. Ugyanakkor azt is leírta, „hogy azért jobb tulajdonságai iránt sem voltam vak; kevesen tudták úgy, mint ő, a beszéd hatalmával megindítani az embereket; tevékenysége új segédeszközök előállításában is rendkívüli. Csak a kormány élére nem volt való.”²⁵ Mint már korábban említettük, március végén még a valóságnak megfelelően úgy ítélte meg, hogy Görgei és Kossuth nem állnak szembe egymással. Az áprilisi hadjárat sikereinek idején még bizalmasabbá vált Kossuth és Görgei kapcsolata. Április 7-én össze is tegeződtek. Ennek a már szinte baráti kapcsolatnak a későbbi megromlását Leiningen Kossuth fővezérséggel kapcsolatos cselszövevényeinek és intrikáinak tulajdonította.²⁶ Leiningen – több más magasrangú katonatiszthez hasonlóan – bizalmatlan volt a politikusok irányában. A hivatásos katonának a civilekkel szembeni fölényéből kiindulva kritikusan szemlélte a politikusok tevékenységét, hajlandó volt csak katonai szempontokból kiindulva megítélni a történeteket. A politikai rendszer működését a maga teljességében nem ismerve, így még inkább elfogadta az általa elismert és becsült katonai vezetők, adott esetben Görgei véleményét.

Görgei és Leiningen sem kerülhette el, hogy lényeges politikai kérdésekben állást foglaljon. A katonai sikerek hatására a debreceni országgyűlés 1849. április 14-én kimondta Magyarország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását. Ez komoly dilemmát idézhetett elő a hivatásos katonatiszteknél, mivel fegyveres küzdelmük jogalapját az képezte,

²¹ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 111–115.

²² Katona: *Aradi vértanúk*, I. 117.

²³ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 104–105., 121.

²⁴ Marczali: *Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok levelei és naplója*, 23–24.

²⁵ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 105.

²⁶ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 127. Görgei és Kossuth kapcsolatának alakulásáról lásd: Hermann Róbert: *Görgei Artúr és Kossuth Lajos levelezésének kiadatlan darabjai*. Századok, 128. évf. (1994) 5. sz. 928–929.

hogy Magyarországnak az áprilisi törvényekben rögzített alkotmányáért harcolnak, amelyet Ausztria jogsértően megtámadott. Az országgyűlés határozatairól a főhadserg vezetői április 17-én értesültek Léván. Vukovics Sebő visszaemlékezései szerint Görgei a vele való beszélgetéskor nem nyilvánított ellenvéleményt. „Csupán azon oldalról tőn észrevételeket, hogy hát mi lesz akkor, ha bennünket időközben a németek megvernek, és hogy ennél fogva meg kellett volna várni egy döntő csatábani győzelmet.” A főhadiszálláson jelen lévő Ludvig János képviselő visszaemlékezése szerint a határozatokról az éjszakai órákban hosszú beszélgetést folytatott Görgeivel, aki a tisztek egy csoportjának elégedetlenségét azokat „fekete-sárgának” nevezve szerelte le. Vukovics visszaemlékezései szerint április 27-én este Görgei és más főbb tisztek, köztük Leiningen is Damjanich főhadiszállásán gyűltek össze vacsorára. Itt heves vita kerekedett a határozatokkal kapcsolatban, amelyben Görgei és Leiningen azonos álláspontra helyezkedett. A határozatok időszerűségét vitatták, s ennek kapcsán bíralták a képviselőházat. Hasonlóan tudósított április 18-i, Kossuthhoz írott jelentésében a jelenlévő Ludvig János országgyűlési képviselő is, bár ő egy reggeli diskurzus kapcsán említi ezt a vitát. „Görgei, Damjanich, Nagysándor, Leiningen ezt olyan dolognak tekinték, mely a háború által úgyis már ki volt mondva.”²⁷

Buda bevételekor érkeztek az első hírek a küszöbön álló orosz intervencióról. Görgei ezt tévesen az április 14-i határozatoknak tulajdonította, holott az oroszoktól történő segítségkérés már akkor eldöntött tény volt, amikor a trónfosztás híre még meg sem érkezett Bécsbe. Úgy vélte, hogy a határozatok parlamenti visszavonásával megakadályozható az orosz intervenció. Debrecenbe érkezésekor az országgyűlés ülései már július 2-ig el voltak napolva, így csak a Kossuth ellenzékének számító békepárt tagjaival tárgyalhatott a kérdésről. Ez nem vezetett eredményre, ő maga pedig vonakodott a kérdés tisztán katonai megoldásától. Június 12-én egy levélben több más bírálat mellett megemlítette Kossuthnak, hogy „a Függetlenségi Nyilatkozat a hadsereg tudta s beleegyezése nélkül hozatott”, s a hadsereg ennek dacára arra törekszik, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat „valamint nem elég okadatolva jelentetett ki, úgy pusztá hang gyanánt el ne enyészsen”. Ezt a kijelentését fővezérként és a Szemere-kormány hadügyminisztereként tette, s Kossuth kérésére sem volt hajlandó visszavonni. Ez megingatta Kossuth Görgeibe vetett hitét, szerette volna Bemet fővezérként a helyére állítani. Görgei ebben az időszakban a tisztikar előtt is egyre gyakrabban bírálta Kossuthot.²⁸ Kritikus kijelentései erősen hathattak a Görgeire barátként és példaképként tekintő Leiningenre és más főtisztokra is, növelve a politikai vezetéssel szembeni bizalmatlanságukat. Figyelmük jelentős részét azonban ekkor már az újonnan megindult hadműveletek kötötték le.

Mint említettük, Görgei hadügyminiszterként tagja lett a függetlenség kimondása után megalakult Szemere-kormánynak, de megtartotta fővezéri tisztségét, és a hadseregnél is maradt Buda bevételeig. Helyettesítésére a hadügyminisztériumban Damjanich lábtörése után Klapka Györgyöt kérte fel. Helyettes hadügyminiszterként Klapka az oroszok beavatkozásával is számolva bonyolult, több tényező megvalósulásától függő védelmi tervet dolgozott ki. Ezzel szemben Görgei támadó jellegű haditervet dolgoztatott ki az újonnan felállított Központi Hadműveleti Irodával. Ennek értelmében az I., a II. és a III. hadtesteknek a

²⁷ Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. Katona Tamás, Budapest, 1982. 63–65.; Ludvig János: *Jegyzetek 1848–49-ről*. In: Szószék és csatatér. Politikai visszaemlékezések és naplók 1848–49-ből. S. a. r. Hermann Róbert. Budapest, 2000. 402.; Ludvig János április 18-i jelentését közli Hermann Róbert: *Kossuth és Görgei között – Ludvig János kormánybiztosi jelentései 1849-ből*. Századok, 140. évf. (2006) 3. sz. 686–689.

²⁸ Hermann: *Kossuth és a fővezéri kérdés 1848–1849-ben*, 601–602.

komáromi várórség csapataival együttműködve, a Dunától északra a Vág mentén kellett megindítaniuk támadásukat Pozsony irányába. A csapatok felvonulása május 26-án vette kezdetét. Leiningen a naplójában ugyan örömmel rögzítette május 25-én, hogy „Görgey velünk marad”,²⁹ de ő ekkor hadügyminiszteri teendői miatt a kormány székhelyére távozott. A hadműveletek irányítása a Bayer József ezredes által vezetett Központi Hadművelési Irodára hárult. A megindított támadás június 16-án Zsigárdnál, illetve június 20–21-én Perednél a magyar csapatok vereségével végződött. A megismételt támadásnál már jelen volt Görgei is, aki június 20-án leváltotta a határozatlan Knezić Károlyt a III. hadtest éléről, s Leiningent nevezte ki a helyére. A rangban előtte álló Kászonyi József ezredest pedig Asbóth Lajos ezredes helyett a II. hadtest parancsnokává nevezte ki. A Leiningenbe és a III. hadtest csapataiba vetett bizalom sem tudott kedvező fordulatot adni az eseményeknek. A csata második napján már oroszokkal is megütköztek, s a túlerő ellenében vissza kellett vonulniuk. Leiningen július 1-jén előléptették vezérőrnaggyá.

A Vág-menti vereségek után Görgei a kormánnyal elfogadtatta a számba jöhető erők Komáromnál történő összpontosítását, hogy az erődtényrendszerre támaszkodva, még az orosz főerők közelbe érkezése előtt vereséget mérjen a Haynau vezette cs. kir. főszeregre. Még mielőtt ez megvalósult volna, a VII. hadtest július 28-i győri vereségének hírére a kormány a délvideki összpontosítás terve mellett döntött. A Komáromban tartózkodó Görgei csak vonakodva adta hozzájárulását a terv végrehajtásához, mert azt nem tartotta célszerűnek. Kossuth Görgei iránti bizalmatlanságának a jele, hogy a hivatalos iratok sorszámaára nem kellően odafigyelve félreértelmezte annak szándékát, s július 1-jén leváltotta a fővezérségről, helyére pedig Mészáros Lázár altábornagyot nevezte ki. Mészáros azonban július 2-án az ellenséges csapatok veszélyes közelségére hivatkozva nem érkezett meg Komáromba, félútról visszafordult. Ugyanis ezen a napon Komáromnál komoly ütközetre került sor. A magyar csapatok a jobbszárnyon visszafoglalták az ellenség által birtokba vett sáncokat, majd az Ácsi-erdő felé törtek előre. A balszárnyon Leiningen csapatai is visszafoglalták az ellenség által szívósan védelmezett Ószőnyt. Ezt a jobbszárnyon és a centrumban elért magyar sikerek tették lehetővé. Ezzel nyitva tartották a Budára vezető legrövidebb útvonalat. Az ütközetben egy gránátrepesztől súlyosan megsebesült Görgei, amikor a centrumban személyesen vezette az utolsó nagy lovasrohamot. Ekkor érkezett meg leváltásának híre, amely komoly felindulást váltott ki a magasabb rangú tisztek körében, akik számára az ütközetben Görgei újból bizonyította hadvezéri rátermettségét.

A következő napokban súlyos konfliktus alakult ki a hadsereg vezetése és a kormány között, ami végül azzal zárult, hogy Görgei lemond a fővezérségről, de megtartja a Komáromtól lerendelt erők (I., III., VII. hadtest) főparancsnokságát. A seblázából magához tért Görgei ezek után még azt is keresztülvitte, hogy a levonulást a Dunától délre, az ellenséges csapatokon áttörve hajtsák végre. Az áttörés kierőszakolására kezdeményezett július 11-i ütközet a magyarok vereségével végződött, így július 13-án a Görgei vezette csapatok a Duna balpartján vonultak el Komáromtól.³⁰

Leiningen ezekről a napokról a következő emlékeztető bejegyzéseket tette naplójába: „Szomorú napok Komáromban. Viszály és intrikák. Tagok fő nélkül. Ideiglenesen Klapka a főparancsnok, elhatározás nélkül.”³¹ Klapka valóban ingadozott a kormány rendeletének végrehajtása és a feldunai hadsereg haditanácsa határozatának végrehajtása között. A hadtestparancsnokok közül csak Nagysándor József tábornokra, az I. hadtest parancsnokának

²⁹ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 148.

³⁰ Hermann: *Kossuth és a fővezéri kérdés 1848–1849-ben*, 604–632.

³¹ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 150.

a támogatására számíthatott. A többiek – köztük Leiningen is – Görgei elképzelését támogatták. Klapka szerint „Leiningen, Poeltenberg, Czillich ezredes és mások, mind vitéz és becsületes férfiak, de inkább katonák, mint magyar honpolgárok, már rég meg voltak nyerve Görgey szándékának, és sorsukat az övéhez kötötték.” 1850-ben megjelent visszaemlékezéseiben az ellenséggel való esetleges egyezkedéssel is vádolta őket, holott 1849. július 8-án azt jelentette Kossuthnak: „...e hadseregnél sem árulás, sem áruló nem létezik, a kormány akaratjának sem kíván bárki is ellenszegülni, az egész viszony csak abból áll, hogy a fővezér más s nézete szerint alkalmasb módot akar felhasználni a kitűzött közcél, ti. az összpontosulás elérésére.”³² Görgei maga is tudta, hogy számíthat Leiningenre. Rá és Poeltenbergre vonatkozott az a megjegyzése, hogy „hozzám hasonlóan felismerték nemcsak nemzeti ügyünk tényleges megmentésének lehetetlen voltát, hanem erkölcsi megmentésének vagy – ami egyre megy – a fegyverbecsület megmentésének erkölcsi kötelességét”.³³ Leiningen és csapatai július 11-én is mindent megtettek az áttörés sikere érdekében. Azonban a magyar balszárnyon álló Nagysándor tábornok vezette I. hadtest, illetve a centrumot és a jobbszárnnyat összekötő, Pikéthý Gusztáv tábornok vezetése alatt álló összevont lovasság nem mutatott kellő aktivitást, így a III. és a VII. (Poeltenberg) hadtest erőfeszítései nem vezettek eredményre.

A Görgei vezette sereg július 15-én Vácnál már oroszokba ütközött. Leiningen csapatai is derekasan kivették részüket az oroszok visszaszorításából. Gödöllő felé azonban az orosz túlerő miatt már nem folytathatták útjukat, ezért elhatározták, hogy az Ipoly és a Sajó völgyén keresztül jutnak ki a Felső-Tiszához, s az orosz főerőket lekötve ott veszik fel a kapcsolatot a többi magyar haderővel. A Vácból történő elvonulás fedezése július 17-én Leiningen III. hadtestére hárult. Ezt egy elkeseredett utóvédharcban sikeresen meg is oldották. Erről a következőt rögzítette naplójában: „Legszebb napom, mint katonának: nyolc órai küzdelmem az oroszokkal, egyedül. Azok csalódása. Görgey elismerése.”³⁴ A magyar csapatok a következő napokban, komoly viszontagságok közepette, sikeresen végrehajtották kitérő hadmenetüket a Felső-Tiszához, ahol többször is megütköztek a térségben állomásozó orosz erőkkal. Gesztelynél július 28-án ismét Leiningen verte vissza csapataival a Hernádon áttörni akaró orosz hadosztályt. Miután azonban az orosz főerők Tiszafüred térségében átkeltek a Tiszán, Görgei is arra kényszerült, hogy Tokajnál átkelve – az ellenséges csapatokat kikerülve – a Tiszántúlon induljon meg Arad felé.

Görgei a három hadtestparancsnoka közül a rangban legfiatalabb Leiningen parancsnoki képességeit becsülte a legtöbbször. Ezért a visszavonulás rendjét úgy határozta meg, hogy Poeltenberg VII. hadteste haladjon az élen, Nagysándor az I. hadtesttel alkossa az utóvédet, „gróf Leiningen tábornok pedig, a legderekabb, szükségképpen tartalékban maradt”. Ezzel annak a szabálynak tett eleget, hogy „a legjelesebb alvezért kell csapataival együtt tartalékban tartani, a végső döntés percére”.³⁵ Leiningenről a visszavonulás során nyújtott teljesítménye alapján feltételezhetjük, hogy képes lett volna a hadtestnél nagyobb haderő vezetésére is. Ezt vélhetően Görgei is így ítélte meg, teljes szolgálatképtelenné válása esetén őt szerette volna utódjául a hadsereg élén. Kiújuló sebláza miatt Görgeinek számolnia kellett ennek a bekövetkezésével. Leiningen, aki mindig nagyra értékelte a Görgei részéről történő elismerést, aligha vágyott a hadseregparancsnokság ilyen kényszerű átvételére. A hadsereg egybetartását vélhetően csak Görgei parancsnoksága alatt tudta elkép-

³² Klapka György: *Emlékeimből*. S. a. r. Katona Tamás. Budapest, 1986. 172., 562–563.

³³ Görgey: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*, II. 251.

³⁴ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 150.

³⁵ Görgey: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*, II. 284–285.

zelní. Rövid naplójegyzetei is árulkodnak a Görgei állapota iránti aggodalomról: „Görgey állapota aggasztó. A következő napokban javul. Óriási természete.”³⁶

Görgei csapatai augusztus 9-én és 10-én érkeztek meg Aradra. Itt azonban már nem volt kivel egyesülni. A Dembiński vezette déli magyar hadsereg Arad helyett az ostromlott Temesvár felé vonult vissza, s augusztus 9-én olyan súlyos vereséget szenvedett, hogy megindult a felbomlása. Szinte minden irányból orosz és osztrák csapatok közeledtek Arad felé, a lőszerkészletek vésszen leapadtak, és megoldhatatlanná vált a csapatok élelmezése is. Sikertelenül végződött a magyar kormány oroszokkal való megegyezési kísérlete is. Kosuth és a kormány lemondása után Görgei az oroszok előtti feltétel nélküli fegyverletételt javasolta az augusztus 11-i, tábornokokból és törzstisztekből álló haditanácson, amely azt el is határozta. Görgei javaslatát támogatta Leiningen is. A fegyverletételi szándékról Görgei még aznap értesítette Rüdiger orosz tábornokot. Augusztus 12-én a sereg és a hozzá csatlakozottak Világosra vonultak. Ide megérkezett Rüdiger megbízottja, Frolov tábornok is, akivel konkrétan megállapodtak a fegyverletétel mikéntjében. Másnap Világostól északra, a szőlősi síkon megtörtént a fegyverletétel, amiről Leiningen ezt jegyezte be naplójába: „Életem legszomorúbb napja.”³⁷

Görgei augusztus 9-i levelében azt írta Rüdigernek, hogy bízik a cár nagylelkűségében, hogy bajtársait nem fogja a bizonytalan sorsnak, „ellenségei szilaj bosszúvágyának védtelen kiszolgáltatni, talán elég lesz, ha egymagam leszek annak áldozatja”. Augusztus 13-án a tisztikar kérésére kérvényt állított össze Rüdiger lovassági tábornoknak címezve. Ennek első pontjában is kérte, hogy bajtársait ne adják át mint bűnösöket Ausztriának.³⁸ Görgei azonban nem feltétlenül bízott az orosz jóindulat megvalósulásában. Különösen féltette a felelősségre vonástól nem magyarországi származású bajtársait. Leiningent és Emil Üchtritz ezredet, a két németországi születésű tisztet még augusztus 12-én Világoson is igyekezett rábírní a menekülésre. Úgy vélte, Magyarországnak nincs joga megkövetelni tőlük, hogy erkölcsi érdekeiért a fegyveres küzdelem befejezése után is kockáztassák életüket. Ők azonban elutasították a menekülés lehetőségét, miután összetalálkoztak egy vitatkozó tiszti csoporttal, amelynek egyik tagja, Földváry Károly ezredes kijelentette: „Gazember, aki megy!” Ez az indulatos kifakadás ugyan nem rájuk vonatkozott, de ők magukra vették.³⁹

Az oroszokra alapozott remények nem teljesültek. I. Miklós orosz cár csak Görgei életét tudta biztosítani. A fogságba esett tábornokokat és tiszteket átadták az osztrákoknak. A cár ugyan kegyelmet kért Ferenc Józseftől számukra is, de az ifjú császár ragaszkodott a megtorláshoz. Az aradi fogságban a tábornokok is értesültek arról, hogy Görgei kegyelmet kapott. Ez súlyos vádakat váltott ki ellene a foglyokból, akik nem sok jót remélhettek az ellenük meginduló hadbírószági eljárástól. Leiningen ekkor írta naplójában a Görgei személyére vonatkozó részt. Külsejének és belső tulajdonságainak ismertetését a következő sorokkal zárta: „Ilyen volt hát ez a Görgey – minden erényével és hibájával férfiú a szó legszebb értelmében; hős. Ilyen volt legalább nekem, és bár most a tömlőcben naponként a legkeserűbb vádakat hallok ellene, mégis ilyennek marad. – Adja Isten, hogy utolsó óráimban is szerencsés napként áldhassam március 26-át.” A kétségek persze őt sem hagyták nyugodni. Szeptember 13-án ezt írta naplójába: „Görgey állítólag Stájerországba ment. Isten mentsen,

³⁶ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 150.

³⁷ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 150.

³⁸ Hermann Róbert: *Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után*. Változó Világ, 27. 34–36.

³⁹ Görgey István: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika*. 1–3. köt. Budapest, 1885–1888. 3. köt. 585–587.

hogy őt többé ne becsülhessem.” A következő nap is ugyanez foglalkoztatta: „Milyen kétségek, de nem, nem!” Október 3-án a Damjanichcsal folytatott félórás beszélgetés említése után pedig a következőket jegyezte le: „Görgey ellen vádak. Megvásárolták undok pénzen; nem bírom és nem akarom hinni, és mégis aggaszt ez a gondolat.”⁴⁰ Időnkénti kétségei ellenére sem ingott meg a Görgei iránti tisztelete, nagyrabecsülése, továbbra is legjobb barátjaként gondolt rá. Ez az érzés fogalmazódik meg a szeptember 27-én sógornőjének, Rohonczy Lipótnénak írt levele utóiratában is. „Még egy kérésem van, kedves Claire – ne írj nekem többet kétkedésről és bizalmatlanságról Görgey iránt; mert akkor bennem kétkeled. Hagyd meg hitemet e férfiú nagy jellemében. Én nem tántorodhatom meg benne, de fáj nekem, ha kedvezőtlenül hallok felőle.”⁴¹ A nemes érzésű Leiningen október 6-i kivégzéséig hí barátja maradt a példaképeként tisztelt Görgeinek.

A cár személyes foglyaként életben maradó Görgei a stájerországi Klagenfurtban, kijelölt kényszer tartózkodási helyén értesült bajtársai kivégzéséről. 1850 áprilisában az is a tudomására jutott, hogy Leiningen beléje vetett hite, barátsága a fogságban sem ingott meg. A *Daily News* közölte az utóirattal együtt Leiningennek szeptember 27-én sógornőjéhez írott levelét. Testvére, Görgey István szerint az információ „keserédes” örömet jelentett számára.⁴² Szembesülhetett barátjának a hozzá való ragaszkodásával akkor, amikor sokan mások az ország elárulójának s bajtársai hóhérekre adójának tekintették. A vádak ellenére Görgei mindvégig kitartott a fegyverletétel szükségessége mellett. 1862. szeptember 26-án ezt írta ezzel kapcsolatban egyik vádolójának: „Az egyes személyek életét (nem inkább mint enmagamét) szemlátomást fenyegető veszély azon pillanatban nem folyhatott be eldöntőleg elhatározásaimra – habár ezen férfiakat a rendíthetetlen hűség és ragaszkodás köteléke fűzte egybe vélem.” Ha előre láthatta volna a maga és bajtársai sorsát, „akkor én a fegyverletételt mégis megkísérlettem volna – csakhogy akkor boldogtalan barátaim közreműködése nélkül tevém vala azt”.⁴³

Görgei egészen magas életkort élt meg, kilencvennyolc évesen 1916-ban hunyt el. Barátjának emléke végigkísérte hosszú életét. Késő öregkorában, 1898-ban barátja özvegyét, Sisány Elizt is megismerhette. A második férje, Bethlen János gróf halála után ismét megözvegyült asszony utolsó nyarát Visegrádon töltötte, ahol Görgei Artúr többször is meglátogatta. E kései találkozás is barátját idézte fel az idős férfiban.⁴⁴

⁴⁰ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 114., 151–152., 154.

⁴¹ Katona: *Aradi vértanúk*, I. 219.

⁴² id. Görgey István: *Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867*. Budapest, 1918. 82.

⁴³ Görgei Arthur: *Gazdátlan levelek*. Pest, 1867. 21–22.

⁴⁴ *Vasárnapi Újság*, 1898. november 6. 45. szám (Halálozások)

JÓZSEF HAJAGOS

“I can’t lose my trust in him...” – the relationship between generals Artúr Görgei and Count Karl Leiningen-Westerburg during the Hungarian War of Independence of 1848–49

Conflicts between the military leaders of the War of Independence of 1848–49 were quite common. However, 31-year-old Artúr Görgei and 30-year-old Count Karl Leiningen-Westerburg formed a close friendship. They first met on 26 March 1849 at Poroszló, and despite their different backgrounds, Görgei made a good first impression on Leiningen.

Görgei came from a gentry family, while Leiningen was the son of German aristocrats. Both of their immediate families had financial difficulties, and career as a military officer was a possible way to break out of this situation. However, Görgei left the military as a lieutenant in 1845, and first he started studying chemistry, then he became the manager of the domains of one of his aunts. Leiningen, who was an enthusiast of German national ideas, got married in 1844 and became a landowner in Hungary through his wife, Eliz Sissány. He wanted to retire to his lands and planned to leave the Habsburg military as a captain in 1848.

The Revolution of 1848 and the war of self-defense following it changed both of their lives. Görgei began his service in the Hungarian Revolutionary Army as a captain in June 1848. His career advanced quickly, from November 1848 he was one of the most important leaders of the Hungarian army as a general. At the time of their first encounter, he was the commander of the VII Corps. Leiningen only volunteered to the Hungarian Minister of War in October 1848 because of the Serbian rebellion threatening his wife’s lands in Délvidék. He fought valiantly in the battles in Délvidék, even though he was treated with distrust. When he met Görgei he was a lieutenant colonel and one of the brigadiers of the III Corps.

At the end of March 1849, Görgei was appointed temporary main commander of the Hungarian main army. Under his command, the Hungarian forces drove out the Austrians from the country in April, and in May they even managed to retake Buda. Görgei was the main commander, while Leiningen was one of the most successful and valiant sub-commanders of the the successful counterattack. Their shared victories increased the two soldiers’ respect for each other, and their relationship evolved into friendship. They did all they could during the less successful summer campaign as well. On 20 June Leiningen assumed command of the III Corps, which consisted of excellent units, and he was soon promoted to the rank of major general. Leiningen considered Görgei his role model and identified with his political and military views. Görgei could always count on Leiningen’s support, even in the most difficult times. After the surrender to the Russians on 13 August, the Tsar could only secure the life of Görgei. The generals and officers handed over to the Austrians were court-martialed. Despite the accusations against Görgei Leiningen did not lose faith in his friends until his execution on 6 October.

KEMÉNY KRISZTIÁN

„Tüntetés” a fővezér ellen?

Görgei Artúr, Asbóth Lajos és a II. hadtest tisztikarának nyilatkozata
(1849. június 22.)

Egy (két) okirat születésének körülményei

Görgei Artúr tábornok, a magyar feldunai hadsereg parancsnoka 1849 kora nyarán általános bizalomnak és szeretetnek örvendett alárendeltjei részéről. Katonai döntéseit – különösen a dicsőséges tavaszi hadjárat után – sem tisztjei, sem a legénység nem vonta kétségbe. Mégis, amikor 1849. június 20-án, a peredi csata első napjának végén elmozdította tisztségéből Asbóth Lajos ezredest, a II. hadtest parancsnokát, a hadtest parancsnoki karának számos tagja is lemondott; a tisztikar pedig két nappal később egy olyan tisztelgő okirattal búcsúzott korábbi vezetőjétől, ami akár „tüntetésnek” is felfogható volt a főparancsnok döntésével szemben. De milyen események is vezettek a fent említett irat keletkezéséhez?¹

Az előzmények

Buda bevétele után – a készülő orosz intervencióról sokasodó hírek nyomása alatt – 1849. május végén Görgei tábornoknak mielőbb döntenie kellett a hadműveletek folytatásáról. Mivel a cári hadsereg legkönnyebben a Vág mentén léphetett érintkezésbe a cs. kir. főerővel, a tábornok úgy határozott, hogy a Duna bal partján indít támadást, mivel az itt álló ellenséges csapatok Pozsony irányba való visszavetése esetén a két fél tervezett kapcsolatfelvételét meg lehetett akadályozni, és siker esetén valószínűleg a jobb parti cs. kir. erők is visszavonulnak majd. Ezért május 25-én Görgei elrendelte az I., a II. és a III. hadtestek felvonulását a Vág vidékére. Mivel pedig némi habozás után úgy döntött, hogy a hadsereg mielőbbi feltöltésének elősegítése, illetve a Békepárttal való tárgyalások miatt nem követi a csapatokat, hanem személyesen veszi át a hadügyminisztérium vezetését, még aznap létrehozta a Központi Hadművelési Irodát (KHI) Bayer József tábornoki ezredes vezetésével a hadműveletek irányítására.²

¹ Szillányi Péter őrnagy, Klapka György tábornok tábornoki főnökének 1849. július 2-ra vonatkozó megjegyzése szerint „az általánosan szeretett vezér (Görgei) iránti bizalom rendíthetetlen és erős volt”. Szillányi [Péter]: *Komorn in Jahre 1849*. Leipzig, 1891. 54.

² Görgei terveire és döntéseire összefoglalóan lásd: Hermann Róbert: *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei*. Budapest, 2007. 253–255., illetve Görgey István: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Tanulmányok és történelmi kritika*. 1–3. köt. Budapest, 1885–1888. II. 505–512. A május 25-i utasításra lásd: HM HIM Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc katonai iratai (a továbbiakban: HL 1848–49.) 30/48. Közl.: *Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49*. Bearbeitet von Hermann, Róbert – Kleťčka, Thomas – Gmoser, Elisabeth – Lenkefi, Ferenc. Herausgegeben von

A három hadtest csapatai lépcsőzetesen, 1849. május 27-től kezdték meg a felvonulást a kijelölt terepszakaszokra. A II. hadtest május 28-án indult el Budáról, és Esztergomon keresztül június 2-án érkezett meg Érsekújvárra, illetve érte el előőrseivel a Vág vonalát. A környék helységeiben berendezkedő honvédek körében igen jó volt a hangulat: a lakosság lelkesen fogadta őket, ők pedig bíztak magukban és frissen kinevezett új parancsnokukban, Asbóth Lajos ezredesben. Mivel pedig az utóbbinak igencsak jelentős szerepe volt az ezt követő eseményekben, célszerű személyénél hosszabban elidőzni.³

Asbóth Lajos pályafutása 1849 júniusáig

Asbóth Lajos 1803. június 20-án született Keszthelyen Asbóth János mezőgazdász, a keszthelyi Georgicon igazgatója és Tátray Mária fiaként magyar, nemes, evangélikus vallású családban. Elemi iskoláit előbb Keszthelyen, majd a soproni evangélikus líceumban végezte. Tanulmányai befejezése után katonának állt, és 1817–1820 között a bécsi hadmérnöki akadémia hallgatója volt, ahol alapos képzést kapott. Ennek végeztével 1820-ban csapatszolgálatra osztották be, előbb a cs. kir. 4. (Toszkán főherceg) dragonos-, majd a 3. (Szász király) vértesezred kötelékében szolgált, és végül a kapitányi rendfokozatig emelkedett. (Saját bevallása szerint közben nemcsak a századánál, hanem hadsegédként magasabb parancsnokok mellett is tevékenykedett, illetve az utóbbi ezred tiszti iskoláját is ő vezette.) 1843-ban nyugalmaztatta magát, és rangjának megtartása mellett kilépett a szolgálatból. Ezt követően a Krassó vármegyei Lugos környékén, Szatunik községben mint földbérli helyezkedett el. 1844-ben megnősült; unokatestvérét, Asbóth Flórát vette el feleségül, akitől három gyermeke született. Kortársai leírása szerint magas termetű, tekintélyt parancsoló, ősz alak volt, aki bárkit meghallgatott, viszont el tudta rejteni a saját gondolatait. Ugyanakkor háttartalan becsvágy lobogott benne, ami nem kevés hiúsággal és fellengzős gondolkodással is párosult.⁴

1848 tavaszának eseményei megteremtették a lehetőséget, hogy a polgári átalakulás útjára lépő magyar államban Asbóth bizonyítsa képességeit. A nemzetőrség megszervezésével párhuzamosan ugyanis úgy döntött, hogy újra katonai pályára lép, és 1848. május 1-jén levélben ajánlotta fel a szolgálatait gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek. Próbálkozását siker koronázta: június 19-én a Krassó vármegyei gyalogos nemzetőrség egyik őrnagyává nevezték ki, ahol az Oravica székhellyel működő bányavidéki kerület parancsnoka lett. A közel 90%-ban román lakosságú vármegyében Asbóth kiváló szervezőnek bizonyult: míg az északi területeken június végén mindössze 530 nemzetőrt tartottak számon, addig a fő-

Tepperberg, Christoph – Szijj, Jolán mit Unterstützung der Aktion Österreich-Ungarn. Budapest–Wien, 2005. 406–407. (A tábornok azért akart mielőbb a Békepárttal tárgyalni, mivel segítségükkel tervezte visszavonatni az országgyűlésben a Függetlenségi Nyilatkozatot, amitől az orosz intervenció megakadályozását remélte. Erre lásd: Hermann: *Kossuth hadserege*, 254–255.)

³ A hadsereg menetére lásd a május 25-i intézkedést; a II. hadtest felvonulására: Hermann Róbert: *Az 56. honvédszázalaj története*. In: Molnár András (szerk.): *A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849*. Zalai Gyűjtemény 33. Zalaegerszeg, 1992. 232–233. A honvédek és a lakosság hangulatára lásd: Forrai Ibolya (szerk.): *„Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...” Visszaemlékezések 1830–1861*. A Néprijai Múzeum forráskiadványai. Negyvennyolcas Idők I. Budapest, 1998. 102–104.

⁴ Asbóth életrajzára lásd: Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 3. kiadás. Budapest, 2000. 208–209.; Gaál Miklós: *Asbóth Lajos életrajza*. In: Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. 2. kiadás. 1–2. köt. Pest, 1862. II. 81–85. Asbóth jellemzésére lásd: Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 512.; Galsai Kovács Ernő: *Napló*. 1–7. köt. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Folio Hungaro 1419. IV. 7.

ként németek lakta bányavidéken ez a szám 1067 fő volt, amit az őrnagynak júliusban sikerült megközelítőleg 1800 főre emelnie, és ennek közel egyharmadát lőfegyverrel is ellátnia. Ezek mellé megszervezte az oravicai önkéntes századot, illetve egy nemzetőr tüzérujteget, valamint a lőszer- és löveggyártást is sikerült beindítania a kerületben. A helyi bányakerületi, illetve a vármegyei polgári szervezetekkel igyekezett jól együttműködni, és a Délvidék kormánybiztosával, Vukovics Sebővel is kifejezetten jó volt a kapcsolata.⁵

1848 nyarán a terület lázongó nemzetiségi falvait Asbóth igyekezett békésen lefegyverezni, majd az augusztustól megkezdődő nyílt háborúban a szerb, októbertől pedig a cs. kir. temesvári várórség, illetve a Joseph Appel vezérőrnagy vezette cs. kir. 13. (román–bánsági) határőrezred, valamint a román felkelők ellen váltakozó sikerű összecsapásokban védekezni kezdett megőrizni a rábízott vidéket. Mivel tartós erősítést nem kapott, elsősorban védekező jellegű harcokat folytatott a túlerővel szemben, amelyben személyes vitézségével és parancsnoki képességeivel is kitűnt; elsősorban a november 15-én vívott boksánbányai győztes ütközetben. A vármegye északi részének október végi eleste után az onnan hozzá hátráló csapatok mellett kifejezetten neki volt köszönhető, hogy a jobbára elszigetelt bányakerület még december második felében is magyar kézen volt. Ugyanakkor a helyi nemzetőrség kifáradását, a növekvő utánpótlási gondokat és a túlerőt látva Asbóth december elején kérelmezte átvételét a honvédségbe, illetve maga indítványozta mielőbbi felváltását.⁶

Az őrnagy által remélt cserére azonban nem saját elképzelései, hanem a Damjanich Jánossal kibontakozó viszállya miatt került sor. A verseci hadosztály parancsnoka ugyanis Asbóth kéréseinek megfelelően három ízben küldött erősítést a bányakerületbe, ám ezért cserébe jelentős eredményeket várt el. Az első, november 7-i közös akció nem sikerült: noha Asbóth be szándékozott keríteni a Boksánbányán lévő cs. kir. csapatokat, katonáinak fegyelmetlensége miatt az ellenség vissza tudott vonulni. Damjanich ezért visszarendelte egységeit, a kudarcot pedig indulatos, „goromba és sértő” levélben hányta az őrnagy szemére, aki, miután igazolta magát, a levelet felterjesztette a hadügyminisztériumba elégtételt kérve, amivel aztán megalapozta a szerb törzstiszt iránta érzett mély ellenszenvét. A következő, november 14-i csapatküldés sem hozott értékelhető eredményt; sőt ekkor került sor Ezeres község november 17-i feldúlására és kirablására, amelyet Rózsa Sándor csapata hajtott végre. Ez az esemény nemcsak súlyos presztízsvesztést okozott mindkét törzstiszt számára, de tovább terhelte kapcsolatukat. Végül december 18-án sikerült közös győzelmet aratni: Asbóth megerősített csapatai Furluknál vereséget mértek az ott lévő cs. kir. egységre, ám a tervezett bekerítés most sem sikerült. Ráadásul Asbóth saját alakulatai egy részét ezzel egy időben Szócsán bevételére küldte, és így megosztotta erőit; a furluki összecsapás közben pedig a sötétben a honvédcapatok tévedésből egymásra lőttek, és végül feldúlták a helységet. A fentiek miatt Damjanich alkalmatlansággal és kötelességmulasztással vádolta az őrnagyot, akit leváltott, és helyére december 22-én a segélycsapatok parancsnokát, Bobich János századost nevezte ki. Asbóth aznap Vukovicsnak írt levelében felháborodottan panaszkodott el Damjanich eljárását, akit szerinte csak személyes ellenszenvre inspirált erre a megalapozatlan döntésre, hiszen éppen győzelmek után, a bányavárosok túlerővel szembe-

⁵ Asbóth kinevezésére és tevékenységére összefoglalóan lásd: Antos Balázs: *A krassói bányavidék megpróbáltatásai 1848-ban, különös tekintettel a november 15-i, boksánbányai ütközetre*. Hadtörténelmi Közlemények, 126. évf. (2013) 3. sz. 749–766. A Krassó vármegyei nemzetőrség létszáma még: Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest, 1973. 382.

⁶ A harcokra és Asbóth felajánlott lemondására lásd: Antos: *A krassói bányavidék*, passim., illetve 763.

ni megvédeése ellenére váltották le. Az őrnagy ezért hadbírószági vizsgálatot kért maga ellen, hogy bizonyíthassa igazát; ugyanakkor úgy érezte, hogy a becsületébe gázoltak, így nyugdíjba vonulását sem zárta ki. Asbóth december 24-ig, a bányakerület cs. kir. túlerővel szembeni elvesztéséig maradt Boksánbányán, majd a visszavonuló magyar csapatokkal együtt december 25-én Versecre ment, ahonnan valószínűleg a fővárosba indult.⁷

Asbóth 1849. január elején érkezett meg a hadiesemények miatt Debrecenbe átköltöző kormány új székhelyére, és felajánlotta szolgálatait. Az Országos Honvédelmi Bizottmány ezt elfogadta, és január 15-én előbb Debrecen térparancsnokává, majd pár nap múlva katonai parancsnokává is kinevezték. E minőségében ismét csillogtathatta szervezői képességeit: igyekezett a városba visszahúzódnó katonai egységeket és szervezeteket mielőbb rendezni, illetve felszámolni a kialakult zűrzavart. Ezt olyan sikerrel tette, hogy január 26-án a hadügyminisztérium átvette a honvédségbe, alezredessé léptette elő, és még január 25-én megbízta a Tokajtól Szolnokig tartó Tisza-vonal védelmével, illetve a tartalék csapatok (később 12. hadosztály) parancsnokságával. Asbóth e minőségében is jó teljesítményt nyújtott: a két fontos átkelőt, Tokajt és Tiszafüredet megerősítette, és míg a Tisza mentén a mozgósított nemzetőrökből őrláncot hozott létre, addig a két hídfőt őrző reguláris csapatait igyekezett felszerelni, illetve felfegyverezni. Ezzel párhuzamosan sűrűn indított őrzőjáratokat, valamint kémeket Mezőkövesd–Gyöngyös térségébe, és igyekezett minél több információhoz jutni. A kiépített védelem ugyan nem volt tökéletes, de alapvető feladatát jól megoldotta, és így biztosította a kormány székhelyét, illetve a magyar hadsereg hadművelleti bázisát. 1849. március második felében Asbóth a 12. hadosztály irányítása alatt maradt csapataival (nagyjából egy dandárnyi erővel) Törökszentmiklós térségébe vonult, ahol Szolnokkal szemben a mozgósított nemzetőrök őrláncával együtt sikeresen fedezte a magyar főszereg Felső-Tiszánál végrehajtott összpontosítását.⁸

1849. április elején Asbóth Görgei parancsának megfelelően csapataival Szolnoknál átkelt a Tiszán, és ezzel megkezdődött katonai karrierjének legintenzívebb szakasza. A főváros felé támadó magyar főszereg balszárnyát biztosítva az alezredes a Szolnok–Pest vasútvonal mentén nyomult előre. Hadvezetési stílusában ugyanakkor jól észrevehető változás következett be: az addig általában óvatos, reálisan számoló, elsősorban a védekezésben jeleskedő Asbóth (valószínűleg a Damjanichcsal való konfliktusból „tanulva”) elkezdett egyre vakmerőbb támadási terveket kidolgozni, illetve végrehajtani, hogy így minél nagyobb sikereket érjen el, és egyben magára irányítsa a figyelmet. Április 7-én már hajnalban rajtaütést tervezett a Monort megszálló, jó kétszeres túlerejű cs. kir. Mihić-dandáron. Az erőviszonyokat figyelembe véve legalábbis kétséges vállalkozás csak azért maradt el, mivel a cs. kir. dandár az akció előtt egy órával a korábban kapott parancsnak megfelelően visszavonult. Asbóth így harc nélkül csatlakozhatott a magyar főszereg egységeihez Pest előtt, majd április

⁷ Damjanich és Asbóth vizsálya, a történetekre és Asbóth december 22-i levelére lásd: Antos: *A krassói bányavidék*, 758–764., a közös hadműveletekre és a bányavidék elvesztésére még: Hegyesi Márton: *Az 1848–49-iki harmadik honvédszászlóalj története*. Budapest, 1898. 60–64.

⁸ Asbóth kinevezéseire és feladataira lásd: Antos: *A krassói bányavidék*, 764.; Bona: *Tábornokok*, 208.; a végrehajtásra: *Asbóth Lajos emlékiratai*, II. 82–83. A Tisza-vonal élére való kinevezés pontos dátumára lásd Asbóth január 25-i levelét Debrecen lovas nemzetőrségének. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) H 75. (HM Ált. iratok) 1849: 4008. (A szerző itt köszöni meg dr. Hermann Róbertnek, hogy iratmáslolataival és tanácsaival segítette a munka elkészültét.) A március végi eseményekre és Asbóth erőire összefoglalóan még lásd: Kemény Krisztián: *A 49. honvédszászlóalj felállítása és első harcai Pest alatt 1849 áprilisában*. In: *Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2006*. Szerk.: Lenkefi Ferenc. Budapest, 2007. 16., 29.

10–21. között az Aulich Lajos vezérőrnagy vezette II. hadtest alárendeltségében vett részt az itt folyó lekötő harcokban. Ennek során a hátrahagyott, ellenfelüknél jóval kisebb magyar csapatok sikeresen tévesztették meg a cs. kir. főszereget vezetését. Így lehetővé tették, hogy a magyar főerők felmentsék Komáromot, és kikényszerítsék a fővárosok kiürítését. Asbóth e harcok alatt elsősorban bátor támadó szellemével, rámenősségével és személyes vitézségével tűnt ki, ugyanakkor újonc csapatait jól irányította. Az április 11-i kőbányai sikeres akció meghozta a várt elismerést is: a teljesítményével elégedett Görgei április 13-án ezredesi rendfokozatra terjesztette fel, amelyet 18-án (a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályával együtt) meg is kapott. Amikor pedig Mészáros Lázár hadügyminiszter még április 8-án Asbóth csapatait a Délvidékre rendelte, és a parancs végre nem hajtása esetén az alezredes rangfosztással fenyegette meg, Görgei tábornok teljes mellszélességgel állt ki beosztója mellett. Az elért sikerektől egyre magabiztosabb Asbóth ugyanakkor egyre nagyobb kockázatokat vállalt: április 21-én már megerősített, kisebb hadosztály nagyságú csoportosításával Kőbányánál túlzottan is rámenősen rohamozta meg az ellenséges állásokat; így amikor a cs. kir. Ottinger-lovashadosztály váratlanul felbukkanó kötelékei átkarolták csapatait, minden vitézsége dacára alig tudott seregével visszavonulni, és jelentősebb veszteséggel, csak hajszál híján kerülte el a katasztrófát.⁹

Miután a cs. kir. haderő április 23-án kiürítette a magyar fővárost, Asbóth csapataival részt vett a bevonulásban, majd Buda várának körülrészesítésében és május 4–21. közötti ostromában is. Hadosztálya közben beolvadt a II. hadtestbe, így az ezredes már annak egyik parancsnokaként tűnt ki aktivitásával a zárolás, illetve az ostromműveletek alatt. Május 21-én személyesen vezette a csapatokat a vár déli része, a Rondella és a Királyi Palota elfoglalására, amiért a győzelem után megkapta a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályát. Miután pedig Aulich tábornok, illetve a rangidős Hertelendy Miklós ezredes is betegség miatt ideiglenesen szabadságra távozott, május 25-tel Asbóth vette át a II. hadtest irányítását. Az ezredes gyorsan feloldotta a hadtest parancsnoki karának kezdeti idegenkedését; a tisztikar és a legénység bizalmát pedig látványos gesztusokkal nyerte el. Így június elején már minden körülmény kedvezőnek látszott ahhoz, hogy immár hadtestparancsnokként Asbóth újabb győzelmeket arathasson, így elnyerje az általa annyira áhított tábornoki rendfokozatot.¹⁰

⁹ Asbóth felvonulására és a Pest alatti harcokra összefoglalóan lásd: Lázár Balázs: *A Pest alatti harcok 1849. április 10. és 21. között*. Hadtörténelmi Közlemények, 115. évf. (2002) 3. sz. 740–786.; Kemény: *A 49. honvédszázalaj*, 11–35. Görgei felterjesztésére és Asbóth melletti fellépésére lásd a tábornok Nagyoroszin, 1849. április 13-án írott Kossuthnak írott leveleit. MNL OL H 2. OHB 1849: 5707., 5708. Közli: Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849. Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 2001. 298., 299–300. Az előléptetésre és a kitüntetésre lásd: Bona: *Tábornokok*, 208.

¹⁰ A körülrészesítésre és Buda ostromára összefoglalóan lásd: Aggházy Kamil: *Budavár bevétele 1849-ben*. 1–2. köt. S. a. r. Hermann Róbert. Budapest, 2001. passim; Asbóth tevékenységére és kitüntetésére: Asbóth Lajos emlékiratai, II. 83., illetve Bona: *Tábornokok*, 208. A hadtest átvételének körülményeire még lásd: Horváth Béla: *A 6. (Württemberg) huszárezred az 1848–49-es magyar szabadságharcban*. Budapest, 2017. 284–286. (Asbóth gesztusaira példa, hogy számos tisztet és legénységi állományú katonát kitüntetésre terjesztett fel Buda bevételéért, illetve Érsekújváron fogadást adott a hadtest zászlótartóinak. Ezekre lásd Asbóth Érsekújváron, 1849. június 7-én írott felterjesztését a főparancsnokságnak, illetve a mellékletet. MNL OL H 75. 1849: 18935. (Közli: Aggházy: *Budavár bevétele*, II. 304., 304–308.); a fogadásra lásd: Garay Antal: *Párisi és hazai forradalmi emlékeim 1848–49*. Gyoma, 1914. 98–100.) Asbóth tábornoki rangra valló „vagyódását” mutatja, hogy a Gaál által jegyzett életrajz szerint magát már június 1-jével vezérőrnagynak tartotta, és a hivatalos kinevezés elhalasztását egyedül Görgei „ármánykodásának” tulajdonította. Valóságban Kossuth csak utólag, egy 1867-ben írott levelében „nevezte ki” Asbóthot tábornokká.

A „végzetes hadjárat”

1849. június 5-én Görgei Esztergomon keresztül Győrbe utazott, ahol Klapka tábornokkal, a komáromi erőd, illetve a Duna jobb parti erők parancsnokával, valamint Bayer ezredessel véglegesítették a hadművelleti tervet. Eszerint a bal parti csapatok – a Csallóközéből a Kis-Dunán (Érsekújvári Duna) keresztül végrehajtott átkarolás segítségével – elfoglalják a Vág-vonalat a cs. kir. csapatoktól, majd Nagyszombat–Pozsony irányába támadnak tovább. A jobb parti erőknek a Rába-vonalat kellett tartaniuk mindaddig, amíg az ellenfél vissza nem húzódik, vagy erőket nem dob át a bal partra; ekkor Moson–Magyaróvár irányába kellett előretörniük. A főtámadás elfedésére a Csallóközben, illetve a jobb parton tüntető támadásokat kellett indítani. A bal parton tehát a legfontosabb szerep a Vág menti oldaltámadást végrehajtó csapatokra hárult; ezt a feladatot pedig Görgei szemlátomást Asbóthra és a legerősebb kötelékre, a II. hadtestre bízta. A főparancsnok, aki ki akarta próbálni egy nagyobb hadművelletben új hadtestparancsnokai (Asbóthon kívül Knezich Károly, illetve Nagysándor József vezérőrnagyok) önálló vezetési képességeit, és csak a Vágon való sikeres átkelés után akarta átvenni a támadó hadsereg parancsnokságát, nyilvánvalóan bízott Asbóth ezredes rámenősségében, támadó szellemében, valamint ambíciójában, hogy sikerrel meg fogja oldani a rábízottakat.¹¹

A felvezető szakasz a terveknek megfelelően zajlott le: Bayer még június 5-én utasította a II. hadtest parancsnokságát, hogy a III. hadtest utászainak segítségével Guta mellett építtessen hidat a Vág–Dunán, illetve vizsgálja meg az Érsekújvári Duna áthidalásának lehetőségét. A hadtest felderítői a folyótorkolat mentén húzódó mocsaras területek miatt legközelebb Aszódpusztánál találtak száraz terepszakaszt, a parancs is így módosult. Közben elkészült a gutai híd, Asbóth pedig június 11-én összevonta a csapatait, majd a KHI utasításának megfelelően 12-én a Szekulits-hadosztály átkelt a Vág–Dunán, és megszállta Aszódpusztát. Itt a hadosztály Kisfaludy-dandárját még aznap áthajózták az Érsekújvári Duna északi partjára, hogy Seregakol elfoglalásával biztosítsa a hídverést. Június 13-án mind a Seregakolnál, mind az Aszódpusztánál álló magyar csapatokat kisebb cs. kir. felderítő osztagok támadása érte, de ezt könnyen elhárították, estére pedig az aszódpusztai híd is elkészült. Június 14-én Asbóth a valószínűleg lovassággal is megerősített Csúzy-dandárt erőszakos felderítésre küldte Vásárút felé. A dandár megtámadta és kiszorította a helységből a cs. kir. II. hadtest Reischach-dandárának Joseph Derschatta ezredes vezette különítményét, majd a cs. kir. dandár erősítéseinek beérkezése után rendezetten visszavonult Aszód-

A Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyűjteményében az Asbóth Sándor-féle hagyatékban található ugyan egy 1849. június 5-re datált, Debrecenben kelt irat, amelyben Görgei június 1-jétől számítandó ranggal tábornokká nevezi ki Asbóthot, ám ezen okmány hitelességével kapcsolatban annyi formai és tartalmi kérdés vetült fel, hogy könnyen meglehet, csak Asbóth Lajos (később még részletezendő) utólagos „iratgyártó” tevékenységének egyik példányáról van szó. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy Görgei (legalább szóban) megígérte Asbóth tábornoki kinevezését az első nagyobb siker után, és ennek az ígéretnek a „tárgyasulása” a fent említett, de érvénybe végül nem lépő okmány. Ezekre lásd: *Asbóth Lajos emlékiratai*, II. 83.; Hermann: *Kossuth hadserege*, 107.; Bona: *Tábornokok*, 208–209.; Hermann Róbert: *1848–1849-es dokumentumok a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyűjteményében*. In: *Folia Historica* 13. Főszerk.: Fülep Ferenc. Budapest, 1986. 151–154.

¹¹ A június 5-i győri megbeszélésre és a hadművellet pontosítására összefoglalóan lásd: Hermann: *Kossuth hadserege*, 258–259. A II. hadtest létszámára (9497 fő és 45 löveg) lásd a hadtest 1849. június 1-jén, Perbetén kelt hadrendjét. HL 1848–49. 31/46 1/2. (Ekkor a III. hadtest létszáma 9179 fő és 38 löveg, az I. hadtesté pedig 7419 fő és 30 löveg volt. Erre lásd a magyar főszereg Esztergomban kelt, 1849. június 14-i hadrendjét [június 1-jei létszámadatokkal]. HL 1848–49. 34/74.)

pusztára. Asbóth kifejezetten elégedett volt a csapatok teljesítményével a hadtestparancsnokság átvétele óta történt első komolyabb ütközetben.¹²

Az addigi tapasztalatok és beérkező jelentések után a KHI június 14-én adta ki a végleges utasításokat a támadó hadművelet megkezdésére. Ebben a főszerep egyértelműen a II. hadtestnek jutott. Asbóthnak június 16-án Aszódpusztánál kellett koncentrálnia a hadtestét, amelyből egy erős dandárt a híd védelmére kellett hátrahagynia. A többivel erőszakos felderítést kellett végrehajtania Farkasd irányába. Ha az ellenséget sikerül visszaszorítania, biztosítania kellett a helységet, és Farkasd, illetve Negyed között egy hidat építenie a Vágon a III. hadtest számára. Ezt követően jobbszárnyával ezt, balszárnyával pedig az aszódpusztai hidat kellett fedeznie. Mivel lényegében csak egy mélyebb hídfő kialakításáról volt szó, a hadtest löszertartalékának és a poggyásznak Aszódpusztánál kellett maradnia. A hadtestnek egy esetleges visszavonulás esetén is egy különítménnyel biztosítania kellett Farkasdöt, és az ott lévő erőkkel mindenképpen tartania kellett a kapcsolatot. A III. hadtestnek csak a híd elkészülte után kellett átkelnie a Vágon; addig egy dandárral Sellye környékén kellett tüntetnie, hogy megakadályozza cs. kir. erősítések levonulását. Az I. hadtestnek hasonló leköttő céllal Szered irányába kellett támadnia; a Horváth János alezredes vezette különítménynek attól északra, míg a Csallóközben a VIII. hadtest Kosztolányi-hadosztályának pedig az éppen velük szemben lévő cs. kir. erőket kellett foglalkoztatniuk.¹³

A tervnek hátrányai és előnyei egyaránt voltak. A vízfolyásokkal erősen átszegdelt, mocsaras terep már a felvonulást is megerőltetővé tette a magyar csapatok számára. Mivel Negyedre, illetve Farkasdra csak a Vág mentén vezető keskeny töltésúton vagy Aszódpusztáról Királyréven át Zsigárdról, a Dudvág mentén vezető, szintén igencsak szűk úton lehetett eljutni, ez megkönnyítette a védekező fél dolgát. Szintén probléma volt, hogy a hadművelet eredményessége szinte kizárólag a II. hadtest sikerén múlt; ennek létszáma azonban az érsekújvári táborozás alatt kitörő kolerajárvány, illetve a tifusz, a skorbut és egyéb betegségek miatt június 11-re jelentősen, 8547 főre csökkent (51 löveg mellett). Előnynek számított viszont, hogy a KHI valóban megtalálta a Duna bal parti cs. kir. védelem gyenge pontját. Az adott területet ugyanis a cs. kir. II. hadtest Gustav von Pott vezérőrnagy vezette

¹² A II. hadtest ezen időszak alatti tevékenységére és harcaira összefoglalóan lásd: Hermann: *Az 56. honvédszászlóalj története*, 232–234. Az utászok felderítésére lásd: Böhm Károly százados Keszegfalván, 1849. június 8-án, illetve Dullesko Balázs százados Gután ugyanaznap írt jelentéseit a II. hadtest parancsnokságának. HL 1848–49. 32/54., 55., illetve 55a. A cs. kir. Derschattakülönítmény összetételére, létszámára és veszteségeire lásd a cs. kir. II. hadtest 1849. május–júniusi diszlokációját, Derschatta ezredes Vásáruton, 1849. június 15-én a cs. kir. II. hadtest parancsnokságának írt jelentését, illetve a mellékletet, valamint a cs. kir. főszereg 1849. június 19-i hadrendjének létszámadatait. Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten (a továbbiakban: KAW AFA). Karton 1871. II. Armee Korps unter Csorich 1849-5-237., Karton 1834. Hauptarmee unter Haynau. 1849-6-249 1/2., ill. 3/4., Karton 1851. HA Detailakten 1849-13-20a-b. (A különítmény a cs. kir. 6. tábori vadászszászlóalj 1. osztályából, az 58. [István főherceg] sorgyalozzred 1. zászlóaljából és a 3. zászlóalj 2. századából, az 5. [Lichtenstein] könnyűlovasezred alezredesi osztályából és a 13. gyalogütegből állt; körülbelül 2000 fő és 6 löveg erőben. Az ütközetben a cs. kir. fél összesen 20 főt és 7 lovat, a magyar fél 9 főt veszített. A magyar veszteségre lásd a KHI Tatán 1849. június 19-én írott összefoglaló jelentését a HM-nak. HL 1848–49. 33/444. Közli: *Von der Revolution*, 459–461.) Asbóth elismerésére lásd a Szekulits-hadosztály június 15-i napiparancsát. Erre HL 1848–49. Segédkönyvek. 32. kötet. A 49. honvédszászlóalj parancskönyve (1848. november – 1849. október 3.) aznapi bejegyzés.

¹³ A hadműveleti tervre lásd a KHI Esztergomban 1849. június 14-én kiadott utasítását. HL 1848–49. 32/584., 584a. Közli: *Von der Revolution*, 443–445.; Horváthra és csapatára még: Bona: *Tábornokok*, 386–387.

dandára védte, amelynek a Kis-Duna menti Pozsonyepérestől a Duna és a Vág összefolyásán keresztül egészen a Vág menti Királyfalváig terjedő folyószakaszt kellett az ellenőrzése alatt tartania, ami meghaladta erejét. Ráadásul a cs. kir. II. hadtest főerői a Csallóközben, Dunaszerdahely központtal állomásoztak; ehhez a Pott-dandár csapatai csak egy [Fekete]Nyéken keresztül vezető, vékony utánpótlási vonallal csatlakoztak, ami miatt állandóan élelmezési és egyéb ellátási problémákkal küszködtek, miközben a járványok őket sem kerültek el. Június 14-re a magyar felderítés lényegében a cs. kir. dandár összes alakulatát és elhelyezésüket is azonosította, erejüket pedig nagyjából jól mérte fel. Így a KHI vezetése bízott abban, hogy a többi hadtest lekötő tevékenységének támogatásával az Asbóth rendelkezésre álló csapatok elegendők lesznek a siker kivívásához.¹⁴

Ám a cs. kir. oldalon éppen ekkor változott a helyzet. Pott felderítői ugyanis világosan érzékelték a magyar csapatok növekvő aktivitását, ezért a tábornok erősítést kért a cs. kir. II. hadtest parancsnokságától, amely helyt is adott a kérésnek. Június 15-én a Csallóközből megérkezett Zsigárdra a cs. kir. 10. (Mazzuchelli) sorgyalogezred 1. zászlóalja és a 3. gyalogüteg fele; aznap pedig szintén ide indították a cs. kir. 40. (Koudelka) sorgyalogezred 3. zászlóalját, illetve a 15. röppentyű üteget. Még fontosabbnak számított, hogy június 14-én Pott, miután jelentették neki az aszódpusztai híd elkészültét, a várható magyar támadásra hivatkozva segítséget kért a Vág-vonal északabbi szakaszát védő cs. kir. IV. (tartalék) hadtest parancsnokától, Ludwig von Wohlgemuth altábornagtól is. Ő pedig saját hatáskörben úgy döntött, hogy Anton Freiherr von Herzinger vezérőrnagy vezetésével a Nagyszombat

¹⁴ A terep nehézségeire, a II. hadtestet sújtó járványokra és következményeikre összefoglalóan lásd: Hermann: *Az 56. honvédszászlóalj története*, 233–235. (Asbóth július 20-án írt összefoglaló jelentésében körülbelül 600 főre tette a kórházba kerülők számát, így a hiányzó 950 főből [a közben elvezényelteteket is figyelembe véve] legalább 300 fő esett a betegségek áldozatául. Összehasonlításképpen: a magyar III. hadtest létszáma a hasonló időszakban összesen 668 fővel csökkent. Asbóth ugyan számos intézkedéssel igyekezett elejét venni a járvány elharapódzásának és betartatni az egészségügyi előírásokat, ez azonban nem sikerült neki. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy emlékirataiban erről az igencsak jelentős körülményről mélyen hallgat. Asbóth Szegeden 1849. július 20-án Aulich hadügyminiszternek írt összefoglaló jelentésére lásd: HL 1848–49. 38/383. Közli: *Von der Revolution*, 570–573. A II. és a III. hadtest június 11-i létszámaira lásd a magyar főserg eztergomi, 1849. június 14-i idézett hadrendjét [a június 1-i adatok mellett 11-ére vonatkozó két bejegyzés szerint a hadtestek új létszáma 8547, illetve 8511 fő]; a II. hadtestére még lásd az Érsekújváron kelt, június 11-i hadrendet. Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztály. Újkori dokumentumgyűjtemény. Asbóth Sándor irathagyatéka. 1966. 13. 2. 9. irat.) A cs. kir. Pott-dandár hadrendjére és erejére lásd a cs. kir. II. hadtest Szerdahelyen kelt, 1849. június 12-i diszlokációját, illetve a cs. kir. főserg június 19-i hadrendjét. Az előbbire KAW AFA Karton 1872. II. Ak. u. Cs. 1849-6-97c. (Ezek szerint a dandár Zsigárd körzetében június 12-én a következő erővel rendelkezett: cs. kir. 2. vadászszászlóalj, 56. [Fürstenwārther] sorgyalogezred 3. zászlóalj, 57. [Haynau] sorgyalogezred 3. zászlóalj [3 század], 58. sorgyalogezred 1. Landwehr zászlóalj [Sellyén], 5. könnyűlovas-ezred ezredesi 1. század, és a 11. gyalogüteg; összesen körülbelül 2900 fő és 6 löveg.) Az ellátási nehézségekre lásd Pott Zsigárdon 1849. június 17-én írt jelentését Colloredo-Mannsfeld altábornagynak. KAW AFA Karton 1872. II. Ak. u. Cs. 1849-6-141a. Közli: *Von der Revolution*, 452–453., illetve *Sáját kezébe, ott ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból*. Szerk.: Farkas Gyöngyi – Böhm Jakab – Csikány Tamás. Budapest, 1998. 160–161. (A járványok okozta veszteségre példa a cs. kir. 56/3. sorzászlóalj, amelyet június közepén Sellyére vezényeltek az 58/1. Landwehr zászlóalj felváltására. Így a június 16-i zsigárdi ütközetről lemaradt; ennek ellenére június 20-án reggel 717 fős legénységéből már csak 640 fő volt bevethető, a többi betegség miatt kórházban volt. Erre lásd: Ziegler, Andreas: *Geschichte des k. k. 56. Linien-Infanterie-Regiments*. Wien, 1861. 303. Valószínű, hogy a többi alakulatnál is hasonló volt a helyzet.)

környékén tartalékban lévő cs. kir. Theissing-dandár egy részét Pott segítségére küldi. A lovassággal is megerősített cs. kir. különítmény június 15-én érte el Diószegyet, és a következő nap szándékozott Peredre vonulni. Ezzel pedig a cs. kir. fél számára jelentősen javultak az erőviszonyok a térségben.¹⁵

A zsigárdi ütközetől a peredi csata első napjáig (1849. június 16–20.)

1849. június 15-én Asbóth hadtestét késő délután Aszódpusztánál összpontosította. A feladat sikeres teljesítése céljából az ezredes kétirányú támadást tervezett. Ezért még az éjszaka Guta mellett egy különítményt áthajóztatott a Duna északi partjára, hogy az a Vág menti töltésúton előrenyomulva foglalja el Negyedet és Farkasdot, kezdje meg a hídverést a III. hadtest számára, majd támogassa a főoszlop támadását Zsigárd felé. Ő maga a főerőkkel Aszódpusztától Királyréven keresztül szándékozott előretörni, míg a balszárnya fedezésére egy megerősített zászlóaljat a Feketevíz (Dudvág) jobb partján szándékozott elindítani szintén Királyrét felé. Az aszódpusztai híd védelmére a lovassággal és főként tüzérséggel jelentősen megerősített Csúzy-dandár maradt hátra.¹⁶

A június 16-án hajnali fél 7 órakor meginduló hadművelet első szakasza magyar sikekkel kezdődött. A II. hadtest jobbszárnyán a Rakovszky-különítmény ellenállás nélkül foglalta el Negyedet, mivel a körzetet védő cs. kir. 2. vadászászlóalj ezt a falut, illetve Farkasdot is kiürítette, és Zsigárdra húzódott vissza. Így a magyar utászok azonnal nekikezdték a megfelelő faanyag összegyűjtésének és a hídépítésnek. Ezzel egy időben a III. hadtest kijelölt csapatai is megkezdtek a tüntetést a Vág mentén. Ez ugyan nem volt a legintenzívebb, de lekötötte a Sellye körzetében lévő cs. kir. 56/3. sorászlóaljat, amely így valóban nem tudott délre húzódni. A balszárnyon, a Feketevíz jobb partján a megerősített Bocskai-zászlóalj reggel Nádszegen utolérte és elfogta a némi időelőnnyel előtte menetelő,

¹⁵ A cs. kir. II. hadtesttől Zsigárdra érkező erősítésekre lásd a hadtest 1849. május–júniusi, idézett diszlokációját, illetve Oskar Posselt: *Geschichte des k. und k. Infanterie-Regiments Ritter v. Pino Nr. 40.* Rzeszow, 1913. 455. Pott segítségkérésére és a IV. hadtesttől elindított csapatokra, valamint létszámukra lásd Wohlgemuth hely és dátum nélküli, Haynaunak írott összefoglaló jelentését a június 16–21. közötti eseményekről, illetve a cs. kir. főszereg június 19-i hadrendjét. Az előbbire KAW AFA Karton 1835. HA u. H. 1849-6-336. (A különítmény a Schneider és a Richter gránátos-zászlóaljakból, az 5. [Auersperg] vértesezred ezredesi osztályából és alezredesi 2. századából, a 19. gyalogütegből, a 2. lovasüteg feléből, illetve a 18. röppentyű üteg feléből állt; összesen pedig körülbelül 2100 fővel és 12 löveggel rendelkezett. A fél 18. röppentyű ütegre még lásd Herzinger Zsigárdon 1849. június 17-én Wohlgemuthnak írott kitüntetési felterjesztését. KAW AFA Karton 1883. IV. Ak. u. W. 1849-6-142bh.)

¹⁶ Asbóth haditervére összefoglalóan lásd: Hermann: *Az 56. honvédszászlóalj története*, 235.; a Gutánál átkelő osztag feladatára: Kedves Gyula: *Szabolcs a hazáért. A 48. honvédszászlóalj története.* Budapest, 2002. 152–153., a létszámokra lásd a 3. mellékletet. (A Rakovszky Sámuel őrnagy vezette különítmény a 48. honvédszászlóaljból, a 6. [Württemberg] huszárezred fél századából, az 1. háromfontos üteg feléből és egy utászszázadból állt; összesen körülbelül 880 fővel és 3 löveggel. A Feketevíz jobb partjára küldött osztag a Bocskai-zászlóaljból, a beregi századból, és a pozsonyi vadászokból állt körülbelül 700 fővel. Az Asbóth vezette főoszlopot pedig a 39. [Dom Miguel] sorgealozred 1. zászlóalja, a 25., 54., 56. és 60. honvédszászlóaljak, a 6. huszárezred 3 és fél, illetve a 17. [Bocskai] huszárezred 2 százada, valamint az 1. és az 5. háromfontos üteg, illetve a 2. lovasüteg alkototta, összesen körülbelül 4300 fővel és 21 löveggel. Asbóth július 20-i jelentésében a főoszlopnál 5, míg Rakovszkynál 1 huszárszázadot említ, viszont a többi forrás szerint egyértelmű, hogy az utóbbinál csak egy fél század volt, így az előbbinél 5 és fél századnak kellett lennie. Erre lásd a jelentést, illetve *Asbóth Lajos emlékiratai*, I. 96., illetve 101.; a Rakovszky-különítményre: Kedves: *A 48. honvédszászlóalj története*, 152–153., illetve Forrai: *„Naplójegyzetei Krasznay Péter...”* 106.)

szintén Zsigárdra tartó cs. kir. 40/3. sorászlóalj poggyászát a kíséretével együtt. A cs. kir. zászlóalj igyekezett ugyan, de Királyrévet az Asbóth által a bal parton előreküldött 25. honvédszászlóalj érte el előbb, amely délelőtt 11 óra körül rohammal foglalta el a falut az ott lévő cs. kir. 57/3. sorászlóalj 1,5 századától. A cs. kir. helyőrség a Feketevíz jobb partjára hátrált, míg a két tűz közé kerülő 40/3. sorászlóalj nyugatra, Tallós irányába tért ki. Így a Bocskai-zászlóalj gond nélkül bevonult Királyrévre, és biztosította az átkelőt.¹⁷

Az Asbóth vezette magyar főerők fél 11 órakor értek Zsigárd előterébe, ahol harcrendbe is fejlődtek. A gyalogság a centrumban két vonalban, a lovasság a két szárnyon nagyjából egyenlően elosztásban állt fel; a tüzérség a csapatok között foglalt helyet. Pott balszárnyával az egy sáncállással is megerősített Zsigárdra támaszkodva sorakoztatta fel csapatait. A gyalogság két vonalban állt fel; előtte a tüzérség; a könnyűlovas század pedig a jobbszárnyat fedezte. Az ütközet 11 óra körül kezdődött a cs. kir. tüzérség tűznyitásával. Ez igyekezett megakasztani a magyar csapatok felfejlődését, ám amikor a kétszeres túlerőben lévő magyar tüzérség is harcba lépett, hamar fordult a kocka. A kiválóan irányított magyar ütegek szétlőttek egy lőszerkocsit, majd az egész vonalon megingatták a cs. kir. tüzérséget és gyalogságot egyaránt. Ezt kihasználva Asbóth a balszárny három század Württemberg-huszárát és a lovasüteget az ellenfél átkarolására küldte, amit a cs. kir. Lichtensteinkönnyűlovasok nem tudtak elhárítani, így Pott kénytelen volt elrendelni a visszavonulást. Ez sem ment azonban könnyen, mivel közben a magyar jobbszárny lovassága is támadásba lendült, ahol egy fél század Württemberg a 17. huszárezred osztályának támogatásával betört a cs. kir. 11. gyalogüteg felének Zsigárd előtti sáncállásába, és 3 löveget zsákmányolt. Végül az 39/1. sor- és az 54. honvédszászlóaljak megrohanták és elfoglalták a falut a cs. kir. 2. vadászszászlóaljtól, amelyet közben a helyi lakosok is megtámadtak. Jelentős veszteséget szenvedett csapatait Pott Peredre vonta vissza.¹⁸

Asbóth ekkor meglegedve Zsigárd elfoglalásával, leállította az ellenség üldözését, és a következő jó 1-2 órában csak állásai tartására, illetve felderítésre szorítkozott. Pedig ha lendületből folytatta volna az ütközetet, valószínűleg kiszoríthatta volna Pott csapatait Peredről, és aztán nyílt terepen lovassági és tüzérségi túlerőjével még a segédc csapatok megérkezése előtt szétverhette volna a cs. kir. dandárt. Utóbb az ezredes a megállást azzal indo-

¹⁷ A június 16-a reggelén történt eseményekre lásd: Kedves: *A 48. honvédszászlóalj története*, 153., illetve a cs. kir. II. hadtest június 12-i diszlokációját. A III. hadtest tüntetésére Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 525–526., illetve Ziegler: *LIR Nr. 56.*, 302. (A Sellye körzetét védő cs. kir. 56/3. zászlóaljat egész nap foglalkoztatta a magyar ágyúzás és a csatárharc, amelyben összesen 4 főt vesztett. Erre lásd Brzezina őrnagy 1849. június 27-én Galántán kelt veszteségjelentését. KAW AFA Karton 1835. HA u. H. 1849-6-459 1/4.) A balszárnyon történetekre lásd: *Asbóth Lajos emlékiratai*, I. 96–98., Kárpáti Nagy Benő: *Egy honvéd albuma*. Nagyvárad, 1887. (Bocskai-zászlóalj) 46–49., Dékány Rafael: *Tizenkét hónap*. S. a. r.: Székelyné Kőrösi Ilona. Kecskeméti a szabadságharcban III. Kecskemét, 2004. (25. hzlj.) 49–52.; illetve Posselt: *LIR Nr. 40.*, 455–456. (A Királyrévre vonuló cs. kir. 40/3. sorászlóalj 13. százada helyőrségként Pozsonyepერjesnél maradt hátra. A nád-szegi összecsapásban a cs. kir. fél 22 főt és a teljes poggyászt, míg a magyar 1 főt veszített. Az utóbbira még lásd Grobois őrnagy 1849. június 17-én Zsigárdon írott veszteségjelentését. KAW AFA Karton 1834. HA u. H. 1849-6-261 1/2. Asbóth emlékiratai szerint a harcok 8 óra körül kezdődtek, ám a korabeli cs. kir. források 11 órától írnak, és a magyar visszaemlékezések is inkább ezt erősítik meg. Az utóbbira példaként lásd: Forrai: *„Naplójegyzetei Krasznay Péter...”* 106.)

¹⁸ Az ütközet első szakaszára lásd Asbóth július 20-i jelentését, a KHI június 19-i összefoglaló jelentését, *Asbóth Lajos emlékiratai*, I. 97–98., illetve Pott Zsigárdon június 16-án írott, valamint június 17-i idézett, Colloredo-Mannsfeld altábornagynak szóló jelentéseit. Az előbbire KAW AFA Karton 1872. II. Ak. u. Cs. 1849-6-124. Közli: *Von der Revolution*, 451–452., illetve *Saját kezébe*, 159–160.

kolta, hogy nem akart túlzottan eltávolodni a negyedi hídverés színhelyétől, pihentetni akarta a csapatait, illetve meg akarta várni Rakovszky különítményét. Az utóbbi azonban nehezen haladt előre a szűk töltésen, így késett. Közben a Feketevíz túlsópartján a cs. kir. csapatok egyesültek, majd a Tallós felől egy ulánus járőr kíséretében megérkező cs. kir. 15. röppentyű üteget felvéve Királyrév elé vonultak. Noha az ott lévő Bocskai-zászlóaljjal szemben nem tudtak teret nyerni, Asbóth a fenyegetést túlértékelve a korábban magához vont 25. honvédszászlóaljat két löveg kíséretében visszaküldte a faluba, amelynek az így megerősített helyőrsége aztán minden cs. kir. próbálkozást könnyedén visszavert.¹⁹

Kora délután azonban megváltozott a helyzet, mivel Deáki felől a csataterre érkezett a cs. kir. Herzinger-különítmény, amely Perednél egyesült a Pott-dandár csapataival, így a csatater egészét tekintve a cs. kir. erők létszámfölénybe kerültek. A Pered előtt felsorakozó cs. kir. csapatokkal szemben Asbóth a 39/1. sorzászlóaljat Zsigárd védelmére hagyta hátra, a többivel pedig a falu előtt foglalt állást. A délután 2 órakor újrakezdődő ütközetben az ezredes vezette főerők (54. és 60. honvédszászlóaljak, a Bocskai-huszárosztály, illetve a 1. és az 5. gyalogütegek 14 lövege) a jobbszárnyon visszaverték a Pott vezette cs. kir. csapatok (10/1. és 58/1. Landwehr zászlóaljak, illetve az 57/3. zászlóalj [1,5 század], valamint a 11. és 3. gyalogütegek összesen 6 lövege) támadását; míg a Dom Miguelek Zsigárdnál elhárították a cs. kir. 2. vadászszászlóalj átkarolási akcióját. A balszárnyon azonban Kisfaludy Mór őrnagy csapatai (56. honvédszászlóalj, a 6. huszárezred 3,5 százada, 2. lovasüteg 5 löveggel) már Herzinger különítményének (cs. kir. Richter és Schneider gránátos-zászlóaljak, az 5. vértesezred 3. és az 5. könnyűlovas-ezred 1 százada, valamint a 19. gyalogüteg, a 2. lovas félüteg, illetve a 18. röppentyű félüteg összesen 12 lövege) túlerejével került szembe. Ezen az őrnagy valószínűleg úgy próbált segíteni, hogy az 56. honvédszászlóaljat megtévesztésül két oszlopban állította fel, és tűzérsegi erősítést kért Asbóthtól. Addig azonban a magyar lovasüteg feltehetőleg a lehető legnagyobb tűzgyorsasággal próbálta ellensúlyozni a cs. kir. lövegek számbeli fölényét, így viszont aránylag hamar kifogyott a lőszerből, és ki kellett vonni a harcvonalból. Az ellenség lekötése és időnyerés céljából Kisfaludy ekkor rohamra küldte a Württemberg-huszárokat, ám az összevont cs. kir. lovasság saját tűzérsege támogatásával nemcsak elhárította ezt a támadást, hanem maga is rohamra indulva teljesen szétszórta a huszárokat. Hiába érkezett meg közben az 1. gyalogüteg a jobbszárnyról Tomas Phillipowsky őrnagy vezetésével, és nyitott tüzet, a cs. kir. lovasság lovastűzérséggel is támogatott rohamát már nem tudta feltartóztatni, és fedezet híján maga is visszavonulásra kényszerült. Az egyik félütegét azonban a vértések és a könnyűlovasok bekerítették, és a kezeliők egy részét levágva 3 löveget, illetve egy lőszerkocsit zsákmányoltak. A lovassági áttöréssel egy időben a cs. kir. gyalogüteggel, illetve a röppentyű félüteggel együtt a gránátos-zászlóaljak is megindultak Asbóth bal oldalának átkarolására, így az ezredes délután 3 óra körül kénytelen volt elrendelni a visszavonulást. Ezt a Bocskai-huszárok és az 5. gyalogüteg fedezetével Zsigárdon keresztül a jobbszárny aránylag rendben bonyolította le; amit az is segített, hogy 4 óra körül Farkasdról megérkezett Zsigárd keleti oldalára a Rakovszky-különítmény, amely előretörésével annyit elért, hogy Pott a falu biztosítására visszafordult,

¹⁹ Asbóth indokaira lásd július 20-i jelentését, illetve *Asbóth Lajos emlékiratai*, I. 98–99. (Az utóbbiban azt állítja, hogy értesült a cs. kir. Herzinger-különítmény Deákiban való jelenlétéről, ezért nem nyomult tovább előre; a korabeli jelentésében erről egy szót sem szól.) Rakovszky késésére még lásd Forrai: „*Naplójegyzetei Krasznay Péter...*” 106. A Királyrévnél történetekre lásd: Poszelt: *LIR Nr. 40.*, 455–456., illetve Dékány: *Tizenkét hónap*, (25. hzlj.) 50. (A cs. kir. Grobois-különítmény a 40/3. zászlóalj 5 és az 57/3. zászlóalj 1,5 századából, a 15. röppentyű ütegből és az 1. [Civallart] ulánusezred 12 főnyi járőréből állt, összesen körülbelül 1050 fővel és 6 löveggel.)

és nem erőltette tovább az üldözést. A magyar balszárny szétszórott csapatainak már nem volt ekkora szerencsájuk. A cs. kir. lovasság ugyanis a Feketevíz mellett utolérte, bekerítette és a cs. kir. lovastüzérség támogatásával szétverte a visszavonuló 56. honvédszászlóalj oszlopait, súlyos veszteséget okozva azoknak. A Királyrévet kiűrítő 25. honvéd- és a Bocskai-zászlóalj ellentámadása azonban elűzte a cs. kir. lovasokat, így végül a magyar főerő minden alakulata vissza tudott vonulni Aszódpusztához. Példájukat hamarosan Rakovszky csapata is követte, amely Negyedre hátrált.²⁰

Az ütközetben mindkét fél jelentős veszteségeket szenvedett. Június 16-án a cs. kir. Pott-dandár és a Herzinger-különítmény csapatai a beadott jelentések szerint legalább 211 főt (közte 5 tiszte), 50 lovat, 3 leszerelt löveget és 1 lőszerkocsit veszítettek. A magyar fél pontos vesztesége nem ismert, de legalább 200–250 fő (közte 11–14 tisz), számos ló, 3 löveg és 1 lőszerkocsi lehetett. Asbóth hadtestparancsnokként vezetett első ütközete a jó kezdet után végül vereséggel végződött. Ebben pedig a KHI-nak az ellenfél mozgósítható tartalékait alábecslő és merev terve, a III. hadtestet vezető Knezich tábornok öntevékenységgel nélküli működése mellett a felelősség harmada viszont egyértelműen Asbóth ezredesé. A II. hadtest parancsnoka az általa kidolgozott, ötletes terv és annak Zsigárd elfoglalásáig való kiváló végrehajtása után megállt, és ezzel kiengedte kezéből a kezdeményezést. Ezt követően pedig téves helyzetértékeléseivel, csapatai hibás felállításával elősegítette a cs. kir. túlerő érvényesülését, noha mind a támadás, mind a visszavonulás során személyes vitézségével és példamutatásával tűnt ki. Felelősségét Asbóth is érezhette, mivel jelentéseiben mind a veszteség nagyságával (elsősorban a lövegek esetében), mind azok körülményeivel kapcsolatban többször is „homályosan” fogalmazott; ezzel pedig mind a KHI köreiből, mind pedig Görgei tábornokban kételyeket ébresztett saját megbízhatóságával kapcsolatban.²¹

²⁰ Az ütközet második szakaszára lásd Asbóth július 20-i jelentését, Hermann: *Az 56. honvédszászlóalj története*, 235–237., illetve Asbóth Lajos emlékiratai, I. 99–101., valamint Dékány: *Tizenkét hónap*, (25. hzlj.) 50–51.; Kedves: *A 48. honvédszászlóalj története*, 154–155. A cs. kir. oldalra még Pott említett két jelentésén kívül lásd Wohlgemuth összefoglaló jelentését, illetve N. N.: *Geschichte des k. u. k. Dragoner-Regimentes Nikolaus I. Kaiser von Russland Nr. 5*. Görz, 1912. (1849-ben 5. vértesezred) 141–142. (Az ütközet második szakaszában a cs. kir. fél összesen körülbelül 5900 főt és 24 löveget, míg a magyar körülbelül 5000 főt és 21 löveget tudott bevetni a harctéren.) Az ütközetre összefoglalóan még lásd: Lelovics Tihamér: *A peredi csata története. A zsigárdi csata – A királyrévi csata*. Érsekújvár, 1999. 17–19.; Horváth: *A 6. (Württemberg) huszárezred*, 290–296.

²¹ A cs. kir. veszteségekre lásd Pott Zsigárdon 1849. június 18-án, Theissing ugyanott, június 17-én kelt veszteségjelentéseit, illetve az 40/3., illetve az 56/3. zászlóaljak idézett jelentéseit. Az első kettőre KAW AFA Karton 1834. HA u. H. 1849-6-274b.; Karton 1883. IV. Ak. u. W. 1849-6-ad 98f. (A cs. kir. 18. fél röppentyű üteg vesztesége, illetve az 5. vértesezred lövésztesége nem ismert. A 3 leszerelt cs. kir. löveg magyarázata valószínűleg az, hogy noha a magyar fél végül nem tudta magával vinni az ütközet első szakaszában megszerzett lövegeket, a visszavonuláskor gyűjtőlyukaik beszegezésével hatástalanította azokat. Így hiába kerültek ismét osztrák kézre, csak egy gyárban, a gyűjtőlyukak újrafúrásával lehetett volna kijavítani a lövegeket. Ezért a cs. kir. fél „leírta” azokat, és a magyar szákmányanyaggal pótolta a cs. kir. 11. gyalogüteg veszteségeit. Erre még lásd Pott június 17-i jelentését.) A magyar veszteségekre lásd Asbóth június 16-i és 18-i jelentéseit; idézi Hermann: *Az 56. honvédszászlóalj története*, 237. (Az előbbiben Asbóth 3 halott tisztre és körülbelül 150 halottra és sebesültra, míg a másodikban csupán a sebesültek tekintve 8 tisztre és 99 közlegényre tette a veszteségét.) Knezich önállótlanágára, illetve Asbóth lövegvesztése körüli bizonytalanságokra és következményeire utal Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 525–526., 521–523. (A KHI június 19-i jelentése a szákmányolt 3 lövegen kívül még 3 saját löveg elvesztését is említi, de az utóbbiak esetében a leszerelést, illetve a vonató lovak ellövését nevezi meg okként. Asbóth visszaemlékezésében 2 „összerombolt” löveg elvesztését ismeri el, amelyek az azokat védő csapatok „hősköl-

A kudarcral végződő támadás utáni néhány napot Asbóth csapatai rendezésével töltötte. Összegyűjtötte a visszavonulás során szétszóródott katonákat, pihentette őket, és feljavította az ellátásukat. Az ütközetben kitünteket felterjesztette, míg a be nem vált parancsnokokat leváltotta, és a helyükre másokat nevezett ki. Mivel közben Rakovszky oszlopa Nagyeden elsáncolta magát, és folytatta a hidépítést, megerősítésükre Asbóth egy újabb különítményt küldött ki, amely június 18-án meg is érkezett; a híd pedig az esti órákban elkészült. Eközben a II. hadtest intenzív felderítést is folytatott, aminek eredményeképp a Zsigárd körzetében lévő ellenséges erők nagyságát június 18-ra nagyjából helyesen sikerült megbecsülni. Erre támaszkodva a KHI aznap a támadás június 20-án való megismétlésére adott parancsot. Ezt ezúttal a teljes II. hadtestnek kellett végrehajtania. A III. hadtestnek támogatnia kellett az előbbi, és ha kell, hidat is vernie; de csak akkor kellett átkelnie a Vágon, ha a II. hadtest Zsigárdot már elfoglalta. A III. hadtest egy dandárának ismét tüntetnie kellett Sellye előtt, de szemlátomást csak akkor, ha a Nagyednél épített híd még nincs kész (ez utóbbinak legkésőbb 19-én reggelre el kellett készülnie); az utóbbi esetben a zömnél kellett maradnia, és azzal együtt átkelnie Görgei utasítására. A támadást a II. hadtesthez megérkező főparancsnoknak kellett irányítania. Az aszódpusztai hidat a VIII. hadtest egy Komáromból kivezényelt, újabb hadosztályának kellett fedeznie, míg a többi erőnek (a VIII. hadtest Kosztolányi-hadosztályának, az I. hadtestnek és a Horváth-különítménynek) ugyanúgy tüntetnie kellett az ellenfél lekötése céljából, mint 16-án.²²

A folytatásra ugyanakkor a cs. kir. oldal is igyekezett felkészülni. Pott még június 16-án a cs. kir. 15. röppentyű üteg felét Sellyére, az ott védő zászlóalj megerősítésére küldte. A tábornok jelentéseiben mielőbb csapatokat és tüzérséget, dandára számára pedig sürgősen lőszer- és élelmiszer-utánpótlást kért. Wohlgemuth ennek megfelelően a Theissing-dandár másik felét lovassággal megerősítve június 18-án Peredre indította, amely 19-én meg is érkezett. A cs. kir. felderítés érzekelte a negyedi hidépítést, és hamarosan nagy erejű, két magyar hadtest által végrehajtott támadást jelzett. Ezért Julius von Haynau tábornagy,

teménybe illő” harca után kerültek az ellenség kezére. Wohlgemuth összefoglalójából azonban kiderül, hogy a 3 magyar löveg és a lőszerkocsi teljes fogatolással, épen került a cs. kir. lovasság birtokába. A cs. kir. jelentés szerint a magyar fél még 60 foglyot [közte 3 tisztet] és legalább 35 szekérnyi halottat veszített; Királyrév mellett pedig 80 honvédet kellett eltemetni. Mivel menekülés közben még számos honvéd veszett a Feketevízbe, a körülbelül 200–250 fős magyar összvesztesség elképzelhetőnek tűnik.)

²² Asbóth utasításaira és tevékenységére összefoglalóan lásd: Hermann: *Az 56. honvédszászlóalj története*, 238., ill. Asbóth Aszódpusztán 1849. június 18-án reggel 6 órakor a KHI-nak írott jelentését. HL 1848–49. 33/351. Közli: *Von der Revolution*, 455–456.; *Saját kezébe*, 161. (A Nagyedre küldött újabb különítmény a beregi századdal megerősített Bocskai-zászlóaljból, a 6. huszárezred fél századából és valószínűleg az 1. háromfontos üteg másik feléből állt; ezekkel együtt a Rakovszky rendelkezésére álló erő körülbelül 1550 fő és 7 löveg lehetett. Rakovszky tevékenységére még lásd: Kedves: *A 48. honvédszászlóalj története*, 155.) Asbóth Komper György főhadnagyot, Kaszap János őrnagyot, Rezsnyí Imre századost és a 25. honvédszászlóaljat, valamint az 56. honvédszászlóaljat (az utóbbi valószínűleg a zászló megmentéséért) terjesztette fel a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályára. Mikovényi Jenő századost, az 56. hzlj. parancsnokát, illetve Pilisy József századost, a 25. hzlj. 6. századának vezetőjét viszont, mivel alakulataikat harc közben megfutva elhagyták, leváltotta; az utóbbi hadbíróság elé is került. Az 56-osokat ideiglenesen Pirovits Károly százados vette át. Pilisyre még lásd: Dékány: *Tizenkét hónap*, 51.; Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. 1–2. köt. Budapest, 2008–2009. II. 217., Mikovényire uo. II. 105–106. A KHI Tatán kelt, 1849. június 18-án kiadott utasítására lásd: HL 1848–49. 33/346. Közli: *Von der Revolution*, 456–457. A III. hadtest vonatkozásában kissé félreérthető hadműveleti tervre még lásd: Hermann: *Az 56. honvédszászlóalj története*, 238.

a cs. kir. főparancsnok június 18-án a Pozsony melletti Modorról a cs. kir. főszereg tartalékát alkotó 9. orosz kombinált gyaloghadosztályt is a térségbe indította. Maga Wohlgemuth június 20-ra eredetileg erőszakos felderítést tervezett Negyed és Királyrév irányába. A június 19-én Zsigárdon Herzinger és Pott részvételével tartott haditanácson az altábornagy végül mégis úgy határozott, hogy egy délről jövő támadás esetén Pott nem védi sokáig a falut, hanem Peredhez vonul vissza, ahol Herzinger csapataival egyesülve állítják meg a magyar haderőt. Ehhez Pott dandárát ideiglenesen a cs. kir. 5. vértesezred alezredesi osztályával és a 2. lovasüteggel erősítették meg.²³

Asbóth igyekezett okulni a június 16-án elkövetett hibáiból, és a 46. születésnapjával egy időpontra eső második támadással mindenképpen ki szeretne volna köszörülni a csorbát. Ezért egyeztetette a támadás időpontját Rakovszkyval, csapatait pedig már 19-én este Aszódpusztánál vonta össze, majd a fedező erők megérkezése után, éjjel 11 óra körül megkezdte az átkelést az Érsekújvári Dunán. Még tartott a partváltás, amikor éjjel 2 óra körül Görgei tábornok kíséretével a fővárosból a helyszínre érkezett. Noha korábbi tervei szerint a főparancsnok a II. hadtesttel tartott volna, Klapka tábornok ellenvetései miatt előbb vele akart egyeztetni. Ezért Asbóthot megbízta, hogy a terv szerint hajnalban indítsa meg a támadást; ő pedig dolga végeztével a lehető leggyorsabban követi majd. Így az ezredes egyedül indult el a hadtesttel és a lőszertartalékkal együtt katonai pályafutása legnagyobb és egyben sorsdöntő összecsapásába.²⁴

A cs. kir. felderítés nagyjából fél 5 órakor érzékelte a magyar csapatok felvonulását, és Pott dandárja ennek megfelelően Zsigárdnál fel is vette a harcrendet. A cs. kir. dandár két vonalban állt fel; a jobbszárnyat a három lovasszázad és a lovasüteg, míg a bal a 2. vadász-zászlóalj fedezte. Magát a falut a cs. kir. 58/1. Landwehr zászlóalj védte. Az Alsószelei környékén táborozó Theissing-dandárt ekkor szintén riadóztatták, viszont egyelőre szemlátomást nem mozdult, mivel a cs. kir. hadvezetés eredetileg egy délről, illetve keletről egyidejűleg bekövetkező támadástól tartott, és a tartalékot Herzinger vezérőrnagy feltehetőleg a

²³ A cs. kir. felkészülésre, a felderítés eredményeire és az elindított erősítésekre lásd Pott idézett június 16-i és 17-i leveleit, illetve Wohlgemuth összefoglaló jelentését. (A Nagyszombatról indított különítmény a Fischer és a Bittermann gránátos-zászlóaljakból [4-4 század], az 5. vértesezred másik 3 századából és a 2. lovasüteg másik feléből állt; viszont a 18. röppentyű felüteget valószínűleg ezzel egy időben Szeredre rendelték vissza. Így június 20-án a Zsigárd–Pered körzetében lévő, bevethető cs. kir. haderő létszáma [a sellyei osztagot leszámítva] körülbelül 7000 fő és 24 löveg lehetett. Erre lásd a 4. mellékletet. A 9. orosz gyaloghadosztály [körülbelül 12 000 fő és 48 löveg] június 18-án már Szencen volt, de a következő napot pihenéssel töltötte ott, ezért június 20-án csak Hidaskürtig és Taksonyig jutott, így lemaradt a peredi csata első napjáról.) A június 19-i zsigárdi haditanácsra és az ezt követő intézkedésekre lásd Pott Taksonyon, 1849. június 21-én hajnal fél 1 órakor Colloredo-Mannsfeldnek írott, második ütközetjelentését, illetve Sellyén június 23-án szintén az előbbinek írott összefoglaló jelentését. Másolat: KAW AFA Karton 1883. IV. Ak. u. W. 1849-6-336f., illetve Karton 1872. II. Ak. u. Cs. 1849-6-537a. (A megbeszélés után Wohlgemuth végül mégis visszautazott a főhadiszállására, így a peredi csata első napján rangidősként Herzinger vezérőrnagy irányította a cs. kir. csapatokat.)

²⁴ A II. hadtest összpontosítására, az átkelésre és a Görgeivel való egyeztetésre lásd: *Asbóth Lajos emlékiratai*, I. 103., 106.; *Görgey: 1848 és 1849-ből*, II. 534. (Klapka a zsigárdi vereség után június 18-án írt levelében a támadás leállítását és a védekezést tanácsolta, valamint a KHI-val állandó hatásköri vitái voltak, ezért Görgei minél előbb személyesen akarta vele rendezni a nézeteltéréseket. Erre még lásd: *Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. 1–2. köt. S. a. r. Katona Tamás. Budapest, 1988. II. 154–159.) A II. hadtest június 20-án (leszámítva, hogy a hidaknál valószínűleg hátra maradt az utászok egy része) körülbelül 8000 fővel és 48 löveggel indulhatott meg. Erre lásd a 3. mellékletet.

nagyobb veszély ellen szándékozott bevetni. Ezt az elképzelést erősíthette, hogy Sellye előtt, a Vág túlszárnyán a III. hadtest egy dandára ismét tüntetni kezdett. Ráadásul sűrű köd ült meg a tájat, ami tovább nehezítette a helyzet reális értékelését.²⁵

Asbóth csapatai valószínűleg 6 órakor vették fel a harcrendet Zsigárd előtt. Az első vonalba (jobbszárny és centrum) valószínűleg az 5. hadosztály 4 zászlóalja került 3 üteggel, míg a balszárnyon a 4. hadosztály Collig-dandárja (2 zászlóalj) állt fel 2 üteggel. A 39/1. sorzászlóalj és az 56. honvédszászlóalj a 6. huszárezred egy osztályával, illetve a 2. lovas-üteggel a második vonalban a tartalékokat képezte. A harcrend bal oldalát a Mándy Ignác őrnagy vezette lovasság fedezte 6 századdal. Asbóth először azonnal támadni akart, de Szekulits István ezredes tanácsára egy órát várt Görgői megérkezésére és valószínűleg a köd feloszlására. 7 órakor azután, mivel félő volt, hogy közben Rakovszky beérkező különítménye egyedül kezd akcióba a cs. kir. haderővel szemben, Asbóth megkezdte a csatát. A főlényben lévő magyar tüzéség ismét megingatta a szemben álló cs. kir. csapatokat és tüzéséget; támogatásukkal pedig a magyar gyalogság és lovasság támadása is megindult. A magyar lovasság átkarolása elől a cs. kir. Pott-dandár rendezetten hátrált Pered felé. Így a bal szélen a pozsonyi vadászok csekély ellenállás után foglalták el Királyrévet a cs. kir. előőrsöktől, míg a jobb szélen a 49. és a 63. honvédszászlóalj délnyugatról, a Rakovszky-különítmény gyalogsága pedig délkeletről rohamozta meg Zsigárdot, és az ott lévő cs. kir. 58/1. Landwehr zászlóaljat kiszorítva birtokba vették a helységet. A harc során viszont a cs. kir. zászlóalj 3. százada a falu keleti felét a kelleténél tovább védte, így a későn megkezdett visszavonulás miatt a nyugatról betörő magyar csapatok bekerítésébe került, és szinte teljesen fogságba esett.²⁶

Miután ez időig más irányból komolyabb ellenséges tevékenységet nem jelentettek, Herzinger vezérőrnagy Pott segítségére sietett, és csapataival annak jobb oldalán fejlődött fel Pered előtt: a Theissing-dandár gyalogsága a Pott-dandár lovassága mellett, míg a két osztály vértess a jobbszárnyon állt fel. A kibontakozó tüzéségi tűzpárbajban ugyanakkor a jól működő, kétszeres túlerejű magyar tüzéség egyre jobban megrendítette az elsősorban a jobboldalon lévő a cs. kir. csapatokat. Herzinger valószínűleg ezen próbált úgy segíteni, hogy támadásra küldte a cs. kir. jobbszárny 4 század lovasságát a magyar hadtest balszárnyának tüzésége ellen. A cs. kir. 5. vértess ezredesi és őrnagy osztályának rohama azonban összeomlott a magyar szárny és a centrum ütegeinek keresztttüzében. A kedvező

²⁵ A cs. kir. fél híreire és elképzeléseire, illetve a cs. kir. Pott-dandár mozgósítására lásd Pott június 16-i, és 21-i idézett jelentéseit, illetve Taksonyon kelt, 1849. június 20-án háromnegyed 9 órakor Colloredo-Mannsfeld altábornagynak írt első ütközetjelentését. Az utóbbira KAW AFA Karton 1872. II. Ak. u. Cs. 1849-6-ad 176. Közli: *Von der Revolution*, 466–467.; *Saját kezébe*, 164–165. A Sellye előtti tüntetésre lásd: Ziegler: *LIR* Nr. 56., 302–303. (Noha Asbóth valószínűleg értesítette a negyedi híd elkészültéről Knezichet, ő a KHI félreértelmezhető utasítása miatt június 20-án egy dandárral ismét tüntetett Sellye előtt, és az átkelést csak Görgői utasítására akarta megkezdni. Erre lásd: Görgy: *1848 és 1849-ből*, II. 540–541.)

²⁶ A magyar harcrendre, a várakozásra és a csata első szakaszára összefoglalóan lásd: *Asbóth Lajos emlékiratai*, I. k. 103–104.; Kedves: *A 48. honvédszászlóalj története*, 156. (A cs. kir. források 5 órára teszik a csata kezdetét. Asbóth emlékirataiban a Collig- (tévesen Kisfaludy-) dandár csapatai a jobbszárnyon szerepelnek, de a folytatásból egyértelmű, hogy a baloldalon voltak. A Zsigárd elleni rohamnál a 60. honvédszászlóaljat említi, de valószínűbb, hogy a 63-ról van szó. Az utóbbira, illetve az 58/1. Landwehr zászlóalj faluban való jelenlétére lásd: Beniczky Alajos: *Följegyzéseim honvédeletemből*. Vasárnapi Újság, 46. évf. (1899) 36. sz. 594–595. (63. hzlj.), valamint Pott június 20-i és 21-i jelentéseit. Az 58/1. Landwehr zászlóalj 3. századára lásd a zászlóaljparancsnok, Wagner százados Sellyén 1849. június 23-án Pottnak írott veszteségjelentését. KAW AFA Karton 1835. HA u. H. 1849-6-397. 1/6c.

pillanatot kihasználva ekkor Asbóth Mándy őrnagy vezetésével 8 század lovasságot és a lovastüzérséget is támadásra küldte, amelyek előbb megfutamították a hátráló cs. kir. lovasságot, majd átkarolták a cs. kir. harcrend jobb oldalát. Ezt látva Herzinger elrendelte az általános visszavonulást, a magyar sereg pedig az egész vonalon támadást indított. A baloldalon Mándy lovassága és lovastüzérsége, támogatva a Collig-dandár gyalogságától, illetve tüzérségétől, folyamatosan szorította hátra a Herzinger vezette ellenfelét, amely nem tudott komolyabb ellenállást kifejteni, és végül Alsószelit is kiürítve Felsőszelin keresztül Diószeg irányába vonult vissza. Alsószelei elfoglalása után Mándy Asbóth parancsa szerint leállította az üldözést.²⁷

A másik oldalon azonban Pott nem követte feljebbvalója utasítását. Noha lovassága zöme Herzinger csapataival együtt vonult vissza, a vezérőrnagy saját gyalogságát és tüzérségét, valamint a hozzá legközelebb álló Richter gránátos-zászlóalj 4 századát is Peredre vontatott vissza, ahol védelemre rendezkedett be. A falu déli részét a cs. kir. 40/3. sorászlóalj, a nyugati szakaszt a Richter-gránátosok és az 57/3. sorászlóalj 3 százada, a keletit a 2. vadászászlóalj és az 10/1. sorászlóalj 2, illetve az 58/1. Landwehr zászlóalj 1 százada védte. Pott a főirányokban a védelmet egy-egy üteggel erősítette meg: délen a cs. kir. 11. gyalogüteg, a nyugati oldalon a 2. lovasüteg, míg a keleti oldalon a 3. fél gyalogüteg, valamint a 15. fél röppentyű üteg foglalt állást. Egy szakasz vérttest, a cs. kir. 10/1. sor-, illetve az 58/1. Landwehr zászlóalj 4-4 századát pedig a falu mögött, tartaléklul állította fel. Asbóth alighanem a június 16-án történtek miatt ezúttal minden áron meg akarta szerezni a falut, így a rendelkezésre álló csapatait támadásra sorakoztatta fel. Némi tüzérségi előkészítés után valószínűleg először megpróbálta azt szemből három zászlóaljjal (60., 61., és 63. honvédszászlóalj) „menetből” elfoglalni, de a támadás az ellenség gyalogsági és tüzérségi tüzeiben összeomlott, és a zászlóaljak felbomolva hátráltak vissza. Ezek rendezésében maga Asbóth is tevékenyen részt vett, majd a csapatokat valószínűleg a magyar tüzérséggel egyvonalban, egy kisebb emelkedőn állította fel. Ezt követően Szekulits ezredet két zászlóaljjal (a 39/1. sor- és az 56. honvédszászlóalj) és tüzérséggel a falu nyugati, míg Rakovszky különítményét a keleti oldal ellen küldte. Az átkarolás azonban a vártnál lassabban ment, így a türelmét vesztett ezredes végül maga is a nyugati oszlophoz siethetett. Ezzel ugyan valószínűleg sikerült benyomulnia Peredre, de a tartalékból bevetett cs. kir. 10/1. sorászlóalj ellenlökése kiszorította onnan. Közben Rakovszky előreküldte az oszlopánál lévő Württemberg-századot, hogy fogja el a falu keleti szélén lévő cs. kir. vegyes üteget, de ez a támadás a cs. kir. tüzérség és a vadászok tüzeiben meghiúsult. Ezt követően a huszárok a centrum csapataihoz vonultak vissza. Az itt várakozó honvédszászlóaljak (60., 61., 63.) közben fedezék nélkül voltak kitéve a cs. kir. tüzérség tüzeinek, ezért felbomlottak, és elkezdtek hátrálni. Hasonlóképpen járt a tartalékból a felváltásokra szintén az emelkedőre küldött 49. honvédszászlóalj is; ám ezt tisztjeinek „önerőből” aránylag hamar sikerült rendezniük. Ekkor, nagyjából délután 1 (vagy 2) órakor érkezett a helyszínre Görgei tábornok.²⁸

²⁷ A csata második szakaszára összefoglalóan lásd: *Asbóth Lajos emlékiratai*, I. 104., illetve Herzinger hely és dátum nélküli, Wohlgemuthnak írott összefoglaló jelentését a június 20–21-i peredi csatáról. Másolata: KAW AFA Karton KAW AFA Karton 1883. IV. Ak. u. W. 1849-6-336c. (A cs. kir. vértések „gyenge szereplésére” utal, hogy az egyébként igencsak bőbeszédű ezredtörténet egy rövid, „semmitmondó” bekezdéssel intézi el a június 20-i csatanapot. Erre lásd N. N.: *DRE Nr. 5*. 142.)

²⁸ A csata harmadik szakaszára és Pered védelmére lásd Pott június 20-i és 21-i jelentését. (A cs. kir. oldalon kialakuló „irányítási zavarra” jellemző, hogy míg a cs. kir. Richter gránátos-zászlóalj 14. és 59. sorgyalogezred gránátos osztályai Pott, addig a cs. kir. 19. gyalogüteget fedező 49. sorgyalogezred gránátos osztály Herzinger utasításait követte; így szakadt ketté a zászlóalj. Erre lásd Schöd-

Görgei Aszódpusztánál egész reggel Klapkára várt, aki Komáromból délelőtt érkezett meg. A megbeszélés során a főparancsnoknak sikerült meggyőznie a támadás folytatásának szükségéről tábornoktársát, aki a VIII. hadtest csallóközi lekötő akciójának vezetését el is vállalta. A tárgyalás 10 óra körül ért véget; ezt követően Görgei a II. hadtest után indult. Hogy közben mire gondolt, azt nem tudjuk, de az elmúlt közel három hét eseményei miatt igencsak feszült idegállapotban lehetett. A Békepárttal való debreceni tárgyalás sikertelenül végződött; az orosz beavatkozás pedig elkerülhetetlennek tűnt. Június 2-vel a tábornok személyesen vette át a HM vezetését, és mind a minisztérium átszervezése, mind a hadügy központi irányítása, mind pedig a hadsereg megerősítése ügyében sikerült fontos lépéseket keresztülvinnie Kossuth hathatós segítségével. Ám június 12-én a hadsereg ellátásával és felszerelésével, valamint a Függetlenségi Nyilatkozattal kapcsolatban bíráló levelet írt az elnöknek, amivel ismét elveszítette Kossuth bizalmát és addig teljes támogatását is. A Komáromban működő Klapka, akinek a hadseregnél leginkább támogatnia kellett volna a fővezért, e helyett állandó hatásköri csatákat vívott a KHI vezetőjével, Bayer ezredessel, és állandóan más haditerv mellett kardoskodott. Az újoncozás, a hadsereg feltöltése és megerősítése a vártnál lassabban haladt; a délről remélt segédc csapatok pedig nem érkeztek meg. Ezt tetőzte be a június 16-i támadás kudarca, amikor a Görgei bizalmát addig élvező, általa támogatott és előléptetett új hadtestparancsnokok sorban vereséget szenvedtek, és az elvárt siker helyett az adott viszonyok között szinte pótolhatatlannak tűnő személyi és anyagi veszteségeket szenvedtek el. Ráadásul pár napon belül kiderült, hogy mindez leginkább hadvezéri hibáik miatt történt (amit jelentéseikben általában igyekeztek „elkenni”), ami súlyos vádként nehezedhetett az őket ezekre a posztokra kinevező és bennük maradéktalanul hívó, az első csapást rájuk bízó főparancsnok lelkiismeretére. Görgei tehát tette készen, de a két felelős poszt (fővezér és hadügyminiszter) betöltése és az orosz invázió „nyomása alatt”, valamint a harctéren addig történtek miatt kifejezetten ideges, türelmetlen hangulatban lovagolt az összecsapás felé, ami tetteit alighanem jelentősen befolyásolta.²⁹

A tábornok Királyréven keresztül délután 1 (vagy 2) órakor érhetett a csatamezőre. Mivel a balszárnyon szemlátomást jól alakultak a dolgok, Pered irányába lovagolt, és itt szemtanúja volt a centrum 3 zászlóalja hátrálásának és felbomlásának. Ezeket törzskarával, illetve törzshuszárjainak segítségével sikerült rendeznie, valamint eredeti állásaikba visszavezetnie. Ekkor érkezhetett vissza Pered nyugati oldaláról Asbóth, aki közben valószínűleg belátta, hogy csak egy összehangolt támadással juthat a falu birtokába. Ehhez viszont meg kellett várnia az oldalsó oszlopok akcióba lépését, illetve az ott lévő cs. kir. ütegek visszaszorítását; így most megtette azt, amit az elmenetele előtt kellett volna: fedett állásba, az

ler százados Alsószelin 1849. június 22-én Pottnak írott jelentését. KAW AFA Karton 1872. II. Ak. u. Cs. 1849-6-537d.) A magyar oldalra lásd: Asbóth július 20-i jelentése: *Asbóth Lajos emlékiratai*, I. 104–106.; Kedves: *A 48. honvéddzászlóalj története*, 156–158.; Beniczky: *Főljegyzéseim*, 595. (63. hzlj.); Garay: *Párisi és hazai forradalmi emlékeim*, 100–101., 109–110. (49. hzlj.); Görgey: *Életem és működésem*, II. 162.

²⁹ Görgei Klapkával való tanácskozására lásd Görgey: *Életem és működésem*, II. 160–161. A Békepárttal való sikertelen egyeztetésre, a tábornok hadügyminiszteri tevékenységére, a június 12-i bizalmi „törésre”, a Klapkával való viszályokra, a déli erősítések elmaradására lásd összefoglalóan Hermann: *Kossuth hadserege*, 260–274.; Görgei hadügyminiszteri ténykedésére, az újoncozási és felszerelési problémákra összefoglalóan Zakar Péter: *A hadügyminiszter Görgei*. Hadtörténelmi Közlemények, 105. évf. (1992) 4. sz. 74–97. Görgei csalódására alparancsnokaiban és ezek következményeire Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 521–529. A tábornok vereségek és veszteségek miatti reakciójára, illetve akkori hangulatára lásd Karsa Ferenc: *Szabadságharcos napló*. S. a. r.: Bona Gábor. Budapest, 1993. 226–227.

emelkedő mögé vonta vissza a tetőn addigra újra felállított zászlóaljkat. Közben azonban Görgei már értesült arról, hogy Rakovszky különítménye megindította az oldaltámadást, és ezt mielőbb támogatni kívánta délről. A helyzetet eltérő információk alapján kétféleképpen értelmező két parancsnok között így látványos „jelenetre” került sor, amelyben Görgei tábornok első indulatából alaposan „leteremtette” az előbbi intézkedéseit keresztező Asbóth ezredet, akit aztán valószínűleg megbízott a nyugati oszlop vezetésével.³⁰

Rakovszky őrnagy közben valóban megindította a falu keleti része ellen a támadást, és rohamoszlopainak sikerült benyomulniuk a helységbe a heves ellenállás dacára. Pott azonban a tartalékból bevetette az 58/1. Landwehr zászlóaljat is, amely megállította a magyar előretörést. Ez a támadás közben azonban felbomlott, így a faluból már nem tudta kivetni a honvédeket. A döntő magyar rohamot Pered nyugati és déli része ellen közben intenzív magyar tűzérési előkészítés vezette be, ami miatt az amúgy is folyamatos tűzpárbajra kényszerült cs. kir. ütegek egy része (cs. kir. 11. és fél 3. üteg) kifogyott a lőszerből, ezeket Pott a falu mögé kényszerült visszavonni. Ezt követően a 49. és 63. honvédzászlóalj délről, a 60. és 61. pedig délnyugatról rohanta meg a helységet, míg a Szekulits oszlopa Asbóth vezetésével ismét nyugatról támadott. Bár a cs. kir. gránátosok viszonylag jól tartották magukat, a 40/3. sorzászlóalj nem tudta feltartóztatni a túlerőt, és a falu belsejébe hátrált. Miután pedig a nyugati és a déli-délnyugati magyar oszlopok a falu főterén egyesültek, Pott elrendelte a helység kiürítését és az általános visszavonulást Deákin keresztül Taksony felé. Ezt a cs. kir. 2. vadászzászlóalj egy osztálya, a vértesszakasz, illetve a 2. lovas-, valamint a 15. röppentyű félüteg fedezte. Az Alsószélinél lévő magyar lovasság nem is próbálkozott támadással, csak az ott lévő tűzérési nyitott tüzet, így Pott viszonylag rendben tudta visszavonni csapatait észak felé. A magyar gyalogság ezután birtokba vette Pered északi részét, majd a falu Deáki felé eső előterét is. Ezzel, úgy délután 2 (vagy 3) óra körül, a csata véget ért.³¹

Görgei eredetileg üldözni akarta a visszavonuló ellenséget, de a II. hadtest kimerült csapatait pihentetni kellett; míg a III. hadtest főerői délután 3 órakor, a Sellye előtt tüntető dandár pedig csak valószínűleg délután 5 óra körül érkezett meg a negyedi hídon keresztül

³⁰ Görgeinek a csataterre való érkezésére és intézkedéseire lásd: Görgey: *Életem és működésem*, II. 161–163.; Asbóth Lajos emlékiratai, I. 106., 33–34. A történetekre és az „összeveszésre” még lásd: Karsa: *Szabadságharcos napló*, 230–232. Görgei emlékirata szerint Asbóth a jobbszárnyról (Rakovszkytól) jött (hasznolt állít emlékirataiban a nevezett is), ám ennek az ottani zászlóalj történetében nincs nyoma. A folytatásból pedig valószínűsíthető, hogy Asbóth nem a keleti, hanem a nyugati oszloptól tért vissza Pered déli részéhez, a centrum csapataihoz. Szintén Görgei szerint Asbóth a III. hadtest megérkezésével is biztatta saját csapatait; Asbóth emlékirataiban ezt cáfolja. Az ezredes szerint az utóbbi csak a csata vége (délután 2) után egy órával érkezett meg, és addig nem kapott híreket felőle. Görgei szerint viszont az utolsó roham előtt a III. hadtest elővéde már látszott Zsigárd körül, a faluban való küzdelem pedig a cs. kir. források szerint egy órán át tartott, így lehetséges, hogy a csata végére az él már megérkezett a Zsigárdtól egy órányi távolságban lévő Pered elé. Ám az is lehetséges, hogy az ezredes szájából csak az ilyen esetekben szokásos: „Jön már az erősítés!” biztatás hangozhatott el. A terepre vonatkozóan kisebb domb, illetve síkság is szerepel az eset leírásakor a visszaemlékezésekben, így a visszavonás a domb mögé, illetve egy árokba vagy mélyedésbe is történhetett.

³¹ A csata utolsó szakaszára és Pered bevételére lásd: Pott június 20-i és 21-i jelentése; Asbóth július 20-i jelentése: Asbóth Lajos emlékiratai, I. 105–106.; Kedves: *A 48. honvédzászlóalj története*, 157–159.; Beniczky: *Följegyzéseim*, 595. (63. hzlj.); Garay: *Párisi és hazai forradalmi emlékeim*, 101–102. (49. hzlj.); Görgey: *Életem és működésem*, II. 163. A peredi csata első napjára összefoglalóan lásd még: Lelovics: *A peredi csata története*, 27–32.; Hermann: *Az 56. honvédzászlóalj története*, 238–239.; Horváth: *A 6. (Württemberg) huszárezred*, 296–301.

a harcmezőre. Ezért a főparancsnok végül lemondott az aznapi előrenyomulásról, és délután 4 órakor mindkét hadtestet táborba rendelte az elért Alsószei–Pered vonalon. A cs. kir. csapatok nyomába csak a magyar huszárok felderítő osztagai szegődtek, akik Felsőszei és Deákin túl, illetve Sellye felé portyáztak. Az utóbbinak annyi eredménye mindenképp lett, hogy a Sellyén állomásozó cs. kir. különítmény sietve kiűrtette a helységet; egy, a Vág partjára kiállított, késő visszavonuló osztaga pedig valószínűleg a huszárok fogságába esett.³²

1849. június 20-án, a peredi csata első napján a cs. kir. Pott- és a megerősített Theissing-dandár ismét jelentős veszteségeket szenvedett. A kimutatások szerint a cs. kir. fél összesen 314 főt (köztük 9 tisztet) és 51 lovat veszített. A két helységharccal súlyosbított összecsapás hevességét mutatja az is, hogy Perednél 3 cs. kir. alakulat parancsnoka is megsebesült. A magyar fél aznapi veszteségei ismeretlenek, de valószínűleg hasonlóan súlyosak (ha nem súlyosabbak) lehettek, mint az ellenségé.³³

Asbóth leváltása és következményei

1849. június 20-án este Görgeinek értékelnie kellett a nap eredményeit, és mérlegre tennie két hadtestparancsnoka működését. Knezich esetében egyértelműbb volt a helyzet. Június 16-val ellentétben most a III. hadtestnek utasítása volt a Vágon való átkelésre és a II. hadtest támogatására; még ha ez félreérthető feltételekhez (Zsigárd elfoglalása és Görgei külön parancsa) volt is kötve. A parancs ismételt „szűkebb értelemben való felfogása” nyilvánvalóvá tette, hogy Knezichben nincs meg az önálló hadtestparancsnoki pozíció betöltéséhez szükséges határozottság, helyzetfelismerés és rugalmasság. Ezért Görgei leváltotta, és ideiglenesen a HM rendelkezési állományába helyezte; a III. hadtest parancsnokságát pedig gróf Leiningen-Westerburg Károly ezredes vette át. A cserére a hadtest főhadiszállásán aránylag barátságos hangulatban, a jelenlévő főtisztí kar egyetértésével került sor.³⁴

³² Görgei terveire és intézkedéseire lásd a tábornok Pereden 1849. június 20-án a KHI-nak írott levelét: HL 1848–49. 33/534., közli: Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 537.; valamint: *Von der Revolution*, 467–468.; Görgey: *Életem és működésem*, II. 163–165.; *Asbóth Lajos emlékiratai*, I. k. 106–107. (Knezich végül parancsnokainak nyomására kezdte meg a Vágon való átkelést, de a csatáról így is lekéselt. Asbóth emlékirata szerint Görgei a harcmezőre való érkezése után küldött parancsot Knezichnek, de előbbi szerint erre nem került sor.) A Sellye körüli eseményekre lásd Ziegler: *LIR Nr.* 56., 302–303., illetve Brzezina őrnagy 1849. június 24-én Farkasdon, valamint július 15-én Semp-tén kelt veszteségjelentéseit. KAW AFA Karton 1835. HA u. H. 1849-6-537ii., ill. Karton 1837. HA u. H. 1849-7-319. 1/2d. (Ezek szerint a cs. kir. 56/3. sorzászlóalj a június 20-i tüntetés során 4 főt (közte 1 tisztet), míg a nap végén elfogott osztagban még 35 főt veszített.)

³³ A cs. kir. fél veszteségeire lásd Pott Sellyén, 1849. június 24-én, illetve Wohlgemuthnak hely és dátum nélkül a Theissin-dandárról írott veszteségjelentéseit. KAW AFA Karton 1835. HA u. H. 1849-6-397. 1/6.; 1849-6-324. 1/2.; valamint Brzezina őrnagy említett két jelentését. (A három sebesült cs. kir. parancsnok Dürfeld alezredes, Richter őrnagy [az utóbbi súlyosan] és Alten főhadnagy volt, a vadászok, a gránátosok, illetve a 11. gyalogüteg parancsnokai.) Görgei említett, június 20-i levelében nem ír nagyobb veszteségről, viszont majd minden zászlóalj történet számos halottat és sebesültet jelez tisztben és legénységben egyaránt; a 48. honvédszászlóalj például két zászlótartóját is elvesztette, egy pedig megsebesült. Erre lásd: *Kedves: A 48. honvédszászlóalj története*, 158.; Lelovics: *A peredi csata története*, 30.

³⁴ Görgei döntésére, indokaira és a parancsnokváltás körülményeire lásd: Görgey: *Életem és működésem*, II. 163–165.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 540–541., 544. A hadtestparancsnoki cserékre lásd Görgei Pereden, június 20-án este kiadott hivatalos napiparancsát. MNL OL P 295. A Görgeycsalád levéltára. b/4. fasc. Közli Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 544–545. Knezich további sorsára, illetve Leiningen életrajzára lásd: Bona: *Tábornokok*, 172–173., 174–175.

Ekkor már Görgei túl volt egy a II. hadtest főhadiszállásán lezajlott, korántsem ilyen hangulatú megbeszélésen, amelyen Asbóth sorsáról döntött. Ez sokkal nehezebb volt, hiszen a peredi csata első napját a II. hadtest gyakorlatilag egyedül nyerte meg; az ezredes pedig ismét kitűnt személyes vitézségével és példamutatásával. Ugyanakkor elmondható, hogy amíg Asbóth aznap a csata eldöntéséig jól fogta össze hadtestét, és jó döntéseket hozott, olyannyira kicsúszott a kezéből az irányítás ezt követően. Nyilvánvalóan június 16-ból tanulva az ezredes nem akart ütőképes ellenfelet hagyni a harcmezőn, ezért mindenáron meg akarta szerezni Peredet. Ehhez azonban rossz módszert választott. A falu a csatateret szegélyező Holt–Vág jobb partján feküdt; balról megkerülhető volt. Így Asbóthnak (Herzinger visszaszorítása után) egy oszloppal át kellett volna karolnia a településen berendezkedő, lovassággal viszont nem rendelkező ellenfelet, és a Deákira vezető visszavonulási út fenyegetésével valószínűleg kardcsapás nélkül a falu birtokába juthatott volna. Sőt, kedvező esetben akár a cs. kir. helyőrség egy részét is elfoghatta volna. Ehelyett jó négyórás, súlyos veszteségekkel járó helység harcra bonyolódott, amelyben a két első roham azért hiúsult meg, mivel képtelen volt összehangolni a különböző oszlopok tevékenységét. Ráadásul az ellenség Peredről való kiszorítását követően az üldözés is elmaradt, mivel Alsószelei megszállása után Asbóth Mándy csapatait a helység biztosítására utasította, és megtiltott minden további manővert. Pedig a némi pihenőt már kapott magyar lovasság és lovastüzérség bevetése esetén még meleg pillanatokat okozhatott volna a Taksony felé hátráló cs. kir. csapatoknak.³⁵

Így aztán Görgei a Pered ostrománál elpocsékolta vér, a csapatok túlterhelése és megrendülő tartása, illetve amiatt, hogy a csatateren (ha véletlenül is) az ezredes felülbírálta az utasítását a centrum zászlóaljai (elsősorban a 63. honvédzászlóalj) hátravonásával, leváltotta a II. hadtest éléről Asbóthot, és a helyére a jelenlévő rangidős ezredest, a III. hadtest lovashadosztályának parancsnokát, Kászonyi Józsefet nevezte ki. Ugyanakkor – Knezhichsel ellentétben – egyáltalán nem akarta eltávolítani a hadseregtől Asbóthot, akinek a vitézségét és a teljesítményét egyértelműen nagyra értékelte. Mivel pedig a fővezér által még június 15-én elrendelt átszervezés miatt a II. hadtestnek két hadosztály helyett amúgy is három hadosztályos szervezetre kellett átállnia, a 20-án este valószínűleg életbe léptetett intézkedéssel Asbóth számára létrejött egy üres hadosztályparancsnoki pozíció.³⁶

³⁵ Asbóth tevékenységének értékelésére lásd: Görgey: *Életem és működésem*, II. 165–168.; a terepviszonyokra Lelovics: *A peredi csata története*, 34–36. (térképmellékletek). (Görgei hadvezetésére általában jellemző volt a saját erők kímélése, és az ellenség visszavonulásának manőverekkel való előidézése. Erre példa, hogy a VII. hadtest [Görgei „saját nevelése”] Kossuth–hadosztálya 1849. április 19-én a nagysallói csata utolsó szakaszában hasonló helyzetben helység harc helyett átkarolással kényszerítette a cs. kir. utóvéd gyalogdandárt Nagymálas falu kiűritésére, majd verte szét a nyílt terepen. Erre lásd Gáspár András ezredes Bátorkeszin 1849. április 23-án Görgeinek írott jelentését. HL 1848–49. 23/248. Közli: Hermann Róbert: *Gáspár András honvéd tábornok*. Kecskeméti a szabadságharcban IV. 163–164. A cs. kir. fél hasonlóan vélekedett: Beniczky Alajos visszaemlékezése szerint az 1849. augusztusi komáromi fegyverszüneti tárgyalások alkalmával egy Leopold Bittner nevű cs. kir. tábornoki főhadnagy úgy nyilatkozott neki, hogy ha június 20-án Asbóth kezdettől Pered átkarolására törekszik, úgy a falu déli részét védő zászlóaljakat elfoghatta volna. Erre Beniczky: *Följegyzéseim*, Vasárnapi Újság, 46. évf. 37. sz. 617.) A Mándynak adott utasításra Asbóth *Lajos emlékiratai*, I. 104.

³⁶ Görgei döntésének indokaira szintén lásd: Görgey: *Életem és működésem*, II. 165–168. (Nem lebecsülendő ugyanakkor az a körülmény sem, hogy a fővezér rossz tulajdonságai közé tartozott a hirtelen harag, amely szolgálati ügyekben is befolyásolta. Görgei ekkor a rajta lévő óriási nyomás miatt jóval türelmetlenebb volt, mint általában, és ez a feszültség az utasítását a harctéren felülbíráló Asbóth, illetve a 63. honvédzászlóalj kapcsán is indulatos kitörésekben jelentkezett. Utóbbi eseté-

Azzal viszont Görgei egyáltalán nem számolt, hogy egy ilyen véres, ám mégis győzelmes nap után a sikert végül kivívó, a tisztí és legénységi állomány által is kedvelt, bátorságát ismételten bebizonyító Asbóth leváltásának, illetve egy más hadtesttől érkező új, idegen parancsnok kinevezésének kifejezetten negatív hatása lesz. Ez a parancsnoki karban nyilvánult meg a legerőteljesebben, ahol még aznap számos lemondásra került sor. Ez azonban csak részben tekinthető az ezredessel kapcsolatos szimpátiának, mivel lényegében minden személynek egyéb indokai is voltak. A sort alighanem megkezdő Meszéna Ferenc alezredes, a hadtest tábornoki főnöke már Buda bevétele után négyheti betegszabadságra akart távozni; most elérkezettnek látta az időt ennek megkezdésére. Szekulits István ezredes azt sértette, hogy Asbóth után ő volt a hadtest rangidős tisztje, és elvileg ő lett volna az utód; ám mivel kinevezése elmaradt, maga is betegszabadságra távozott. Így tett Patay István alezredes, korábbi hadosztályparancsnok is, aki addig szemlátomást szolgáltatón kívülként tartózkodott a hadtest főhadiszállásán. Maga Asbóth – akinek ezek után Szekulits hadosztályát kellett volna átvennie – egy ideig habozott, majd a II. hadtest új parancsnokától engedélyt kérve maga is hathetes betegszabadságra ment. Hiába gratulált neki a sikerhez a csata után a III. hadtest számos parancsnoka, és hiába kérte a támogatását személyesen maga Kászonyi ezredes, az újra egy győzelem után menesztett, sértett Asbóth pontosan úgy viselkedett, mint a Bánságban első leváltása után: mindent és mindenkit hátrahagyva a fővárosba sietett az „igazságát megkeresni”. A dandárparancsnokok zömét (Mihály Károly, Szabó–Gyallay Gusztáv, Collig Ferenc, Csúzy Pál, és Kisfaludy Mór őrnagyok) azt sérthette, hogy az új beosztás miatt köteleik megszűntek; így ahelyett, hogy visszavették volna korábbi zászlóaljaik vezetését a rangidős századosoktól, ők is „betegszabadságra mentek”. Ezért a II. hadtest megürült tisztségeibe új emberek kerültek: a tábornoki főnök Ernst Hügel őrnagy, míg az 5. hadosztály parancsnoka Horváth Pál őrnagy lett (mindketten a III. hadtesttől). A 4. hadosztály élére gróf Alexander Buttler őrnagy, korábbi dandárparancsnok, az újonnan alakult lovashadosztály élére pedig Mátyás Ignác őrnagy lett kinevezve. A hadtestben a nagyarányú személycserével és az új kinevezésekkel még a helyükön maradó parancsnoki kar tagjai sem értettek mindig egyet; a legénység körében pedig egyértelműen rossz volt a hatása.³⁷

ben, mivel a falu bevétele után az alakulat zászlója nélkül sorakozott fel, Görgei (feltételezve annak elvesztését) Grósz Ferenc őrnagyot, a parancsnokot leváltotta, és hadbíróskodás elé rendelte. Utólag aztán előkerült a zászló az alakulat 1. osztályával, amely Pereden túl is üldözte az ellenséget, de ez már nem mentette meg az őrnagy állását, akit végül zászlóalja szétfutása miatt vádoltak meg. Görgei hirtelen haragjára lásd Leiningen visszaemlékezését. In: Katona Tamás: *Az aradi vértanúk*. Budapest, é. n. (2003.) 96.; Grósz őrnagy leváltásának körülményeire Beniczky: *Följegyzéseim*, 595. (63. hzlj.), illetve Görgei idézett, június 20-i esti napiparancsát. Asbóth emlékiratában leváltása fő indokaként Görgei részéről a III. hadtest be nem várását említette, erről azonban a tábornok nem ír. Erre Asbóth Lajos emlékiratai, I. k. 107.) Asbóth intézkedésének Görgeit felülbíráló vonulatára, valamint leváltására összefoglalóan lásd Antos Balázs: *Egy hadtestparancsnok-váltás története*. In: Antos Balázs – Tamás Ágnes (szerk.): *Rajzolatok a magyar történelemről*. Szeged, 2010. 177–189. (A HM 1849. június 15-én megjelent, 3088/B. rendelete értelmében a hadtestek ezután két gyalog- és egy lovashadosztályból álltak, körülbelül 10 000 fővel. A dandárkötelek megszűntek, minden hadosztálynál kisebb kikülönítés csak ideiglenes lehetett. Közlöny, 2. évf. (1849.) 132. szám. 497. Nyomtatványban: HL 1848–49. 52a/190. Közli: *Saját kezébe...*, 149.) A Knežich és Asbóth közti különbségtételt az is okozhatta, hogy míg egy ezredes még ki lehetett nevezni egy hadosztály élére, egy vezérőrnagyot már nem.

³⁷ A lemondási hullámra: Szekulits, Meszéna, Asbóth indokaira lásd összefoglalóan Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 543–545. (A II. hadtestnél már Buda bevétele után megindult egy „távozási hullám”, úgyhogy május 25-én Aulich tábornok napiparancsban volt kénytelen a szabadságolásokat betiltat-

Ennek a következményei már június 21-én, a peredi csata második napján érzékelhetők voltak. A beérkező erősítések után túlerővel ellentámadásba lendülő cs. kir. és cári haderővel szemben a II. hadtest már korántsem tudott olyan teljesítményt nyújtani, mint egy nappal korábban. Az újonnan kinevezett parancsnokok nem igazán váltak be: Kászonyi ezredes a csata közben több hibát is elkövetett, Hügel őrnagy egy lovasroham vezetése közben hősi halált halt, a Horváth őrnagy vezette 5. hadosztály zászlóaljai pedig többször megfutottak. Vitézül csak a régi, kipróbált parancsnokok alatt maradó 4. hadosztály és a lovas-hadosztály egységei küzdöttek, de a csata megnyeréséhez ez is kevés volt. A vereség és a visszavonulás során a hadtest alakulatainak jó része felbomlott; emiatt pedig óriási embervesztéssel zárult a Vág menti hadjárat.³⁸

A (két) nyilatkozat keletkezése és sorsa

Valószínűleg már 1849. június 20-án este, amikor elterjedt Asbóth menesztésének, majd betegszabadságra utazásának a híre a táborban, felmerült a II. hadtest tisztikarában, hogy egy köszönő nyilatkozattal búcsúzzanak el a kedvelt, és méltatlanul leváltott ezredestől.

ni. [Meszéna is ekkor „próbálkozott” először.] Miután azonban aznap Aulich is szolgálatképtelen lett (reumája vagy lábsebe újult ki), újra megkezdődött az „elvándorlás”, ami a volt cs. kir. tisztek egy része esetében inkább a Függetlenségi Nyilatkozat hatásának, mintsem valódi betegségeknek volt „köszönhető”. A hasonló nézeteket valló tisztek így Asbóth leváltását is ürügyként használhatták fel a távozásra. Erre lásd Hermann: *Az 56. honvédzászlóalj története*, 231., Horváth: *A 6. (Württemberg) huszárezred*, 284–288.) Meszénára és Szekulitsra lásd: Bona: *Tábornokok*, 508., 620–621. Asbóth távozására még lásd *Asbóth Lajos emlékiratai*, I. 34–35., 107–108., II. 84., valamint a július 20-i jelentést. (Az utóbbiban az ezredes a hadi fáradalmak miatt kialakult „mellgyulladásban és vérköhhögésben” jelölte meg betegségét; az emlékiratokban viszont erről nem szól.) Patay és Buttler valószínűleg éppen szolgálaton kívül voltak a II. hadtest főhadiszállásán, mivel sem a június 1-jei, sem a június 11-i hadrendben nem szerepelnek. Mindkettejükre lásd: Bona: *Tábornokok*, 556., 272. A hadtest dandárparancsnokainak tömeges távozása lehetett az oka, hogy a KHI 1849. június 21-én Tatán kiadott rendeletében egyértelműen előírta, hogy a megszüntetett dandárok parancsnokai kötelezően vegyék vissza korábbi alakulatuk irányítását. Ha pedig helyüket már más törzstiszttel betöltötték, úgy a hadtestparancsnok rendelkezésére kellett állniuk. Erre HL 1848–49. 34/67., 71. Collig, Csúzy, Kisfaludy, Mihály és Szabó-Gyallay őrnagyokra lásd: Bona: *Tábornokok*, 277., 294., 438–439., 516–517., 644. Az új kinevezésekre lásd: Görgei június 20-i, esti napiparancsát; Ernst Hügel és Horváth Pál őrnagyokra lásd: Bona: *Tábornokok*, 397., 389. (A tömeges lemondás volt az oka annak, hogy Horváth őrnagy, aki eredetileg a 63. honvédzászlóalj átvételére érkezett, egyszeriben az 5. hadosztály parancsnokává avaszták. A zászlóalj új parancsnoka ezért Darabanth Ignác százados lett. Erre Beniczky: *Följegyzéseim*, 595. Ezen kívül új zászlóaljparancsnoknak a II. hadtestnél nincs nyoma.) Az új kinevezésekkel szembeni fenntartásokra példaként lásd: Forrai: *„Naplójegyzetei Krasznay Péter...”* 107.; Garay: *Párisi és hazai forradalmi emlékeim*, 107.

³⁸ A peredi csata második napjára, a II. hadtest és az új parancsnokok teljesítményére összefoglalón lásd: Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 548–564.; Lelovics: *A peredi csata története*, 37–57.; Horváth: *A 6. (Württemberg) huszárezred*, 301–305.; Hermann: *Az 56. honvédzászlóalj története*, 239–241.; Kedves: *A 48. honvédzászlóalj története*, 161–169. (Az 1849. június 24-i hadrend szerint a II. hadtest létszáma 5925 fő és 37 löveg volt, így június 11. óta 2622 fővel és 6 löveggel csökkent [a 6. gyalogüteget még június 20-án este a III. hadtesthez vezényelték]. Ennek a veszteségnek a döntő többsége június 21-én keletkezett, és mivel a cs. kir. erők aznap összesen körülbelül 80 foglyot ejtettek, a hiányzó katonák zöme valószínűleg elszakadt az egységétől. Kászonyi június 30-i jelentése szerint 400 fő már visszatért közülük, és valószínű, hogy ez a jelenség egészen Komárom július második felében történő teljes cs. kir. bekerítéséig folytatódott. Erre összefoglalóan lásd: Hermann: *Az 56. honvédzászlóalj*, 241.; Wohlgemuth összefoglaló jelentése a június 24-i hadrendre és a 30-i jelentésre HL 1848–49. 34/351., 396.)

A kezdeményező nem ismert, de valószínűleg Asbóth törzséhez tartozhatott. Előbb az aláírásgyűjtés indulhatott el; a német nyelvű kíséző szöveg csak később került a lap tetejére. Erre utal a frissen áthelyezett Ernst Hügel őrnagy szignója, akit valószínűleg főként új bajtársai bizalmának megnyerése motiválhatott. Mivel ő már 21-én hősi halált halt a harcmezőn, aláírásának előző nap este vagy legkésőbb aznap reggel az ívre kellett kerülnie.³⁹

Az első, nagyobb aláírási „hullám” június 20–26. közti; főként a gutai táborozás időszaka ehetett. Ekkor került a nyilatkozat német nyelvű szövege az ívre június 22-i datálással, amelyben a parancsnoki, valamint a tisztikar Asbóth vitézsége és hadvezéri képessége iránti elismerését jelentette ki, illetve köszönetet mondott az ezredesnek a hadtest egésze iránti gondoskodásáért. Ebben az időszakban írhatták alá azt a június 20–21-én távozó (Meszéna, Szekulits, Kisfaludy, Collig, Mihály, Grósz), illetve az őket pár nappal később szintén betegszabadsággal követő (Szabó-Gyallay és Hodászy) parancsnokok, valamint a hadtestnél megmaradó törzstisztek és a tisztikar zöme (köztük Opitzky János százados). Többen viszont a távozók közül (Patay, Csúzy és Buttler) nem írták alá.⁴⁰

A második, kisebb aláírási időszak a komáromi táborozás idejére esett, és július 1-jétől lényegében augusztus közepéig tarthatott. Ekkor kerülhetett az ívre Rakovszky, Mednyánszky és Mándy aláírása. Legkésőbb július 1-jén írhatott alá Okolicsányi Lajos százados, mivel másnap a második komáromi csatában hősi halált halt a harctéren. Hasonlóképp július 6-ig, illetve augusztus 1-ig írhatott alá Kállay János százados, valamint Salamon József főhadnagy, akik aznap haltak bele korábbi sebesüléseikbe a komáromi hadikórházban.⁴¹

A német és magyar nyelvű szignók felölelték a hadtest törzsét és táborkarát, a parancsnoki kar zömét, illetve az alakulatok többségét; így elmondható, hogy lényegében a hadtest egészének a véleményét tolmácsolták. Az összesen 37 nevet tartalmazó listán huszárok és az utászok „felülreprezentáltak” voltak: a Württembergektől négyen, a Bocskaiaktól ketten, míg az utászosztálytól szintén ketten írtak alá. A többi alakulatot rendszerint az éppen aktuális vezetőjük képviselte; azonban a 48. honvéd- és a 39/1. sorászászlóalj, valamint az ütegek nevében külön-külön egy személy sem írt alá. Az irat, noha Asbóthnak szánták, a szabadságharc alatt szemlátomást nem került az ezredes kezébe.⁴²

³⁹ Az eredeti nyilatkozat jelzete: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Kézirattár 88.163.1/Em. (KE II/2.). A szövegre és az aláírásokra lásd 1. melléklet.

⁴⁰ A hadtest gutai táborozására lásd Hermann: *Az 56. honvédszászlóalj története*, 241. (Hodászy június 24-ével ment betegszabadságra; Szabó-Gyallay közvetlen távozása ellen szól, hogy aláírása szerint ideiglenesen elfogadta az 56. honvédszászlóalj parancsnokságát (korábban az 54-ik őrnagy volt); míg Opitzky százados júliustól már a 4. hadosztály tábori tiszteje volt, így a 61. honvédszászlóalj parancsnokaként ebben az időszakban írhatott alá. Patay és Csúzy valószínűleg még az aláírásgyűjtés kezdete előtt elutaztak, Buttler viszont csak a peredi csata után néhány nappal ment betegszabadságra. Kisfaludy aláírása némileg „rejtélyes”, mivel csak augusztus elejétől lett alezredes, az sincs kizárva, hogy a rendfokozat csak utólag lett „odaírva”. Hodászyra lásd: Bona: *Tábornokok*, 383.; Opitzkyre uő: *Századosok*, II. 166–167.)

⁴¹ A hadtest június 26–30. között Gutától Gönyőig vonult, majd Komáromba húzódott vissza. Erre lásd: Hermann: *Az 56. honvédszászlóalj története*, 241–242. Rakovszky július 4-től alezredes, míg Mándy és Mednyánszky augusztus 18-tól ezredes, illetve alezredes. Erre lásd: Bona: *Tábornokok*, 590–591., 500., 504. Az elhunyt aláírókra lásd: Bona Gábor: *A ’48-as honvédsereg Komáromban hősi halált halt tisztjei*. In: Kiss Vendel (szerk.): *Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félműveikbe került szereplői*. Komárom, 2013. 193–194., 192–193., 201–202. (Okolicsányi valószínűleg nem lett őrnagy; a fenti rendfokozat itt a zászlóaljparancsnokságot jelöli.)

⁴² A fentiekre lásd az 1. mellékletet; az aláírókra Bona, id, művek *passim*.

Ezt az bizonyítja leginkább, hogy pótlására Asbóth egy „másolat” elkészítésére kényszerült. Az ezredes ugyanis eltávozása után a fővárosba ment, és ott szolgálatra jelentkezett. Hamarosan alkalmazták: 1849. július 9-től a Szegeden szervezett tartalékhadtest egyik hadosztályparancsnoka lett. Ugyanakkor nem hagyott fel azon szándékával sem, hogy elégtételt kapjon; így amikor július 14-én Görgei helyett Aulich Lajos tábornok lett az új hadügyminiszter, egy igazoló jelentést készített Vág-menti tevékenységéről korábbi felettesének. Ehhez kapóra jött volna a fenti nyilatkozat, amiről szemlátomást Asbóth már értesült (valószínűleg a II. hadtesttől később eljött tisztektől), ám közben a hadműveletek miatt Komárom elszigetelődött az ország többi részétől. Ezért az ezredes (a fenti tisztektől nyert információk alapján) segédtisztjével megpróbálta „rekonstruáltatni” az eredeti okiratot, amit aztán „másolatban” csatolt is a Szegeden július 20-án elkészült, majd benyújtott memorandumhoz.⁴³

Noha Asbóth a fenti összefoglaló jelentés végén azt állította, hogy a csatolmány a neki eredetiben Mezőhegyesre megküldött nyilatkozat hű mása (utóbbit segédtisztje is megerősítette az iraton), a kettőt összevetve több különbséget is fel lehet fedezni. Először is a másolat június 23-ra, nem 22-re van datálva, és a küldő fél elnevezése sem teljesen azonos. Másodszor a nyilatkozat német nyelvű szövege hosszabb, és bár tartalmilag lényegében azonos a két irat, mégis utóbbi „dagályosabb”, valamint jobban hangsúlyozza Asbóth ezredes kiváló tulajdonságait, illetve a hadtest tisztikarának hódolatát. Az aláírók listája viszont rövidebb (37 fő helyett csak 30), és többségük, tizenhét név nem is szerepel az eredeti okiraton. Ezek között számos parancsnok és „törzsegyén” (például Buttler, Horváth és Lo Presti őrnagyok, illetve Inándy törzssorvos) is akad; az eredetit szignáló parancsnokok egy része pedig hiányzik a másolatról. Az alakulatok nevében aláírók többsége sem egyezik meg a két iraton. (Ennek alighanem az az oka, hogy Asbóth információ már július első feléből származtak, amikor a zászlóaljak élére új kinevezések történtek.) Ugyanakkor a „létszámbírány pótlására” számos egységnekél beosztott, alacsonyabb rendfokozatú tiszt neve is a papírra került, akik szintén nem szerepeltek az eredetiben. Éppen ezért az utóbbi kelt irat aligha nevezhető „hiteles másolatra”; sokkal inkább a „hamisítvány” fogalmához áll közel. Mindenesetre Asbóth nem érte el a kívánt célt irományával: noha végül a tartalék hadtest parancsnoka lett, a szabadságharc végéig nem kapta meg a tábornoki rendfokozatot.⁴⁴

Az aradi várbörtönből 1856-ban amnesztiával való szabadulása után nem sokkal juthatott Asbóth kezére a Komáromban kapituláló II. hadtest egyik tisztjétől az eredeti nyilatkozatot, mivel emlékiratai kiadásakor már hivatkozott rá. Maga az okirat is átalakuláson ment keresztül, mivel valószínűleg Asbóth az aláírók neveit jelekkel látta el aszerint, hogy ki halt hősi halált, illetve ki kapta közülük meg a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályát. Mindez alighanem éppúgy az öngigazolást szolgálta, mint az irat hátlapján azoknak az őszszecsapásoknak a feljegyzése, ahol az ezredes harcolt. Az már Asbóth „érdekes” történet-szemléletét tükrözi, hogy ezek közé bekerült az 1848. augusztus 28-án vívott ó-moldavai

⁴³ Asbóth további pályafutására lásd: *Asbóth Lajos emlékiratai*, II. 84–85.; Bona: *Tábornokok*, 208–209. A július 20-i memorandumra és a másolatban csatolt nyilatkozatra HL 1848–49. 38/383., 34/268. Az előbbi közli: *Von der Revolution*, 570–573.; az utóbbira lásd a 2. mellékletet.

⁴⁴ A fentiekre lásd a július 20-i jelentés záró részét, illetve a nyilatkozat „másolatát”. (Elvileg persze elképzelhető, hogy egy eredetiről készült másolatot juttattak el Asbóthoz, és arról készült az újabb másolat, de ez kevésbé valószínű.) Az aláírókra lásd: Bona, id. művek; Asbóth hadtestparancsnokságára: uő: *Tábornokok*, 208.

ütközet, ahol ott sem volt, vagy a teljesen üres Monor falu „megrohanása” 1849. április 7-én hajnalban.⁴⁵

Végezetül felmerül a kérdés, hogy mit szolt a II. hadtest tisztikarának fenti állásfoglalásához maga a fővezér, Görgei Artúr. Valószínűleg tudott róla; és mivel az általa vezetett hadseregben a tisztikar között – szolgálaton kívül – teljes vélemény- és vitatkozási szabadság dívott, hagyta, hogy a tisztek ilyen módon „vezessék le a gózt” egy olyan döntéssel kapcsolatban, amely esetében magának a tábornoknak is voltak kétségei. Ugyanakkor az ügy nem maradt teljesen következmények nélkül: az 1849. június 24-i minisztertanácson Görgei olyan javaslatot nyújtott be, amely a tisztek közötti „káros pártoskodási viszketeg” felszámolását célozta, és mind a mellette, mind az ellene fellépőket „mint az egyetértés és összetartás megzavaróját” haditörvényszék elé szándékozta állítani. Ez a rendelet ugyan első sorban a IV. hadtest éléről leváltott, majd a Pesten Görgei ellen izgató Perczel Mór tábornok és törzskara ellen irányult, de akár érthettek belőle a II. hadtest tisztjei is a jövőre nézve. A javaslatot azonban végül nem fogadták el; és a sors fintorának tekinthető, hogy éppen a feldunai hadsereg tisztikarának közös fellépése, „pártoskodása” vezetett oda, hogy a fővezéri posztról Kossuth által leváltott Görgei megtarthatta a hadserege vezetését 1849. július elején...⁴⁶

Összegzés

A II. hadtest tisztikarának a fenti nyilatkozat formájában való kiállása Asbóth Lajos mellett alighanem teljesen érthető. Az ezredes vitéz, rettenhetetlen katonának, tehetséges hadvezérnek és katonáiról gondoskodni tudó hadtestparancsnoknak bizonyult; így nem csoda, ha a tisztí és legénységi állomány egyaránt rajongott érte. Ugyanakkor részben tapasztalatlan-ságból, részben a bizonyítási vágytól és túltengő önbizalmától hajtvva olyan hibákat is elkövetett a harcmezőn, amelyeknek aztán végül a katonái adták meg az árát. Ezért Görgei június 20-i döntése (noha ebben feltételezhetően a főparancsnok indulata is közrejátszott) katonai szempontból indokolható volt. Viszont figyelembe véve a KHI „kétértelmű utasításait”, valamint más hadtestparancsnokok gyenge teljesítményét, legalább ennyi szolt Asbóth megtartása mellett is. Ez alighanem Görgei fején is átfutott, ezért kínálta „ezüsttálcán” a lehetőséget az ezredesnek, hogy „szeretett hadtestében” maradhasson. Az ezután történ-

⁴⁵ Asbóth szabadulására lásd: Bona: *Tábornokok*, 208–209.; az eredeti nyilatkozat említésére (június 22-i dátummal): *Asbóth Lajos emlékiratai*, I. 35.; a nyilatkozat jelzéseire lásd 1. melléklet. (Itt is megcsalta néhányszor az emlékezete Asbóthot. Például Pálkás Istvánt, a kun lovasszázad parancsnokát összekeverte testvérével, Pálkás Samu őrnaggal, aki valóban hősi halált halt 1849. augusztus 8-án Csatádnál. Az előbbi azonban csak 1867-ben hunyt el. Hasonlóan túlélte a szabadságharcot Hackler József százados. A kitüntetések esetében Kisfaludy a Magyar Katonai Érdemrend II. és nem III. osztályát kapta meg, Rakovszky a II. osztályt is elnyerte (a III. osztályt pedig kétszer). Rezsnyi és Szabó-Gyallay őrnagy, valamint Rochlitz Béla százados viszont semmilyen kitüntetésben nem részesült. A Pálkásokra lásd: Bona: *Tábornokok*, 558., 559.; Hackler és Rochlitz századosra: uő: *Századosok*, I. 419., II. 274.) Az 6-moldavai ütközetre még: Antos: *A krassói bányavidék*, 755. (Az irat végül Asbóth leszármazottaitól került a múzeum gyűjteményébe 1988-ban.)

⁴⁶ A tisztikar vitatkozási szabadságára lásd: Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 523. Görgei kétségeire utal, hogy Asbóth leváltásának indoklásánál emlékirataiban hosszasan elidőzik, illetve, hogy hadosztályparancsnokként meg akarta tartani. Erre lásd: Görgey: *Életem és működésem*, II. 165–168. A június 24-i betérjesztésre lásd: Zakar: *A hadügyminiszter Görgei*, 93.; Hermann: *Kossuth hadserege*, 278.; Görgei leváltására és a hadserege élén való megmaradására összefoglalóan: uo. 289–299.

tek azonban aligha azt igazolták, hogy a fenti „rajongás” a korábbi hadtestparancsnok és egyes „osztálynokai”, valamint a beosztott állomány között kölcsönös volt. A magát sértve érző Asbóth, illetve számos parancsnoka (noha részben különböző indokoktól is hajtvja) a korban használatos egyik kifejezéssel „a finom tiszti becsületérzést” szemlátomást többre tartották, mint akár a szabadságharc ügyét vagy a velük együtt vérző katonák érdekét, és lényegében egy csata kellős közepén hagyták cserben a bajtársaikat ún. „betegszabadságra” távozva. Ezért alighanem a sors igazságszolgáltatásának tekinthető, hogy míg a távozók többsége súlyos éveket töltött börtönben a szabadságharc után, addig azok a II. hadtestben szolgáló tisztek, akik mindvégig kitartottak katonáik mellett, komáromi kapitulánsként többnyire békében térhettek haza otthonaikba.

MELLÉKLET

1.

Guta, 1849. június 22.

A II. hadtest tisztikarának nyilatkozata⁴⁷

2-ik Hadtest

Asbóth Ezredes Úrnak

Fogadja az Ezredes Úr az Önnek alárendelt 2-ik hadtest parancsnokainak és tisztikarának a jóságos érzéséért és gondoskodásáért, amellyel Ön mint ember, és mint katona, mindenkor a hadtest egészét részesítette, a mi legodaadóbb hálánkat. Belátó [had]vezetéséért, úgyszintén igazi republikánus bátorságért, amellyel Ön nekünk minden órában példaképként szolgált, fogadja ezen [irat] által a mi csodálatunkat, a mi határtalan tiszteletünket. Guta, 1849. június 22-én.

Mednyánszky [Sándor] alezredes s' vezérsegéd, Phillipowsky [Tomas] őrnagy és tüzérparancsnok⁴⁸, Mándy [Ignác] ezredes, Szekulits [István] ezredes, Meszéna [Ferenc] alezredes és tábornoki főnök, Prihoda [János] őrnagy, Kaszap [János] őrnagy a Bocskai huszároknál, Kisfaludy [Mór] alezredes dandár[nok]*, Pálincás [István] őrnagy a kunsági lovasoknál⁴⁹, Beisigel [János] tábornoki százados, Collig [Ferenc] őrnagy, Rochlitz [Béla] tábornoki százados*, Rakovszky [Sámuel] alezredes*, Herczeg [Sándor] kapitány, Szabó [Imre tábornoki] százados, Kováts [Lőrinc] százados a Bocskai-csapat parancsnoka, Topertzer [Károly] kapitány Württemberg-husár, Böhm [Károly] utász százados, Kállay [János százados] a beregi csapat par[ancsnoka], Grósz [Ferenc] őrnagy és 63-ik zászlóalj par[ancsnoka], Dullesko [Balázs] százados, [Szabó-] Gyallay [Gusztáv] őrnagy és 56-ik z[ászlóalj] par[ancsnoka]*, Tóth [György] kapitány segéd[tiszt], Opitzky [János] százados a 61. honvédzászlóalj parancsnoka, Róth [Jakab] kapitány segéd[tiszt], Mihály [Károly] őrnagy dan-

⁴⁷ Lelőhelyre lásd a 39. jegyzetet. A szerző itt mond köszönetet dr. Szoleczky Emesének és kollégájának, Forgács Mártonnak, hogy erre az iratra felhívták a figyelmét, valamint másolatban a rendelkezésére is bocsátották az addig gyűjtött információkkal együtt. Hasonlóképp köszönetet mond dr. Lenkefi Ferencnek, hogy a német szövegek átírásában és fordításában segítette. Az eredetileg német és magyar nyelvű irat szövegűen, a mai helyesíráshoz közelítve került fordításra és közlésre.

⁴⁸ Az aláírók közül az utólag * jelölt személyek megkapták a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályát.

⁴⁹ Az aláírók közül az utólag + jelölt személyek hamarosan hősi halált haltak.

dárnok, Okolicsányi [Lajos] őrnagy a 60-dik z[ászló]alj p[arancsnoka], Hodászy [Sándor] őrnagy*, Sztanko [Soma] őrnagy a 49. zászlóaljtól, Rezsnyi [Imre] őrnagy és a 25-ik honvédzászló[alj] parancsnoka*, Mikovényi [János] százados és az 54. zászlóalj parancsnoka, Komper [György] [fő]hadnagy*, László [Endre] Bocskai-huszárcapitány*, Salamon [József] főhadnagy segéd[tiszt]+, Hügel [Ernst] tábornoki őrnagy*+, Josef Hackler [százados] vadászp[arancsnok]+, Zombath [Gyula] főhadnagy [segédtiszt]

(Hátoldal)

2-ik Hadtest

Igazolás

Az új–moldavai ütközet 1848. augusztus 21-én [helyesen: 22-én]

Az ó–moldavai ütközet 1848. augusztus 24-én [helyesen: 28-án]

A jámi összecsapás 1848. szeptember 27-én [helyesen: 22-én]

Boksánybánya védelme 1848. november 15-én

Resica védelme 1848. december 11-én [helyesen: 16-án]

A poroszlói összecsapás 1849. február 3-án [helyesen: 6-án]

Monor megrohanása 1849. április 8-án [helyesen: 7-én]

Ütközet Pest előtt 1849. április 11-én*

Ütközet Pest előtt 1849. április 16-án

Ütközet Pest előtt 1849. április 21-én

Buda bevétele 1849. május 21-én@

A zsigárdi ütközet 1849. június 16-án

A peredi csata 1849. június 20-án

* Kiskereszt (helyesen: a Magyar Katonai Érdemrend III. osztálya)

@ Parancsnoki kereszt (helyesen: a Magyar Katonai Érdemrend II. osztálya)

2.

Guta, 1849. június 23.

A II. hadtest tisztikarának nyilatkozata⁵⁰

Másolat

A II-ik Hadtest tisztikara

Asbóth Ezredes Úrnak

Mi, alulírottak a legkedvesebb kötelességünknek tartjuk a Hazának és minden szabadságbarátnak hírül adni, hogy az Ezredes Úr mint a II-ik Hadtest parancsnoka mind emberként, főképp pedig harcosként, valamint a katonái iránti atyai gondoskodásával mindnyájunk szeretetét és figyelmét elnyerte – értő [had]vezetése, kiváló vitézsége és hajthatatlan republikánus bátorsága által pedig a mi általános csodálatunkat kivívta.

Reméljük, hogy az Ezredes Úr a mi legbensőbb tiszteletünknek és csodálatunknak ezt a maradandó jelét jóindulatúan fogadja.

Guta, 1849. június 23-án.

⁵⁰ HL 1848-49. 34/268. (A szövegben félkövérrel szedett azok neve, akik az eredetin nem szerepelnek.)

Mednyánszky [Sándor] őrnagy és hadtest-segédtsízt, Mándy [Ignác] alezredes és hadosztálynok, Phillipowsky [Tomas] őrnagy és tüzérparancsnok, **Buttler Sándor** őrnagy, **Horváth [Pál]** őrnagy 's hadosztály-parancsnok, **Lo Presti Árpád** őrnagy, **Dr. Karl Inándy** törzsorvos, Rakovszky [Sámuel] őrnagy dandárnok, Grósz [Ferenc] őrnagy, Sztanko [Soma] őrnagy, **Józsa István** hadnagy⁵¹, **Jakubik [László]** főhadnagy] 5-ik hadosztály segédtsíztje, Kovács [Lőrinc] százados és a Bocskai-csapat parancs[noka] tisztikarával, a 6. huszárezred tisztikara nevében **Körner [Adolf]** kapitány századparancs[nok], Rochlitz [Béla] táborkari százados, **Vittnyédy József** százados és a 61-ik zászlóalj parancsnoka, **Sipos [Antal]** hadnagy] segéd[tsízt] a 6. huszárezrednél, Tóth [György] kapitány a 4. hadosztály segéd[tsíztje], **Búró János** százados id[eiglenes] zászlóalj parancsnok az 54-ik zászlóaljtól, **Pongrácz Béla** 61-ik zászlóaljbeli százados, **Tasnády [Ferenc]** hadnagy] segéd[tsízt], /fordíts/ Opiczky János százados 4-ik hadosztályi segéd[tsízt], **Benke Kálmán** hadnagy, Hackler [József] pozsonyi vadász százados, **Benovits [József]** főhadnagy, Rezsnyi [Imre] százados 25-ik zászlóalj parancsnoka, **Benedikty Gusztáv** tüzér hadnagy, Okolicsányi [Lajos] százados 60-ik zászlóalj parancsnoka, **Kövessy [Ignác]** főhadnagy a táborkarnál, **Bruczó** hadnagy⁵²

Az eredetivel megegyező

Polyák [Mór] hadnagy segédtsízt

Én főként azon okból terjesztem a Tábornok és Hadügyminiszter Úr elé a mellékelt hadműveleti jelentést és ezt a bizonyítványt, hogy a Hadügyminiszter Úr láthassa, nem vagyok teljesen méltatlan arra, hogy Ön a magasabb bizalmával megajándékozzon.

Asbóth ezredes

3.

A II. magyar hadtest hadrendje 1849. június 11-én (rekonstrukció)⁵³

Parancsnok: Asbóth Lajos ezredes

Táborkari főnök: Meszéna Ferenc alezredes

Hadtest–segédtsízt: Mednyánszky Sándor őrnagy

Tüzérparancsnok: Tomas Phillipowszky őrnagy

Utászkarai főnök: Dullesko Balázs százados

Egészségügyi főnök: Dr. Inándy Károly törzsorvos

4. hadosztály

Parancsnok: Mándy Ignác őrnagy

Táborkari tsízt: Beisiegel János százados

Hadosztály-segédtsízt: Tóth György százados

⁵¹ Nevezett nem szerepel Bona Gábor életrajzi összefoglalóiban. Erre Bona, id. művek.

⁵² Nevezett nem szerepel Bona Gábor életrajzi összefoglalóiban. Erre Bona, id. művek.

⁵³ A hadrend a II. magyar hadtest Érsekújváron 1849. június 11-én kelt hadrendje alapján készült, és az akkori létszámadatokat tartalmazza. A beosztásoknál a fenti két tisztelgő irat adatait is használtam.

Alakulat	Parancsnok	Gyalog század	Lovas század	Ember	Ló	Löveg
1. dandár	Szabó-Gyallay Gusztáv őrnagy					
48. honvédszászlóalj	Rakovszky Sámuel őrnagy	6		645	5	
Bocskai (2. 52.) honvédszászlóalj	Kovács Lőrinc százados	3		461	5	
Beregi önkéntes század	Kállay János százados	1		136	1	
Pozsonyi vadászszázad	Hackler József főhadnagy	1		108		
3. utászszászlóalj (12. és a 17. [bánáti] század) ⁵⁴	Böhm Károly százados	2		229	1	
6. (Württemberg) huszárezred (ezredesi osztály?)	Hodászy Sándor őrnagy		2	226	243	
1. háromfontos gyalogüteg	Pethes Antal hadnagy			142	95	7
2. lovasüteg	Simonyi György főhadnagy			108	93	5
Összesen		13	2	2055	443	12
2. dandár	Collig Ferenc őrnagy					
25. honvédszászlóalj	Rezsnyi Imre százados	6		595	7	
39. (Dom Miguel) sorgealozezred 1. zászlóalj	Neumann Ede százados	6		404	3	
54. honvédszászlóalj	Czampell Miklós százados ⁵⁵	6		683	2	
6. (Württemberg) huszárezred (alezredesi és 2. őrnagyi osztály?)	Prihoda János őrnagy		4	454	487	
1. hatfontos gyalogüteg	Martinkovics Béla hadnagy			164	118	8
2. 12 fontos üteg	Radnich János főhadnagy			92	72	8
Összesen		18	4	2392	689	16
Hadosztály összesen		31	6	4447	1132	28

⁵⁴ Erre lásd Böhm százados 1849. június 8-án, illetve Dullesko százados ugyanaznap kelt jelentését. HL 1848–49. 32/54., 55.

⁵⁵ Vélhetőleg azonos Czompoly (Szepessy) Miklós századossal. Erre lásd Bona: *Századosok*, I. 235.

5. hadosztály

Parancsnok: Szekulits István ezredes

Táborkari tiszt: Szabó Imre százados

Hadosztály-segédtsízt: Jakubik László főhadnagy

Alakulat	Parancsnok	Gyalog század	Lovas század	Ember	Ló	Löveg
1. dandár	Csúzy Pál őrnagy					
61. honvédszászlóalj	Vitnyédy József százados	6		722	24	
63. honvédszászlóalj	Grósz Ferenc őrnagy	6		536	17	
49. honvédszászlóalj (3-6. század) ⁵⁶	Sztankó Soma őrnagy	4		526	19	
2. háromfontos gyalogüteg	Verdösy József főhadnagy			139	94	7
6. hatfontos gyalogüteg	Mezei Mihály százados			144	116	8
Összesen		16		2067	270	15
2. dandár	Kisfaludy Mór őrnagy					
56. honvédszászlóalj	Mikoványi Jenő százados	6		793	31	
60. honvédszászlóalj	Okolitsányi Lajos százados	6		761	13	
17. (Bocskai) huszárezred (1. őrnagy osztály)	Kaszap János őrnagy		2	240	245	
Kun önkéntes lovas század	Baky Gyula százados ⁵⁷		1	80	80	
5. hatfontos gyalogüteg	Kövessy Ignác főhadnagy			159	114	8
Összesen		12	3	2033	483	8
Hadosztály összesen		28	3	4100	753	23

Összesen: 59 gyalogszázad, 9 lovasszázad, 7 üteg; 8547 fő, 1885 ló, 51 löveg

⁵⁶ A zászlóalj 1. százada a csucsa szorosban, a 2. százada Temesvár ostrománál szolgált, míg a 3. század egy megerősített szakasza Érkeserűn hadifoglyokat őrzött. Erre lásd: Kemény: *A 49. honvédszászlóalj*, 15–16.

⁵⁷ Vélhetőleg azonos Balogh Gyula századossal. Erre lásd: Bona: *Századosok*, I. 130.

4.

A cs. kir. erők hadrendje Zsigárd–Pered körzetében 1849. június 20-án (rekonstrukció)⁵⁸

Parancsnok: Anton Freiherr von Herzinger vezérőrnagy (cs. kir. IV. hadtest, hadosztályparancsnok)

Pott-dandár (cs. kir. II. hadtest)

Parancsnok: Gustav Ritter von Pott vezérőrnagy

Alakulat	Gyalog század	Lovas század	Ember	Ló	Löveg
2. vadászászlóalj	4		kb. 586		
10. (Mazzuchelli) sorgyalogezred 1. zászlóalj	6		kb. 692		
40. (Koudelka) sorgyalogezred 3. zászlóalj	5 ⁵⁹		kb. 681		
56. (Fürstenwärther) sorgyalogezred 3. zászlóalj	6		kb. 717		
57. (Haynau) sorgyalogezred 3. zászlóalj	3 ⁶⁰		kb. 506		
58. (István főherceg) sorgyalogezred 1. Landwehr zászlóalj	6		kb. 743		
5. (Lichtenstein) könnyűlovas- ezred ezredesi 1. század		1	kb. 132	kb. 117	
11. hatfontos gyalogűteg			kb. 91	kb. 78 ⁶¹	6
1/2 3. hatfontos gyalogűteg			kb. 47	kb. 36	3
15. röppentyű űteg			kb. 90	kb. 83	6
3. utászszázad ⁶²	1/4		kb. 31		
Összesen	30 1/4	1	kb. 4316	kb. 314	15

⁵⁸ A hadrend a cs. kir. főszereg 1849. június 19-i hadrendje és létszámadatai, ill. a cs. kir. II. hadtest 1849. június 19-i diszlokációja alapján készült. A diszlokációra még lásd KAW AFA Karton 1872. II. Ak. u. Cs. 1849-6-154. (A június 19-i hadrend kiadása idején a cs. kir. főszeregben még folyt az átszervezés, ezért a hadrend nem tükrözi teljesen a tényleges csapatbeosztásokat. Ami a létszámokat illeti, a cs. kir. főszeregben általában tíznaponta jelentették az aktuális létszámadatokat. A hadszereg ezt megelőző hadrendje május végén–június elején készült [Másolata: Karton 1940. Südar-mee unter Jellačić 1849-13-36.; részben idézi Hermann Róbert: *A csornai ütközet története és okmánytára 1849. június 13.* Sopron, 1999. 24.], és a kettőt adatait összehasonlítva látszik, hogy a június 13-ával kezdődő hadműveletek veszteségei még nem kerültek levonásra, így inkább a június 9–11. közötti állapotokat mutathatja. Ezért a fenti létszámok a június 16-i zsigárdi ütközet ismert cs. kir. veszteségeinek a levonása után alakultak ki.)

⁵⁹ A zászlóalj 13. százada a Kis–Duna pozsonyeperjesi átkelőjét őrizte.

⁶⁰ A zászlóalj 7. osztálya (13-14. század) a toborzási körzetben (Galícia) helyőrségként maradt hátra, míg a 18. század [Fekete]Nyéken állomásozott. Előbbire még Pillersdorff, Albert: *Das 57. Infanterie-Regiment Fürst Jablonowski und die Kriege seiner Zeit.* Wien, 1857. 556.

⁶¹ Az űteg június 16-án összesen 16 lovat veszített, de 10 zsákmanólt lóval a veszteségeket javarészt sikerült pótolni. Erre lásd Wohlgemuth összefoglaló jelentését, ill. Pott Zsigárdról június 16-án, és 17-én írt jelentéseit.

⁶² Az utászszakasz valószínűleg június 16. után érkezett meg.

Theissing-dandár (cs. kir. IV. hadtest)

Parancsnok: Bernhard Theissing vezérőrnagy

Alakulat	Gyalog század	Lovas század	Ember	Ló	Löveg
Schneider gránátoszászlóalj	6		kb. 784		
Richter gránátoszászlóalj	6		kb. 733		
Fischer gránátoszászlóalj	4 ⁶³		kb. 584		
Bittermann gránátoszászlóalj	4 ⁶⁴		kb. 362		
5. (Auersperg) vértesezred		6	kb. 710	kb. 736	
19. hatfontos gyalogüteg			kb. 110	kb. 76	6
2. lovasüteg			kb. 120	kb. 118	6
Összesen	20	6	kb. 3403	kb. 930	12

Összesen: 50 ¼ gyalogszázad, 7 lovasszázad, 4,5 üteg; körülbelül 7719 fő, 1244 ló, 27 löveg

KRISZTIÁN KEMÉNY

“Protest” against the main commander? Artúr Görgei, Lajos Asbóth, and the declaration of the II Corp officers (22 June 1849)

General Artúr Görgei, the commander of the Hungarian Felduna Army, was generally loved and trusted by his subordinates early Summer 1849. His decisions were questioned neither by his officers nor his men. Still, on 20 June 1849, at the end of the first day of the Battle of Pered, when he removed Colonel Lajos Asbóth, the commander of the II Corps from his position, several high ranking officers of the corps also resigned, and two days later the officers paid respect to their former leader by releasing a document that might even be interpreted as a “protest” against the main commander’s decision.

This study examines the circumstances of the creation of this document (and its copy), and its afterlife. Meanwhile, it also discusses the career of Lajos Asbóth, the brilliant, but somewhat extravagant officer, with a special focus on the military operations at the river Vág in June 1849, especially his performance on the first day of the Pered, which resulted in his removal and the creation of the document. Finally, the appendix contains the text of the original document, as well as the copy made by Asbóth.

⁶³ A zászlóalj 2 százada helyőrséggént Nagyszombaton vagy Galántán maradt hátra. Erre lásd Wohlgemuth altábornagy összefoglaló jelentését.

⁶⁴ A zászlóalj 2 százada helyőrséggént Nagyszombaton vagy Galántán maradt hátra. Lásd, mint fent.

HERMANN RÓBERT

A tábornok neje

Görgei Artúr felesége, Adèle Aubouin

A 19. század nagy magyarjainak családi életéről viszonylag sokat tudunk. Közismert Széchenyi István rajongó szerelme Seilern Crescentia iránt, Batthyány Lajos feleségének, Zichy Antóniának a közéleti szerepvállalása is köztudott. Már az iskolában tanultunk Petőfi Sándor és Szendrey Júlia szerelméről, a tájékozottabbak tudnak Kossuth Lajos feleségének, Meszlényi Teréziának férje politikájára gyakorolt vélelmezett befolyásáról, és a sort még hosszan folytathatnánk.

A 19. század egyben a magyar női emlékirat-irodalom virágzásának kora is. Déryné Széppataki Róza, Szendrey Júlia, Batthyány Lajosné, Pulszky Ferencné Walther Terézia mellett emlékiratokat hagyott hátra a kalandos sorsú kémnő, Beck Vilma vagy az egyik első magyar írónő, Kánya Emília.¹ Ugyanakkor szinte egyáltalán nem rögzült a magyar történeti köztudatban Görgei Artúr feleségének, az elzászi francia születésű Adèle Aubouin-nek az alakja, holott az említett női emlékiratírók közül az övé az egyik legfontosabb visszaemlékezés.

¹ A korszakra vonatkozó női emlékirat-irodalom legfontosabb munkái a következők: *Déryné emlékezései*. Az előszót, jegyzeteket írta, sajtó alá rendezte Réz Pál. Magyar Századok. Budapest, 1955.; *Szendrey Julia [sic!]. Ismeretlen naplója, levelei és haláloságán [sic!] tett vallomása Bethlen Margit grófnő előszavával*. Közzéteszik és feldolgozták Dr. Mikes Lajos és Dernői Kocsis László. Budapest, 1930.; Urbán Aladár: *Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára*. Századok, 115. évf. (1981) 3. sz. 587–620.; Pulszky Terézia: *Egy magyar hölgy emlékiratai*. Fordította Hortobágyi Tibor. S. a. r. Egyed Ilona. Magyar Hírmondó. Budapest, 1986.; Beck Vilma: *Egy hölgy emlékiratai az 1848–49-iki magyar szabadságharcból*. Ford. Halász Sándor. Miskolc, 1901.; Kánya Emília: *Réges-régi időkről. Egy 19. századi írónő emlékiratai*. S. a. r. Fábri Anna és Kiss Bori. H. és é. n. [Budapest, 1998.]; *Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Jozéfa bárónő emlékirata 1848–49-i élményeiről*. S. a. r. Kelemen Lajos. Cluj – Kolozsvár, 1931.; Lebstüek Mária: *A forradalomhoz mindjárt csatlakoztam*. In: *Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól*. S. a. r. Tóth Gyula. Magyar Századok. Budapest, 1978. 1. köt. 403–420.; Fanghné Gyujtó Izabella: *A szabadságharc idejéből 1847–1850*. Ifjusági Regénytár. Budapest, 1910.; Bihary Róza: *Emlékképek egy polgárháborúból (1848–1849)*. S. a. r. Varsányi Péter István. In: *Partes Populorum Minores Alienigenae. Történelmi és nemzeti-ségi folyóirat. Női sorsok a történelemben*. Szombathely, 2002. 167–200. A magas rangú katonák feleségei közül egyedül Damjanich Jánosné Csernovits Emiliától maradt fenn egy „oral history” jellegű visszaemlékezés. *Damjanich Jánosné Csernovits Emília életrajza (1819–1909)*. Csernovics Lara feljegyzéseit közzéteszi Varsányi Péter István. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXI*. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1994. 257–274.

A gyermekkortól a házasságig 1822–1848

Adèle Aubouin 1822. szeptember 10-én látta meg a napvilágot a franciaországi Pontarlierben. Apja a század elején még gazdag vasgyáros volt, de tönkrement, s Adèle születésekor már egyik vejének birtokán élt családjával. Adèle-nek két nővére, egy bátyja és egy húga volt. A lány korán elárvult, először apját, majd tizenhárom éves korában édesanyját is elvesztette. Emma nővére révén egy németországi leánynevelő intézetbe került, majd tizenhét éves korától nevelőnőként kereste kenyerét, előbb Németországban, majd Csehországban. Itt először a Likawetz-családnál dolgozott, majd innen került az egyik családtag révén Josef Redtenbacher kémikus professzor házába.²

Itt ismerkedett meg a kilépett cs. kir. tisztből kémikussá lett magyar fiatalemberrel, Görgei (Görgey) Artúrral, Redtenbacher kedvenc tanítványával. Erről a következőket írta emlékiratában:

„Egész személyiségét fellépésének rendkívüli szerénysége jellemezte, amely igen disztíngvált benyomást gyakorolt ugyan, de anélkül, hogy a szemlélő, már első látásra valami rendkívüli impressziót nyerhetett volna róla. Csak a további társalgás folyamán, amelynek csakhamar urává lett, s amelyet felőtli ügyességgel vezetett, – és csak amikor a pápaszeme mögül elővillanó kék szemének meleg, kedves, mégis éles tekintete érte az embert, – amikor szellemes diskuszióját hallotta az ember, amely akárhányszor gúnyos éllel és meglepően erős kritikával villogott: csak akkor és apránként kapta a hallgató azt a benyomást, hogy egy ritka érdekes, rendkívüli férfiúval van dolga. – Ám azért a mélyebb érzésnek, az érzelmi melegségnek sem volt híján, sőt, aki a szavát hallgatta, könnyen juthatott arra a meggyőződésre, hogy ez az ember igazán sajátos keveréke az okosságnak, a biztosan ítélt szellemi fölénynek és a – szentimentalizmusnak, de a szentimentalizmusa is változékony, fordulatoss...”³

Noha Görgey nem különösebben udvarolt a fiatal, csinos nevelőnőnek, 1848 januárjában – miután kiderült, hogy Adèle rövidesen visszatér Franciaországba – egyszer csak megkérte a kezét, s január 16-án el is jegyezte őt.⁴ Nagynénjének szóló levele szerint menyasszonya „kor, vallás, jellem és vagyon tekintetében annyira hozzám illő, hogy meg vagyok győződve, boldog leszek vele, ha Isten egészséget ad”.⁵

Maga Görgey már másnap, január 17-én levélben közölte bátyjával, a Bécsben élő Guidóval⁶, illetve nagynénjével, Görgey Ferencné Kosztolányi Máriával elhatározását. Miután előző év novembere óta azt tervezte, hogy hazatér Toporcra „rendes gazdasági teendőim

² Az emlékirat eredetije nem ismert, csak az a – néhol kivonatos – fordítás, amelyet Kardos Samu közölt „*Görgeyné naplója*” címmel, „Az Est” című hírlap 1911. február 7. – március 4. közötti számaiban, összesen 16 folytatásban. A továbbiakban ezt a szöveget használom, s takarékosági okokból csak az egyenes idézetek helyét adom meg. Tanulmányomban Görgei Artúr nevét 1848 augusztusáig y-nal, azt követően i-vel írom, ahogy ő maga is tette, s ugyanezt a megoldást alkalmaztam Görgey/i Artúrné esetében is. Az egyes kötetek vagy forráskiadványok címében azonban meghagytam a szerzők által használt névalakot. A család többi tagjánál következetesen az y-os névalakot használtam.”

³ *Az Est*, 1911. febr. 15. 7–8.

⁴ Görgey István: *Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig*. Budapest, 1916. 320.

⁵ Görgey Artúr – Görgey Ferencné Kosztolányi Mária, Prága, 1848. jan. 17. Az eredetije ismeretlen helyen. Kivonatos magyar fordításban közli: Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 320–321.

⁶ Görgey Artúr – Görgey Guidó, Prága, 1848. jan. 17. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár (továbbiakban MTAKIK Kt.) Tört 4^o219/47. A levélben közölte Guidóval, hogy ha bővebbet akar megtudni menyasszonyáról, kérdezze meg róla a rövidesen Bécsbe érkező Josef Redtenbachert.

mellett magyarul jól megtanulni”,⁷ azaz átveszi nagynénje birtokát, a nagynénjének szóló levélben így írt: „Egy esztendőn belül úr leszek Toporcon, s megélek abból, amit megszolgállok. De ehhez az kell, hogy túlságosoknak ne találád föltételeimet, még most se, mikor feleséggel jövök...”⁸ Két nap múlva, 1848. január 19-én újabb levelet írt nagynénjének, amelyben közölte, hogy a toporci birtok kezelését csak akkor veszi át, ha Mari néni nem merő jótékonyaságból bízza azt rá, hanem szabályos feltételek alatt fogadja őt szolgálatába.⁹ Egy későbbi Görgey Gusztávhoz írott leveléből azonban kiderül, hogy azért is sietett az eljegyzéssel, mert nagynénje egy leveléből azt a következtetést vonta le, hogy össze akarja őt boronálni unokahúgával, Görgey József lányával, Matilddal.¹⁰

Ugyanezen a napon pedig így tájékoztatta unokatestvérét, Görgey Gusztávot házassági terveiről: „Én az első évtől fogva bejáratos voltam a házhoz, sőt az elmúlt nyáron három hónapon át falun ott is laktam nálok. Ekkor volt alkalmam Adélt közelből kiismerni és – megszeretni. Anélkül, hogy belőle valamit neki elárultam volna, magamban elvégeztem, hogy – ha ő érzelmeimet viszonozza s én a Szepességen megkeresek annyit, amennyi szükséges a megélhetéshez – egy év múlva elveszem. Ekkor közbejött, hogy Redtenbacher ánya júliusban szintén férjhez megy és hogy ekkor Adél, rokonai kívánságának engedve, visszatér Franciaországba. Már most ezt tovább szó nélkül nem nézhettem. Gyors elhatározással – számba véván egyrészt, mindkettőnknek mily kevésre van szükségünk, és hogy másfelől Mari nénénktől talán csak nem lesz sok, ha toporci birtoka kezeléséért két szobát, az élelmet, fát sat. ... igénylek. – Adélnek azt az ajánlatot tettem, hogy ha eléggé szeret, hát kövessen Toporcra a jövő ősszel. S ő beleegyezett. De mivel társalkodói állása már augusztusban véget ér s ő azután nem tudna hová lenni, holott szeretne nem nagyon távol tőlem tartózkodni s a nyilvános decorumot [megtiszteltetést] is megfigyelni: ezért rövidíték az időn.”¹¹

A gyors eljegyzés okozott is problémákat, ugyanis Mari néni az eljegyzésről értesülve levelet írt Görgeynek „teli lamentóval, hogy ő az áldozatomat el nem fogadhatja”. Görgey ezek után úgy érezte, kénytelen könyörgő levelet írni Mari néninek, „mivel most tényleg nem tudom, hogy hamarjában hová forduljak. Mert egy az: más alkalmazást eddig még nem is kerestem, mivel megbíztam Mari nénénk első beleegyezésében, mellyel felajánlkozásomat Toporcra elfogadta. De meg nem is volt szabad addig más alkalmazás után járnom, mígnem definitive azt meg tudom, hogy Toporczon nem kellek neki.” Mari néni erre nyíltan felszólította, hogy tavasszal költözzön Toporcra feleségétül, mire Görgey és Adèle április 15-ére tűzték ki az esküvőjüket.¹²

⁷ Görgey Artúr – Görgey István, Prága, 1847. nov. 24. MTAKIK Kt. Tört 4^o219/157. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 317–318.

⁸ Görgey Artúr – Görgey Ferencné Kosztolányi Mária, Prága, 1848. jan. 17. Az eredetije ismeretlen helyen. Kivonatos magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 320–321.

⁹ Görgey Artúr – Görgey Ferencné Kosztolányi Mária, Prága, 1848. jan. 19. Az eredetije ismeretlen helyen. Kivonatos magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 321–322.

¹⁰ Görgey Artúr – Görgey Gusztáv, Prága, 1848. febr. 19. MTAKIK Kt. Tört 4^o219/69. Kivonatos magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 325–328.

¹¹ Görgey Artúr – Görgey Gusztáv, Prága, 1848. jan. 19. MTAKIK Kt. Tört 4^o219/68. Kivonatos magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 323–325.

¹² Görgey Artúr – Görgey Gusztáv, Prága, 1848. febr. 19. MTAKIK Kt. Tört 4^o219/70. Kivonatos magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 325–328. Aznap még egy levelet írt Gusztávnak, amelyben felvetette, hogy ha a Szepességen élő Trangous kapitánytól kért kölcsönt nem sikerülnie megkapnia, Gusztáv hajlandó volna-e 1000 forintot hitelezni számára hat évre. MTAKIK Kt. Tört 4^o219/69.

Görgey a részletek megbeszélésére március 5-én Bécsben találkozott Mari néniével, aki ott úgy döntött, hogy ideiglenesen az egész toporci birtokot átadja neki, „úgy, hogy ezzel egyikünknek se legyen a keze megkötve, vagy későbbi végleges elhatározásaink útja bevágva”. Görgey terve az volt, hogy március 9-én visszatér Prágába, ott kihirdetteti a házasságukat, megesküsznek, majd valamikor április elején Toporcra utaznak feleségével.¹³ Ezt a szándékát azonban keresztülhúzta az, hogy Mari néni – aki már betegen érkezett Bécsbe – időközben ágnak esett, s más nem nagyon lévén a közelében, Görgeynek kellett őt ápolnia. Így aztán Bécsben ragadt. Időközben az öccse, István is megérkezett Bécsbe, s élénk figyelemmel kísérték a magyarországi eseményeket is.¹⁴

Nem világos, hogy Görgey még a március 13-i bécsi forradalom előtt elhagyta-e Bécsset, vagy esetleg még akkor is ott volt, amikor március 15-én a magyar országgyűlés küldöttsége megérkezett a császárvárosba. Öccse, István emlékiratai szerint Artúr hetekig ápolta Mari nénit, ez azonban bizonyosan nem így volt, hiszen Görgey március 18-án már Prágából válaszolt öccse leveleire, s tudatta vele, hogy március 30-án lesz az esküvő, s 31-én ismét Bécsben lesz, immáron a feleségével együtt.¹⁵ Magára az esküvőre végül március 30-án került sor.¹⁶

Az esküvő után az ifjú pár március 31-én Bécsbe érkezett, ahol néhány napot töltöttek Görgey bátyjánál, Guidónál, majd Mari néniével és Istvánnal együtt Pozsonyba utaztak. Pozsonyban Artúr István társaságában az országgyűlés karzatán tanúja volt az áprilisi törvények születésének, s úgy vélte, „hogy ily nagy vívmányokat nem lehet – ingyen kapni! azoknak nagy ára, vérdíja szokott lenni; ezt az árát meg kell adnunk, ha előre nem: hát utólag”.¹⁷

Mari néni Pozsonyban maradt, a fiatalok pedig Pozsonyból ismét gőzhajóval utaztak Pestre, majd onnan kocsin a Szepesség felé, Toporcra vették az útjukat. Útközben megálltak Lőcsén, ahol meglátogatták Artúr anyai nagyját. Itt találkoztak Artúr fiatalabbik bátyjával, Árminnal is. Lőcséről Késmárkon át érkeztek meg Toporcra.

Görgey István emlékirata szerint Artúr Pesten felkereste Eötvös József vallás- és közoktatásügyi minisztert, s közölte, hogy ha a pesti egyetem szervezetében változás történne, szívesen pályázna a vegytani tanszékre.¹⁸ Járt volna Széchenyinél is valamilyen, a vasutak kocsikerekeivel kapcsolatos találmány ügyében, de Széchenyi nem tudott vele személyesen foglalkozni, csupán a gróf bizalmasa, Kovács Lajos beszélt vele.¹⁹ Miután a kormány április 14-én érkezett meg Pestre, nyilvánvaló, hogy az említett látogatásokra ezt követően kerülhetett volna csak sor. Ezt erősítené meg Görgey István azon megjegyzése is, hogy csak április második felében érkeztek meg Toporcra. Ám Artúr április 23-án nagynénijéhez írott le-

¹³ Görgey Artúr – Görgey Gusztáv, Prága, 1848. márc. 7. MTAKIK Kt. Tört 4^o219/71. Kivonatolag fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 328–329.

¹⁴ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 331–333.; Görgey István: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika*. 1. köt. Budapest, 1885. 2–4.

¹⁵ „Itt nincs annyi öröm, annyi meglegedettség, mint Bécsben” – írja. Magában a levélben március 11-i és 13-i prágai híreket közöl. Görgey Artúr – Görgey István, Prága, 1848. márc. 18. MTAKIK Kt. Tört 4^o219/71. Kivonatolag közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 333–334.

¹⁶ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 336.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, I. 5–6.

¹⁷ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 337.

¹⁸ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 337.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, I. 6.

¹⁹ Kovács Lajos: *A békepárt a magyar forradalomban. Válaszul Irányi Dániel röpiratára*, Budapest, 1883. 94–95. Ennek alapján lásd: Spira György: *1848 Széchenyi és Széchenyi 1848-a*. Budapest, 1964. 150–151.

velének tanúsága szerint tizenkét napot töltöttek Görgey Gusztáv és felesége társaságában, aki – Görgey István szerint – Toporcon várta őket. Eszerint tehát már április 11-én Toporcon kellett volna lenniük. Ebben az esetben viszont Artúr aligha találkozhatott Pesten Eötvössel és Széchenyivel. A találkozókra tehát valószínűleg nem ekkor került sor.²⁰ Mindezt megerősíti az is, hogy Görgeyné visszaemlékezései sem említik egyik látogatást sem.

Görgey Artúr és felesége Toporcon töltötték mézesheteiket, Artúr átvette a birtok igazgatását, azonban május közepére megváltozott a helyzet. Artúr egyre nehezebben tudott szót érteni Mari nénivel, aki elhunyt férje hagyományos gazdálkodási módszerének megváltoztatásában szinte kezeletlenséget látott.²¹

A katonafeleség

Május 16-án megjelent a Batthyány-kormány felhívása az első 10 honvédszászlóalj szervezéséről. Artúr ezután úgy gondolta, a harctéren, immáron Magyarország katonájaként több hasznot hajthat, mint ha a háromnyomásos gazdálkodás vagy a vetésforgó előnyeiről és hátrányairól kénytelen naponta vitázni szeretett nagynénjével. Ezek után megállapodtak az öccsével, hogy mindketten belépnek az újonnan alakuló hadseregbe. Ezt Istvánnak kellett előkészítenie, akit főnöke, Zsivora György pesti ügyvéd amúgy is felszólított, hogy térjen vissza a fővárosba, s foglalja el helyét az irodában. István dolga lett volna, hogy előkészítse bátyja századosi kinevezését a honvédséghez. Annyi bizonyos, hogy István május 18-án este már (vagy még) Pesten volt, mert a Radical Körben tartott adakozás során 5 forintot adományozott a haza védelmére.²² Görgeiné szerint Ivánka Imre, Görgei egykori tulli iskola-társa, illetve a Nádor-huszároknál tisztvársa hívta Budapestre az urát, ez azonban bizonyosan téves adat, mert Ivánka ekkor még Prágában szolgált.²³

Mindez István verziója a történetekről. Ennek azonban némileg ellene szól az a levél, amelyet Artúr Toporcról való távozása után írt a feleségének. Az ifjú férj 1848. május 26-án hagyta el Toporcot, s másnap reggel 7 órakor már Késmárkról írt levelet a feleségének:

Késmárk, 1848. május 27-én reggel 7 órakor.

Édes, édes Etelkám, tegnap ilyenkor még belemerülhettem szelíd, gyermekded vonásaid szemlélésébe, – most pedig nincs mellettem semmi, semmi, ami a te lényedből való. Végtelen elhagyottnak, egyedülállónak érzem magam, pedig hát férfi vagyok. Hát még te mit szenvedhetsz hirtelen elszakadásunk miatt. Bizonyára még inkább rászorulsz a vigasztalásra, mint én. Éppen ezért most írásban is megismétlem, amit neked tegnap szóbelileg megígértem. Ígérem neked, nem keresem majd soha szándékosan a veszedelmet, és nem fogom elfeledni, hogy az élettemmel Tenéked tartozom. Nem kockáztatom az életemet, sem az egészségemet, és nem leszek katona... Bár ember tervez, isten végez.

De ha kitörne a háború, és valamely végzetes fordulat által Magyarország fennállása forogna kockán, akkor beállok önkéntesnek, mégpedig lehetőleg olyan csapathoz, amely közel tihozzátok táboroz. Mert azt akarom, hogy elsősorban téged, és általad a tulajdon boldogságomat védelmezzem meg.

Különben is le fogok tenni eddigi örült szerénységemről és igen igyekezni fogok sze-

²⁰ Görgey Artúr – Görgey Ferencné Kosztolányi Mária, Toporc, 1848. ápr. 23. Az eredetije ismeretlen helyen. Kivonatos magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 338.

²¹ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 330–331., 339.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, I. 6–7.

²² *Pesti Hirlap*, 1848. máj. 20. 61. sz. 457.

²³ *Az Est*, 1911. febr. 15. 8.

rezni magamnak olyan állást, amelyre hivatottságot érzek magamban. Hogy e küzdelemim során is állandóan, híven megőrzöm számodra érzelmeimet, talán mondanom sem kell, azt hiszem, efelől magad is nyugodt vagy. Hiszen ugyanoly törhetetlenül bízol hűségemben, mint én a te örök szerelmedben, úgy-e? Rendkívüli időket élünk, kemény végzet leselkedik ránk, de legyünk bátrak és csüggedést ne ismerők. Úgy lehet, már rövidesen ezt írhatom neked: „Gyere hozzám, Telkám, siess a te Artúroddhoz.” Addig is isten veled. Ha aztán megint együtt leszünk, isten is velünk lesz, Köszöntelek, szeretlek, te drága, drága hitvesem.

Artúr²⁴

A levél egyértelműen a feleség aggodalmát kívánta eloszlatni, ugyanakkor érdekes, hogy Artúr milyen határozottan ígéri, hogy nem lesz katona (noha az ország végveszélyével kapcsolatos kitételben már nem tartja lehetetlennek sem). Ha a levélnek a megszerzendő állással kapcsolatos kitételét kombináljuk Görgey Istvánnak az Eötvösnél tett (áprilisra datált), illetve Kovács Lajosnak a Széchenyinél tett látogatásra vonatkozó adatával, elképzelhető, hogy ezekre ekkor, tehát május végén – június elején került sor. Eötvös május 24-én utazott Innsbruckba, s június 2-án tért vissza onnan, Széchenyi pedig június 19-én indult el oda; június első napjaiban tehát mindketten a fővárosban tartózkodtak.²⁵ Ha e feltételezés igaz – amit a levél kitételei igen valószínűvé tesznek –, akkor abból az is következik, hogy Artúr ekkor még nem döntötte el, vajon a tudósi vagy a katonai pályát választja-e; sőt egyelőre nagyobb hajlamot érzett az előbbi, mint az utóbbi iránt. Eötvös elutasító magatartása azonban eldöntötte a dolgot, s ismét a katonatiszti pálya került előtérbe.

Május utolsó napjaiban aztán István után Artúr is Pestre érkezett, s naponta várta a kinevezést. Június 5-én arról írt a feleségének, hogy „a megteendő lépések meg vannak téve, most csak várni kell az eredményt”. Idejét nagyjából a magyar nyelv tanulásával tölti. Egyben igyekezett megnyugtatni a feleségét, hogy havi 80 pengő forintos fizetéséből takarékosan megélhetnek. „Hanem azt ne gondold, hogy mint századosnak, rögtön ellenség elébe kell indulnom és agyonlövetnem magamat. Ha itt volnál, csakhamar magad is nevetnél hijábavaló halálos félelmeiden – annyira nyugodtan megy itt minden a maga természetes életvidor útján.”²⁶

Görgeyt 1848. június 9-én kinevezték a Győrben szerveződő 5. honvédszászlóalj századosává. A kinevezési oklevelet azonban csak néhány nap múlva kapta meg. Erre bizonyosság a június 12-én írott levele is.

Szeretett drága Feleségem!

tegnap délután mi, Pista és én a Buda mögötti hegyekbe mentünk, hogy az éjszakát szabad ég alatt töltsük, és ma a napfelkeltét élvezzük. Az időjárás kegyes volt hozzánk, és olyan jól mulattunk, amennyire ez csak lehetséges volt, amikor az ember legkedvesebbjét távol tudni kénytelen. – Ma már éppen hazafelé tartottunk, amikor megtudtuk, hogy időközben Pesten verekedés volt a magyar önkéntesek és az olasz Ceccopieri gyalogezred

²⁴ Jelenleg ismeretlen helyen. A levelet május 24-i dátummal közli Az Est, 1911. febr. 15. 8. Miután azonban előtte május 26-i dátumot ír Artúr elutazásával kapcsolatban, valószínűbb a május 27-i dátum.

²⁵ Széchenyi István: *Napló*. Sajtó alá rendezte Oltványi Ambrus. Az előszót írta Sötér István. Fordította Jékely Zoltán és Györffy Miklós. Budapest, 1978. 1254., 1260., 1272.

²⁶ Kivonatos magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 343. Az eredetije ismeretlen helyen.

4 százada között. – Ennek oka néhány, az olaszok által az önkéntesekkel szemben elkövetett lopás volt (mindkét fél ugyanabban a kaszárnnyában szállásol.) – Mindkét részről néhány halott és több sebesült maradt ott.

Azért írom meg ezt Neked teljes sietséggel, hogy jóllétem felől teljesen megnyugodhass.

Mindenfelől gratulálnak századosságomhoz, azonban még mindig nem vagyok kinevezve.

Élj jól! a legszívélyesebben csókol

a Te hűséges Artúrod

Pistától minden jót.

A poggyászunkról még mindig nem tudok közelebbit.²⁷

Görgeyné ettől kezdve a katonafeleségek általános sorsában osztozott: viszonylag ritka levélváltások, még ritkább személyes találkozások és állandó izgalom a férj sorsa miatt. Amíg Toporcon maradt, Mari néni – néha kissé terhes – óvó gondoskodása alatt volt.²⁸ Toporci napjairól így számol be emlékiratában: „Gazdálkodással indult az idő. Patriarkálisán értékesítettük terményeinket, mégis csodáltam, hogy tejből, vajból mennyi pénz kerül a házhoz. Sokat kézimunkáztunk. Azonkívül vendégeink is sűrűn voltak. A környékbeli nemes-séggel, Okolicsányiékkal, Ujházyékkal, a lublővári Raiszékkal, Badányiékkal érintkeztünk leginkább. Hol ők jöttek hozzánk, hol mi ő hozzájuk. Mind igen kedves, igen finom és előkelő kultúrájú, irodalmilag is képzett urak és hölgyek voltak, akik váltig vigasztalni igyekeztek engem. És amikor kifogytak a szóból, tettel vigasztaltak tovább, még pedig úgy, hogy a szó szoros értelmében agyonetettek. Mindig betegen kerültem tőlük haza. A kedves, jó emberek!...”²⁹

Görgeiné 1848 augusztusában Pestre utazott, útközben Rimaszombaton megismerkedett Markusovszky Lajos orvossal, aki később férje orvosaként és barátjaként játszott meghatározó szerepet az életükben. Pesten szobát bérelt a Bálvány utcában, ahol időnként Artúr is megjelent. A Bálvány utcából rövidesen átköltözött a Károly-kaszárnyába, ahol Görgei egyik rokonánál és tisztársánál, Kosztolányi Móricnál lakott. Kosztolányi feleségével, „a szép és kedves olasz” Mambrino Franciskával (Fannival) rövidesen elválaszthatatlan barátnők lettek.³⁰

²⁷ Görgei Artúr – feleségéhez, Pest, 1848. június 12. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) P 295. A Görgey-család levéltára (a továbbiakban: Görgey-lt.) b/13/b. fasc. A címzés már ezen is „Görgei polgártársnőnek” szól, azaz már ekkor az i-s aláírást használta. Ismerteti Az Est, 1911. febr. 16. 7. A történetekre lásd még: Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 352–353. Az összecsapásra lásd: *Geschichte des k. und k. Infanterieregiments Markgraf von Baden* No. 23. Band 2. 1811–1910. Budapest, 1911. 40–48.; Urbán Aladár: *Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban*. Tanulmányok Budapest múltjából 15 köt. Budapest, 1963. 415–420.; uő: *A nemzetőrség és honvédség*, 242.; uő: *A véres püünkösdvásárnap Pesten*. In: A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Budapest, 1981. 260–270.; Pete László: *Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban*. Debrecen, 1999. 80–83.

²⁸ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 342.

²⁹ Az Est, 1911. febr. 16. 7.

³⁰ Az Est, 1911. febr. 16. 7. Görgeiné ugyan Kosztolányi Mária bátyjának, Kosztolányi Móricnak Cechina vezetéknévű feleségét említi, de Kosztolányi Máriának nem volt Móric nevű bátyja, egyetlen fiútestvérét Józsefnek hívták, annak felesége pedig Podmaniczky-lány volt. A családban olasz felesége csak a jóval távolabbi ágból származó Kosztolányi Móricnak (1806–1884) volt. Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. 6. köt. *Khár – Lyukáts*. Budapest, 1913. 167., 169.

Görgei ekkor már a tiszáninneri önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki táborának, majd a Csepel-szigetnek a katonai parancsnoka volt. Szolnoki tartózkodása során többször beutazott a fővárosba, ilyenkor talán volt annyi ideje, hogy a feleségével találkozzék. Szeptember 13-án, amikor levélben ajánlotta fel szolgálatait Kossuth Lajosnak, a levél végén megadta feleségének pesti címét is, hogyha a volt pénzügyminiszter valamit sürgősen üzeni akarna neki.³¹ Felesége emlékirata szerint ekkortájt rajongott Kossuthért: „...izzó elragadtatással, határt nem ismerő rajongással és lelkesedéssel beszélt Kossuth Lajosról, önzetlen jelleméről és óriási hazafiúi tevékenységéről és hatásáról. Különösen egy esetre emlékszem, amikor a híres agitátornak egyik szónoklata mély és lelket felforgató hatást gyakorolt Artúrra. Kossuth Lajos ezt a beszédét a régi Lloyd-palota ablakából intézte a tömeghez, amelynek nyüzsgő soraiban ott tolongott Artúr is. A beszéd elhangzása után Artúr egyenesen hazasietett hozzám. Egészen ki volt forgatva lényéből, a szeme csillogott és ha lehetséges, most még jobban, mint azelőtt, meg volt győződve róla, hogy a haza ellenségei ellen a lehető legerélyesebben kell fellépni.”³²

Szeptember 24-én Batthyány rendeletére Pestre érkezett a szolnoki tábor csapataival, s ezen a napon kapta meg kinevezését a Csepel-szigetre. Görgeiné szeptember 28-án tanúja volt annak, ahogy a tömeg a meggyilkolt Lamberg Ferenc báró, altábornagy holttestét bekísérte a Károly-kaszárnyába. Nyilván ennek a sokszerű élménynek is szerepe volt abban, hogy a két hölgy rövidesen elköltözött. Görgeiné Budára ment lakni, Láhner György alezredes, majd ezredes, később tábornok lakásába. (Láhner korábban ugyanabban a cs. kir. gyalogezredben szolgált, mint Kosztolányi, s az ő felesége, Lucia Conchetti is olasz volt.)

Görgei csak két hét múlva, október 11-én látogathatta meg ismét a feleségét – aznap, amikor Kossuth személyesen fogadta, s titokban tábornokká nevezte ki. Ezután hetekig nem találkoztak, de Görgei időről-időre felhasználta az alkalmat, hogy a fővárosba utazókkal levelet küldjön neki. Görgeiné bejáratos volt a budapesti katonai társaságokba, csak férje levelei és az újsághírek alapján értesülhetett Görgei hadseregarancsnoki kinevezéséről is.

Wilhelm Martiny honvédszázados kissé regényes visszaemlékezései szerint ő maga egyszer Kossuth Lajosné szalonjában találkozott a tábornok feleségével, aki rajongva beszélt férjéről, abban a meggyőződésben, hogy ha valaki, úgy ő fogja megmenteni Magyarországot. Ez alkalommal állítólag maga Kossuth is megjelent ott, s barátságosan elbeszélgetett az asszonnyal – a Görgeivel szemben állítólag már ekkor gyanakvó Kossuthné bosszúságára. Noha a történet több mint kétséges, tudniillik Görgeiné emlékirata szerint ő maga először csak 1849 augusztusában találkozott Kossuthtal, s kevésbé valószínű, hogy Kossuthné már ekkor gyanakodott volna Görgeire, mégsem zárható ki, hogy Martiny valóban találkozott Görgeinével. Leírása szerint az asszony nem volt szép, de bájos, kecses alakú és mozgású, az orra rendkívül finom metszésű, szemei mély tűzűek, arczíne pedig „a hölgy hazájára, a szép Provence-ra emlékeztetett”.³³

Karácsonykor Adél Görgey Gusztáv társaságában Győrbe utazott, ahol férje éppen a város kiürítését készítette elő. Így aztán néhány nap múlva visszaküldte feleségét a fővárosba.

³¹ Hadtörténelmi Levéltár, Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 50/154. Közli (tévésen Mészáros Lázárral azonosítva a címet) Steier Lajos: *Görgey és Kossuth*. Budapest, é. n. 26.; helyes címmel *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849*. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Millenniumi Magyar Történelem. Budapest, 2001. 46–47. A levél szövegéből levont következtetéseket megerősíti Görgeiné emlékirata is. *Az Est*, 1911. febr. 16. 7.

³² *Az Est*, 1911. febr. 16. 7.

³³ M[artiny], [K[arl] W[ilhelm]: *Bilder aus dem Honvédleben*. Zweite Ausgabe. Leipzig, 1854. 229–235., a leírás a 232–233. oldalon.

„Most rajtam csüng Európa szeme. Az egész világ kíváncsi rá, mi történik majd velem és Windisch-Grätzcel” – mondta búcsúzóul.³⁴ Görgey István – az emlékiratot még nem ismerve – egyenesen úgy tudta, hogy Görgei Franciaországba akarta visszaküldeni a feleségét.³⁵

Görgeiné nem sokáig maradhatott a fővárosban. Rövidesen újabb üzenetet kapott a férjétől, hogy utazzon toporci rokonaikhoz, ahol nagyobb biztonságban lesz, mint Budán. Az út előkészületeit Láhner György ezredes intézte.³⁶ Görgey Gusztáv kíséretében, csikorgó hidegben Lőcsén és Késmárkon át Toporcra utazott, de miután időközben a toporci háztartás feloszlott, és a Szepesség egy része ellenséges megszállás alatt volt, visszakocsizott Késmárkra, onnan pedig a Szepes és Liptó megye határán levő Lucsivnába egy ottani rokonukhoz, Szakmáry Donáthoz és nejehez, Görgey Idához. Artúr egy ízben egy ismeretlen nővel pénzt küldött neki Lucsivnára, s Görgeiné ettől a nőtől értesült a megelőző napok eseményeiről is.

Lucsivnán kereste fel Görgeinét Hrankay József nyugalmazott kapitány, s ajánlólevelet kért tőle Görgeihez. Elmondta, hogy Windisch-Grätz nevében azzal a megbízatással megy hozzá, hogy rábírra fegyverletételre. Görgeiné mereven visszautasította Hrankayt, és kijelentette, hogy a férjére semmiféle befolyást nem akar gyakorolni.

Közben egy jó barátjától arról értesült, hogy a helyi hatóságok megtudták a kilétét, és hogy jó lesz menekülnie. Ezért elhatározta, hogy a táborba megy a férjéhez. Görgei főhadiszállását Liptószentmiklóson találta. A napot nehéz megállapítani, mert a feldunai hadtest január 25-én a január 27. – február 3. közötti időszakra kiadott diszpozíciója szerint a főhadiszállásnak január 30-án kellett volna Rózsahegyről Liptószentmiklóssra mennie, de az iratok tanúsága szerint a főhadiszállás még január 31-én is Rózsahegyen volt.³⁷

Liptószentmiklóson este bál volt a megyeházán, de a mulatságon Görgeiné már nem vett részt, mert halálosan fáradt volt. Február 1-jén Vihodnán volt a főhadiszállás, ahol Görgei „annyi fáradság következtében ínlázba esett, de erős testalkata két nap alatt győzedelmeskedett a bajon, nejének gondos ápolása segédelmével, ki Szentmiklóson jött férjéhez”.³⁸ Innen Lucsivnán át Poprádra, onnan Csütörtökhelyre vonult a tábor, majd február 4-én Lőcsére értek, ahol a főhadiszállást a megyeházán üttették fel.

„Mialatt Artúr egymagában bezárkózott rögtönzött dolgozószobájába – írja emlékiratában –, hogy a további hadműveleteinek tervét dolgozza ki és erre az időre láthatatlanná lett mindenki számára, azalatt én arra használtam az időt, hogy rendbe hozzam nagyon is lerongyolódott öltözékemet, és hogy újra emberi külsőre tegyek szert. Mert biz a tábornoknak nem igen lett volna oka elkérkedni felesége pompás eleganciájával... Még csak cselédem sem volt, mindent magamnak kellett csinálnom, varnom, olcsó selyemből ruhát rögtönözöm. Mint ahogyan vérbeli katona-asszonyhoz illik.”³⁹

³⁴ *Az Est*, 1911. febr. 16. 8.

³⁵ Görgey: *1848 és 1849-ből*, I. 77.

³⁶ Lásd erre Láhner 1849. március 18-án Görgeihez intézett levelét. Österreichische Nationalbibliothek, Wien. Handschriftensammlung Series nova 358. Zur Geschichte der Jahre 1848 & 1849. Briefe und Aktenstücke aus der von Lacroix'schen Autographen-Sammlung. Band 2. 172–173. f. „...deine gute Gattin habe ich glücklich expedirt und so viel ich vermute in Sicherheit gebracht, aber leider hatte ich keine Zeit das selbe mit meiner armen Familie zu thun...”

³⁷ MNL OL P 295. A Görgey-család levéltára. b/35. fasc. Az 1848-49. magyar feldunai, utóbb VII. hadtest (Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti hadparancs jegyzőkönyve. Dispositions Protokoll. No. 312., 323.

³⁸ Hermann Róbert: *Duka Tivadar visszaemlékezése*. Fons, 4. évf. (1997) 2. sz. 170–171.

³⁹ *Az Est*, 1911. febr. 17. 7.

Február 5-én a lőcsei főhadiszálláson nagy bált rendeztek a kávéház helyiségeiben. A táncmulatságra hivatalos volt az egész lőcsei és környékbeli társadalom. Görgeiné maga is ott volt a bálban, s tanúja volt, amikor pontban éjfélkor Görgei egy ezredtrombitás kíséretében váratlanul megjelent a kávéházi bálteremben, felment a pódiumra, a zenészeket elhallgattatta, s helyettük az ezredtrombitás fújt a trombitájába, majd a beálló csendben a tábornok közölte, hogy Guyon Richárd ezredes hadosztálya elfoglalta a Branyiszkói-hágót, s ezzel megnyílt az út Eperjes és Kassa felé.

A tábornokné az éjszakát Lőcsén töltötte, másnap továbbutazott Szepesváraljára, ahol a szepesi káptalan vendége volt, az éjszakát pedig a püspöki palotában töltötte. Február 7-én haladt át a branyiszkói hágón, s elszörnyedve látta a két nappal korábbi küzdelem nyomait. Innen Sirokán át Eperjesre érkezett. (A Branyiszkónál kitűnt 33. honvédszászlóalját Görgei testületileg kitüntette, a zászlóalj zászlajára függesztett zászlószalagot állítólag maga Görgeiné hímezte – ezt ma a Hadtörténeti Múzeum őrzi.)⁴⁰

Görgeinét Eperjesen a császáriakkal együttműködő Hedry Ernő alispán lakásába szállásolták be, azonban alighogy a tisztálkodáshoz fogott, tisztek rohantak be a házba, s kimentették őt az időközben lángra kapott épületből.

Innen Kassára ment tovább a hadsereggel, ahol a Meskó-családnál lakott, s megismerkedett „a kassai hölgytársaság színe-javával”, köztük a konzervatív Dessewffy Emil szeretetreméltó nővérével, Semseynével, aki estélyt is rendezett a honvédtisztek tiszteletére. A tisztikar hálából „a szeretetreméltó kassai hölgyek iránt” bált adott. „A vígasságra én az egyetlen és már jól ismert szürke selyemruhámat öltöttem magamra – írja emlékiratában Görgeiné. – A kassai hölgyek azonban, ragyogó szépségükhöz méltón, gazdag selyemruhákban jelentek meg, amelyeket nemzeti színű díszítések ékesítettek. A hölgyek pompás ékszerdíszeket is aggattak magukra, de a bál végeztével a haza oltárára ajánlották fel e ragyogó ékességeiket.”⁴¹

Kassáról Miskolcra vonult tovább a hadsereg. Görgeiné Mezőkövesdig együtt utazott a főhadiszállással: „...azt hittem Mezőkövesden már kívülre leszek a harcvonalnak, holott most jutottam még csak igazán bele” – írja. Szobájából egész nap hallotta az aznap Kápolnánál kezdődő csata zaját. Február 27-én pedig ablakai alatt vonultak el az ütközet sebesültjeit hozó végtelen kocsisorok.⁴²

Február 28-án Mezőkövesden is lezajlott egy ütközet, de ezt követően a hadsereg visszavonult a Tisza mögé. Görgeiné ezután férje kívánságára elhagyta a tábornokot, és kocsin Tiszalökre ment, Görgei egyik segédtisztjének, Duka Tivadarnak a társaságában, aki egy uradalmi tisztviselőnél bérelt számára szállást. Itt ismerkedett meg Andrassy Gyula gróffal, a későbbi miniszterelnökkel.

Március 9-én megjelent Görgei is azzal, hogy utazzanak együtt Debrecenbe. A tábornok ezen a napon kapta meg – többekkel együtt – a frissen alapított Magyar Katonai Érdemrend II. osztályát Kossuthtól. Magára az átadási ünnepségre a feleségét nem vitte magával. Még aznap este elhagyták Debrecen; Görgeiné visszatért Tiszalökre, Görgei pedig Egyekre, a főhadiszállásra.

Néhány nap múlva, március 14-én Görgei főhadiszállása Tokajban volt, ahová Görgeiné is utána ment. Itt Bónis Sámuel szabolcsi kormánybiztosnál szállt meg. Tokajban a helyi

⁴⁰ „Fényesebb a láncnál a kard”. Emlékkiállítás az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. Szerk. Cs. Kottva Györgyi. Írta Kedves Gyula – Cs. Kottva Györgyi – Ságvári György – Basics Beatrix – Kovács S. Tibor – Lugosi József. Budapest, 1999. 76.

⁴¹ *Az Est*, 1911. febr. 17. 8.

⁴² *Az Est*, 1911. febr. 18. 7.

hölgyek valóságos rajongással vették körül a tábornokot, s évődtek Görgeinével, hogy elcsábítják a férjét, ami némileg bosszantotta az asszonyt. Egy későbbi utalásból tudjuk, hogy Görgeinék ekkor már terhes volt, s valamikor márciusban elvetélt.⁴³

A következő állomáshely március 17-én Miskolc volt, majd a hónap végén, március 30-án Eger. Görgei itt kapta meg az ideiglenes fővezéri kinevezését, s itt fogadták el a tavaszi hadjárat haditervét. A tábornok közölte nejével, hogy csaták hosszú sora áll előtte, ezért hátrahagyja őt Egerben.

Görgeinék néhány napig itt maradt, a helyi káptalan vendégeként. A papok nagy előzékenységgel viselkedtek vele, s megpróbáltak számára olyan szállásról gondoskodni, ahol közelebb lehet a hadsereghöz, biztonságban van, s könnyebben kaphat híreket a férjéről. Végül Parádót ajánlották számára, ahol a Károlyi-grófok egyik hivatalnokánál szállt meg. Nagyon egyedül érezte magát, mert egy cselédn kívül nem volt társasága.

Április elején aztán két, becsületszóra szabadlábon járó osztrák tiszt érkezett a településre. A két tiszt állandóan whistet játszott Görgeinével, aki emlékirataiban is azon sajnálkozott, hogy milyen rossz kártyapartnere lehetett a tiszteknek. Rövidesen sebesült honvédtisztek is jöttek, s Görgeinék minden szállítmány érkezésekor azon aggódott, hogy a férje is köztük lesz. Szerencsére nem így történt, sőt rövidesen levelet kapott a férjétől, aki a tavaszi hadjárat diadalairól számolt be neki. Május 6-án a tábornok a kézipénztárából 500 forintot küldött számára.⁴⁴

Az újabb személyes találkozára csak 1849. május 21., Buda bevétele után került sor. A sikeres ostromot követően Görgei az öccsét, Istvánt küldte Parádra a feleségéhez. Az asszonyt azt követően Mjk József őrnagy és a két fogoly osztrák tiszt kíséretében utazott Pestre, ahol előbb a Magyar Király szállodában, majd Festetich György gróf hívására az ő palotájában szállt meg. Május utolsó napjaiban valósággal fürdőzött férje dicsőségében, akit, bárhová ment, mindenütt éljenző tömeg fogadott. Maga a tábornok folyamatosan kérte és intette nejét, hogy minden körülmények között viselkedjen és öltözködjön a legnagyobb egyszerűséggel. Görgeinék ez nem esett nehezére, hiszen, mint írja, ez a viselkedés felelt meg ízlésének és természetének. Emlékirataiban nem ír arról, hogy követte volna férjét május 30-án, amikor az Debrecenbe utazott, s a Görgei ottani tartózkodásáról és visszaútjáról szóló források sem említik ezt. Ugyanakkor Görgei kézipénztárában szerepel egy a tábornoknéknak utalványozott 100 forintos tétel május 30-án.⁴⁵

Június 5-én tanúja volt Kossuth pesti bevonulásának – a diadalmenetet szállása ablakából nézte végig. Miután Görgei hol a fővárosban, hol az újonnan felállított Központi Hadműveleti Irodánál, előbb Esztergomban, majd Tatán, hol a hadseregnél tartózkodott, a felesége is elhagyta a fővárost. Előbb Tatára, majd onnan Esztergomba utazott, ahol a primási palotában szállt meg. Június 29-én vagy 30-án itt kapta férje levelét a június 28-i győri csatavesztésről:

Tata, 1849. június 29.

Kedves Telka!

A múlt esztendei tánc most előről kezdődik újra. Ilyen körülmények között nem maradhat sz tovább a közelemben, már csak azért sem, mert ha a közelemben és a védelmemre

⁴³ Görgei – Görgey Guidó, Klagenfurt, 1849. szeptember 26. MTAKIK Kt. Tört. 4°. 219/48. Kivonatol magyar fordításban közli Görgey István: *Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867*. Budapest, 1918. 20–23.

⁴⁴ Hermann Róbert: *A tábornok úr kézipénztára*. Aetas, 12. évf. (1997) 1. sz. 114.

⁴⁵ Hermann: *A tábornok úr kézipénztára*, 117.

szorultnak tudlak, ez jelentősen csorbitja kedélyem nyugalmát, és megfoszt attól az akarszilárdságtól, amelyre pedig annyira szükségem van.

Ami felesleges pénzem most hamarjában volt, azt elküldtem Neked Zuberrel.

Azzal a kéréssel, sőt, hogy úgy mondjam: kívánsággal járulok eléd, menj a derék Bakody-családhoz és bízd magad az ő oltalmukba. Vigasztaljátok, buzdítsátok és erősítsétek egymást kölcsönösen. Ameddig csak módomban lesz, anyagiakban a segítségedre leszek.

Azt hiszem, az lesz a legjobb, ha Bakodyékkel a Tisza túlsó oldalára, például Tisza-roffra vonultok el, és ott várjátok be, bízó lélekkel, az események végső kimenetelét.

A magam részéről erősen bízom benne, hogy majd még viszontlátjuk egymást: – ám ha mégis másképpen lenne megírva a sors titkos könyvében, akkor kérlek, őrizd meg jó szíveddel emlékezetét a te hűséges, és őszintén szerető barátodnak,

Artúrnak

Köszöntöm Kornélt és Mjk-t!⁴⁶ – választaniuk kell! – Az idők oly bolondok, hogy senkinek sem hagynak sok választást. Senkire se számítok, egyedül magamra és távol vagyok tőle, hogy bárkire is haragudjak, amiért most kihúzza magát a hínárból. Most már magam is kezdem belátni, némileg későn, hogy a becsületesek közülünk a taposómalom ökrénél becsvágyóbb fanatikuskok voltak. A népet pedig nem fogjuk felszabadítani, ha csak a nép maga nem szabadítja fel magát.

G. A⁴⁷

Görgeiné végül csak Pestig ment, ahol július 3-án értesült az előző napi komáromi csatáról, s arról, hogy férje súlyos fejsébet kapott egy lovassági összecsapásban.⁴⁸ A Komáromból a fővárosba érkező orvosok igyekeztek megnyugtatni a tábornoknét, nem sok sikerrel. Július 5–10. között valamikor levelet kapott Görgeitől, aki beszámolt benne állapotáról, hozzátéve, hogy keressen magának minél távolabbi menedéket, s talán legjobb lenne, ha visszatérne Franciaországba a rokonaihoz:

Kedves jó Telkám,

Elküldted poggyászatot és szívesen köszönöm is jóakarodat, de magát a cselekvésedet sajnos nem köszönhetem, mert a poggyász inkább csak feszélyez, anélkül, hogy bárminő könnyebbségemre is szolgálna. De sebj: ami megtörtént, az megtörtént. Hagyjuk ezt most.

Ami az egészségemet illeti, csak apránként, igen apránként javul, de még távolról sem vagyok egészen rendben. A sebem még mindig nyitva van, és jó időbe telik, amíg beheged, mert a csont lassan forrad. Most két nap óta megint nyeregbe tudok szállni, ámde még az olyan megerőltetések is, amelyek azelőtt gyermekjáték számába mentek előttem, most valósággal beteggé tesznek. Idáig elhallgattam ezt előtted, de hát az úgysem segít. Ellenkezőleg, jobb az igazságot a maga egészében megtudnod. A sebem nem gyógyíthatatlan, sőt, napról-napra jobbra fordul, csak éppen, hogy lassan, igen lassan heged.

Miattad is aggódok, és sokkal nyugtalanabb vagyok, mint hogy ha Pesten tudnálak. Legszívesebben azt venném, ha Franciaországban lennél a hozzátartozóidnál. Balsorsom

⁴⁶ Tudniillik Görgey Kornél alezredest, Görgei unokatestvérét és Mjk József századost.

⁴⁷ MNL OL Görgey-lt. b/13/b. fasc. Görgei Artúr levelei. Kivonatos fordítását közli Az Est, 1911. febr. 22. 9.

⁴⁸ A részletekre lásd: Hermann Róbert: *Merénylet a fővezér ellen? Görgei sebesülése*. Hadtörténelmi Közlemények, 108. évf. (1995) 1. sz. 88–100.

valószínűleg sokára, talán örökre is eltép kettőnket egymástól. Ameddig a mostani ál-lásomat töltöm be, addig neked nem szabad a közelemben lenned, mert a szomorú sorso-don, bús végzeteden való folytonos tépelődés csüggesztően hat bátorságomra, amelyre pedig annál nagyobb szükségem van, mert hiszen másokba is nekem kell bátorságot öntenem. A legjobb az volna, ha magad keresnél magadnak egy biztos menedéket és az-tán titokban közölnéd velem tartózkodásod helyét. Ha életben maradok, és szabad leszek, majd én felkereslek és eljövök érted.

George elhossa neked augusztusi fizetésem felét, még pedig papiros pénzben. Ötszáz forintot fog átadni neked. Csengő ércpénzem nincs...

Holtig hű férjed és barátod⁴⁹

Görgeiné ezt követően a hadügyminisztérium elnöki osztályfőnökének, Molnár Ferdinánd ezredesnek és másoknak a rábeszélésére a kormány új kijelölt székhelyére, Szegedre uta-zott, Molnár családjával együtt. Előbb Ludvig Jánosnál, Görgei volt kormánybiztosánál, majd a Wodianer-családnál lakott. Szegeden tanúja volt az ottani löpörgyár felrobbanásá-nak július 28-án. Találkozott Láhner György tábornok feleségével, s vele együtt hagyta el a várost július 30-án vagy 31-én.

Aradra utaztak tovább, ahol Görgeiné Láhneréknél szállt meg. Augusztus első napjai-ban, valószínűleg 4-én felkereste a várban a betegen fekvő Damjanich János tábornokot, aki igen szívélyesen fogadta őt. Ott maradt ebédre, a társaságban ott volt Aulich Lajos tá-bornok, a hadügyminiszter is.

Az ebédet követően Damjanichnál hirtelen megjelent Kossuth Lajos. Görgeiné itt talál-kozott először személyesen a kormányzóval, aki igen jó benyomást tett reá. Emlékirata sze-rint Kossuth azonnal a katonai kilátásokról kezdett el beszélni, s a kormányzó optimizmusa már-már rá is átragadt, amikor hirtelen futár érkezett Görgeitől a Nagysándor József tá-bornok hadtestének augusztus 2-i debreceni vereségéről szóló hírrel.

Augusztus 5-én vagy 6-án Üchtritz Emil alezredes és a még 1849. február közepén le-mondott Piller János ezredes kíséretében elhagyta Aradot, hogy Görgei észak felől közeledő hadseregéhez siessen.⁵⁰ Hosszan tévelyegtek az utakon, késő este értek Simándra, majd másnap Nagyszalontára. Itt találkozott hosszú idő óta először Görgeivel. A találkozás meg-döbbentő volt: „Artúr kilépett a házból, és én láttam, hogy néhány hét alatt ilyen borzasztó-an megváltozott a sebe miatt. Júniusban virágzó, fiatal, erős embert hagytam el, és Szalon-tán sápadt, gondtól és testi fájdalomtól megviselt embert találtam. Sápadt, szinte vértelen arcát egy kék-fehér stráfos selyemkendő ráncai keretezték be – amelyet azért viselt, hogy

⁴⁹ Az eredetije nem ismert. Magyar fordításban közli *Az Est*, 1911. febr. 22. 9.

⁵⁰ Üchtritz emlékiratában nem ír erről. [Üchtritz, Emil:] *Görgey und die Capitulation bei Világos. Von einem Officier des Generalstabes der ungarischen Armee*. Leipzig, 1850. Beniczky Lajos em-lékirata alapján azonban valószínűsíthető, hogy így történt, mert szerinte Görgeiné és Üchtritz egy időben érkeztek Görgei főhadiszállására. Igaz, ő Gyapjúra teszi a találkozót. Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalmról*. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Em-lékiratok. Budapest, 1924. 339. Görgey István is említi, hogy Piller kísérte Görgeinét Nagyszalon-tára. Görgey István: *1848 és 1849-ből*. 3. köt. Budapest, 1888. 669. Ugyanakkor szerinte Üchtritz csak a temesvári csatát követően, közvetlenül a fegyverletétel előtt csatlakozott Görgeihez. Uo. 586.; Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 209. 1863-ban Üchtritz meghívta Görgeinét és gyermekeit vakációra. Uo. 287.

sebesült fejét a portól megvédje – és a kendő szélei balról meg jobbról a vállaira hullottak. Csak a beesett kék szemek világítottak átfutó erővel a nézőre” – írja emlékiratában.⁵¹

Találkozásuk rövid volt, mert Görgei az ebédet követően utasította Danielisz János ezredesre, a tábori főintendánst, hogy kísérje a feleségét Nagyváradra a Hankovich-családhoz. (Hankovich György képviselő, honvédtörtnagy maga is Görgei leghívebb emberei közé tartozott.⁵²)

Az oroszok nagyváradi bevonulását követően a család Görgeinét egy közeli majorságba menekítette. Augusztus 16-án itt értesült a fegyverletételről. Valószínűleg még aznap beutazott Nagyváradra, s itt találkozott újra a férjével.

Az elkövetkező napok kétségek és remény közepe teltek mindaddig, amíg meg nem jött a hír, hogy a cár kegyelmet adott Görgeinek, és a fiát, Sándor trónörökös herceget küldte I. Ferenc József császárhoz ennek kieszközlésére – ennek megtagadása esetén pedig Oroszországba viteti Görgeit. Rövidesen aztán megjött Haynau cs. kir fővezér levele a császári kegyelemről, illetve az a rendelete, hogy Görgeinek és családjának Andrássy Norbert cs. kir őrnagy kíséretében száműzetése kijelölt helyszínére, a karintiai Klagenfurtba kell utaznia.⁵³

„Egy meteor-szerűen ragyogó és meteor-szerűen lebukott kurta dicsőség után így költöttünk, mint hazátlan idegenek egy idegen és ismeretlen országba, idegen és ismeretlen emberek közé” – írja emlékiratában Görgeiné.⁵⁴

Az internálás évei 1849–1867

Útjuk Tokajon, Miskolcon és Kassán át vezetett, majd Eperjesen, Lőcsén Szepesbélán áthaladva betértek Toporcra, onnan pedig Galícia felé vették útjukat. Az első éjszakát Bochniában töltötték, szeptember 6-án haladtak át Krakkón, ahonnan a Bielitzen (Bielsko) és Oderbergen (Bohumín/Bogumin) át utaztak tovább Ostrauig (Ostrava), ahonnan vasúton mentek tovább Bécsbe. Innen szintén vasúton utaztak tovább Bécsújhelyen és Grazon át Marburgig (Maribor), ahol újra kocsira szálltak, s így érkeztek meg a karintiai Klagenfurtba.

Klagenfurtban a posztógyáros Moro-családdal jutottak közeli kapcsolatba, s a Moro-házaspár könnyítette meg beilleszkedésüket az ottani társadalomba. A kezdet kezdetén Görgeiné – az elmúlt hetek izgalmai miatt, illetve a márciusi vetélés utóhatásaként is – sokat betegeskedett. Eleinte abban sem voltak biztosak, hogy Klagenfurt az utolsó állomásuk.⁵⁵ Miután az internálás nem járt együtt állami ellátással, részben a Paszkevicz herceg, tábornagy által Görgeinek adott 500 félimperiál aranyból álló „kölcsonból”, részben Adél korábbi megtakarításaiból éltek.⁵⁶ Október első napjaiban értesültek az aradi kivégzésekről, ami Görgeit teljesen összetörte. Ehhez járult az aggodalom a testvérek, a bebörtönzött Ármin és a besorozott István sorsa miatt. Az állandó aggodalmak közepette Adèle igyeke-

⁵¹ *Az Est*, 1911. febr. 25. 7.

⁵² 1849. aug. 1-jén Hankovics tájékoztatta például Görgeit az országgyűlés zárt ülésén lezajlott fővezéri vitáról. Levelét közli V. Waldapfel Eszter: *A forradalom és szabadságharc levelestára*. 4. köt. Budapest, 1965. 270–271.

⁵³ Közli Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. S. a. r. Kato-Tamás. Pro Memoria. Budapest, 1988. 2. köt. 435.

⁵⁴ *Az Est*, 1911. márc. 2. 9.

⁵⁵ Görgei – Görgey Guidó, Klagenfurt, 1849. szeptember 26. MTAKIK Kt. Tört. 4°. 219/48. Kivonatol magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 20–23.

⁵⁶ Görgei – Görgey Guidó, Klagenfurt, 1849. november 3–4. MTAKIK Kt. Tört. 4°. 219/49a-b. Kivonatol magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 23–27.

zett biztatni a tábornokot, s tartani benne a reményt a dolgok jobbra fordulhatásával kapcsolatban.⁵⁷

Maga a tábornok is nagy gyöngédséggel vette körül a feleségét, naponta kétszer sétálni vitte, s Adèle élvezte a rájuk szakadt, noha kényszerű illűt. Ahogy Görgey István írja: „Egy ott tartózkodásom alatt váratlanul történt kellemetlen esemény alkalmából, mely száz más asszonyt hasonló állapotban felizgatott volna, ángyom előttem nyugodt mosollyal ajkán azt a szót ejtette: »En oly boldognak érzem magamat, hogy az ilyesmi nem képes kedélyemet megzavarni!«”⁵⁸

1849 novemberében Adèle ismét teherbe esett, s 1850. augusztus 1-jén megszületett a lányuk, Berta. A terhesség alatt a tábornok aggódo törődéssel vette körül az asszonyt. 1849 karácsonyát kettesben akarták tölteni, azonban a Moro-házaspár egy karácsonyfával lepte meg őket, s klagenfurti ismerőseiktől is különböző ajándékokat kaptak.⁵⁹

1854 nyarától többször is a Klagenfurt környéki (mára már a várossal összeépült) Viktring faluban töltötték a nyarat Adèle és Berta egészségének helyreállítása érdekében. Ekkorra a család már csaknem minden tartalékát felélte, a tábornok álláskeresései pedig – nem utolsósorban a rendőri hatóságok gyengéd beavatkozásai következtében – nem jártak sikerrel. Adèle június 24-én tudatta Görgey Istvánnal – egyelőre némileg rejtélyes módon –, hogy kénytelenek lesznek más megoldás után nézni. „Meg ne ijedjete; mindenesetre Gida után ti lesztek az elsők, kik megtudtok mindent. Abban is bízzatok szilárdul, hogy ő mindig Görgey Arthur fog maradni, bármi legyen is, amire elhatározza magát. Az én rám és Bertára való tekintet nem lesz soha ok arra, hogy ő a maga méltóságát áldozza fel a nyomasztó szükségnek! Ezért jótállok nektek. L'honneur avant tout!”⁶⁰ Augusztus 10-én már arról értesítette Istvánt, hogy a tábornok – Guidó bátyja tanácsára – Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagyhoz, a Legfelsőbb Rendőri Hatóság vezetőjéhez fordult, s kérte, hogy miután anyagi forrásai kifogytak, állást pedig nem kap, az állam gondoskodjon az ő és családja eltartásáról.⁶¹

Adèle rövidesen ismét teherbe esett, s 1855. május 19-én megszületett második gyermekük, Kornél. A szülés nehéz volt, ahogy Görgei kissé keresett kedélyességgel írta: „...a fickó anyjának életére tört, mikor a szűkebből a tágabb gyermekszobába lépett. Még a veszély el nem múlt; de már reméljük.”⁶²

1856 őszén Adèle és a két gyermek a Klagenfurtban bátyját meglátogató István kíséretében a Szepességre, Busócra utaztak Görgei nagynénjéhez, Mari nénihez.⁶³ 1856–1857 telét itt töltötték, majd június végén Galícián és Csehországon át tértek vissza Viktringbe.⁶⁴ 1857 tavaszán meghalt Adèle Lausanne-ban élő gyermektelen nagybátyja, Girond. Az így kapott

⁵⁷ Görgei – Görgey István, Klagenfurt, 1850. február 24. MTAKIK Kt. Tört. 4°. 219/162. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 35–36.

⁵⁸ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 65.

⁵⁹ Görgei – Görgey Guidó, Klagenfurt, 1850. január 9. MTAKIK Kt. Tört. 4°. 219/51. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 31–34.

⁶⁰ Görgei Artúrné – Görgey István, Viktring, 1854. július 27. Kivonatos fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 121.

⁶¹ Görgei Artúrné – Görgey István, Viktring, 1854. augusztus 10. Kivonatos fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 125–126.

⁶² Görgei – Görgey István, Klagenfurt, 1855. május 22. Kivonatos fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 131.

⁶³ Görgei – Görgey István, Viktring, 1856. október 10. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 146–147.

⁶⁴ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 147.

örökségből, illetve István ennek rovására adott kölcsönéből vették meg Viktringben azt a parasztházat, ahol az előző években többször nyaraltak.⁶⁵ (Ezt követően itt is éltek 1867-ig.) A tábornok a család távollétében készült el a szükséges átalakításokkal. Június 28-án tért haza a családja, Berta a nyakába borult, Kornél azonban nem ismerte meg őt, hanem bácsinak szólította. Adèle beszámolója szerint „Mindenesetre mindenért kárpótolta őt az a meglepetés, mit neki Berta az első magyar megszólítással készített. Szava elállt, mikor a kis lány elkezdett neki folyékonyan csevegni; – egészen magánkívül volt a boldogságtól. – Sohsem hittem volna, hogy ennyire meg tudjon neki örülni. Most aztán mind a két gyermekkel ő csak magyarul beszél.”⁶⁶

Az új otthon remekül bevált, már csak azért is, mert végre önállóan is megtermelhették a szükséges élelmiszer nagy részét. Emellett, a tábornok szavai szerint, „Etelnek fölényes szellemi befolyása alatt” az anyagi helyzetük is stabilizálódott.⁶⁷ A gyerekek magyar nyelvtanulását szolgálta az is, hogy Magyarországról fogadtak Berta mellé „nevelőnőt” egy Kenyő Mari nevű talpraesett parasztlány személyében. A lányról azonban rövidesen kiderült, hogy tüdőbeteg, emellett rokonok nélküli árva, így aztán a nevelőnői tevékenységből nem lett semmi, viszont könnyörületből befogadták és gyógyíttatták őt. Berta tanítását így maga Adèle végezte, délelőtt és délután három, illetve négy órában.⁶⁸

1859-ben a tábornok és felesége megegyeztek abban, nem akarják, hogy Berta „karan-tán”, azaz német legyen, s vagy magyar, vagy francia iskolába adják. Ahogy a tábornok öccsének írta: „Én – dicsekedés nélkül legyen mondva – jó és bal szerencsében egyaránt megbízhatónak bizonyultam; Etelka pedig oly időben, mikor csaknem valamennyi choripheusaink nejei az egyensúlyt elvesztették, becsületemre vált. Komolyan fürkészttük mind a ketten: hol tettünk hát szert voltaképen azon tehetségre, melynél fogva az élet sikamlós jégpályáján fel nem bukik az ember, az élet sarában pedig benn nem reked? Etelkát e nyomozása a pensionatusra [ti. a bentlakásos intézetre] vezette vissza: engem a magam kutatása a tullni iskolára. Ami tehát jó volt nekünk: az, úgy okoskodunk, gyermekeinknek is jó lesz. Innen elhatározásunk, Berthát legalább két soros esztendőre valamely pensionatusba beadni.” Kérte tehát Istvánt, nézzon körül Pesten egy megbízható intézmény után, illetve szerezzen egy magyar cseléd lányt.⁶⁹

1859-1860-ban Adèle sokat betegeskedett, az orvosok pedig levegőváltozást tanácsoltak neki, így Görgey István és felesége, Mokry Emma társaságában a Szepességbe utazott Ber-tával együtt, ahonnan felépülve tért vissza Viktringbe augusztusban.⁷⁰

A tábornok mindent megtett a gyermekek magyar nyelvű nevelése érdekében, de egyre határozottabbá vált benne a meggyőződés, hogy csak otthon nevelhet belőlük magyar érzelmű honpolgárt.⁷¹

⁶⁵ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 147., 157-158.

⁶⁶ Görgei Artúrné – Görgey István, Viktring, 1857. június 28. Kivonatos magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 147-148.

⁶⁷ Görgei Artúrné – Görgey István, Viktring, 1859. október 12. Kivonatos magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 157.

⁶⁸ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 152.

⁶⁹ Görgei Artúrné – Görgey István, Viktring, 1859. november. Kivonatos magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 155-156.

⁷⁰ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 160., 171-172.

⁷¹ Görgei – Görgey István, Viktring, 1860. november 26. – december 8. Kivonatosan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 174-177.

Miután az internálás csak Görgei személyére vonatkozott, feleségére és gyermekeire nem, Adèle 1862 márciusában a tizenkét éves Bertával Párizsba utazott, hogy meglátogassa rokonait, két nővérét és azok férjeit. Az indulás előtt megkérdezte férjét, hogy ha rokonai, köztük a III. Napóleon bizalmasának számító Eduard Boinvillers érdeklődne tőle a férje politikai nézeteiről, mit feleljen. Görgei március 18-án egy emlékiratot írt, amelyben azt fejtette, hogy a francia császárság létérdeke Ausztria hatalmának biztosítása, ez pedig csak a magyar alkotmányosság helyreállítása révén képzelhető el.⁷² Adèle ezt magával vitte azal, hogy nyugodtan adja tovább Boinvillers-nek, ő pedig akár a császárral is közölheti a benne foglaltakat.

Adèle és Berta március 27-én érkezett meg Párizsba, ahol találkozott két nénjével, Emma Mathilde Tardieux-vel, illetve Louise Boinvillers-rel. Megérkezéséről rögtön tudósította férjét, aki április 2-án szép levélben köszöntö meg sógornőjének, Emma Mathilde Tardieux-nek a szíves fogadtatást. E levelében igen szeretetteli hangon írt feleségéről: „Adèle a szerencse napjaiban sohasem élt vissza állásommal, a nyomor napjaiban el nem hagyott. A kötelek, melyek engem e nemes lélekhez csatolnak, nemcsak a szeretet és házaseset kötelei, hanem több ennél, a nagybecsülés, a hálaérzetéi. – Ha egykor kortársaimnak unokái kénytelenek lesznek hazafias erényeimet beismerni és emlékezetemet tiszteltben tartani: akkor a polgárkorona emlékem felett sokkal tisztább fényben fog ragyogni, mint sok más azon férfié fölött, kik méltóbbak a dicsőségre nálam. És akkor az e fényének tisztaságát egy nemeslelkű nő befolyásának nyilvános életemre – fogja köszönhetni.”⁷³ Röviddel ezt követően Adèle levélben juttatta el Görgeihez Edouard Boinvillers kérdéseit a magyarországi belpolitikai viszonyokat illetően, amelyekre Görgei április 14-én válaszolt.⁷⁴

Adèle és testvérei kirándulást tettek Le Havre-ba, majd visszatértek Párizsba, ahonnan Adèle valamikor június első felében indult haza Bertával Svájcra át Ausztriába. Június 15-én Lausanne-ban voltak, s 22-én érkeztek vissza Viktringbe.⁷⁵

1862. augusztus folyamán a cs. kir. hatóságok Klagenfurtba internálták Berzenczey László volt 1848–1849-es képviselőt, székelyföldi kormánybiztost. Berzenczey korábban Kossuth legszorosabb hívei közé tartozott, s nyilvánvalóan azzal a szándékkal kereste fel Görgeit, hogy szemébe néz „az árulónak”. Görgei számára az ezt követő rendszeres találkozások azért voltak tanulságosak, mert Berzenczeytől értesült az emigráció körében róla terjedő vádakról és szóbeszédekről.

Beszámolója szerint, amikor Adèle a vádak ellen védeni akarván őt, azt kérdezte, „hogyan aki közelebről ismer, lehet-e annak kételkedni hazám, nemzetem iránti jóindulatomban? nem köteles-e ő (Berzenczey) megadni nekem azon igazságot, hogy akaratom, szándékom tiszta volt mindig?! – »Megadjuk! de a politikai fórum előtt nem a szándékot nézzük, csak az eredményt!« – szölte B. – ez egyszer nyilván az emigráció képében!”⁷⁶

1863-ban Görgei elhatározta, hogy feleségét és leányát Magyarországra küldi, s Bertát beíratják egy hazai leánynevelő intézetbe, illetve hogy Berta Pesten fog konfirmálni is Szé-

⁷² A franciául írott memorandumot magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 239–243.

⁷³ Görgei – Emma Mathilde Tardieux, Viktring, 1862. április 2. Magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 247–249.

⁷⁴ Magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 249–253.

⁷⁵ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 245.

⁷⁶ Görgei – Görgey István, Viktring, 1862. szeptember 18. MTAKIK Kt. Tört. 4.º 220/37. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 256–258.

kács József szuperintendensnél.⁷⁷ Abban egyelőre még bizonytalan volt, hogy Pestre vagy valamelyik vidéki lánynevelő intézetbe küldjék-e a leányt. Görgei abban is reménykedett, hogy Pestre érkező családját az ottani társaság nem ellenszenvvel, hanem részvétellel fogja fogadni. Úgy döntöttek, hogy a kilátások tisztázása érdekében először egyedül Adèle utazik Pestre.⁷⁸

„E tervnek gyöngéje oldala – írta a tábornok Görgey Istvánnak –, hogy kivitelével egy asszony van megbízva teljhatalommal; erős oldala: hogy ezen asszony nem más, mint Etel, kinek életrevalóságában, mind szemességében, mind becsületérző szívének bátorságában föltétlenül bízni jogom, kötelességem egyaránt. Innen az következik, hogy legyünk segítségére jó tanácsunkkal mindenben, amiben tapasztalásainkból kiindulva, ilyenekkel szolgálhatunk. De csak akkor tegyük ezt, mikor ő kéri, – ne előbb. Ha előbb tesszük: szörnyű zavarba ejtjük szegényt, mert finom kíméletteljes érzésénél fogva rendkívüli megerőltetésébe kerül neki a visszautasítás vagy figyelembe-nem-vétel. – Továbbá következik innen, hogy akár-miféle új ösmeretségkötésre se közvetlenül, se közvetve soha ne kényszerítsük. Engedjünk neki abban is teljes szabadságot. Ő eddig a leghelyesebb, egyúttal a legszerencsésebb tapintattal járt el benne mindig.”⁷⁹

Görgei azt is elhatározta, hogy fiát is hazaküldi, és ott járattja nyilvános iskolába.⁸⁰ Nem számolt azzal, hogy az apa iránti ellenszenv egy zárt fiúközösségben milyen tragikus következményekkel járhat.⁸¹ 1866 januárjában már arról írt Istvánnak, hogy a fiút Rimaszombatba küldi iskolába.⁸²

1863 januárjában a francia rokonok megígérték Adèle előző évi látogatásának viszonzását tavasszal vagy nyáron.⁸³ A Tardieux-család 1863 augusztus–szeptemberében látogatta meg Görgeieket, s együtt ünnepelték Adèle születésnapját, amire Tardieux kapitány egy Bérranger stílusában írott költeménnyel lepte meg sógornőjét.⁸⁴ Ugyanakkor a vendéglátás költségei komolyan megviselték Görgeiek háztartását.⁸⁵

1863. november 4-én Adèle, Berta és Kornél Magyarországra indult. Miután az otthoni lakásbérlet költségei jelentősen meghaladták Görgeiek anyagi lehetőségeit, István segítette ki kölcsönrel őket.⁸⁶ A hazai fogadtatás – néhány kivételtől eltekintve – meglehetősen fa-

⁷⁷ Görgei – Görgey István, Viktring, 1863. február 22. Kivonatolva közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 276–277.

⁷⁸ Görgei – Görgey István, Viktring, 1863. április 15. Kivonatolva közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 278–279.

⁷⁹ Görgei – Görgey István, Viktring, 1863. április 19. Kivonatolva közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 280–281.

⁸⁰ Görgei – Görgey István, Viktring, 1863. május 23. Kivonatolva közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 281–284.

⁸¹ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 285.

⁸² Görgei – Görgey István, Viktring, 1866. január 16–24. Kivonatolva közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 319–321.

⁸³ Görgei – Görgey István, Viktring, 1863. január 29. Kivonatolva közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 262–263.

⁸⁴ Görgei – Görgey István, Viktring, 1863. szeptember 14. Kivonatolva közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 285.

⁸⁵ Görgei – Görgey István, Viktring, 1863. november 4. Kivonatolva közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 286–290.

⁸⁶ Uo.

gyos volt.⁸⁷ Ilyen kivétel volt Bohus Jánosné Szőgyény Antónia, valamint Fröhlich Frigyes pesti nagykereskedő, Görgey István atyai barátja. Fröhlich mutatta be egy teázás alkalmával Deák Ferencnek Görgei feleségét és gyermekeit. Noha Deák nemigen látogatta az ilyen rendezvényeket, ezúttal engedett Fröhlich kérésének. Adèle egy későbbi levele szerint a találkozás meggyőzte őt arról, hogy Deák jóindulattal viseltetik Görgei iránt, „tiszteletet érez balsorsának nagysága iránt s az ő egykori cselekvése indító okainak tisztasága felől tisztában van magával”.⁸⁸

1864 márciusában megtörtént Berta konfirmációja.⁸⁹ A hazai körülményekről érkező hírek miatt Görgei felvetette Adèle-nak, nem lenne-e jobb, ha mégis visszatérnének Karintiába, de Adèle úgy vélte, ezáltal egész magyarországi távollétük felesleges lett volna.⁹⁰

1865 májusában Görgei örömmel írta Istvánnak, „Kedvenc eszménknek, miszerint Bertából magyar hölgy, Kornélból magyar fiú váljék, valóságára meg van vetve az alap. Etel tanúsága szerint tiszta magyar érzelmű mind a két gyermek; Jeskó [Lajos, Kornél nevelője] pedig erősen állítja, hogy magyar szájúak is.” Úgy vélte, hogy tekintettel a hazai ellenséges légkörre, felesége sem fogja bánni, ha mielőbb visszatérnek Karintiába, ahol aztán Kornélt Klagenfurtban járatnák iskolába, s koszt-kvartélyra egy ottani családnál helyeznék el, s így „szüleinek közelében hozzászokván lassacskán egy kis észszerű önállósághoz, megéri a konfirmálás alá, mely, törik-szakad – a hazában szeretném, hogy végbe menjen”⁹¹ A tábornok megírta a tervet Adèle-nak, s az postafordultával válaszolt. „...csak annyit mondhatok, hogy soha életemben (még Hodrics alatt sem)⁹² vallottam oly borzasztó szép kudarcot, mint az imént amaz indítványommal” – írta a tábornok Istvánnak; Adèle ugyanis elutasította a javaslatot.⁹³

Augusztusban Adèle és a gyerekek nyolc napot töltöttek Szepesgörgön, a család ősi birtokán. Augusztus 29-én Adèle Késmárkról értesítette férjét arról, hogy a Szepességen kimondottan szívélyesen fogadták, még Szinnyi Merse Emma, a kivégzett Dessewffy Arisztid honvéd vezérőrnagy özvegye, Máriássy János honvéd ezredes felesége is kereste a társaságukat.⁹⁴

Adèle 1865. december 7-én, miután már vagy két éve gyermekeivel együtt távol élt férjétől, korábbi találkozásukra utalva – Görgei tudta nélkül – levélben fordult Deákhoz. Ebben elmondta, hogy Görgei 1848–1849-es politikája – Görgei véleménye szerint – Deák mostani politikájával „lényegében azonos”, s Görgei az 1861. évi feliratokat olvasva „a maga

⁸⁷ Görgei – Görgey István, Viktring, 1863. december 18. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 290–292.

⁸⁸ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 294. A találkozásra utal Görgeiné 1865. december 7-i levele Deákhoz. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/111. Magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 310–312. (A kézirat Görgey István másolata, s megfogalmazása alapján feltételezhető, hogy az ő fogalmazványa is.)

⁸⁹ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 298–300.

⁹⁰ Görgei – Görgey István, Viktring, 1864. szeptember 8. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 302–303.

⁹¹ Görgei – Görgey István, Viktring, 1865. május 31. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 306.

⁹² 1849. január 22-én Hodrusbányánál, ahol az általa vezetett különítmény csúfosan megszaladt, s majdnem maga Görgei is fogságba esett.

⁹³ Görgei – Görgey István, Viktring, 1865. június 12. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 307.

⁹⁴ Görgei Artúrné – Görgei, Késmárk, 1865. augusztus 29. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 308.

1849-ki januári váci proklamációját igazolva látta”. Deák sem kételkedhetett abban, hogy Görgei neki a legbuzgóbb harcostársa, „jöllehet ő ma mást nem tehet, mint az ég áldását kérni le Önre és munkájára”. Görgeiné ezek után megkérdezte Deákot, nem véli-e úgy, hogy egy olyan személyt, mint Görgei, aki „Istennek jóvoltából nem közönséges tehetségekkel megáldva, s oly szép és elpusztíthatatlan lelkesedéssel szívében – a legkülönbözőbb helyzetekben, az ország javáért és becsületeért minden pillanatban nemcsak életét (mert azt mások is megtették), hanem jó hírnevét [...] hidegvérrel feláldozni kész és képes volt – nem vélné-e Ön, hogy ez a férfiú a béke mezején is a közös jó ügynek még hasznos szolgáltatokat tehetne? hogy egy ilyen munkaerőt meg kellene tartani, megmenteni az országnak, még mielőtt a gyermekei meg nem érdemelt kemény sorsa feletti bánat még az ilyen acél-erőt is fölemésztí? Nem vélné-e Ön jó és bölcs dolognak, azt a férfiút [...] a történelemnek, a még meg nem írtak, a még csak megírandó igaznak és igazságosnak nem adni át úgy, mint elrettentő példáját a nemzeti hálátlanságnak, s a lelkesült önfeláldozás meddségének?” Görgeiné úgy vélte, a férjével szembeni előítéletet a félrevezetett tömeg „önnön kezdeményéből, elfogulatlan utánajárásából, vagy az igazság és igazságosság ösztönéből nem fogja megváltoztatni”, csakis akkor, ha azon hazafiak tennének mellette nyilvánosan tanúságot, „akik oly szerencsések az ország osztatlan bizodalma és elismerését bírni”. Tudja ő, folytatta, hogy Deáknak most más a feladata, s e feladat mögött egyetlen ember személyes ügyének háttérbe kell szorulnia. Meg is akarja óvni Deákot az ő balsorsuk „mérgező lehelle-tétől”. Csupán azt kéri, hogy „ha egykor az Ön feladata a fő dologban a szerencsés megoldásra megérett: akkor az Ön harcostársának nyilvános becsülete, gyermekeinek ez egyedüli öröksége érdekében is tegye meg, amit Önnek nagy szíve sugall”.⁹⁵

1866. január 15-én a pesti jogászbábra az ifjúság Adèle-t és Bertát is meghívta. A rendezvényre id. Bethlen Ferenc gróf vezette be a lányt.⁹⁶ (Görgey István útján Nyáry Pál is felajánlotta ezt, de Görgei – Nyáry politikai reputációjának védelme érdekében – visszautasította az ajánlatot.⁹⁷) A báli szereplés „teljes sikerrel” végződött: Bertát rengetegen kérték fel táncolni, s mind Adèle-lal, mind vele mindenki nagyon kedvesen viselkedett. Az elkövetkező napokban különböző látogatásokat tettek, majd január 21-én visszautaztak Viktringbe, ahová 22-én érkeztek meg.⁹⁸ Görgei a Bertától és Adèle-től hallottak alapján őszinte és túlradó örömmel mondott köszönetet Istvánnak, s az ő közvetítésével Bohusné-nak, Markusovszky Lajosnak és Bethlen Ferencnek.⁹⁹

1866. április 12-én Görgei arról számolt be öccsének, hogy júniusban Adèle a két gyermekkel ismét Pestre utazik, majd Kornél vizsgáinak letételét követően Rimaszombatra, ahol a református gimnázium igazgatójával, Terray Károllyal megbeszéli Kornél ottani taníttatását. Azután a Szepességre mennek, Adèle pedig eldönti, hogy mi a kedvezőbb számára és Berta számára: Késmárkra vagy Rimaszombatra költözni.¹⁰⁰ István a válaszában nem helyeselte azt, hogy Görgei ismét Magyarországra küldi a családját, s ezáltal megfosztja

⁹⁵ Görgei Artúrné – Deák Ferenc, Pest, 1865. dec. 7. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/111. Magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 310–312.

⁹⁶ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 316., 319.

⁹⁷ Görgei – Görgey István, Viktring, 1866. január 8. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 317–318.

⁹⁸ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 321–322.

⁹⁹ Görgei – Görgey István, Viktring, 1866. január 24. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 323.

¹⁰⁰ Görgei – Görgey István, Viktring, 1866. április 12. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 323–324.

Bertát az apai nevelés hatásától; egyben felhívta a figyelmét arra, hogy Adèle-től is túlzott áldozatokat jelenthet mindez, hiszen nem mindenütt fogadják kedvesen a családot.¹⁰¹ Görgei igen hosszú levélben erősítette meg elhatározását, hangsúlyozva, hogy az nemcsak az övé, de Adèle-é is.¹⁰²

A tervezett utazás azonban némi halasztást szenvedett, mert Kornél júliusban súlyosan megbetegedett (valószínűleg tüdőgyulladása volt), s Berta is gyengélkedett.¹⁰³ Végül Adèle október 24-én utazott haza Magyarországra, majd Görgey István társaságában Rimaszombatba, ahol Kornélt beadták a gimnáziumba. Adèle és Berta ezután Késmárkra mentek tovább az ottani Görgey-rokonokhoz.¹⁰⁴

December elején Adèle levélben tájékoztatta a tábornokot, hogy karácsonyra Rimaszombatba mennek Kornélhoz, majd onnan Pestre Istvánékhöz.¹⁰⁵ A pesti utazás azonban az országban mutatkozó kolerás esetek miatt végül elmaradt, Adèle és Berta 1867. január elején még Késmárkon voltak, sőt még március elején is.¹⁰⁶

A hazatérés

Időközben Magyarországon felgyorsultak az események: I. Ferenc József február 17-én miniszterelnökké nevezte ki Andrássy Gyulát, s rövidesen megalakult az új, felelős magyar kormány. Ugyanakkor egyelőre nem volt hír arról, hogy Görgei internálását fenntartják-e vagy sem. Ő maga már csak azért sem akart egyelőre lépéseket tenni az ügyben, mert a cs. kir. kincstár által folyósított szubvencióját csak az internálás végéig kapta. Ahogy öccsének írta, miután egyelőre semmilyen biztos jövedelme, sem pedig jövődő állással kapcsolatos kilátása nincs, elősködni pedig senkin nem akar, családapaként is kénytelen így eljárni.¹⁰⁷

Június 9-én megjelent a korábbi politikai vétségeért elítéltek, a hasonló vétségek miatt külföldön lakók megkegyelmeztetéséről szóló uralkodói rendelet, ám Görgei hiába kereste benne azt a pontot, amely az ő esetére illett volna. Valamikor június 20. előtt Görgei Magyarországon tartózkodó felesége kihallgatást kért Andrássy Gyula miniszterelnöktől, s megkérdezte tőle, a koronázás utáni amnesztia vonatkozik-e a férjére, vagy őt kizárták abból. Andrássy azt válaszolta, nem hiszi, hogy az uralkodó ki akarta volna zárni Görgeit az amnesztiából, de ő maga közvetlenül nem intézkedhet. Ugyanakkor megígérte, hogy szólni fog Friedrich Ferdinand Beust bárónak, az osztrák miniszterelnöknek.¹⁰⁸ Június 20-án reggel Adèle táviratozott a tábornoknak, és sürgette hazatérését. Görgei még aznap választáv-

¹⁰¹ Görgey István – Görgei, Pest, 1866. április 17-19. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 324–326.

¹⁰² Görgei – Görgey István, Viktring, 1866. június 5. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 326–332.

¹⁰³ Görgei – Görgey István, Viktring, 1866. július 16-17. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 332–334.

¹⁰⁴ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 334.

¹⁰⁵ Görgei – Görgey István, Viktring, 1866. december 12. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 335–336.

¹⁰⁶ Görgei – Görgey István, Viktring, 1867. január 7., illetve március 11-12. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/92., 97. Az első kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 338–339.

¹⁰⁷ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. márc. 16. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/98. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 361–363.

¹⁰⁸ Görgey: *1848 és 1849-ből*, III. 712. Lásd még: Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. jún. 20. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/101. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 398–399., lásd még uo. 403.

iratban közölte, hogy hazatérésével meg akarja várni a hivatalos értesítést szabadon bocsátásáról.¹⁰⁹

Görgeit közben családi öröm is érte: június 20–23. között valamikor felkereste őt Klagenfurtban Bohus László, Bohusné Szőgyény Antónia fia, és megkérte tőle leányának, Bertának a kezét. (Magára a lánykérésre még június 13-án Pesten került sor.¹¹⁰) A tábornok igen elégedett volt a vőlegénnyel, s június 23-án levélben közölte Adèle-lel is beleegyezését; június 24-én pedig hasonló értelmű levelet küldött leendő sógorának, Bohus Jánosnak.¹¹¹ Az esküvőt szeptember 6-ára tűzték ki.¹¹² Június végén aztán Adèle és Berta is visszatért Klagenfurtba.¹¹³

Családtagjai folyamatosan sürgették a hazatérését, de a tábornok ragaszkodott a hivatalos okirathoz, mondván, „Nem lehet én nekem amúgy Hübele Balázs módjára pusztá magán vélemények alapján innen elutazni és – minden legitimáció – nélkül annak tenni ki magamat, hogy visszatoloncozzanak Viktringbe, nagy gaudiumára a tisztelt publikumnak.”¹¹⁴

Végül július 16-án tudatta vele a klagenfurti rendőrfőnökség, hogy a cs. kir. miniszterelnökség július 13-i leirata szerint a június 9-i amnesztia értelmében internálása megszűnt.¹¹⁵ Ugyanezen a napon – a határozatról még nem tudva – azt írta öccsének, hogy az amnesztia-rendeletből való kifejejtése megmérgezte a lelkét, olyannyira, hogy azt csak rosszakaratnak tudja nézni; ugyanakkor a felesége éppen az ellenkező véleményen van, tudniillik, hogy a Görgei iránti „leggyöngédebb kímélő tekintet rejljenek alatta”.¹¹⁶ A szabadulásáról szóló határozatot július 19-én szóban közölték Görgeivel, aki még aznap este Klagenfurtban vonatra szállt Bertával, s július 20-án érkezett meg Pestre.¹¹⁷ Adèle már másnap írt Bertának, s reményét fejezte ki, hogy utazásuk szerencsés volt.¹¹⁸ A tábornok postafordultával válaszolt, s közölte szerencsés megérkezésük hírét.¹¹⁹

Görgei és Berta 1867. július 26-án visszautaztak Viktringbe Adèle-hez.¹²⁰ Másnap itt kapták meg Asserman Ferenc 1849-es honvédezredes Görgei védelmében írott röpiratát, amit a tábornok azon melegében elolvasott, s 28-án reggeli közben egy részét szóban le is

¹⁰⁹ Görgei Artúrné – Görgei, Pest, 1867. június 20. reggel, illetve Görgei – Görgei Artúrné, Viktring, 1867. június 20. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/11.

¹¹⁰ Görgey István – Duka Tivadar, Pest, 1867. szeptember 18. MTAKIK Kt. Ms. 4748/94.

¹¹¹ Görgei – Görgei Artúrné, Viktring, 1867. június 23. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/12. Kivonatosan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 400–401. Görgei – Bohus János, Viktring, 1867. június 24. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban OSZK Kt.) Fond 234/13.

¹¹² Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 399.

¹¹³ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 401.

¹¹⁴ Görgei Artúr – Görgei Artúrné, Viktring, 1867. jún. 23. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/12. Kivonatosan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 400–401. Június 24-én ugyanilyen értelemben írt leendő sógorának, Bohus Jánosnak is. OSZK Kt. Fond 234/13.

¹¹⁵ Hohenwart – Görgei, Klagenfurt, 1867. júl. 16. 907/P.Z. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, Perso-nalia. 36. doboz. Görgei Artúr iratai. a/21. fasc.

¹¹⁶ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. júl. 16. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/103. Kivonatosan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 401.

¹¹⁷ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 401., 403.

¹¹⁸ Görgei Artúrné – Görgey Berta, Viktring, 1867. július 20. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/112.

¹¹⁹ Görgei – Görgei Artúrné, Pest, 1867. július 20–23. között. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/13.

¹²⁰ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 406–407. A hírt Görgei aznap meg is táviratozta feleségének. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/109.

fordította Adéle-nak, aki szintén annyira fellelkesült, hogy azonnal levelet írt Görgey Istvánnak, és felhívta a figyelmét a röpiratra. „Szegény Thurl, milyen megindult is ma.”¹²¹

Végül még augusztusban sor került Görgey Berta és Bohus László esküvőjére, majd a fiatalok visszatértek Magyarországra, a világosi kastélyba. Adéle rendszeresen írt a leányának.¹²²

Görgei Klagenfurtban maradt november elejéig, amikor ismét Pestre utazott. Időközben a cs. kir. hatóságok arról értesítették, hogy internálásának megszűntével az eddig folyósított szubvenció is megszűnik,¹²³ így egyre erőteljesebbé vált benne az aggodalom, hogy miből fogja eltartani a családját. Noha Graenzenstein Gusztáv, a pénzügyminisztérium osztályfőnöke István útján megkereste, hogy hajlandó lenne-e állami szolgálatot vállalni, Artúr ezt csak akkor vállalta volna, ha évi 4000 forint fizetést kap, illetve ha hivatalában „személyes felelősség melletti önállósággal” rendelkezik.¹²⁴ Gräzenstein válasza ismeretlen.

Görgei október 1-jén értesítette öccsét, Istvánt, hogy a korábbi szubvenció utolsó részletét ugyan megkapta, „hosszasan magyarázgatván nekem egyúttal, hogy most már szabad a vásár és járhatok kereset után, amerre tetszik. Etel itt akar maradni, míg én oda leszek munkát, kenyeret, menhelyet keresendő a hazában.”¹²⁵

Görgei október 5-én levélben fordult Kászonyi Józsefhez, hogy szerezzen munkát számára. Hangsúlyozta, hogy nem akar kormányzati hivatalt vagy alkalmazást; részint azért, mert a magyar kormány nem kötelessége őt eltartani, részint pedig azért, mert népszerűtlensége is tiltja ezt.¹²⁶ Kászonyi magát Deákot kereste fel, aki megígérte pártfogását. Görgei erről október 15-én értesült, s Deáknak írott köszönő levelében kijelentette, „hogy az ő pártfogásából eredhető legkecsegtetőbb sikernél is jobb szeretem, ha épen marad meg népszerűsége”.¹²⁷

November elején a tábornok ismét hazatért, november 3-án érkezett meg Pestre.¹²⁸ Érzékelve az őt körülvevő ellenséges közhangulatot, úgy döntött, hogy inkább „a polgári magán tevékenység terén” keres magának megélhetést, mintsem hogy kínos helyzetet teremtsen az amúgy is százféle bajjal küszködő kormánynak. Ezt közölte Mikó Imre miniszterrel is.¹²⁹

¹²¹ Görgei Artúrné – Görgey István, Viktring, 1867. július 28. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/115. Az említett röpirat: Assermann Ferenc: *Egy nyílt szó Görgey Arthur honvéd-tábornok ügyéhez*. Kolozsvár, 1867.

¹²² Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. szept. 15. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/106. Kivonatolisan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 410.

¹²³ Schäfer lovag – Görgei Artúr, Bécs, 1867. szept. 25. HL Personalia. 36. doboz. Görgei Artúr iratai. a/23. fasc. Magyar fordításban közli Görgey: *1848 és 1849-ből*, III. 709–710. Lásd még I. Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 402.

¹²⁴ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. szept. 15. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/106. Kivonatolisan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 410.

¹²⁵ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. október 1. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/107. Kivonatolisan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 410.

¹²⁶ Közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 415–416. (Kézirata ismeretlen)

¹²⁷ Görgei Deáknak írott levele nem ismert, de utal rá Görgei 1867. október 15-én Kászonyi Józsefhez és 22-én Görgey Istvánhoz írott levele. Közli őket Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 418–419. (Mindkettő kézirata ismeretlen).

¹²⁸ Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 420.

¹²⁹ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. dec. 2. MTAKIK Kt. Tört. 4° 220/108. Kivonatolisan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben*, 420–423.

December elején Viktringbe utazott, ahol abban állapodott meg Adèle-lel, hogy miután felesége ott él meg a legolcsóbban, ott marad, s egyedül a tábornok tér haza. „Szilárd szándéka tehát itt nyomorogni, amíg lelke erejéből végképen ki nem fogy. Azt azonban felfogadtattam vele, és reményilem, embere lesz szavának – hogy a végletig ne vigye az önfeláldozást. – ne addig, hol lelki erejével együtt testi egészsége is hanyatlásnak indulna. Valóban e gyöngye teremtes megszégyenít lelki bátorságban, kitartásban még engem is.”¹³⁰

A különválás

Az ezt követő évek krónikája meglehetősen homályos. Annyi bizonyos, hogy Adèle 1868. február közepén hazatért Magyarországra.¹³¹ Görgeit 1868. május 19-én kinevezték a Lánc-híd-társaság általános titkárává, s az ezt tudató leveléből tudjuk, hogy Adèle Késmárkon tartózkodott, valószínűleg azért, hogy az ott tanuló Kornél fiuk közelében legyen.¹³² Július 16-ától volt egy másik állása is, a kőbányai téglagyár igazgatóságánál dolgozott.¹³³ Feleségével folyamatos, igen szeretetteljes levelezésben álltak.¹³⁴ 1869 májusában súlyos tragédia árnyékolta be lányuk házasságát: nemrég született gyermeke hirtelen meghalt.¹³⁵ 1870-ből a tábornoktól egyetlen levelet sem ismerünk, de 1871-ben még Pesten volt, s ez év júliusában szűnt meg igazgatói állása a kőbányai Kőszén- és Téglagyári Társaságnál.¹³⁶ Ugyanebben az évben, május 24-én született meg unokája, Bohus Elma. Nem tudni, hogy Görgei és felesége ekkor együtt laktak-e vagy sem, az az egyetlen magánlevele, amelyben családi viszonyairól esik szó, nem zárja ki, de nem is teszi egyértelművé, hogy együtt voltak-e.¹³⁷

Miután Görgeinek nem sikerült a fővárosban újabb munkához jutni, 1872-ben az erdélyi vasútépítésekben, így a homoródbenei vasúti alagútnál dolgozott munkafelügyelőként, havi 150 forintért, amit feleségének és fiának küldött el. Megélhetését egy Mikó Imre gróftól kapott 2000 forintos kölcsön biztosította ez idő alatt.¹³⁸

Innen lányának és vejének, Bohus Lászlónak köszönhetően sikerült egy másik álláshoz jutnia, s 1873–1874-ben évi 4000 forint fizetésért a bécsi Wechsler und Börsenbank¹³⁹

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Joseph Moro 1868. február 11-én Klagenfurtból Görgeihez írott levelében tudatta, hogy Adèle aznap vett búcsút tőlük. OSZK Kt. Analekta 10.831. Görgei Artúrhoz intézett levelek a Moro-család tagjaitól.

¹³² Görgei Artúr – Görgei Artúrné. Pest, 1868. május 19. OSZK Kt. Fond 32/245.

¹³³ Görgei Artúr – Görgei Artúrné. Pest, 1868. aug. 2. OSZK Kt. Fond 32/245.

¹³⁴ Görgei Artúr – Görgei Artúrné. Pest, 1868. május 19.; júl. 6.; aug. 2.; 1869. máj. 31. OSZK Kt. Fond 32/245. Görgei Artúr levele ismeretlennek; Görgei Artúr – Bohus László, Pest, 1869. május 10., jún. 4. Uo. Fond 234/17. Görgei Artúr levelei Bohus Lászlóhoz.

¹³⁵ Görgei Artúr – Bohus László, Pest, 1869. május 10., jún. 4. OSZK Kt. Fond 234/17. Görgei Artúr levelei Bohus Lászlóhoz.

¹³⁶ Lásd erre a Társaság Igazgatótanácsának 1871. július 1-jei jegyzőkönyvi kivonatát. OSZK Kt. Analekta 1831. Görgei Artúr életére vonatkozó iratok.

¹³⁷ Görgei Artúr – Görgey Gusztáv, Pest, 1871. jún. 24. OSZK Kézirattár. Analekta 10.829. Görgei Artúr levelei és levélfogalmazványai.

¹³⁸ Görgei Artúr – Mikó Imre, Lunka, 1874. május 13. OSZK Kt. Analekta 10829. Görgei Artúr levelei és levélfogalmazványai. Lásd még: Görgei Artúr – Thérèse nevelőnő, Tordai alagút, 1872. augusztus 24. OSZK Kézirattár. Levelestár. Egy 1872. május 16-án Ludwig Westhaimer (?) által Görgeihez írott levél a levélíró néhány héttel korábban Görgeinél Homoródbenén (Mehburg) tett látogatását említi. OSZK Kézirattár Fond 32/238. Ismeretlen levele Görgei Artúrhoz.

¹³⁹ Lásd erre: Görgei Artúr – Görgey László, Lunka, 1873. július 25. MNL OL Görgey-lt. 38. doboz, az 1898. évi iratok között.

Lunkán lévő uradalmát igazgatta. A tábornok döbbenet láttá az uradalomban folyó pazarlást és lopást, s néhány hónap leforgása alatt mintegy 210 000 forintnyi összeggel növelte a bevételeket. Lunkára, érthető módon, nem vitte magával a feleségét. 1873 nyarán viszont maga mellé vette fiát, Kornélt. Görgey István családja, így a második feleség, Dedinszky Aurélia és a lányok, Erzsébet, Lenke és Jolán is időnként meglátogatták őt, s ha hinni lehet Dedinszky Kálmánné Böheim Ilona emlékiratának, felesége, Adèle is legalább egyszer megfordult ott.

Közben tönkrement Görgey Berta és Bohus László házassága, s a tábornok emiatt feleségét is hibáztatta, mondván, az korábban túlzottan megengedő volt Bertával, illetve hagyta, hogy a leány elbízza magát. A vejéhez, Bohus Lászlóhoz intézett egyik leveleiben kimondottan durva szavakkal illette feleségét és lányát, s egyenesen rá akarta beszélni a vejét a válásra.¹⁴⁰

1874 elején Berta is a tábornokhoz költözött. Berta magával hozta adósságai egy részét is, amelyek visszafizetése Görgeire maradt. Emellett sokat betegeskedett.¹⁴¹ 1874 májusára valami okból feszültté vált Görgei viszonya a bank igazgatótanácsával, s napról-napra várta, hogy kiteszik az állásából.¹⁴² 1874 augusztusában egy örökség következtében némileg javultak anyagi viszonyai, így végre visszafizethette Mikó Imre grófnak az említett 2000 forintnyi kölcsönt.¹⁴³ 1874. október 11-én azután bekövetkezett a váltás: Görgei átadta a lunkai uradalmat utódjának, azonban szándékában állt még november közepéig ott maradni, hogy Pestre történő átköltözését („Kivonulás Egyiptomból” – ahogy írta) gördülékenyen tudja lebonyolítani.¹⁴⁴

Görgei 1875 elején már Budapesten volt, együtt a beteg és kedélybeteg Bertával és Kornéllal.¹⁴⁵ Itt értesült arról március 16-án, hogy veje, Bohus László visszavonja a válókeresetet, s kész visszafogadni feleségét. Kornél esetében pedig várható volt, hogy a gimnázium befejezését követően katonai szolgálatra vonul be.¹⁴⁶ Végül április 1-jétől a tábornok átvette öccse, István visegrádi birtokának és házának gondnokságát („Haus-, Hof- und Garten-Restaurator”).¹⁴⁷ Májusban Berta állapota is javult, de orvosi javaslatra hathetes fürdő- és ivókúrára akarták küldeni a csehországi Franzensbadba (Františkovy Lázně).¹⁴⁸ Ez aztán június közepén meg is történt, Thérèse nevelőnő és Náray Erzsébet (Görgey István mostohalánya) társaságában.¹⁴⁹ Június végén – úgy tűnik – egy időre Adèle/Etelka is megjelent Visegrádon, ahol ott volt Görgey Istvánné Dedinszky Aurélia születésnapján.¹⁵⁰ Júliusban

¹⁴⁰ Görgei Artúr – Bohus László, Lunka, 1873. március 13., április 18., április 21., augusztus 18., október 23. OSZK Kt. Fond 234/17. Görgei Artúr levelei Bohus Lászlóhoz.

¹⁴¹ Berta betegségére lásd: Görgei Artúr – Náray Erzsébet, Lunka, 1874. jan. 24., ill. márc. 21. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁴² Görgei Artúr – Bohus László, Lunka, 1873. jan. 28. OSZK Kt. Fond 234/17. Görgei Artúr levelei Bohus Lászlóhoz.; Görgei Artúr – Mikó Imre, Lunka, 1874. május 13. OSZK Kt. Analekta 10829. Görgei Artúr levelei és levélfogalmazványai.

¹⁴³ Görgei Artúr – Mikó Imre, Lunka, 1874. augusztus 31. OSZK Kt. Fond 32/242.

¹⁴⁴ Görgei Artúr – Thérèse nevelőnő, Lunka, 1874. okt. 12. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁴⁵ Görgei Artúr – Thérèse nevelőnő, Budapest, 1875. március 2. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁴⁶ Görgei Artúr – Thérèse nevelőnő, Budapest, 1875. március 17. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁴⁷ Görgei Artúr – Thérèse nevelőnő, Visegrád, 1875. április 15. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁴⁸ Görgei Artúr – Thérèse nevelőnő, Budapest, 1875. május 9., május 24. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁴⁹ Görgei Artúr – Thérèse nevelőnő, Visegrád, 1875. június 18. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁵⁰ Görgei Artúr – Thérèse nevelőnő, Visegrád, 1875. június 24-25. OSZK Kt. Levelestár. A szövegben „Tante Etelka” szerepel.

Kornél Ischlbe utazott, ahol az utóvízsgáira készült.¹⁵¹ A tábornok rendszeresen írt a Bertát Franzensbadba elkísérő Thérèse nevelőnőnek s nyilván magának Bertának is.¹⁵² A franzensbadi tartózkodás augusztus második feléig tarthatott, mert Görgei augusztus 16-án intézte az utolsó levelét Thérèse nevelőnőhöz.¹⁵³

Ugyanakkor kérte fel Thérèse-t nevelt lánya, Gambelli Klára nevelőjének.¹⁵⁴ Klára származásával kapcsolatban a források nem egyértelműek, de úgy tűnik, hogy nem csupán nevelt lánya volt a tábornoknak, hanem egyenesen az ausztriai internálásban – valamikor 1866–1867-ben, Adèle magyarországi tartózkodása idején – folytatott futó viszonyából származó, házasságon kívül született gyermeke. (Klára egyébként már Lunkán vele volt 1874-ben.) Nyilván ez sem tett jót a családi összetartásnak.¹⁵⁵

1875 végén vagy 1876 elején Bertha visszaköltözött Világosra férjéhez, Bohus Lászlóhoz, s úgy tűnt, minden rendbe jön. Berta ismét teherbe esett, s augusztus 18-án megszületett második gyermeke, Bohus Margit. Ugyanakkor a lány változékonny kedélyállapota megmaradt, s a Görgey-család egyik 1876. téli vagy tavaszi világosi látogatásán jelenetet csinált Görgey Istvánné Dedinszky Auréliával, ami miatt aztán a tábornok erősen megneheztelt rá, s hetekig nem válaszolt Berta levelére.¹⁵⁶ A házasság nem bizonyult hosszúnak, néhány év múlva válás lett a vége.

Nagyjából 1875–1876-ra tehető az az időszak, amikor Görgei és felesége kapcsolata megszakadt. Az okokról a források nem szólnak. Későbbi, 1894–1900 közötti levelezésük, illetve Görgei 1873-ban Bohus Lászlóhoz írott levelei alapján két fő motívumot mondhatunk valószínűnek, s mindkettő a gyerekek neveltetéséhez kapcsolódik. Bertával kapcsolatban a tábornok azt hánynya felesége szemére, hogy az túlzottan elkényeztette a lányát, állandóan dicsérte szépségét, s ez tette a lányt könnyelművé. Kornéllal kapcsolatban hasonló szemrehányásokat tett neki. „Nem kötelességtudó, munkaszerető, tisztesség útján komolyan előre törekvő fiatal embernek, csak finom modorú úrfinak nevelte” – írta róla Görgey Jordánnak.¹⁵⁷

Ehhez járulhatott az a – nem tudni, plátói vagy valóságos – viszony, amely a tábornokot sógornőjéhez, Görgey Istvánné Dedinszky Auréliához fűzte. Az Adèle-nél tizenhat évvel fiatalabb hölgy a leírások alapján igen kardos menyecske lehetett, s – ha hinni lehet Dedinszky Kálmánné Böheim Ilona emlékiratainak – már Görgei lunkai tartózkodása alatt közel kerülhettek egymáshoz. Adèle ezt nyilván megérezte, de nemigen tudott mit tenni ellene. Nem tudni, hogy a hosszú távollét alatt a tábornok elhidegült-e tőle, s így jött létre a szorosabb érzelmi kapcsolat Dedinszky Auréliával, vagy az Auréliával keletkezett kapcsolat volt-e az elhidegülés oka. A források e tekintetben nem árulnak el semmi biztosat. Görgei ismerősei sem tudtak erről semmit, s nem is kérdeztek. Ahogy Vadnay Károly írta Görgeiné halála után Görgey Istvánnak: „Sohasem kérdeztem meg sem Tőled, sem mástól, hogy mi volt oka egymástól való elszakadásuknak, mert ezt olyan közönséges kíváncsiságnak tekintettem volna, aminővel én dehogy csorbítottam volna ama rendkívüli tisztületet, melyet szabadságharcunk nagy hőse, katonai fő dicsősége iránt viseltetni hazafiúi kötelességem-

¹⁵¹ Görgei Artúr – Thérèse nevelőnő, Budapest, 1875. július 13. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁵² Lás. erre Görgei Artúr – Thérèse nevelőnő, Visegrád, 1875. július 31. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁵³ Görgei Artúr – Thérèse nevelőnő, Visegrád, 1875. aug. 16. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁵⁴ Görgei Artúr – Thérèse nevelőnő, Visegrád, 1875. augusztus 5. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁵⁵ A kérdésről a legbővebben lásd: Kéri Edit: *Ki volt Görgey. Egy kémtörténet felfedezése. Kutatási meglegyetésekkel.* Budapest, 1996. 2. köt. 158–165.

¹⁵⁶ Görgei Artúr – Görgey Berta, Budapest, 1876. június 17. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁵⁷ Görgei Artúr – Ismeretlenhez (Görgey Jordán), Budapest, 1900. április 3. OSZK Kt. Levelestár.

nek tartottam, és tartok utolsó percemig. Ismerve őt, bizonyosnak véltem, hogy ha elszakadt nejétől, arra erős és férfias oka volt.”¹⁵⁸ Hiába, a csodálat nem engedi meg, hogy hősről feltételezzük, férjként nem volt olyan makulátlan, mint hadvezérként...

Az utolsó évek

1875 júniusát követően Görgeiné évekre eltűnik a forrásokból. Úgy tűnik, az 1870-es évek közepétől a Szepességben élt. Két évtizeden keresztül egyetlen egymáshoz írt levelüket sem ismerjük. A tábornok azonban, úgy tűnik, negyedévente küldött neki 151 forintot. Etelka 1893. január 12-én arra hivatkozva, hogy Bertának 1889-ben kölcsönadott 200 forintot, s azt még azóta sem kapta tőle vissza, kérte a tábornokot, hogy küldje meg számára az összeget, s amint Berta törleszt, ő is visszafizeti azt. A tábornok postafordultával utalt 100 forintot, s közölte, hogy a másik részletet április elején küldi – ugyanakkor megjegyezte: Etelka bizonyosan tisztában van azzal, hogy Bertától soha nem fogja viszonlátni a kölcsönadott összeget.¹⁵⁹

Több mint másfél év múlva, 1894. augusztus 15-én egy Bodor Rozália nevű lőcsei hölgy jelent meg Görgeinél egy 1000 forintos, Görgey Kornél, a tábornok fia által kiállított váltóval, s követelte annak kifizetését. A tábornok először ellenállt, mondván, miután Kornél 1855-ben született, minden tekintetben nagykorúnak számít, s a szülők nem kötelesek helytállni gyermekeik adósságaiért. Erre a hölgy elővett egy csomó, részint Görgey Kornéltól, részint Etelkától származó levelet, s miután a tábornok ezek áttanulmányozását követően úgy látta, hogy Adèle is „kompromittálva van”, úgy döntött, hogy 50 forint leszámlálásával, 950 forintért megveszi az adóslevelet. Ezek után írt Adèle-nak, s közölte, hogy a fenti váratlan kiadás miatt októberben csak 101 forintot tud neki küldeni, és keserű szavakkal tört ki fiuk lelkiismeretlensége ellen.¹⁶⁰

1895-ben a tábornok súlyosan megbetegedett, tüdőgyulladást kapott. A hírről Görgey István tudósította Adèle-t, aki aggódó levelekben érdeklődött a tábornok állapotáról, s különböző gyógymódokat ajánlott.¹⁶¹

1896. augusztus 5-én a tábornok hosszabb út után hazatérve, egy Poprádon augusztus 2-án lepecsételt postai levelezőlapot talált Visegrádon. A névtelen levélíró arról értesítette a „vén gazembernek” titulált Görgeit, hogy a felesége bútorait, aki egyedül élván Lőcsén, kénytelen leckéket adni, másnap a fia adósságai miatt el fogják árverezni, s ha Görgei korábban törődött volna a fiával, erre nem kerülhetne sor. Görgeinek tehát kötelessége az adósságokat átvállalni, mert ha nem teszi, a névtelen levélíró mindezt nyilvánosságra fogja hozni.

Görgei másnap levelet írt Adèle-nek, s közölte, hogy ő ugyan kész segítő kezet nyújtani, de csak olyan módon, amint azt anyagi viszonyai lehetővé teszik, illetve amint azt a fiuktól tapasztaltak nyomatékosan tanácsolják. Azaz Visegrádon lakást bérel kettejük, tudniillik Adèle és a maga számára, s azonnal odaviteti őt, amint arról értesül, hogy Adèle összecsomagolta holmiját. Mindebből következik, hogy Adèle-nak el kell határoznia magát arra, hogy sorsára hagyja fiukat, miután az már tizenkilenc éve (azaz 1877 óta) kivonta magát Görgei vezetése alól, s az anyai gondoskodást azzal hálálta meg, hogy Adèle ingóságait el

¹⁵⁸ Vadnay Károly – Görgey István, hely nélkül, 1900. július 24. MTAKIK Kt. Tört. 4° 218/13.

¹⁵⁹ Görgei Artúrné – Görgei, Lőcse, 1893. jan. 12.; Görgei – Görgei Artúrné, Visegrád, 1893. jan. 18. Fogalmazvány. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁶⁰ Görgei – Görgei Artúrné, Visegrád, 1894. aug. 15. Fogalmazvány. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁶¹ Görgei Artúrné – Görgey István, Lőcse, 1895. február 10., február 15. MNL OL Görgey-lt. 38. doboz. dátum szerint.

fogják árverezni. Ezért nem lát semmifajta lehetőséget a Kornéllal való közösködésre. Szerinte egy olyan fiú, mint Kornél, aki így hálálja meg az anyjának az éveken át tartó nélkülözést, undorító söpredék, semmi más. Kérte, hogy mutassa meg ezt a levelet Kornélnak, hátha az végre felhagy eddigi naplopó életével. Kornél immár negyvennégy éves, benőhett a feje lágya, három nyelven ír és beszél, érettségije van, hízelgő külseje, megnyerő modora. Mi kell még ahhoz, hogy becsülettel keresse a kenyerét, ha akarja?

Augusztus 9-én aztán távirat jött Adèle-től, amelyben csak ennyit írt: „Kérlek, teljesen nyugodj meg, Anonymust hagyd figyelmen kívül.” Görgei felháborodottan írta az Adèle-nek írott levél másolatára: „No, ezt ügyesen kigondolták ketten, anya és fiú. Adja az ég, hogy maholnap meg ne bánják kettecskén! Mert hacsak meg nem nyerik a nagylutrit, nem tudom, meddig vihetik az eddigi tempóban. László öcsémnek a vendéglős, ahol Kassán szállani szokott, beszélt, hogy Kornél (a fiam), valahányszor Kassára jön, szintén oda száll, s mindannyiszor külön menü szerinti ebédet rendel magának egy nappal előbb táviratilag!...”¹⁶²

Augusztus 14-én Adèle válaszolt Görgei levelére. Ebben közölte, hogy eleddig hiába nyomozott az ismeretlen táviratküldő személye után, de valószínűnek tartja, hogy az a „szegény bolond” Imály Mária lehet. A hír már csak azért is hamis, mert ő nem a saját adósságai miatt került bajba, hanem azért, mert elég bolond volt a Csáky Gyula gróf, Szepes megyei főispán által a Tátra fejlesztésére indított vállalkozás javára adakozni, s miután a vállalkozás számára Wekerle Sándor pénzügyminiszter által megígért támogatást Festetics Andor (földművelésügyi) miniszter nem tartotta magára nézve kötelezőnek, a vállalkozás csődbe ment. Noha Csáky nyilatkozatot adott ki, amelyben minden fizetési kötelezettséget magára vállal, elképzelhető, hogy ha nem sikerül időben kielégíteni a hitelezőket, Adèle javait is elárverezik mint kezeseit. Áttérve Görgei ajánlatára, köszönettel vette azt, s azt javasolta, hogy ha árverésre kerülne sor, ő, Adèle táviratot küld Görgeinek, aki ezek után küldjön 500 forintot a löcsi takarékpénztárba Barcs Gyulának, az árverezési megbízással, s így legalább a bútorok egy részét megmenthetik. Ami Kornélt illeti, folyamatosan munkát keres, a Tátra-vállalkozásnál különböző nehéz munkákat végzett is, amelyek jó kilátásokat nyújtottak számára, ennek azonban vége. Miután elmúlt negyven éves, állami szolgálatra nem számíthat, most magánalkalmazást keres. Ő maga nem akarja magára hagyni, s a levelet sem akarja megmutatni, mert fél a következményektől. Görgei félelmetes felindultsága és szenvedélyessége a legjobb szándékokat is állandóan romba dönti. Emellett Kornélt egy plátói szerelem teljesen bolonddá tette.¹⁶³

A tábornok augusztus 22-én válaszolt. Közölte, hogy őt az augusztus 9-i távirat teljesen megnyugtatta, így nem is várt választ az augusztus 6-i levélre. Ugyanakkor az újabb levélben említett ügyletbe nem mehet bele, mert ahhoz, hogy Adèle bútorait megvásárolja, adósságokat kellene csinálnia; s még ha adósságokat csinálna is, és megvenné a bútorokat, azokat abban a pillanatban, amikor újra felesége birtokába kerülnek, ismét lefoglalnák, mert Adèle-nak bizonyára több adóssága van, mint amennyi a bútorok értéke. Ugyanakkor fenntartja a korábbi ajánlatot: amíg él, bármikor kész ismét magához venni Adèle-t, ha az végre elszánja magát, hogy fiukat engedje járni az önmaga által szabadon választott úton. „Ahhoz, hogy arra kényszerítselek, érd be ezzel a kevéssel, hiányzik az erőm; többet tennem Érted, hiányoznak az eszközeim” – fejezte be a levelet.¹⁶⁴

¹⁶² Görgei Artúr – Görgei Artúrné, Visegrád, 1896. aug. 6. Sk. fogalmazvány, illetve Görgey István másolata. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁶³ Görgei Artúrné – Görgei, Lőcse, 1896. augusztus 14. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁶⁴ Görgei Artúr – Görgei Artúrné, Visegrád, 1896. aug. 22. Sk. fogalmazvány. OSZK Kt. Levelestár.

1898 januárjában Adèle-t baleset érte, eltörte a lábát. A gyógyítási költségeket Görgey István, a felesége, Dedinszky Aurélia és maga Görgei fedezték. A gyógykezelésre létrehozott gyógyítási alap összegét Görgey István kezelte. A gyógykezelést egy Weisz nevű lőcsei orvos végezte, félévente 50 forintért.¹⁶⁵ István és Artúr mozgósították az orvos-ismerőseiket, köztük Balassa Jánost is. Görgei Adèle-hez írott leveléből kiderült, hogy valamilyen mozgásjavító készüléket is szereztek számára, ami arra szolgált, hogy a hosszú ágyban fekvést követően meggyorsítsa a felépülést.¹⁶⁶

Ezután több mint két évig nincs újabb adatunk Adèle-ről. 1900. március végén vagy április elején Görgey Jordán (1852–1912) levélben értesítette a tábornokot arról, hogy Kornél továbbra is az anyján élőködik. A tábornok válaszevele tervezetében úgy vélte, hogy Adèle „desperátus állapotán” csak akkor lehetne segíteni, „ha az már legdesperátusabbá lett. Ti., ha vagy kimaradnak tanulói, vagy ha ő kénytelen felhagyni a tanítással.” Addig is meg kellene tudni, hogy mekkora az az összeg, amit a tanítással keres, „amelyet aztán innen pótolnánk, nehogy szükségét szenvedjen derék fia”. Ettől a teheről azonban Adèle-t megmenteni a tábornoknak nincs módjában. „Azt csak maga E[telka] teheti, egyszerűen úgy, ha enni többé nem ad az ingyenélőnek.” Mert hiába adnának neki akár Franciaországig elegendő útiköltséget, „Párizsig talán eljut, ott aztán minden bizonnyal még több szegényt, mint eddig rak családunk nevére, és elfogyván pénze, ismét csak visszatér anyjához, hogy – mint eddig – élődjék rajta.” Úgy tűnik, hogy Kornél valamifajta protekciót is kérhetett Görgey Jordán közvetítésével apjától, amire a tábornok felháborodottan jegyezte meg: „Bármilyen becsületes munka helyett protekciót keres! Protekciót ő? vajon mi alapon? Talán a gyönyörű előélete alapján?”¹⁶⁷

Május 7-én Görgey István tudósította a tábornokot, hogy Bohus Elma, Berta lánya, Görgeiek unokája meglátogatta a nagyanyját Lőcsén. Beszámolója szerint „Etelka igen kevés táplálékot eszik, fölkelni nem tud”, s megbízta Elmát, tudakolja meg, Görgei megkapta-e az ő előző levelét, amire mindeneddig nem felelt. Elma egyben kérte a tábornokot, írjon a feleségének.¹⁶⁸

Május 16-án Görgei írt Adèle-nak. Ebben tudatta, hogy nem érti a szemrehányást, hiszen az ő legutóbbi pénzküldeményének átvételi elismervénye Adèle levele mellett volt, s miután ő nem reklamálta meg a küldeményt, magától értetődik, hogy megkapta a levelet. Néhány éve Adèle a Lausanne-ban elhunyt nagybátyja után maradt 700 forintnyi összeget követelte rajta, most pedig néhány hete azt a 4000 forintot, amelyet Klagenfurtból hazatérve Görgey István gondjára bízott. A tábornok ezután leírta: az említett összeget valóban István gondjára bízta, mert abban reménykedett, hogy a Drasche-cégnél betöltött igazgatói állása tartós lesz, azonban nem így lett. Így aztán – miután Adèle eltartásáról gondoskodnia kellett – az említett összegből fedezte ennek költségeit, így abból mára már egy krajcár sem maradt. Érti ő, hogy Adèle ezzel az összeggel fia jövőjét akarná biztosítani, s ezért vannak az állandó végtelen szemrehányások. Csodálja érte Adèle-t, és mélységesen együtt érez vele, a mindent, mindent feláldozó anyai szeretet képviselőjével.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Görgey István – Görgei, Budapest, 1900. szeptember 4. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁶⁶ Görgei Artúr – Görgei Artúrné, Visegrád, 1898. január 20. Sk. fogalmazvány. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁶⁷ Görgei Artúr – Ismeretlenhez (Görgey Jordán), Budapest, 1900. április 3. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁶⁸ Görgey István – Görgei Artúr, Budapest, 1900. május 7. OSZK Kt. Levelestár. Görgei Artúr levelei Görgei Artúrnéhez. No. 5. Melléklet.

¹⁶⁹ Görgei Artúr – Görgei Artúrné, Visegrád, Bulgária, 1900. május 16. Fogalmazvány. OSZK Kt. Levelestár.

A válasz nem késett sokáig, azonban Adèle ekkor már olyan gyenge volt, hogy ő maga nem tudta megírni a levelet, hanem egy Safáry Irma nevű ismerősének mondta tollba a rövid üzenetet. Eszerint ő nemcsak hogy nem panaszkodott Bohus Elmának, de egyenesen megtiltotta neki, hogy az egész levél-ügybe beavatkozzon. Emellett az ő, Adèle levele olyanmódon egyértelműen volt fogalmazva, hogy Görgeinek minden rosszindulatú feltételezést el kellett volna vetnie azzal kapcsolatban. A kész levélre még ráírta: „Durch mich richtig befunden” (általán helyesnek találtatott), s aláíratta Adèle-lel – pontosabban, Etelkával.¹⁷⁰ Ez volt kettejük utolsó üzenetváltása.

Adèle utolsó heteiről nem szólnak a források. 1900. július 21-én este 10 órakor halt meg Lőcsén. A gyászjelentést Görgei, gyermekei, valamint unokái, „ezeknek férjei és számos dédunokák s az egész rokonság” nevében adták ki. A temetésre július 23-án délután 3 órakor Toporcon evangélikus szertartás szerint került sor.¹⁷¹

Adèle vagy, ahogy a gyászjelentésen is szerepelt, Etelka jeggyűrűjét augusztus 16-án Görgey Jordán küldte vissza a tábornoknak, aki ezt sajátkezűleg fogalmazott levélben köszönte meg, akárcsak azt, hogy Jordán megpróbált Kornél fia hóna alá is nyúlani.¹⁷²

A toporci temetést Görgey Albert intézte, de a temetésre Toporcra utazó Görgey István fizette a költségeket.¹⁷³ Ugyanakkor figyelmeztette bátyját, hogy a feleségét kezelő Weisz doktor utolsó félévi díját még nem fizették ki, amit aztán Görgei egy Weisznek szóló köszönőlevél kíséretében szeptember 11-én megtett.¹⁷⁴ Görgey Albert állíttatta fel Adèle sírkövét is. Görgey István 1909-ben ezt külön megköszönte neki azzal, hogy fenntartja magának a jogot a sírkő költségeinek megtérítésére. A sírkő ma is áll a toporci temetőben, „GÖRGEY ARTHUR tábornok nejének, ANBONIN ADÉLNEK 1822 + 1900” felirattal. A téves felíratra István ugyan felhívta Görgey Albert figyelmét, de kijavítására már nem került sor.¹⁷⁵

Az emlékiratok sorsa

Adèle élete végén német nyelven tollba mondta emlékiratát fiának, Kornélnek. Még 1900 májusában is dolgozott rajta, május 11-én Falk Miksától, a neves publicistától egy 1868 júliusában a Pesther Lloyd hasábjain „Arthur Görgey” címmel megjelent cikkének másolatát kérte egy Görgey Kornélnek lediktált levélben. A levélben rajongó hangon szólt férjéről, és arról, hogy Falk egyike volt azoknak, akik az első között álltak ki Görgei mellett.¹⁷⁶

Az emlékirat-kézirat összesen 914 oldalnyi terjedelmű volt, de a 661–910. oldalakat Görgey Berta anyja halála után megsemmisítette. Kornél viszont „piacra dobta” a kéziratot, 1904-ben eladta azt Nagy Miklósnak, a Vasárnapi Ujság szerkesztőjének. Nagy Miklós 1905-ben pénzéhez akarván jutni, Gyulai Pál útján megkereste Görgey Istvánt azzal, hogy

¹⁷⁰ Görgei Artúrné/Safáry Irma – Görgei Artúr, Lőcse, 1900. május 18. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁷¹ A gyászjelentést ld. MNL OL Görgey-lt. 38. doboz. A szövegben Görgey Arthur, illetve Görgey Arthurné szerepel, y-nal.

¹⁷² Görgey Jordán – Görgei Artúr, Lőcse, 1900. augusztus 1. OSZK Kt. Levelestár. Mellette Görgei augusztus 4-én, Visegrádon kelt válaszának fogalmazványa.

¹⁷³ Görgey István – Görgei Artúr, Budapest, 1900. szeptember 4. OSZK Kt. Levelestár.

¹⁷⁴ Görgey István – Görgei Artúr, Budapest, 1900. szeptember 4. OSZK Kt. Levelestár. Mellette Görgei válaszlevele, illetve a Weisz doktornak szóló levél fogalmazványa.

¹⁷⁵ Görgey István – Görgey Albert, Budapest, 1909. december 22. MNL OL Görgey-lt. 39. doboz. d. sz.

¹⁷⁶ Görgei Artúrné – Falk Miksa, Lőcse, 1900. május 11. OSZK Kt. Fond IV/316.

nem akarja-e visszavásárolni a kéziratot. István elfogadta az ajánlatot, így került a kézirat az ő birtokába.¹⁷⁷

Ő 1910. január 10-én továbbadta unokaöccsének, Görgey Albertnek azzal, hogy abból csak az ő előzetes engedélyével közölhet bármit is, a tábornok életében pedig semmit.¹⁷⁸ Alberttől viszont Kardos Samu debreceni ügyvéd, amatőr történétíró (egy terjedelmes, de megbízhatatlan Wesselényi-monográfia szerzője) kapta meg kölcsön a kéziratot 1910-ben. Erről Görgey Albert értesítette Görgey Istvánt, aki nem tartotta jó ötletnek az iratkölcsönzést, egyben tudatva azt is, hogy Artúr sem túl kedvezően nyilatkozott az őt korábban Visegrádon felkereső Kardosról.¹⁷⁹

Kardos 1910. júliusban Görgey Istvántól kért engedélyt a Magyar Nemzeti Múzeumban található Görgey-levéltár anyagának felhasználására Görgei életrajzának megírásához, s egyben teljes diszkréciót ígért.¹⁸⁰ Kardos – úgy tűnik – meg is kapta a kért engedélyt, mert Görgey István 1911 januárjában már arról írt Görgey Albertnek, hogy eleinte ő is felült Kardosnak, s reméli, nem lesz nagy kár belőle.¹⁸¹ István ugyanis közben elolvasta Gyulai egykori kritikáját Kardos Wesselényi-kötetéről. Ezért kérte Albertet, a továbbiakban legyen vele szemben óvatos, és sem neki, sem másnak ne adjon ki adatokat.¹⁸²

Noha Kardos 1910. augusztus 20-án Toporcon a kézirat átvétele alkalmával írásba adta, hogy Görgey Albert engedélye nélkül nem közöl semmit a kéziratból, 1911. február 7-étől „Az Est” című napilap hasábjain tizenhat folytatásban közreadta a munka kivonatos fordítását. A tábornok öccse, Görgey István március 8-án tiltakozott Kardos eljárása ellen, mondván, a történész Görgey Alberttől csupán „irodalmi feldolgozás és forrásmunka gyanánt való felhasználás”, de semmi esetre sem közlés céljából kapta meg az eredeti kéziratot, s másolatban mellékelte Kardos Samu erről szóló, 1910. augusztus 20-án Toporcon kiállított kötelezvényét, amelyben az egyenesen kijelentette, hogy Görgey Albert és István tudta és beleegyezése nélkül abból semmit nem közöl. Az ügy végül azzal ért véget, hogy Görgey István eladta a közlés jogát „Az Est”-nek, a lap pedig a Kardos Samu számára honoráriumként járó 770 koronából még nem utalványozott 520 forintot a lipótmezei elmeorvosintézetben gyógykezelt Görgey Kornél, a tábornok fia „tápdíjául” utalványozta.¹⁸³

Az eredeti kéziratnak (akárcsak Villax István honvédszázados Kardos által Görgey Alberttől szintén kölcsönkapott emlékiratának) azóta nyoma veszett, így, a történészek hálaságai lehetnek az inkorrekt eljárásért Kardos Samunak, hiszen az ő közlése nélkül ma jóval kevesebbet tudnánk Görgeiné személyiségéről és sorsáról.

Egy olyan sorsról, ami példázza, hogy a hozzátartozók legalább annyira kénytelenek osztozni a nagy emberek dicsőségében, mint a kálváriájukban. S néha hiába vannak az együtt átélte és túlélte évek – a szívbeli kötelékek meglazulnak, s a híres férfi dicsőségéből semmi nem jut a feleségnek, a kálváriából annál több.

¹⁷⁷ OSZK Kézirattár. Analekta 1847. Görgeiné naplójának megjelenésére vonatkozó iratok. (1911. február 28. – május 10.); Görgey István – Görgey Albert, Budapest, 1909. december 22. MNL OL Görgey-lt. 39. doboz. d. sz.

¹⁷⁸ Görgey István – Görgey Albert, Budapest, 1910. január 11. MNL OL Görgey-lt. 39. doboz. d. sz.

¹⁷⁹ Görgey István – Görgey Albert, Draga di Moschenizza, 1910. augusztus 24. MNL OL Görgey-lt. 39. doboz. d. sz.

¹⁸⁰ Kardos Samu – Görgey István, Budapest, 1910. júl. 11. MNL OL Görgey-lt. 39. doboz. d. sz.

¹⁸¹ Görgey István – Görgey Albert, Budapest, 1911. január 24. MNL OL Görgey-lt. 39. doboz. d. sz.

¹⁸² Görgey István – Görgey Albert, Budapest, 1911. január 19. MNL OL Görgey-lt. 39. doboz. d. sz.

¹⁸³ Görgeyné emlékiratai. Az Est, 1911. március 12. 7. Lásd még: OSZK Kézirattár. Analekta 1847. Görgeiné naplójának megjelenésére vonatkozó iratok. (1911. február 28. – május 10.)

Görgeiné jó és kitartó feleség volt, igyekezett jó anya is lenni – gyermekei drámai sorsa nem az ő hibája volt, hanem mindkettejüké, ha egyáltalán hibás volt valamelyikük is. A tábornok akkor tévedett, amikor azt hitte, fiának normális sorsa lehet egy olyan országban, ahol a közvélemény őt tartja a szabadságharc árulójának. S hibázott akkor is, amikor úgy vélte, parancsszóval és spártai módszerekkel lehet valakiből „rendes embert” nevelni, s ha nem, el kell dobni, mint ahogy egy be nem vált tisztet leváltanak a csatatéren. Ugyanígy járt el Bertával is, amikor annak első házassága válságba jutott – ahelyett, hogy támogatta volna, a vejét is ellene biztatta, majd amikor a házasság a visszafogadás után végleg tönkrement, gyakorlatilag minden kapcsolatot megszakított vele.

S Adèle is hibázott, amikor száz tapasztalat ellenére is haláláig reménykedett a félresiklott fiú javulásában, még ha ez saját egzisztenciáját veszélyeztette is. De hát az anyák már csak ilyenek – ha választaniuk kell, inkább anyaként viselkednek, mint feleségként.

RÓBERT HERMANN

The general's spouse – Artúr Görgei's wife, Adèle Aubouin

Present study summarizes the life of Artúr Görgei's wife, the Alsace-born Adèle Aubouin, based partially on the memoirs of Mrs. Görgei, and partially on the family correspondences kept in the Hungarian public archives.

The first chapter discusses the youth of the orphan Adèle Aubouin up to her marriage to Artúr Görgei. The two young people might have first met in 1845-1846. Görgei proposed to the woman who worked as a governess at that time in January 1848, they got married in March in Prague, then returned to the estate of Görgei's aunt in Toporc. At the end of May Görgei went to Pest and joined the army.

The second chapter looks at the period of Mrs. Görgei life between May 1848 and August 1849, when the young woman lived the life of an average army wife. They spent most of the War of Independence apart from each other. At the end of August 1849, when it became clear that Franz Joseph I will pardon Görgei, they set out together to his designated place of residence, Klagenfurt, Carinthia.

After 1849 Görgei had little room for activity. Between 1849 and 1867 he lived under police surveillance in Klagenfurt, Carinthia, then in Viktring with his wife and two children Berta (1850-1934) and Kornél (1855-1933), who were born there. The third chapter examines this period. During these eighteen years his wife kept the family together, she was the one to help her husband get over his regular periods of despair and guilt.

After the Austro-Hungarian Compromise the wife facilitated the homecoming of Görgei as well, she even visited Ferenc Deák and Count Gyula Andrássy, the Prime Minister of Hungary. The Hungarian circles accepted the spirited woman. Furthermore, the son of Görgei's former "hostess" at Világos, Antónia Szógyén, the wife of János Bohus, got engaged to, then married their daughter, Berta Görgey. This year is the topic of the fourth chapter.

However, the long exile and the excruciating return home eroded the couple's relationship. Görgei came home in December 1867, and his wife in February 1868, but they lived separately for the most part. When their daughter's marriage ended Görgei blamed his wife for this, among others. The fifth chapter discusses this. After 1875 we have no information about their relationship for about 20 years, but they had more or less regular correspond-

ence from January 1893 until Adèle's death. Görei even offered to move in together again. However, he did so on the condition that she stops supporting their son, Kornél financially. Mrs. Görgei died on 21 July 1900 in Lőcse, and she was buried in the graveyard of Toporc, in the parcel of the Görgey family. The sixth chapter discusses this period.

The final chapter summarizes the complicated story of Mrs. Görgei's memoirs. At the end of her life she dictated her memoirs to her son, Kornél, who sold the manuscript after his mother's death, but the general's brother, István Görgey managed to buy it back. He gave it to his nephew, Albert Görgey, who later lent the manuscript to Samu Kardos, a lawyer and amateur historiographer from Debrecen. Even though he put it down in writing that he won't publish any parts of the manuscript without the permission of István and Albert, in 1911 he published a summarized translation of the work in the newspaper *Az Est* (The Evening) in 16 parts. The original manuscript has been lost since then, but due to this publication, the majority of the text is available to us.

ZÁVODSZKY GÉZA

Pethő Sándor találkozása Görgei Artúrral

A címet érthetjük szó szerint: Pethő személyesen is találkozott Görgeivel. 1912. április 23-án meglátogatta az agg tábornokot Visegrádon. Értelmezhetjük viszont a találkozást folyamatként, amint a fiatal történész publicista érdeklődése és rokonszenve fölébred a magyar 1848–1849 egyik meghatározó személyisége iránt, majd az első zszurnalisztikai írásokat követően mind alaposabb tájékozottsággal eljut Görgei Artúr életrajzának megírásáig.

A történelemtanárnak készülő Pethő a kolozsvári egyetemen Márki Sándor legszűkebb tanítványi köréhez tartozott, s tanárával szoros, családias kapcsolatba került.² Az alföldi népi-paraszti társadalomhoz kötődő Márki hatását a dunántúli környezetből érkezett fiatal Pethőre aligha lehet túlbecsülni. A szintén Márki-tanítvány Lukinich Imre akadémiai emlékezésében kiemelte, hogy Márki Sándort erősen foglalkoztatták azok a küzdelmek, amelyeket „a politikai magyarság [...] folytatott a Lajtán innen és túli területek központosítására törekvő idegen kormányrendszerrel szemben századokon keresztül”.³ A romantikus patrióta Márki rokonszenvezett a függetlenségi irányzatokkal, de aggályosan ügyelt arra, hogy történetírói munkáján ne hagyjon nyomot a pártpolitika. Ez tette alkalmassá arra, hogy az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetét megírja a millennium körüli évek nagy vállalkozása, *A magyar nemzet története* részeként.⁴ A kultuszokkal és negatív mítoszokkal nem vitatkozik, ezeket leginkább figyelmen kívül hagyja. Görgei tényleges teljesítményével jelenik meg, de a szerző, ha indokoltnak véli, hibáit is megemlíti. Hasonlóan jár el Kossuth esetében. Tudományos értékű, gondos forráskritikával megírt mű született.⁵

Pethő Sándor ezzel a szellemi háttérrel jutott el a szabadságharc történetének tanulmányozásához és Görgei értékeléséhez. Érdeklődési köre mesteréhez hasonlóan – aki Kolozsvárott az egyetemes történet professzora volt – rendkívül kiterjedt. A huszonekét éves Pethőnek az átlagos színvonalat jócskán meghaladó bölcsészdoktori disszertációja szintén egyetemes történeti tárgyú, és a latin nyelvű források, a magyar, a német, valamint a fran-

¹ Kézírt írott dátum a találkozásról készült fényképen. A család tulajdonában.

² Pethő Sándor és Pethő Sándorné Tanács Margit Márkihoz intézett közel száz levele: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár (a továbbiakban: MTAKIK Kt Ms) 5160–5167. Márki Sándor Kolozsvárt Pethő Sándor esküvői tanúja volt. Az eredeti házassági anyakönyvi kivonat a család birtokában.

³ Lukinich Imre: *Márki Sándor rendes tag emlékezete*. Budapest, 1941. A teljesség igényével feltárt forrásanyaggal és irodalommal lásd: Paksa Rudolf: *Márki Sándor (1853–1925)*. Korunk, 22. évf. (2011) 5. sz. 60–65.

⁴ Márki Sándor: *Az 1848–49. évi szabadságharc története*. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története* 10. köt. Budapest, 1898. 1–396.

⁵ „Ez az első olyan történelmi szabadságharcunknak, mely a tárgyat teljesen felölélő ismeretek alapján lelkiismeretes részrehajlatlansággal [...] íratott meg.” Hegyesi Márton: *Az 1848–49. évi szabadságharc története*. Századok, 23. évf. (1898) 739.

cia nyelvű irodalom magabiztos kezelését mutatja.⁶ Az olasz nyelvben is Márki hatására mélyedt el, majd olaszországi állami ösztöndíja idején olasz tudását magas szintre emelte. A minisztérium által megkövetelt kutatás olasz levéltárakban ébresztette rá, mint írja, hogy a történeti munkának ez a része „sem temperamentumomnak, de főleg egészségemnek meg nem felel, s általában egyszer és mindenkorra le kell mondanom esetleges későbbi munkásságomban azon előnyökről, amelyeket a levéltári forráskutatások nyújtanak”.⁷ Valóban, Pethőnek az első világháborút követően kiteljesedő életműve többnyire publicisztika, esszé, és könyvei is kiadott források, szakmunkák egyéni látásmódról tanúskodó, olykor merész asszociációkkal fűszerezett szintézisei, jegyzetek nélkül.

Pethő Sándornak a „Görgei-probléma”-val foglalkozó első írása Rákosi Jenő Budapesti Hírlapjában jelent meg 1911-ben.⁸ Ebben az évben látott napvilágot a tábornok németül írt emlékiratának⁹ magyar fordítása Görgey István tollából.¹⁰ A sokfelé figyelő Pethő ekkor is, később is minden jelentősebb szakmunkát vagy forráskiadványt ismertet, többnyire oly módon, hogy a szellemi horizontot tágítva az írás esszévé kerekedik. Recenzióként indul a Budapesti Hírlapban közölt cikk is, bírálva, hogy „literatúrai” szempontból „hevenyészett, nehézkes, s egészében nem kifogástalan munka”, de Görgey Istvánnak hírneves testvéréért folytatott küzdelme annak érdekében, hogy „a családi becsület és a történeti igazság nevében Görgei Artúr¹¹ hősi homlokáról a politikai szenvedély által rásütött Kain-bélyeget” letörölje, még azok tiszteletét is kiérdemli, akik nem mindenben értenek egyet a védőüggyel. A vidini levélben – írja Pethő – Kossuth a száműzött hazafi „tragikus taglejtésével, lelkének érthető [...] keserű igazságtalanságával adta át őt, mint árulót, mint a szabadságharc démonát a közmegvetésnek”. A nemzeti önvigasztalás magja kicsírázott, terebélyes fává nőtt, és Görgei Artúrt „a gyalázat ordítása kísérte kényszerű klagenfurta magányába”.

Igaz – írja –, maga Görgei is keveset törődött a közvélemény megnyerésével. A tábornok a katona szárazságával értekezik, az üres pátoszt kíméletlen iróniával hitelteleníti, és ezt a hazafiság kisajátítói ellene fordítják. Péterfy Jenővel szölv,¹² sokan azt hiszik, Kossuth annál fényesebb, minél sötétebb Görgei. Pethő elutasítja, hogy „Görgei súlyosan megbántott emlékének kiengesztelése a forradalom vezéralakjára, Kossuth Lajosra nézve történeti „Götzendämmerung” lenne. Az *Életem és működésem* lapjait követve sorra veszi az 1848–1849-ben befutott pálya oly sokáig vitatott állomásait, maradéktalanul azonosul a szerző interpretációjával, de megjegyzi, hogy a világosi ügyet még tüzetesen meg kell vizs-

⁶ A római Szent Birodalom bomlásának okai. Győr, 1907. 62.

⁷ Rómából 1908. március 3-ról keltezett levél Márki Sándornak. MTAKIK Kt Ms 5164/630

⁸ A Görgei-probléma. Budapesti Hírlap, 1911. november 10. 2–5. Kötetben Görgei címmel: *Politikai arcképek. Az új Magyarország vezéregyéniségei*. Budapest, 1911. 125–136. Pethő Rákosi Jenőről: „...finom történeti érzékkel, a történeti osztályok küldetésében való hittel, politikai konzervativizmussal és katolikus rokonszenvvel ítélte meg az eseményeket.” Rákosi Jenő, a publicista. Élet, 1912. április 21. A Révai Nagy Lexikona újkori magyar történeti szócikkeit – így nyilván a Görgei Artúr szócikket is – 1911-től Pethő Sándor főgimnáziumi tanár írta. „Munkatársra vagyok a Révai Nagy Lexikonnak, melybe politikai életrajzokat, továbbá a Franklin-féle 3 kötetes kézi lexikonnak, melybe [...] történelmi cikkeket írogatok.” Pethő Sándor Márki Sándorhoz, 1910. október 23. MTAKIK Kt Ms 5164/642.

⁹ Görgei Artúr: *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849*. Leipzig, 1852.

¹⁰ Görgei Artúr: *Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. évben*. Budapest, 1911.

¹¹ Görgei Artúr/Görgey Artúr nevét Pethő Sándor is kétféleképpen írja, az idézetekben nem egységesítettem.

¹² Péterfy Jenő: *1848 és 1849-ből (Pozsonytól Tiszafüredig)*. Budapesti Szemle, 41. köt. (1885) 99. sz. 355–376., itt: 357.

gálni. Ismét leszögezi azonban, hogy „bármily magasra becsüljük a Kossuth-kultusz történeti fontosságát”, a világsi fegyverletétel miatt sem szabad „az egykori diktátor nevét a bitófára szögezni”.

A Görgeit védelmező rövid cikk a mérsékelt függetlenségi irányzatokkal rokonszenvező publicista tolla alól került ki,¹³ aki nem kívánta egyidejűleg Kossuth történelmi nagyságát kisebbíteni. Ezt azért szükséges megemlíteni, mert Kossuth és Görgei történeti szerepének megítélése a kiegyezés után a pártpolitika erőterébe került. A „’67-esek”, az áprilisi törvényekből engedő Habsburg–magyar kiegyezés támogatói Görgeiben 1867 előfutárát láttatták,¹⁴ és Kossuthot igaztalanul vádolták, másfelől az „1848-as” függetlenségek Görgeit, ha különböző mértékben is, bűnbakká tették, és Kossuth kultuszát ápolták. Mivel 1848–1849 történetének forráskutatásra épülő tudományos – a nagyközönség számára is fogyasztható – földolgozása késett, a közvéleményt a vegyes színvonalú hírlapi cikkek és szubjektív vizsgálataink befolyásolták. Görgei emlékiratának magyar fordítása – ellentétben az 1852-ben megjelent eredetivel, amelyet akkor az 1849-es emigráció ingerülten fogadott¹⁵ – a közvéleményben nem kavart vihart. Pethő is megjegyzi: „...a rögtönítélők vak lármája valamennyire elcsöndesült.” A koalíció bukását követően azonban, a munkapárti kormányok és különösen Tisza István miniszterelnökségének idején a heterogén függetlenségi tábor egyes radikális tollforgatói anti-habsburgianus érzelmeiket ismét Görgei démonizálásával kötötték össze, ami közvetve Tisza személye ellen is irányult. Ennek, mint látni fogjuk, a ki egyenlítésre törekvő Pethő Sándor is szenvedő alanya lett.

Pethő *Egy kirándulás emléke* című írásában számolt be találkozásáról az immár kilencvennégy éves egykori fővezérrel.¹⁶ Sokan látogattak Visegrádra. „Divatba jött az öreg Görgeyt meglátogatni, és különböző témákról nyilatkozatra bírni” – írja Kosáry a maga szarkasztikus modorában.¹⁷ Pethő röviden megerősíti az *Életem és működésem* hatása alatt tett korábbi megállapításait, de kérdései nincsenek. Látogatását az emberi dráma ihlette, a lírai hangvételű írás Görgei életterhének átélése, leginkább lélektani elemzés. Az öreg tábornok megtört fényű szürke szeme a panorámára szegeződik, és a fiatal újságíró mintegy

¹³ Pethő Márkihoz, a Rákóczi-életrajz szerzőjéhez írott levelében ezt kérdezi: „Nem méltóztatik-e akképpen vélekedni, hogy Szekfű [A száműzött Rákóczi] csupán tudományos ágense oly politikai törekvéseknek, amelyeknek a Rákóczi-kultusz lejárata politikai érdekét jelenti?” 1914. március 13. MTAKIK Kt Ms 5164/654. Recenzió: *Pethő Sándor: A száműzött Rákóczi*. Új Nemzedék, 1914. március 22–29.

¹⁴ „Túllépnek azok az objektív méltatás határán, akik még az 1867-i kiegyezés sáncaiból is védeni akarják a váci positiót.” Péterfy: *1848 és 1849-ből*, 368. „A valóságban 48 csak akkor írható le világosan, ha a 67-es fejleményektől tökéletesen eltekintünk, és mindent az akkori dolgokkal kapcsolatban szemlélünk.” *Magyar történet. A tizenkilencedik és huszadik század*. Írta Szekfű Gyula. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet VII. Kútfők és irodalom*. Budapest, 1928–1933. 433. Kosáry Domokos idézi egy pszichológiai írónak 1982-ben adott interjújából: „...nem tartom Görgeit árulónak”, de „nem tartom egy Kossuthéval összemérhető politikai koncepció képviselőjének sem, úgy, mint a 67-esek csinálták. Kitérő katonának tartom...” Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. 2. köt. Budapest, 1994. 327. A kétkötetes munka a Görgei megítélésével kapcsolatos nézetek teljességre törekvő könyvészetét adja.

¹⁵ Kosáry: *A Görgey-kérdés története*, II. 150.

¹⁶ Pethő Sándor: *Egy kirándulás emléke*. Élet, 1912. augusztus 11. 1000–1002. Ugyanez *Látogatás Görgeinél* címmel: *Sorsok*, é. n. [1914]. *Az új Magyarország vezéregyéniségei*. Budapest, 1911. 78–82.

¹⁷ Kosáry: *A Görgey-kérdés története*, II. 146. Görgei, amíg egészségi állapota meg nem romlott, szívélyesen fogadta látogatóit, és baráti társaságban borozva tréfálgzott is. Hatvany Lajos: *Görgey-vacsora*. In: Gyulai Pál estéje. Budapest, 1911. 31–40.

hipnózisban, a történelmi táj fölött tovaszálló felhőfoszlányokban megelevenedő emberi alakokat lát, a szabadságharc nemzedékének hadmenetét, „ahogy áthatlan öregségét levetközve az előttem tipegő aggastyán Görgei is, mintha egyszerre visszafiatalodott volna a honvédek vezérévé, az ország diktátorává”. Mit érezhetett ez a férfi – kérdezi – a gyötrelmek Nesszus köntösében két emberöltőn át, mint a magyarság világraszóló szégyene, miközben Kossuth kultusza folyvást növekedett?¹⁸ Neki nem bocsátották meg, amit Kossuthnak érdeméül tudtak be, hogy életben maradt. Bécsben berzenkedtek a cár által kikényszerített kegyelem ellen, de hamar ráébredtek arra, hogy a kegyelemből és a klagenfurti remeteségből kisarjadt árulási vád a kezükre játszik. A jövőhöz fellebbezés, a szenvedés, a megállíthatatlan öregség végül „átszűrte ezt a lelket”, Görgei mindent megértő, mindent megbocsátó bölcs aggastyán lett. Pethő némi optimizmussal úgy zárja fejtegetését, hogy „kisültött a történelmi igazság napja Görgeire nézve”.

A világháború irányította Pethő figyelmét azokra az orosz katonai írókra, akik a cári orosz hadsereg magyarországi hadműveleteivel foglalkoztak, és a magyar honvédség vitézségéről és fegyelmezettségéről, valamint Görgei hadvezéri teljesítményéről elismerően nyilatkoztak. A Vasárnapi Újság és a Pesti Napló kezdett ezekből részleteket közölni még az 1880-as években, majd Görgey István egy írásában felsorolta azokat az iratokat, amelyek 1908-ban magyarul (részben németül és franciául) hozzáférhetőek voltak.¹⁹ Az *Orosz katonai írók a magyar katonákról* című cikket Pethő Sándor Milotay István Új Nemzedékének²⁰ adta, majd a cikk kibővített változatát – „Oroszok és magyarok csatái 1849-ben” – a katolikus keresztény Alkotmány²¹ közölte. Erdélytől és a Panyutyin hadosztálytól eltekintve – írja – oroszok és magyarok csak két nagyobb ütközetet vívtak: Vácott és Debrecen mellett. A második váci ütközet tette lehetővé Görgei „feltűnő ügyességgel és erélyességgel” végrehajtott elvonulását – erről Iszakovot²² idézi –, ezért erkölcsi jelentőségénél is nagyobb a hadászatiilag elért eredmény. Ezen a véleményen van a német hadtörténész, Binder-Krieglstein²³ is, aki Radetzkyről értekezve azt írja, hogy „Radetzky ugyan kiváló stratégia volt, jóllehet nem oly elsőrendű, mint Bonaparte az 1796–97. évi és az 1814. hadjárataiban, vagy Görgei híres visszavonulása a Sajóhoz [...]”, amikoris Görgei seblázban, a gesztelyi ütközet estéjén elindulva, huszonhat órás meneteléssel seregét áthozta a Tisza bal partjára. Görgei az Aradra levonuláshoz a hosszabb, de biztonságosabb utat választotta. Az oldalvéd szerepét a legerősebb tüzéséggel rendelkező, megkímélt I. hadtestre bízta, s legfeljebb azért lehet hibáztatni, hogy a feladatot a „hiú, makacs, gyöngye belátású” Nagysándorra bíz-

¹⁸ Hasonlóképpen Móricz Zsigmond: *Az élő vértanú*. Március 15-én elmondott beszéd. Nyugat, 1912. 1. köt. 473–477. „Valahányszor az agg honvédek gyérülő hadsora, reszkető szempillákkal kivonul e márciusi napon, mindannyiszor újabb emlékrohamot rendeznek mindannyiunk szíve ellen, hogy bevegék, mint egykor Buda várát. [...] Csak egynek az aggastyánok között kell március idusát ráépített négy fal között töltenie.”

¹⁹ Görgey István: *Clio locuta*. Budapesti Szemle, 134. köt. (1908) 377. sz. 161–185.

²⁰ Új Nemzedék, 1915. február 21. A református háttérű hetilapnak a katolikus Pethő Sándor kezdetől – 1913 karácsonyától – belső munkatársa volt. Milotay ezekben az években a választójog kiterjesztése és a földreform mellett érvelt, s antiszemitizmusa ellenére Károlyi Mihály köréhez sodródott. A lapban publikált Szabó Dezső és Móricz Zsigmond is.

²¹ Alkotmány, 1915. június 20.

²² Nyikolaj Vasziljevics Iszakov: *A magyarországi hadjárat 1849-ben* című visszaemlékezésének modern magyar fordítása: *Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*. Vál. és bev. Rosonczy Ildikó, szerk. Katona Tamás, jegyzetek és mutatók Katona Tamás és Rosonczy Ildikó. Budapest, 1988. 413–456.

²³ Carl Freiherr Binder von Krieglstein (1869–1905) jelentős hadtörténelmi munkák szerzője.

ta,²⁴ aki „világos utasítást kapott kerülni minden komolyabb összeütközést”. A debreceni ütközetet a cikk egyébként orosz nézőpontból, a titokzatos Osten-Korff báró ezredes, Paszkievics herceg állítólagos hadsegédének emlékirata²⁵ alapján láttatja, aki a magyarok „szörnyű tüzérőségét” és „imponáló lovasságát” dicséri, s erősen túlbecsüli a magyar hadtest létszámát. Iszakov azt is megírja – így Pethő –, hogy az orosz vezérkar rendkívül magasra becsülte Görgei hadművészetét, és egyöntetű volt a vélemény: „Ausztria összes katonai ereje sem lett volna elegendő ily vezetők és ily katonák ellen eredményt felmutatni.”

Pethő Sándor a világháború idején csupán az Új Nemzedékben közel hatvan cikket írt, az Alkotmányban tucatnyit, de más orgánumokban is publikált. Leginkább a háború eseményeivel foglalkozott – másra olvasó se nagyon akadt volna –, de tárgyát mindig világtörténelmi összefüggésekbe helyezte. Magyarországról szólva sorskérdéseket érintett, és az elemzést magyar történeti előzményekkel kötötte össze.²⁶ Elismerést érdemel, hogy tartózkodott az 1849-es „magyar–orosz háború”-nak a világháborús években gyakori aktualizálásától, amelyet osztrák szerzők is alkalmaztak, sajátos K.u.K. hangvétellel. Görgei Artúr 1916. május 21-én, Buda visszafoglalásának évfordulóján elhunyt, és ez újabb alkalmat adott a történetietlen párhuzamvonásra, melybe Görgei emlékét is bevonták.²⁷ Pethő Sándor *Görgei mint hadvezér* címmel írt a tábornokról, szigorúan a tárgyra szorítkozva. Az írást a Tisza István kezdeményezésére indult, Herczeg Ferenc által szerkesztett Magyar Figyelő év végi számának élén közölte.²⁸ A magyar történelem három legkiválóbb katonája Hunyadi János, az „ifjabb” Zrínyi Miklós és Görgei Artúr – írja Pethő –, akiket alkati vonás

²⁴ A bátor tábornokról ez talán túlságosan sommás megállapítás. Jókai Mór visszaemlékezése egy elterjedt tévhitről: „A tábornok [Nagysándor] elbeszélte a váci és vadkerti csata részleteit [...] az egész visszavonulási utat Komáromtól a Tiszáig a hadműködés remekének állítá a tábornok, akin éppen nem lehet észrevenni azt a gyűlölködést, amit a közhír a fővezér irányában ráfogott.” Jókai Mór: *Életem legszomorúbb napjaiból. Naplótöredékek III.* In: *Életemből I.* Budapest, 1898. 38–39.

²⁵ Magyarul kivonatosan: *Orosz katonai munka az 1849-iki magyarországi hadjáratból.* Vasárnapi Újság, 1886. november 21-től december 26-ig. A debreceni csatáról: december 26. 844–845. Személyét máig nem sikerült azonosítani. Kosáry Domokos feltételezi, hogy az ismeretlen szerző vagy a kiadó álnevet használt. Kosáry: *A Görgei-kérdés története*, II. 86. A családnév létezett, Wilhelm Carl von Korff (1739–1797) és Eleanora Margarethe von der Osten-Sacken (1731–1786) házastársak voltak. www.geni.com. Továbbá: „Frolov [Ilja Sztjepanovics] katonai író”: *Adatok az 1849-iki orosz beavatkozás történetéhez.* Vasárnapi Újság, 1888. július 1-től október 7-ig.

²⁶ Például: *A pánszlávizmus. Anglia és a magyar szabadságharc.* Új Nemzedék, 1914. november 8.; *A közép-európai probléma és a magyarság.* Uo. 1915. június 27.; *Erdély jelentősége a magyar államiságban.* Uo. 1916. szeptember 10.

²⁷ Kozma Andor, „A karthagói harangok” méltán becsült költője a sírnál egyebek között így búcsúztatta az elhunytat: „Hozzád méltó katonai végtisztesség nem itt van [...] Ma túl határainkon dörognak az ágyúk, ropognak a puskák és szuronysegezve rohannak diadalra hazájukért küzdő magyarok. Azoknak unokái, akiket Te tanítottál meg igazi katonakul harcolni és igaz katonakul győzni. Lebegjen fölöttük a Te hősi szellemed és ismétlje a fellegekben azt a mámoros szózatot, amely egykor, Buda ostrománál röppent fel hallgatag ajkaidról: előre!” Budapesti Hírlap, 1916. május 26. Vö.: Ligeti Dávid: *A visegrádi remete utolsó útja. Görgei Artúr halálának társadalmi viszhangja 1916-ban.* In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére.* Szerk. Anka László – Kovács Kálmán Árpád – Ligeti Dávid – Makkai Béla – Schwarczwölder Ádám. Budapest, 2016. 409–416. A háborús propagandát illető kritikával: Debreczeni Droppán Béla: „Glóriává alakult fején a töviskorona.” *A nemzet nagy halottai között – Görgei Artúr halála és temetése.* http://reformacio.mnl.gov.hu/gloriava_alakult_fejen_a_toviskorona (Utolsó letöltés 2018. április 16.)

²⁸ Pethő Sándor: *Görgei mint hadvezér.* Magyar Figyelő, 6. évf. (1916) 4. sz. 1–12.

fűz egybe: a hősi tartás, az erkölcsi és fizikai bátorság. A magyar lélek „a parancsnokot szereti a csapatok élén, szinte egy középkori levente attitude-jében látni”. Görgei Artúr hadseregére gyakorolt hatásának az a magyarázata, hogy katonái tudták: „fontos pillanatokban épp oly halálos elszántsággal tekintett a végzet vasarcába, mint aminőt alantasaitól is megkövetelt”.

Sajátos ellentmondás, hogy Pethő ebben az írásában, védelmezve-vitatkozva bár, a ki-tűnő Beöthy Ákos több megállapítását magáévá teszi, aki pedig – testi és szellemi kiválóságát elismerve – Görgeiről összességében meglehetősen sötét képet rajzol.²⁹ Elfogadja, hogy „a hadsereg a forradalmi ideológiát soha be nem vette [...] a polgári elemmel szemben megfoghatatlan ellenszennvel volt telítve, amely már szinte a szoldateszka lelki rokonává avat-ta”,³⁰ de abban Beöthy téved, hogy ezért Görgei jellemvonásait, állítólagos érzelmenéklüli-ségét teszi felelőssé.³¹ Görgei legnagyobb érdeme szervezőkészsége, hogy „abból a fantasztikus egyvelegből, amit a schwechati csata után rábíztak [...] rendes, fegyelmezett [...] hadsereget teremtet”, viszont az osztrák fogantatású vak engedelmesség ellentétben állt „a magyar géniusszal”, a magyar katona offenzív szellemével.

A továbbiakban Pethő a hadvezéri teljesítmény „kritikai szemléjében” időrendben halad, s a hadi események adatait illetően Breit (Bánlaky) József alapvető munkájára támaszkodik.³² Egyetérthetünk a szerzővel, hogy a háborús tapasztalatokkal nem rendelkező Görgei „a csaták tüzeiben” szerezte meg azt a jártasságot, amelynek birtokában legképzettebb katonai tanácsadója, Bayer József ötleteit is esetenként felülbírált. Hadművészetének csúcspontja a téli felvidéki visszavonulás, valamint az 1849. nyári hadmenet, haditervét a komáromi összpontosításra pedig meg kellett volna valósítani. Az isaszegi győzelem érdemét viszont elvitatja Görgeitől, Gáspár távolmaradása miatt őt hibáztatja. Három drága hét ment veszendőbe Buda ostromával, a Vág menti támadás pedig rossz feltételek között, „sí-lány” haditerv szerint, „gyarló” kivitelben ment végbe. Görgei tévedéseit menti fiatalsága, és az, hogy nem kapott teljesen szabad kezét. „Forradalmak csak ritkán túrik el a közhatalomnak azt a dualizálását, amely Kossuth és Görgei keserű vitáiban [...] bénítólag hatott az ügyek vitelére.” A fegyverletétel és az árulási vád szóba sem kerül. Az írás patetikus mon-dattal zárul: „Görgei diadalai addig élnek, míg magyar lesz a világ...”

Amikor a Magyar Figyelőben Pethő cikke megjelent, már a könyvesboltokban volt egy karcsú kötet, *A szabadságharc eszméi*.³³ Szerzője 1911-től a Tavaszmező utcai Állami Fő-

²⁹ Beöthy Ákos: *A magyar államiség fejlődése és küzdelmei*. 3. köt. (A szerző halála következtében befejezetlen.) *Magyar viszonyok II. Görgey Arthur*. Sajtó alá rendezte Bernáth Dezső. Budapest, 1906. 399–493. Beöthy Ákosról Pethő korábban portrévázlatot közölt, amelyben röviden összefoglalja Beöthy jellemrajzát Görgeiről. *Politikai arcképek. Az új Magyarország vezéregyéniségei*. Budapest, 1911. 69–77.

³⁰ „Határozottan szerepelt seregében a landsknecht [...] szellem.” Beöthy: *Görgey Arthur*, 415.

³¹ „...érzelemlágában teljesen hiányzott az eszményi iránti hódolat.” Beöthy: *Görgey Arthur*, 407.

³² Breit József: *Magyarország 1848–49. évi függetlenségi harcának története*. 1–3. köt. Budapest, 1897–1899. Hermann Róbert felhívja a figyelmet arra, hogy a szerző annak a katonanemzedéknek a tagja, amelyet egyszerre kötnek a közös hadsereg és a magyar honvédség hagyományai. *Görgei váci nyilatkozatának historiográfiája*. Századok, 121. évf. (1987) 5. sz. 871. Valóban, Breit szinte többször említi osztrák alakulatok hősies helytállását, mint a honvédekét.

³³ Pethő Sándor. *A szabadságharc eszméi*. Budapest, 1916. 1934-ben utánnyomás „a magyar nemzeti könyvnap emlékére”, konzervált szedésről, sajtóhibákkal együtt. Modern kiadás: Budapest, 2000, e sorok írójának utószavával.

gimnázium helyettes, 1912-től rendes tanára.³⁴ Szerteágazó újságírói működése mellett azonban történészi ambícióit sem adta föl. A forradalom és szabadságharc szereplői körüli disputák érdekelték leginkább, korábbi cikkeinek anyaga is bekerült a könyvbe, amelyre egyéb munkái mellett egyetemi magántanári pályázatát alapozta. Kérvényét 1916. november közepén juttatta el a kolozsvári egyetem bölcsészettudományi karának dékáni hivatalába, egyúttal kérte Márki jóindulatú támogatását.³⁵ Márki támogatta a pályázatot, csak úgy, mint Szádeczky-Kardoss Lajos, amit Pethő Sándor kudarca ellenére „forró köszönettel” nyugtázott.³⁶

A tudományos elismerés elmaradásának magyarázatát voltaképp Pethő is megelőlegezi a bevezető sorokban. Nem azzal az igénnyel írta könyvét, hogy az 1848–1849-es szabadságharc történetének tudományos feldolgozását adja. Csupán arra szorítkozott, hogy „a bőséges, ámbár egyenetlen értékű nyomtatott kiadványokat áttekintse, s azoknak anyagát bizonyos szempontok köré csoportosítsa”.³⁷ A negvennyolcas események tanulmányozása során nem lehet az érzelmeket száműzni, írja, de a teljes pártatlanság mezében lép a közönség elé, és ígéri, hogy a két meghatározó személyiség, Kossuth Lajos és Görgei Artúr méltatása során vélt vagy valós hibáikat nem hallgatja el. Pethő ekkor már évek óta ifj. Andrássy Gyula köréhez tartozott,³⁸ egyaránt távol állt a munkapárti ’67-esektől, és ahogyan 1849-cel kapcsolatban nevezi őket, a konventeskedő szélbaltól.³⁹ Független szellemként eltérő irányú lapokban publikált, amit vitapartnerei olykor szemére is hánytak.

Bár Pethő Sándor nem hagyott kétséget az iránt, hogy „Kossuthot az 1848-ban létesült magyar állam egyedüli építómesterének kell tartani”,⁴⁰ tapintatos bírálatában még Márki Sándor is szóvá teszi, hogy „Kossuth iránt [Görgeihez képest] szigorúbb és bírálatában, jelzőiben nem mindig szerencsés. Komolyan kifogásolja a trónfosztással kapcsolatos pszichologizálást. Kossuth április 14-i beszédében Pethő a sértett ember indulatát látja, aki az általa gyűjtött és fölfegyverzett hadak első győzelmeire „a bosszú édes kéjével kiáltja ki [...] nemzete és személye megbántójának detronizációját”.⁴¹ Tervezett nagyobb munkájában, írja Márki, remélhetőleg mélyebbre fog hatolni, általánosításait az adatoknak néha kényelmetlen tömegével fogja mérsékelni. „A napisajtó egyik része akkor talán nem üdvözlöi könyvét olyan túlzott dicsérettel, de nem is részesíti olyan támadásokban, mint ahogy eszméinek kisajátításának címén Halász Imre tette a Nyugatban, egész felfogása és iránya miatt pedig Kacziány Géza a Magyarországon.”⁴²

³⁴ A Budapesti VIII. ker.-i Magyar Királyi Állami főgimnázium Értesítői 1910/11–1919/20. Ugyanitt kezdte tanári pályafutását – Pethő Sándor támogatásával – Lukinich Imre. Pethő Sándor Lukinich Imréhez, 1912. június 17. MTAKIK Kt Ms 5361/352

³⁵ Pethő Sándor levele Márki Sándorhoz 1916. november 26. MTAKIK Kt Ms 5164/654. Példányt küldött Szádeczky-Kardoss Lajos és Erdélyi László kolozsvári professzoroknak is.

³⁶ Pethő Sándor levele Szádeczky-Kardos Lajoshoz, 1917. MTAKIK Kt Ms 4166/730

³⁷ Pethő: *A szabadságharc eszméi*, 5.

³⁸ Könyvét Andrássy Gyula grófnak ajánlotta.

³⁹ Pethő: *A szabadságharc eszméi*, 6.

⁴⁰ Pethő: *A szabadságharc eszméi*, 9.

⁴¹ Pethő: *A szabadságharc eszméi*, 201–202.

⁴² Márki Sándor: *Pethő Sándor: A szabadságharc eszméi*. Századok, 52. évf. (1918) 9–10. sz. 522–525. Kéziratok följegyzésében szigorúbb: Egyes pontokon szerinte Pethő egyenesen bántó, „mert ha az embert és természetesen nem a félistent keresi is benne [Kossuthban], nincs helyén a pénzügy szervezésében őt gyermekesen naívnak mondani [...] Sohasem helyeseltem, hogy a történeti jogos kritika a kegyelettel ridegen bánjon.” MTAKIK Kt Ms 5164/662/II.; „Görgeiről azt tartja, hogy a mob ostobaságának és irigységeinek áldozata volt [...] a szabadságharc egyetlen forradalmi

A munka tíz fejezetéből csupán egy foglalkozik a szabadságharc hadtörténetével, a hadiesemények leírása nagyjából fedi azt, amit a Magyar Figyelőben is olvashatunk. A kissé csapongó, de beleéléssel írottakban Kossuth és Görgei ellentétének állomásai képezik a rendező elvet. A nemzet végzete volt, „hogyan azt a férfit, aki az önvédelmi harcot megindította, aki a honvédsereg anyagát és a hadviselés anyagi eszközeit előteremtette”, legyőzhetetlen ellenszenv választotta el attól, aki ezt a hadsereget harcképessé tette, aki az idealizmus mellett, a „szép szavak világában” egyedül képviselte a realitást, „akit nem kápráztat el a népmilliók kaszái, aki lenézte az operette-nemzetőröket, a Falstaff-tábornokokat”.⁴³ A szerző az 1910-es évek ismereteinek szintjén, ha egyéni koncepció alapján is, de függetlenül, tárgyilagosságra törekedve egyenlő mércével mért, ⁴⁴ mégis egyfelől Kossuth „gyalázása”, másfelől Görgei „magasztalása” miatt érte támadás.

Kacziány Géza, aki már az Alkotmányban megjelent Pethő-cikket is erősen bírálta,⁴⁵ *A szabadságharc eszméiről* a függetlenségi párti Magyarországon durva személyeskedéssel súlyosbított, kíméletlen kritikát tett közzé.⁴⁶ A jogi végzettséggel és bölcsészdoktorátussal rendelkező Kacziány szorgalmas literátor volt, tanárként is működött, nyolc évig németet tanított a budapesti református főgimnáziumban. Életművének nagyobb része – ha súlyra mérjük – irodalmi kísérletek és klasszikusok fordítása német, francia és angol nyelvből. Fordított németre, például Petőfi verseket. 1915-ben azonban *Görgei* címmel szélsőségesen elfogult, pályaképnek álcázott vádiratot jelentetett meg az agg tábornok ellen. Nem előzmény nélkül, mert mint az Előszóban maga írja, már harminc éve foglalkozik – mániákus következetességgel – „a világosi szomorú kapitulánssal”.⁴⁷

„A szabadságharc eszméi” bosszantó könyv – írja Kacziány –, amely szégyenére válik a különben tiszteletreméltó Élet kiadvállalatnak. Szerzője Kossuthot sűrűn dehonesztálja, Ausztriát pedig dicsőíti, az osztrák hadsereget csodálatraméltó szervezetnek nevezi (amellyel szemben viszont, érvel Pethő, a fiatal honvédsereg megállta a helyét). Pethő használja a „fajérzet”, „faji ösztön” kifejezéseket, erről a bírálónak a chlopy-i hadparancs jut az eszébe. A mű Kacziány szerint a magyarság ellen irányul, ennek megfelelően a forradalomban csak

jelleme. Míg amott [Kossuth a publicista. *Az új Magyarország vezéregyéniségei*, 115–121.] Kossuth iratai nem kerítették hatalmába, itt nagyon Görgei iratainak hatása alatt áll...” MTAKIK Kt Ms 5164/675. Továbbiak: Gárdonyi Albert: *Pethő Sándor: A szabadságharc eszméi*. Huszadik Század, 18. évf. (1917) 87–90.; Petrich Béla: *Pethő Sándor: A szabadságharc eszméi*. Katolikus Szemle, 31. évf. (1917) 4. sz. 373–374.; M. L.: *A szabadságharc eszméi*. Pesti Napló, 1916. november 19. Említi Hermann: *Görgei váci nyilatkozatának historiográfiája*, 873–874. A német szöveget illető aktuálpolitikai felhangoknak nem találtam nyomát.

⁴³ Pethő: *A szabadságharc eszméi*, 80. A megfogalmazás Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék* című művére vezethető vissza. Lásd 48. jz.

⁴⁴ „...ahogy a szabadságharc vakító glóriája nem kápráztatja el szemünket, hogy a hibák és mulasztások felett kérlelhetetlen kritikai szemlét tartsunk: azonképp a kiegyezés után megnövekedett és hivatalos erővel is terjesztett lojalitás nem tarthat vissza attól, hogy a negyvennyolcas dolgok előidézésében kötelesen megállapítsuk a fejedelem és a dinasztia legszemélyesebb felelősségét”. Pethő: *A szabadságharc eszméi*, 110.

⁴⁵ Kacziány Géza: *A debreceni csata*. Magyarország, 1915. június 30. Pethő válasza: Magyarország, 1915. július 4.

⁴⁶ Kacziány Géza: *Egy Görgei-huszár irodalmi módszere*. Magyarország, 1917. február 18. és február 20. A lap „1910 után Károlyi Mihály politikai baloldaliságának képviselője”. Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, 1916.

⁴⁷ Kacziány Géza: *Görgei. Történelmi tanulmány*. Budapest, 1915. Előzménye a Magyarországon megjelent tizenhárom részes cikksorozat: 1915. június–augusztus, az utolsó cikk kelte 1915. augusztus 13.

egyetlen férfiú van, akinek a szerző bámulattal adózik, és ez Görgei. Kacziány szerint a könyv egyharmada Görgei „hazugságokkal és ferdítésekkel teleírott” munkáiból származik. Görgei neve – megszámlolja – 216-szor fordul elő a könyvben. A szerző (aki tudjuk, az ellenzéki Andrássy híve) meg fogja kapni jutalmát a munkapárti uralomtól, mehet Gyulai Pálhoz, borulhat Heinrich Gusztáv (az Akadémia főtítkára) rokoni keblére.

Valószínű, hogy Kacziány figyelmét Halász Imre Nyugatban megjelent recenziója keltette föl.⁴⁸ A rövid ismertetésben Halász nem kívánt történetpolitikai elemzésbe bocsátkozni, Pethő nagyjából azon az úton halad, írja, amelyet korábbi munkáiban ő is követett.⁴⁹ Azt azonban szóvá teszi, hogy Pethő egész részeket vett át tőle szó szerint, anélkül, hogy a forrásra utalt volna.⁵⁰ Pethő Sándor maga mentségével és Halász Imre gáláns viszonválszával⁵¹ a történet véget is ért volna, de Kacziány ötletet kapott, és további bekebelezett⁵² szövegeket fedez fel. Pethőt plágiummal vádolja, útszéli hangon „kis magyar szarkának” nevezi, meggyőződés nélküli embernek, aki homlokegyenest ellenkező nézeteket képviselő könyvekből ollóz, így műve tele van belső ellentmondásokkal.⁵³

Pethő némi vajúdás után a sajtóper mellett döntött. A botrány egyetemi magántanári pályázata miatt nagyon rosszkor jött, véleménye szerint a kampány célja, polgári radikális irányból is,⁵⁴ éppen a habilitáció megakadályozása és személyének Andrássy előtt történő lejáratása volt. A budapesti tudományos körökben, mint Márkinak írja, Kacziány vádjait nem veszik komolyan, ő azonban nem térhet napirendre a dolog fölött, publicista, közéleti ember lévén, sok tekintetben kívül él a céhbéli tudósok körén, és egzisztenciája a tét.⁵⁵

Az eljárást a budapesti büntetőtörvényszék mint esküdtbíróság 1918. február 25–26-án folytatta le, a tárgyalásról valamennyi napilap részletes tudósítást közölt. Érdekes adalék, hogy a bíróság az intranzigens függetlenségi Kacziány valóságbizonyításra irányuló indítványát a következő indoklással fogadta el: „Közérdek az, hogy aki a magyar nemzet történelmi eseményeivel foglalkozik, az ne a nemzet ellen irányuló lélekkel írjon; közérdek az, hogy aki mint tanár, az ifjúságnak a magyar históriát tanítja, a magyar szellemtől áthatva teljesítse kötelességét”.⁵⁶ Pethő Sándor a pert a kúrián is elvesztette (1918. június 12-én).

Pethő Sándor publicisztikája a háborús korlátok között egyéni szint képvisel, és nem töri meg az életmű folyamatosságát. Összefoglaló tanulmányában – egy hadviselő ország polgáraként – feltűnő tárgyilagossággal, történészi alapállásból írja le mindazt, ami a harcte-
reken történt az 1916-os háborús év végéig.⁵⁷ Pethő nem pacifista, de háborús tanulmányának előszavában a békekezdeményezések meghiúsulását követően azt írja, hogy meglehet,

⁴⁸ Halász Imre: *A szabadságharc eszméi*. Nyugat, 9. évf. (1916) 24. sz. 885–889.

⁴⁹ Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék*. Kossuth Lajos. Budapest, 1911. 218–300.

⁵⁰ Pethő a 126. lapon utal Halász Imrére.

⁵¹ Pethő Sándor: *Válasz Halász Imrének*. Nyugat, 10. évf. (1917) 1. sz. 143–144.; Halász Imre: *Viszonválsz Pethő Sándornak*. Uo. 144.

⁵² Halász Imre szóhasználata.

⁵³ Kacziány említi Halász Imre „öreg publicista” mellett: Beöthy: *A magyar államiság fejlődése III.*; Grünwald Béla: *A régi Magyarország*. Budapest, 1889.; Seress László: *Kossuth, Görgey és Szemere*. Budapest, 1912.; Faragó Miksa: *Görgei*. Nyugat, 4. évf. (1911) 22. sz. 856–859.; uő: *A Kossuth-bankók kora. A magyar szabadságharc pénzügyei*. Budapest, 1912.; Lovik Károly: *Görgey*. Magyar Figyelő, 4. évf. (1914). 1. sz. 7–16.

⁵⁴ Pethő Sándor Márki Sándornak 1917. január 9. MTAKIK Kt Ms 5164/660

⁵⁵ Pethő Sándor Márki Sándornak 1917. december 19. MTAKIK Kt Ms 5164/684

⁵⁶ *Kacziány Gézát fömentették. Pethő Sándor plágiumbotránya*. Magyarország, 1918. február 27.

⁵⁷ Pethő Sándor: *A szárazföldi háború mérlege. Függelékül a magyar és osztrák erőviszonyok mérlege*. Budapest, 1917. 3.

ez a kudarc megpecsételte Európa és a fehér emberiség végétét. Verdun, Somme kapcsán ókori háborúk és a népvándorlás kavargása jut eszébe, amikor az ellenséges törzsek kiirtották egymást. Mindez kívül esik a jelen írás körén, de jellemzi a szerző szellemi háttérét, csakúgy, midőn a magyarság „véradójának [...] kvótáját” vizsgálja, és – tudathasadásos módon – „a felülmúlhatatlan magyar honvédség” teljesítményét méltatja, összevetve a *Landswehrrel*.⁵⁸

Naplójegyzetek híján nem ismerjük, hogyan élte meg Pethő Sándor az összeomlást, a tanácsköztársaság hónapjait,⁵⁹ a történelmi ország földarabolását. Magánleveléből tudjuk, hogy a román beözönlést követően – az átmeneti sikerek ellenére – eluralkodott rajta a katasztrófa előérzete. Az erdélyi románok hűségnyilatkozatát „a magas trónhoz és a monarchiához”, írja, erőszak szülte. „Feldúlt lélekkel és meghasonlott szívvel kell minden magyar embernek a saját dolgát ellátni.”⁶⁰ Pethő valóban nem került a bénultság állapotában. 1918. november közepe táján Buza Barna földművelésügyi miniszter, ideiglenes igazságügyi államtitkár kétmillió koronás támogatásával megalakult a TEVÉL, Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, annak érdekében, hogy a történelmi Magyarország földarabolását célzó propagandát ellensúlyozza.⁶¹ Pethő Sándor a Magyarország és az entente-hatalmak 1848–1849-ben című munkáját a TEVÉL jelentette meg 1919 legelején. A tanulmány gondosan dokumentált, a magyar nyelvű források mellett német, Magyarországon addig jórészt ismeretlen olasz, valamint francia és esetenként angol nyelvű kútfők szerepelnek a jegyzetekben.⁶²

Pethő Sándor már „A szabadságharc eszméi” megjelenését követően egy szélesebb alapon nyugvó, jegyzetekkel ellátott munka megírására készült.⁶³ 1918 késő őszen, a tragikusan megváltozott helyzetben előmunkálatait a TEVÉL programjának szolgálatába állította.⁶⁴ A mű – utóbb sokak által megfogalmazott – alapgondolata az, hogy a magyar nemzet szabadságharca 1848–1849-ben a demokrácia küzdelme volt a „Szent Szövetség”-ben intézményesült abszolutizmus ellen. A magyarság „a nyugati népek hatalmas és életerős demokráciáiban keresett szövetséget”, de azok még a függetlenség elismerését is megtagadták. Bár a saját céljaik érdekében igénybe vették a magyar emigráció támogatását, III. Napóleon és II. Viktor Emánuel ugyanúgy cserbenhagyta a magyar népet, mint ahogy 1849-

⁵⁸ Pethő: *A szárazföldi háború mérlege*, 77.

⁵⁹ Erről lásd zaklatott hangvételű, álneven, román cenzúrával megjelent néhány lapos füzetét: Rábaközi: *A magyar állam válsága és a Szent Korona*. Budapest, 1919.

⁶⁰ Pethő Sándor levele Márki Sándornak 1918. október 7-én. MTAKIK Kt Ms 5164/665

⁶¹ Alakuló közgyűlés 1918. december 15-én. Elnök Lóczy Lajos, a társelnökök: egyetemi tanárok, bankvezérek, lapszerkesztők között Andrássy Gyula gróf és Apponyi Albert gróf. Budapesti Hírlap, 1918. december 15.; Sándor Csilla: *A TEVÉL – Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája I–II*. Belvedere Meridionale, 15. évf. (2003) 5–8. sz. 15–27., 16. évf. (2004) 1–2. sz. 14–24.; Pallos Lajos: *Területvédő propaganda Magyarországon 1918–1920*. I–II. Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve 24. (2005–2006) 33–95., 26. (2008–2009) 37–75. A TEVÉL propaganda-tevékenysége nem ütközött a Károlyi-kormányzat pacifista politikájával. A trianoni béke ratifikálása után működése lehetetlenné vált, és beolvadt a Magyar Nemzeti Szövetségbe.

⁶² Közel egyidejűleg megjelent francia nyelvű röpirata: *Strasbourg – Metz, Pressbourg – Kassa*. Ligue pour l'intégrité territoriale de la Hongrie, 1919. Vö. *A magyar Capitoliumon*. Pethő Sándor *valogatott publicisztikája*. In: Závodszy Géza: Pethő Sándor (1885–1940). Budapest, 2005.11.

⁶³ Pethő Sándor Márki Sándorhoz. MTAKIK Kt Ms 5164/660

⁶⁴ *Az Előszó* kelte 1918. október. Ha nem sajtóhiba, ami alig hihető, a mű alapgondolata már a végső összeomlás előtt megszületett.

ben sem mozdult egyetlen kar sem a magyarság védelmében. A magyar államférfiakat voltaképpen rákényszerítették, hogy megalkudjanak a viszonyokkal, és beletörődjenek az 1867-ben szentesített csonka államiságba. Azok a népek, „amelyek ma az antant oltalma alatt állnak, és amelyeknek a magyar államot földaraboló törekvéseit a nyugati demokráciák hathatósan támogatják, csehek, szerbek, románok, 1848–1849-ben az osztrák-német önkényuralomnak készséges jobbágysai voltak.”⁶⁵

A *szabadságharc eszméiben* Pethő a Függetlenségi Nyilatkozat fogadtatását Görgeivel egyezően adja elő, úgy, ahogyan azt a tábornok emlékirataiban utólag látta, de egyéb adatokat, visszaemlékezéseket is keres a függetlenség kinyilvánítása célszerűtlenségének, forradalmiságának, azaz alkotmány sértő voltának alátámasztására. Jelen munkájában viszont a Függetlenségi Nyilatkozat 1848–1849 egyik kulcskérdése volt. Sikerül-e Kossuthéknak átörönni azt a diplomáciai blokádot, azt a kínai falat, amelyet Ausztria Magyarország köré épített? 1711 után a magyar név „lassanként az enyészet anyakönyvébe került”. 1848-ban meg kellett teremteni az önálló magyar diplomáciai szervezetet. Kiváló emberek keltek útra kísérletet tenni arra, hogy ösvényt vágjanak a bécsi politika emelte torlaszokon, hogy a magyar kérdést kiemeljék az osztrák belügyek köréből.⁶⁶ A magyar diplomátákat azonban csupán pillanatnyi érdeklődés, halvány rokonszenv fogadta a népek részéről, mert a kormányok nem álltak szóba velük. Teleki László írta Párizsból: „Iszonyú, hogy [...] mint látszik, Európa megegyezésével az emberi és nemzeti jogokon kívül állunk.”⁶⁷ A kérdés 1849. április 14-ével úgy módosult: „...meg lehet-e győzni az európai kormányokat és népeket [...] az osztrák állami gondolat anachronizmusáról és reménytelenségéről, s helyébe elfogadtatni azt a megoldást, amely a független Magyarország megvalósításában és az európai viszonyokkal való összekapcsolásában kínálkozik?”⁶⁸ Görgei (és Bem) mint a győzelmek kovácsai szerepelnek, valamint a győzelmekkel kapcsolatos várakozások, elsősorban Itáliában és az Oszmán Birodalomban.

A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a nemzeti-nemzetiségi mozgalmakkal – 1848–1849-ben – Pethő megértőbb, mint azt az Előszóban megfogalmazott alaptétel sugallja. A magyar történetírás kliséinek egyike, mondja, hogy a szerb és a horvát nemzeti mozgalmakat a kamarilla varázspalcájának egyetlen suhintása hívta életre. A délszlávok nemzeti törekvéseit „épp oly tiszta és eszményi érzéstől áthatott irodalmi izgatás hozta létre, mint a magyar és az olasz risorgimentót”.⁶⁹ Elismeri, hogy a nemzeti kisebbségeknek 1840-től voltak a magyar törvényhozással szemben jogosan hangoztatott sérelmei, és az 1848-as alkotmányos forradalom lendületében a kormány nem ismerte föl a nemzetiségi kérdés súlyát. A Ljudevit Gaj által április elején Bécsbe vezetett horvát küldöttség követeléseire – írja némi túlzással – éppoly kevésbé lehet rásütni az aulikusság bélyegét, mint a pesti ifjúság 12 pontjára. Az udvari reakcióval a szövetséget végül a „clownszerű” Jellačić (sic!) hozta tető alá, aki aztán mint osztrák tábornok lepleződött le.⁷⁰

⁶⁵ Pethő Sándor: *Magyarország és az entente-hatalmak 1848–1849-ben. Előszó*. Budapest, 1919. 3–4.

⁶⁶ Pethő: *Magyarország és az entente-hatalmak 1848–1849-ben*, 6–7.

⁶⁷ Teleki László Pulszky Ferencnek 1849. június 21-ről keltezett leveléből idézi Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek*. 2. köt. Budapest, 1887. 205–206. alapján.

⁶⁸ Pethő: *Magyarország és az entente-hatalmak 1848–1849-ben*, 7.

⁶⁹ Pethő: *Magyarország és az entente-hatalmak 1848–1849-ben*, 79.

⁷⁰ Pethő: *Magyarország és az entente-hatalmak 1848–1849-ben*, 81–82.

„Különösen a modern magyar történelem eseményei és problémái érdekelték a szabad-ságharcotól kezdve napjainkig” – olvassuk rövid önvallomásában.⁷¹ A Bethlen-kormányt keményen bíráló, termékeny újságíró történész, közismert közéleti szereplő 1925-ben megjelentette a megelőző hetvenöt év összefoglaló történetét (*Világostól Trianonig*),⁷² amelyet olykor párhuzamba – vagy ellentétbe – állítanak Szekfű Gyula *Három nemzedékével*, ha azzal nem is vetekedhet, sem terjedelmében, sem a történeti anyag ismeretének mélységével. A kötet bevezető negyven lapján megírja „a magyarság élettörténetének vázlatát” 1849-ig, és ami minket érdekel, Görgei szerepére is kitér. A könyv a nagyközönség körében sikert aratott, 1926-ban már az ötödik kiadást készítették elő.⁷³

A kritikai visszhang már korántsem volt egyértelmű, de ebben a fő szerepet a pártpolitika játszotta. Pethő, mint tudjuk, az 1910-es évek elejétől ifj. Andrássy Gyula legszűkebb környezetéhez tartozott. A „királykérdés” kiéleződése és Andrássy politikai szerepvállalása a legitimisták élén Pethő Sándort is a legitimista táborba szölitotta.⁷⁴ Az 1920. május elsején újraindult, utóbb rövid életűnek bizonyult Új Magyar Szemle felelős szerkesztője Pethő Sándor volt, az első szám első cikkét Andrássy Gyula jegyezte. 1920 karácsonyán Milotay István Andrássy Gyula anyagi támogatásával – melyet Pethő Sándor közvetített – megindította a Magyarság című keresztény konzervatív napilapot, amely néhány évig vállalta a harcos, restaurációs legitimizmus képviselését.⁷⁵ Pethő a kezdetektől a lap főmunkatársa.

A *Világostól Trianonig* című Pethő-műről a legrészletesebb, könyv terjedelmű bírálatot Nagy Miklós, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója írta.⁷⁶ Pethő, ismeri el, nem közönséges írói képességekkel rendelkezik, de „történeti ismereteit [...] harcos pártemberként értékesíti”. A művet végül pamfletnek minősíti. A bírálat bírálója viszont szellemesen állapítja meg: „Arról elvégre nem tehetünk, ha Nagy Miklós történelmi megítélése szerint Tisza István a történeti perspektívákban is emberfölötti méreteket öltött, míg Pethőnél Tisza csak mint *halott* nőtt óriási arányokra [...] míg Nagy Miklós nem lát mentséget Károlyi Mihálynál, addig Pethő Károlyit nem tartja kriminalisztikai értelemben vett hazaárulónak.”⁷⁷ A különböző irányból érkező, színvonalas, máskor durván támadó bírálatok elemzése megérné önálló tanulmányt.⁷⁸

⁷¹ Pethő Sándor: *Az életem útja*. Literatura, 1. évf. (1926) 1. sz. 15.

⁷² Pethő Sándor: *Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története*. Budapest, 1925.

⁷³ Pethő: *Az életem útja*, 15.

⁷⁴ Andrássyról újabban: Szalai Miklós: *Íjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, 2003.

⁷⁵ A legitimista politika két világháború közötti történetét összefoglalja: Kardos József: *Legitimizmus. Legitimista politika a két világháború között*. Budapest, 1998.; újabban: Békés Márton: *A legitimisták és a legitimizmus*. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Budapest, 2009. 214–242.; Fiziker Róbert: *A legitimista gondolkodók és a nagyvilág*. Múltunk, 58. évf. (2013) 3. sz. 145–167.

⁷⁶ Nagy Miklós: *Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története*. 1. közl. Budapesti Szemle, 202. köt. (1926) 584. sz. 77–125., 2. közl. 585. sz. 265–296., 3. közl. 586. sz. 369–433. sz.; önálló kötetben is: Budapest, 1926. Pethő Sándor válasza: *Világostól Trianonig védelme*. Budapest, 1926.

⁷⁷ Albrecht Ferenc: *Nagy Miklós: Világostól Trianonig. Pethő Sándor könyvének bírálat*. Protestáns Szemle, 35. évf. (1926) 1–10. sz. 517–580.

⁷⁸ Néhány színvonalasabb vagy jellegzetes írás Pethő könyvéről: Tóth László, Századok, 60. évf. (1926) 4–6. sz. 632–639.; Túri Béla, Katolikus Szemle, 39. köt. (1925) 527–536.; Török Pál, Protestáns Szemle, 35. évf. (1926) 1–10. sz. 244–247.; Csóka Lajos, Magyar Kultúra, 13. évf. (1926) 1. sz. 99–101.; Lengyel Ernő, Pesti Napló, 1925. szeptember 8.; Szász Károly, Budapesti Hírlap, 1925. november 11.; Östör József, 8 Órai Újság, 1925. szeptember 15.; Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szózat,

Ha 1848 őszén Kossuthra várt, hogy „annyi tétozás és vergődés után” véget vessen „a rothadt békének”, és tiszta helyzetet teremtsen az osztrák–magyar viszonyban – áll a *Világostól Trianonig* bevezető fejezetében –, akkor Görgei katonai missziója az volt, „hogy a forradalmi hadseregben leszámoljon minden kétértelműséggel, s hogy a tisztikart az okoskodó és habozó engedelmesség útjáról újból a vak engedelmesség ösvényére térítse”.⁷⁹ Görgeiről szólva nem maradhat el „a fényes felvidéki anabázis”, amellyel sikerült megmen-teni a fősereget. Egy „katonai puccs” eredményeként a tehetetlen Dembiński távozott, és Kossuth végül Görgeit nevezte ki az egyesített erők vezérévé. Görgei az egész hadsereg bizalmát bírta, aki ugyan, mint a váci nyilatkozat mutatta, „nem volt kezes bárány a kormány kezében”,⁸⁰ de a szabadságharc méltó katonájának bizonyult. A szabadságharc győzelmét Pethő sommás megfogalmazása szerint három „incidens” (kissé furcsa szóhasználat) akadályozta meg. Először is a stratégiai hiba, melyet a magyar fővezérség azzal követett el, hogy hadtesteit visszarendelte Buda ostromára – véleménye korábban is ez volt. A Függetlenségi Nyilatkozatot ehelyütt az 1919-ben írottakkal ellentétben a bukás okai közé sorolja, mert „forradalmi útra vitte az önvédelem harcát”, és – szerinte – lehetetlenné tett minden együttműködést Kossuth és Görgei között. Végül, magától értetődően, döntött az orosz beavatkozás.⁸¹

A húszas évek végéig Pethő Sándornak több száz cikke jelent meg lapjában, a Magyar-ságban. Ezekben a harciasan politizáló, de igényes nyelvi színvonalon megírt cikkeiben Görgei újra és újra visszatér, leginkább akkor, amikor a szerző a hadvezért egy másik markáns történelmi személyiséggel hasonlítja össze: az ellenforradalmár Gömbös Gyulával, Stromfeld Auréllal, Tisza Istvánnal, laza, mondhatni önkényes képzettársítással. Gömbös például nagy tisztelője Görgeinek, olvassuk, és úgy tűnik, lelki rokonságot érez a tábornokkal a történelemhez, politikához fűződő viszonyában. (Egy hónappal vagyunk a budaörsi csata után.) Gömbös és Görgei ugyanazokban a császári–királyi katonai intézetekben nevelkedtek. Görgei „szkeptikus, szinte gőgös gúnnyal nézte a napi politika s a hivatásos politikusok [...] intrikáit és nagyhangú szócsépléseit”. Erre Gömbös is hajlamos, „akinek szája szögletében a Görgey-féle mosoly rejtve vagy nyíltabban [...] ott bujdosik”.⁸² Görgei azzal hívta föl magára a közfigyelmet, hogy egy kémkedéssel gyanúsított gróftot tektória nélkül fölakasztatott. Pethő véleménye szerint „a forradalmár” Gömbös se sokat habozna, ha a történelem olyan kérdés elé állítaná, hogy egy snájdig akasztással mondjon igent „a sors kérdő szavára”, mely őt e nemzet élére szólítja (persze, ha egy legitimista arisztokrata vezérről lenne szó). Görgei és Gömbös abban viszont különböznek, hogy míg az előbbi gyűlölte az országgyűlés detronizáló vörös tollasait, Gömbös éppen a detronizálók forradalmi szárnyával érez rokonságot, Pethő szerint nyilván azért, mert belépett a kiscsászár pártba, és a párton belül a szabad királyválasztó „csizmás kiscsászárral”⁸³ kereste a kapcsolatot. Gömbös ekkor már a MOVE vezetőjeként kormányzati szerep nélkül is mérvadó hatalmi tényező volt, mégis érdekes, hogy Pethő – bár a politikai ellentáborhoz tartozott – a vezérkari századost rendkívüli szerepre várta.

1925. november 1.; Gergely Jenő, *Népszava*, 1925. november 1.; Balla Antal, *Pesti Hírlap*, 1925. szeptember 16.; *Világ*, 1925. augusztus 22. (Név nélkül.)

⁷⁹ Pethő: *Világostól Trianonig*, 36–37.

⁸⁰ Pethő: *Világostól Trianonig*, 39.

⁸¹ Pethő: *Világostól Trianonig*, 40.

⁸² Pethő Sándor: *Gömbös Gyula*. Magyar-ság, 1921. november 24. A cikk név nélkül jelent meg. Lásd még: Pethő Sándor: *Gömbös Gyula problémája*. Magyar-ság, 1923. július 7.

⁸³ Gergely Jenő: *Gömbös Gyula*. Budapest, 2001. 82.

Stromfeld Aurél 1927. október 10-én elhunyt. Pethő Stromfeld emléke előtt cikkel tisztelt. Görgei fejtegetését idézi a hivatásos katonákban zajló lélektani folyamatról, amikor azok kénytelenek letérni a vak engedelmesség útjáról, és elindulnak a mérlegelő engedelmesség „ismeretlen és tragikus ösvényei felé”. A szabadságharcban a hivatásos katonák csak úgy őrizhették meg hűségüket a haza és a magyarság iránt, hogy „a fejedelmi kardbojt hűbéri kötelméhez” váltak hűtlenné, rebellisékké kellett lenniük azért, hogy magyarok maradhassanak.⁸⁴ Stromfeld is e kényszernek engedett, amikor elvállalta a vörös csapatok újjászervezését. Mi tagadás, mondja, ő volt az utolsó magyar hadvezér, aki Magyarország integritásáért harcolt.

Tisza Istvánról az egyik legnagyobb beleéléssel írott esszé Pethő Sándor tollából született.⁸⁵ Ez az írás is erősen kritikus, de a halott államférfi iránti tisztelet hatja át.⁸⁶ „Tisza István gróf ellenállhatatlanul férfias jelenség volt” – írja Pethő, lényében lehetetlen volt nem érezni a nyers, őszinte, kíméletlen erőt. A Görgei-képzettársítás ezt a férfias erőt idézi, talán indokoltan, de a továbbiakban a párhuzam, a személyiségjegyek vélt egyezése mind Tisza, mind Görgei esetében önkényes és vitatható. A hasonlóság – a szerző szerint – szinte megdöbbentő. A szellemi és erkölcsi értékek mellett „ugyanazon lelki formátlanságok és egyoldalúságok, s nagyszerű tulajdonságaikat [...] gyakran megbomlasztó kicsinyességek”.⁸⁷ Egybeesést vél fölfedezni abban, hogy egyiküknek sem volt igazán fiatalosága (persze más és más okból), és mindkettőjüket száraz világosság jellemzi. A Szepeesség fia azonban – s ebben különböznek – csekély szolidaritást érzett nemzedékével, Geszt urában viszont a bihari környezet konzervatív magyarságot, „majdnem rendi szellemet sarjasztott”.⁸⁸

A Pethő írásait ismertető többször szóvá teszik mondatainak áradását, a színes jelzők halmozását, az olykor szokatlan szóalkotásokat, inkább kritikusan, mint elismerően. A történeti publicisztika, a történetírói ambíciók által elnyomott szépírói véna maradványa ez, amely olykor fölsejlik az Olaszországból küldött fiatalkori levelekben,⁸⁹ az Ösztön és az Árnyék dialógusában a fehérvári országúton,⁹⁰ és egy miniatűrben, amely „irodalmi, művészeti, színházi és társadalmi folyóirat”-ban, a rövid életű Lantos Magazinban jelent meg. „A tábornok” című novella⁹¹ az 1849. július 2-i ütközet drámai sűrítése. A főhős Görgei. A tábornok Kossuthtal vitatkozó levelet diktál segédtisztjének, az aláfestés meg-megújuló ágyúdörgés. Az ajtó nagy robajjal fölpattan, sűrű fekete szakállas tiszt (Bayer) jelenti, hogy Haynau vadászai elfoglalták Ózsonyt. Végzetes! Görgei maga köré hívja a legjobb zászlóalj, a 3., a 9., a Dom Miguelek őrnagyait és századosait, akár halálra szánva. A feszültség tetőpontján a Dom Miguelek egy méltatlankodó tisztjét levágja.⁹² Megindul a véres kézitusába torkolló szuronyroham. A huszárok tömegét vörös zekéjében maga Görgei vezeti. Még látja a menekülő fehér köpenyes lovasok közül visszaforduló s felé vágató tisztet, még látja

⁸⁴ Pethő Sándor: *Stromfeld*. Magyarság, 1927. október 11.

⁸⁵ Pethő Sándor: *Tisza István gróf*. In: Viharos emberöltő. Hét portait. Budapest, 1929. 141–181.

⁸⁶ Még Tisza életében a román betörés következményeivel kapcsolatban: „...ha csak egy férfi akadt volna, akkor az az ember [Tisza] nem nyithatta volna ki többet a száját a magyar országgyűlésen.” Pethő Sándor Márki Sándorhoz, 1918. október 7. MTAKIK Kt Ms 5164/665

⁸⁷ Pethő: *Tisza István gróf*, 146.

⁸⁸ Pethő: *Tisza István gróf*, 147.

⁸⁹ Lásd: MTAKIK Kt Ms 5164/605; Ms 5164/613

⁹⁰ Pethő Sándor: *A fehérvári országúton*. Magyarság, 1929. november 18.

⁹¹ Pethő Sándor: *A tábornok*. Lantos Magazin, 1. évf. (1929) 1. sz. 222–228.

⁹² A csataleírás a drámai hatás érdekében sűrített, hadtörténeti szempontból nem pontos. Kiemelkedő teljesítményt nyújtott például a nem említett 48. honvédszászlóalj (őrnagy: Rakovszky Samu).

az ellenséges ágyúk hosszú sorát, s kalaplengetéssel szembe fordítja az ágyúkkal az oldal-tűztől fenyegetett huszárokat, még hallja az osztrák tüzértiszt parancsszavát: „*Nur den einen, nur den Roten*” – és fedetlen fején éles fájdalom. Kardja ösztönösen lesújt, majd kinyújtva mutatja az irányt a mellette elrobogó huszároknak. Nem száll le lováról. Parancsór tiszt vágat hozzá: „Őszöny újra a miénk!” Görgői: „Igen. Köszönöm. Éljen a haza!” Arcát újra elborítja a vér, keze elengedi a kantárt, és öntudatlanul, véresen lehanyatlik lováról.

Pethő Sándor a résztanulmányokat követően 1930-ban nagy ívű életrajzot jelentetett meg Görgeiről.⁹³ Munkájához jó alapot nyújtottak Steier Lajos 1848–1849 történetével foglalkozó kötetei, melyekben a szerző a kutatás számára megnyílt bécsi hadilevéltárból számos, addig ismeretlen dokumentumot közölt.⁹⁴ „Pontos, tudós, érdekes munka [Pethő könyve], eddig a legjobb vezérfontal a Görgey-kérdéshez. Nemcsak a hőst, a kort is tökéletesen adja” – írta Móricz Zsigmond a Nyugatban.⁹⁵ A korszellem megváltozását bizonyítja, hogy a mű kritikai visszhangja csekély kivétellel⁹⁶ összecseng a nagy író empátiás írásával.⁹⁷ Ma is szívesen olvassuk. Hermann Róbert „igen jó munkának” mondja.⁹⁸

Pethő szubjektív hangvételű írásaitól eltérően ebben a művében tárgyí pontosságra törekedett. Könyvének értéke, hogy a nyomtatásban hozzáférhető kiadványok összességének olvasmányos szintézisét alkotta meg. Lábjegyzeteket nem alkalmazott, a műfajtól ez idegen is, de a hitelességet szolgálja a fölhasznált – részben idegen nyelvű – irodalom felsorolása fejezetről fejezetre a függelékben. A szakmai igényesség jele, hogy a hadműveleteket, a címlap szerint, Julier Ferenc nyugalmazott vezérkari ezredes írta. Julier és Pethő évek óta szívélyes viszonyt ápoltak. Juliernek 1927-ben cikksorozata jelent meg 1919-es katonai szerepéről a Magyarság júliusi számaiban, 1928-ban az Előrsbe írt, és tagja volt Pethő asztaltársaságának, melyet Bajcsy-Zsilinszky Endre nevezett el „napkeleti bölcsek”-nek.

Pethő és Julier szövege a kötetben nem képez elkülönülő egységeket, még a bekezdések szintjén sem.⁹⁹ Az akkor általánosan elfogadott, többé-kevésbé ma is érvényes értékelésnek ellentmondó hadászati fejtegetésekről sem lehet biztosat megállapítani: Juliertől származnak-e vagy Pethőtől. Ilyen például a határvédelem kérdése 1848. november végén, decem-

⁹³ Pethő Sándor: *Görgey Artur*. Budapest, é. n. (1930)

⁹⁴ Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról*. Budapest, 1924.; uő: *Görgey és Kossuth. Ismeretlen adalékok az 1848–49-i szabadságharc történetéhez*. Budapest, é. n. (1924); uő: *Az 1849-iki trónfosztás és következményei* [...] é. n. (1925); uő: *Haynau és Paszkievics*. Budapest, é. n. (1926). Az utóbbit a Magyarság 1926. július 20-i számában Pethő Sándor ismertette. Steier munkásságának tömör értékelése: Kosáry: *A Görgey kérdés története*, II. 183–189.

⁹⁵ Móricz Zsigmond: *Görgey*. Nyugat, 23. évf. (1930) 13. sz. Bajcsy-Zsilinszky Endre is „egy regény érdekességével hömpölygő” előadásról ír. Előrs, 1930. augusztus 2.

⁹⁶ Sréter István (nyugalmazott altábornagy, szabad királyválasztó nézőpontból): *Megjegyzések Pethő Sándor: Görgey Artúr c. könyvére*. Budapest, é. n. (1930)

⁹⁷ Sréter bírálatának bírálata: Török Pál: *Még mindig Görgei*. Budapesti Szemle, 220. köt. (1931) 638–640. sz. 158–160.; uő: *Pethő Sándor: Görgey Artur*. Protestáns Szemle 40. évf. (1931) 1–12. sz. 73–75. Továbbiak: Hardy Kálmán, Magyar Szemle, 10. köt. (1930) 9–12. sz. 124–128.; Possonyi László, Magyar Kultúra, 17. évf. (1930) 13–14. sz. 55–56.; Tóth László, Századok, 64. évf. 4–6. sz. 668–671. sz. (Vitatkozik Pethővel, szerinte Ausztria egymaga is képes lett volna leverni a szabadságharcot.) Hegedűs Lóránt, Pesti Hírlap, 1930. június 22.; Lengyel Ernő, Pesti Napló, 1930. július 6.; Borbély Andor, Ujság, 1930. június 7.; (Név nélkül), Budapesti Hírlap 1930. augusztus 20.; (kun), Esti Kurír, 1930. június 24.; (Név nélkül), Népszava, 1930. július 13.

⁹⁸ Hermann: *A váci nyilatkozat historiográfiája*, 879.

⁹⁹ Kivéve a térképvázlatokat, amelyek azonban a kiadó hibájából olyan kicsinyek, hogy csak nagyítóval tanulmányozhatók.

ber elején,¹⁰⁰ vagy Bayer jellemzése, minősítése több helyen.¹⁰¹ Az együttműködés föltehetően úgy történt, hogy Julier szakanyagot írt, és azt Pethő, szókinscével gazdagítva, intuitív gondolataival kiegészítve fölhasználta. Nagy Miklós Mihály hívja föl a figyelmet arra, hogy Julier életútja párhuzamot mutat Görgeivel.¹⁰² Mindketten egy elvesztett honvédő háború lezárásának hálátlan szerepét vállalták – amennyiben a tanácsköztársaság vörös hadseregének harcai, *mutatis mutandis*, 1848–1949 mellé állíthatók –, s a politika szele is megcsapta őket. Különbség kettejük között csupán annyi, hogy Julier-t a hatalom akarásának az árnyéka sem érintette meg, viszont mindkettőjüket az árulás vádja sújtotta, ami ellen szakíróként igyekeztek védekezni. Julier tudatában volt a párhuzamnak, Görgei visszavonulását és a fegyverletételt a könyv szakszerűen és nagy beleéléssel ábrázolja.

Pethő számára a tábornok gyermek- és ifjúkorának megidézésében magától értetődően Görgey István könyve és az abban publikált levelezés a meghatározó kútffó.¹⁰³ A klagenfurti évekre már lényegesen több visszaemlékezés és szórványos okmány állt Pethő rendelkezésére, de elsődlegesen Görgey István munkáját használta, melynek hatása szövegén érzékelhető.¹⁰⁴ Erősebb nyomokat hagyott Pethő könyvében Görgei Artúr memoárja, az *Életem és működésem Magyarországon*, ami a szerkezeten is megfigyelhető. Görgei például a maga mentségére aránytalanul nagy teret szentel Zichy Ödön pere és kivégzése jogi környezetének, másrészt természetes csomópontot képez a váci kiáltvány, a trónfosztás és visszhangja, valamint a fegyverletétel a szőlősi mezőn. Ez lényegében Pethő Görgei-életrajzában is így van.

Steier Lajos tisztelettel, rokonszenvvel ír mind Görgeiről, mind Kossuthról, de tárgyilagosságra törekszik, és a hibákat sem hallgatja el. Steier nyomán Pethő ezt az utat követi. Színes, erőteljes nyelve, reprodukív fantáziája, a lélektani elemzések a Kossuth–Görgei viszony alakulását élőbbé, Görgei személyiségét, a gondolat és a tett ellentétét viszont a valóságosnál talán bonyolultabbá rajzolja, feltételezett lelki válságait erősen hangsúlyozza. Kossuth ezzel szemben – írja Pethő – ha olykor szónoki túlzásokba is esett, „nem tartozott a forradalmi fantaszták közé, s bizonyos mértékig mindig megmaradt a réalpolitika területén”.¹⁰⁵ Görgei nevét ő húzta ki a végzet urnájából, s ha az út végén, melyet szelleme a sűrűbe vágott, „a pesszimizmus kísértetét pillantja meg”, letörli „a kiválasztottság csillagfényét” Görgei homlokáról.¹⁰⁶

A branyiszközi csata – nem egyedülként – novellisztikus vízió, irodalmi betét a szakmainak szánt műben. A lőcsei kávéházban tisztai bál van. Görgei a szobájába zárkózik. Vajon sikerül-e Guyon vakmerő rohama az újonc katonákkal? „Lelki szemei előtt játszódott le ez a danse macabre [...] a robbanások halálos bömbölésében, a holtakkal teleszórta kanyargókon, a sebesültek elviselhetetlen fájdalmának visító gomolyagában.”¹⁰⁷ Majd folytatódik a belső monológ. Ha sikerül is az örült kísérlet a jeges sziklák fehér színpadán, jó vége lesz-e

¹⁰⁰ Pethő: *Görgey Artur*, 92–93.

¹⁰¹ Pethő: *Görgey Artur*, 116–118.

¹⁰² Nagy Miklós Mihály: *Az innenső parton maradt ember*. KAPU, 11. évf. (1998) 9. sz. 16–22.; uő: *A Magyar Szemle katonáirója: Julier Ferenc*. Magyar Szemle, Új Folyam 7. évf. (1998) 5–6. sz.

¹⁰³ Görgey István: *Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig*. Budapest, 1916.

¹⁰⁴ Görgey István: *Görgey Arthur a száműzetésben (1849–1867)*. Budapest, 1918.

¹⁰⁵ Pethő: *Görgey Artur*, 122.

¹⁰⁶ Pethő: *Görgey Artur*, 144.

¹⁰⁷ Görgei felesége, Aubouin Adél az ütközetet követő reggelen kocsival a csata színhelyén utazott végig, az ő megrendítő visszaemlékezését emeli be Pethő Görgei belső monológjába. *Aubouin Adél naplórészletei*. Az Est. 3. közl., 1911. február 27.

ennek a nagy háborúnak, amelyre a magyarságot provokálták? Hol vannak azok a százezrek és milliók, akikről Kossuth álmódott, „mikor a mindenható Isten kezébe adta tárogtatóját, hogy felrázza a népet az önvédelemre”? Tűnődésében eljut a kormánnyal kialakult ellentmondásos viszonyához, aztán a magyar ügy igazságához, erkölcsi fölényéhez. Most már nyugodtabban várja a branyiszközi jelentést. Pontban éjfélkor egy ezredtrombitás kíséretében föllép a pódiumra, és fölolvassa Guyon jelentését: *„Habe die Höhen von Branyiszko eingenommen.”*¹⁰⁸ Most már leereszkedhet csapataival a hegyek közül, és amikor szemébe tűnnek a számban megnövekedett, új, harc képes hadtestek „lehetetlenségnek látszott, hogy [...] ne revidéálja a polgári hatalomról belerögződött osztrák katonatiszti nézeteket,” Kossuth pedig a tiszafüredi személyes találkozás alkalmával „hajlékony, finom intelligenciája”¹⁰⁹ birtokában ismét meglátja Görgeiben a nagy katonát, és fölfogja a téli visszavonulás katonai értékét.

Amint Steiernek (és sokáig minden szerzőnek), úgy Pethőnek is nehézséget okozott, milyen következtetéseket vonjon le Molnár Ferdinánd alezredesnek, a fővezéri iroda vezetőjének „a legjobb és legvitézebb törzstisztek nevében” Görgeinek átadott két memorandumából, amelyekben a polgári kormány elleni fegyveres föllépésre tett javaslatot.¹¹⁰ A kéziratokat Steier találta meg a bécsi levéltárak megnyitása után. A látszat Görgei kiismerhetetlenségét támasztotta alá. Ha nem ért egyet Molnár akciójával, az alezredesnek hadbíróság előtt a helye, április 29-i kiáltványában viszont Görgei „az esküszegő rút dinasztia” rabigájáról szól, a harc Magyarország és Ausztria közötti harc „a természet adta legszebb népjog harca a bitor zsarnokság ellen”. Steier a kiáltványt hasonlóan magyarázza, mint a váci nyilatkozatot, ez a válasz Molnárnak, és azoknak a „feketesárga” tiszteknek, akik az osztrák császár felé akarták szorítani Görgeit. A sereg harcképességének megőrzése a cél.¹¹¹

Hermann Róbert 1993-ban meggyőzően bebizonyította, hogy a memorandumok utólag készült ügyes hamisítványok, amelyeket Molnár Ferdinánd valamikor 1850 elején csempészett az iratok közé.¹¹² Pethő annakidején, az ellentmondásra magyarázatot keresve, föl sorolja a racionális érveket, amiért Görgei nem vehette figyelembe a – mi már tudjuk, nem létező – két iratot, majd ismételten lélektani elemzéshez folyamodik, kiterjesztve azt az orosz támadás idejére is, amikor Görgei sokakkal együtt úgy vélte, a beavatkozás kiváltó oka a Függetlenségi Nyilatkozat, és a fővezért valóban foglalkoztatta az „alkotmányosság” helyreállításának gondolata. Görgei vállalja a „köztársasági” kormányban a hadügyminiszteri tarczát, de „egyre több homályba és ellentmondásba bonyolódik önmagával”.¹¹³ „Azóta, hogy Görgey lelkén az április 14-e elleni küzdelem eszméje uralkodik [...] veszendőbe megy akaratának az az egyöntetűsége, amely a nagy vállalkozások végrehajtására képesíti.”¹¹⁴ Poli-

¹⁰⁸ Pethő: *Görgey Artur*, 198–200.

¹⁰⁹ Pethő: *Görgey Artur*, 230–231.

¹¹⁰ Steier: *Az 1849-diki trónfosztás előzményei és következményei*, 214–217., 252–254. Steier a VII. hadtestről ír, de a Damjanich szállásán (Léván) április 17-én tartott vacsorán főként a III. hadtest tisztjei vettek részt, és vitatkoztak a trónfosztó nyilatkozat aznap érkezett hírérol. Vukovics Sebő *Emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből*. Sajtó alá rendezte Besenyei Ferenc. Budapest, 1894. 470.

¹¹¹ Steier: *Az 1849-diki trónfosztás előzményei és következményei*, 256.

¹¹² Hermann Róbert: *Molnár Ferdinánd alezredes memorandumai. (Adalékok az 1849. április 14-i trónfosztás fogadtatásának történetéhez.)* Magyar Tudomány, 38. (100.) köt. (1993) 11. sz. 1403–1411.

¹¹³ Pethő: *Görgey Artur*, 277.

¹¹⁴ Pethő: *Görgey Artur*, 278.

kusként „ravasz lett és áthatlan”,¹¹⁵ de mire eljut Kossuth megbuktatásának gondolatáig, „már elhomályosult előtte az a reálpolitikai tény, hogy a márciusi oktroj Ausztriája nem a békére készül, hanem az irtó háborúra”.¹¹⁶

Nem járhattuk végig Pethő Sándorral Görgei dicsőségének útját. „A Hunyadiak óta magyar fegyverek nem arattak ilyen világraszóló győzelmeket, mint az áprilisi hadjáratban Görgey alatt”¹¹⁷ – lelkesedik a szerző. Nem követhetjük a politizáló katona „tekervényeit”, mint Pethő minősíti, mert „az engedetlenséggel annyiszor megvádolt magyar tábornok [...] el volt szánva megkísérelni a végsőt a koncentráció kieroszakolása után”.¹¹⁸ Az a gyönyörű lendület, írja Pethő, amely Görgei hadtesteit átvezette tizenkét napig a Paskievics szőtte hálón, majd nagy félkörben az orosz főserég körül tizenkét napi szakadatlan menetben a Hernádtól Aradig vitte, „mesés, de – fájdalom – kárba veszett manővert eredményezett”.¹¹⁹ Meg kell jegyezni, hogy a trónfosztást a legitimista Pethő Sándor sem helyesli, sőt könyve politikatörténeti rétegének gyűjtőpontjába állítja, de az 1849-es (vagy a klagenfurti) Görgeivel ellentétben természetesen tudja, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat nem oka az orosz beavatkozásnak. A katonai helyzet szabatos vázolása a temesvári ütközet után és a fegyverletételt megelőzően, mint tudjuk, Julier szakértelmét dicséri.

Az orosz csapatok betörését követően az események elmondásában rezignációt érzékelünk, az események az elkerülhetetlen végzet felé haladnak. A nagy dráma szereplői kemény kritikát kapnak, olykor a géniuszként elismert Kossuth is, Dembiński teljesen indokoltan, a Görgei által folyamatosan bírált Nagysándor tábornok talán kevésbé. A végjáték – egyébként hiteles – leírását nem követhetjük. Megrendítő viszont, ahogy Pethő Görgei vívódásait ábrázolja nagy beleérzéssel, remény és kétség között, immár bajtársai jövődjéről sorsát illetően. Idegei – Pethő szerint – nem bírták tovább. Árnyéka lesz egykori önmagának, az oroszok jóindulatának melegen tartása érdekében a kezükre játszik (az egyes magyar csapatparancsnokokhoz írt levelekkel, a fegyverletételt megkönnyítése érdekében), s megalázkodásra is hajlandó a varsói herceg előtt, túrte, hogy bármit csináljanak vele „bajtársaiért, akiktől való elszakíttósága a gyehenna kínjait okozta neki”.¹²⁰

A legszörnyűbb azonban az árulásnak és a maga mentésének vádjá, amely a hadifogoly tisztek között már a vérételek előtt terjedni kezdett, és Haynau hekatombája után (Pethő szavai) gyógyíthatatlanná vált. Elkíséri kényszerlakhelyére, nemcsak rémképekben, hanem gyalázkodó levelek záporával, és vele marad, ha lassacskán gyengülő erővel is, hosszúra nyúlt itthoni életében. Pethő idézi öccséhez, a közkatonaként besorozott Istvánhoz írott levelét. Nem siratja bajtársait, mártírként haltak, elismert hőskökként, „megmarad legalább becsületük; holott rólam még azt is leszaggatták”.¹²¹ Pethő Sándor egy helyen azt írja, hogy a tábornokban bizonyára fölrémlett az a kérdés, hogy „miért nem fürdött meg még egyszer ellenségei vérében” inkább, minthogy alku tárgya, tehetetlen játékszer legyen, odalökve az erkölcsi megsemmisülésnek.¹²²

Klagenfurtban a Pethő által feltételezett lelki egyensúlyvesztés helyreállt, bizonyíték erre a *Mein Leben und Wirken*. Görgei olykor később is, itthon is tollat ragadott, vitába bo-

¹¹⁵ Pethő: *Görgey Artur*, 300

¹¹⁶ Pethő: *Görgey Artur*, 302.

¹¹⁷ Pethő: *Görgey Artur*, 289.

¹¹⁸ Pethő: *Görgey Artur*, 420.

¹¹⁹ Pethő: *Görgey Artur*, 426.

¹²⁰ Pethő: *Görgey Artur*, 442.

¹²¹ Pethő: *Görgey Artur*, 453.

¹²² Pethő: *Görgey Artur*, 445.

csátkozott, de a közélet terére többet nem lépett. A szabadságharc nemzedékének minden vezető személyisége – jegyzi meg Pethő – többé-kevésbé végigélte a maga politikai életét, kibontakoztatta a tehetségét, Kossuth számára két világrészben „szinte új fejezete kezdődött hatalmas képességei kiteljesedésének”, a végzet egyedül Görgeihez volt könyörtelen. A forradalom alig másfél esztendeje alatt „tékozolta rá az energiakifejtés óriási lehetőségeit”.¹²³ Jelképezi ezt az is, hogy a hosszú élet több mint kétharmadának a biográfia a terjedelem huszad részét szenteli. A mű Kozma Andor emelkedett hangú temetői beszédével zárul.¹²⁴

1933-ban egykötetes Magyarország-történet jelent meg, az 1848-cal kezdődő rész Pethő Sándor tollából.¹²⁵ Nagy igény volt tömör magyar történetre, elkészítését a húszas években Szekfű Gyula is latolgatta, de már a *Magyar történet* kötetein dolgozva, szerzőként sajátos gesztusként szakmai ellenlábását, Mályusz Elemért ajánlotta. Mályusz a biztos siker tudatában habozott is, hogy a történettudosi vagy az „irodalmi” pálya mellett döntsön. Pethő viszont ezt már régen eldöntötte. Nem lett azonban „Mályusz–Pethő”, Hóman a középkori és kora újkori fejezetek megírására a Széchényi Könyvtár erdélyi származású munkatársát, Asztalos Miklóst ajánlotta.¹²⁶ A könyv üzletileg is igen sikeres lett, annyira, hogy az Egyetemi Nyomda, a *Magyar történet* kiadója pert indított tisztességtelen verseny címén a Lantos Kiadóvállalat ellen, mert az – szerinte – azt a látszatot keltette, hogy kiadványa a Hóman–Szekfű párhuzama.¹²⁷

1848–1849 eseményeinek összefoglalása – a dualizmus történetéhez képest – tömör, csaknem szűkszavú.¹²⁸ A Csepel-szigeti ítélettel föltűnt honvédőrnagy, Görgei Artúr nevét – ismétli meg – a sors urnájából húzta ki Kossuth Lajos. A váci kiáltvány „felezési pontja Kossuth és Görgei között szövődő viszony fejlődésének”,¹²⁹ viszont Görgei helyettes fővezérsege 1849 tavaszán „a népszerűség és a dicsőség csúcspontjára emelte a magyar nevet Európa-szerte”.¹³⁰ A legitimista Pethő Sándor, aki a harmincas évek elején a pángermán veszéllyel szemben még a magyar–osztrák államszövetség helyreállítása mellett érvelt, Kossuthtal szigorú: az 1849-es trónfosztást nem sorolja pályafutásának fénypontjai közé.¹³¹

¹²³ Pethő: *Görgey Artur*, 479.

¹²⁴ Szerepelnek azok a zárómondatok is, amelyeket a hamis analógia miatt a maga helyén kifogásoltunk.

¹²⁵ Asztalos Miklós – Pethő Sándor: *A magyar nemzet története. Ósidőktől napjainkig*. Budapest, é. n. (1933)

¹²⁶ Mályusz Elemér az 1970-es években papírra vetett emlékezése szerint a tárgyalás az antikvárius-könyvkiadóval (Lantos Adolffal) 1934-ben történt. Ennek nyomán a sajtó alá rendező Soós István a megjelenés évét lábjegyzetben 1934-ben adja meg. Mályusz Elemér: *Legsikerültebb könyveim*. Századok, 149. évf. (2015) 1. sz. 224–225. 1933 második felében azonban már érdemi bírálatok jelentek meg a könyvről: Mérey Ferenc, Századok, 67. évf. (1933) 7–8. sz. 336–338.; Gárdonyi Albert, Protestáns Szemle, 42. évf. (1933) 10. sz. 380–383.; K. G. (Kemény Gábor), Századunk, 8. évf. (1933) 10. sz. 84–86. A szóban forgó művet Mályusz saját *meg nem írt* legsikerültebb könyvei közé sorolja.

¹²⁷ Magyarország, 1933. január 25.

¹²⁸ Az önkényuralommal és a dualizmussal foglalkozó fejezetekben szabadabban fogalmaz, a „Kraft-ausdruck”-ok miatt bírálja is Gárdonyi Albert, id. mű.

¹²⁹ Asztalos–Pethő: *A magyar nemzet története*, 394.

¹³⁰ Asztalos–Pethő: *A magyar nemzet története*, 395.

¹³¹ Ebből azonban nem következik, „hogy jó és nagy uralkodót lássunk I. Lipótban, hogy elfelejtsük Rudolf császár komor öröngéseit, s hogy szemet hunyjunk az aradi bitófák előtt”. Pethő Sándor: *A magyar Capitoliumon. A magyar királyeszmé a Duna völgyében*. Budapest, 1932. 18.

Kiéllezte Kossuth és Görgei ellentétét, „feldúlta a hadsereg egy részének lelki nyugalmát [...] megbontotta fegyelmét és tábornokait [...] egymás elleni intrikák [...] játékaiba hajszolta”.¹³² Görgei – szerinte – azzal a titkolt gondolattal lépett a Szemere-kormányba, hogy alkotmányos eszközökkel vonassa vissza a trónfosztást. A temesvári csatavesztés után Görgei csapatai számára nem volt más választás – ahogy korábban is írta –, „mint még egyszer megfürödni ellenségei vérében, egy reménytelen heroizmus páthoszával” – vagy a fegyverletétel.¹³³

1938 tavaszán drámaian megváltozott a geopolitikai helyzet. 1938. március 12-én a német hadsereg bevonult Ausztriába. A 75 milliós nemzetiszocialista Németország megjelent Magyarországon nyugati határánál. Lapját, a Magyarországot kicsavarták Pethő kezéből. Befolyásos németellenes konzervatív liberális politikusok és a Chorin–Kornfeld csoport pénzügyi támogatásával azonban sikerült új lapot indítania. Ez volt a Magyar Nemzet. A Magyar Nemzet vezércikkei, amelyek leginkább őrzik Pethő Sándor emlékezetét, gyakran hivatkoznak a magyar múlt nagyjaira Szent Istvántól II. Rákóczi Ferencig, Hunyadi Jánostól Deák Ferencig. Görgeire is. De mert a demokrácia végső elnyomása és a függetlenség a tét, a legfőbb hivatkozási pont most Kossuth Lajos. Kossuth azért utasította vissza Görgeinek diktatúra létesítésére tett javaslatát – véli Pethő –, mert érezte annak erkölcsi képtelenségét, hogy a magyarság az alkotmányosság és a szellem szabadságáért vívott harcban olyan eszközöket alkalmazzon, amely ellen életre-halálra verekszik.¹³⁴ 1848 szeptemberében minden vezető személyiség valamilyen lealázó kompromisszumon tépelődött. „Egy ember maradt csak saját végső elszántságának és a nemzet erejébe vetett hitének csillagokat verdeső szárnyalásával: a nagy órák embere. Kossuth egyedül érezte a pillanat végzettségének iszonytató feszültségét [...] csak abból meríthette az erőt, hogy maga mögött tudta a fekete barázdák népének imént felszabadított millióit [kiemelés az eredetiben], akik készek voltak piros vérük pecsétjével megerősíteni a jobbágyfelszabadítás aranybulláját.”¹³⁵ Pethő Sándor egy hónappal azt követően, hogy német nyomásra meg kellett válnia a Magyar Nemzet főszerkesztői tisztétől, 1940. augusztus 25-én autóbaleset áldozata lett.

GÉZA ZÁVODSZKY

Sándor Pethő's encounter with Artúr Görgei

Sándor Pethő was one of the most important publicists of the period between the two World Wars. He is part of the national memory as the founder and editor in chief of the anti-Nazi newspaper *Magyar Nemzet* (Hungarian Nation). He received a thorough education in history as a student of Sándor Márki and the recipient of a state scholarship, his historical works drew a lot of attention in the 1920s and 30s. Pethő quickly developed sympathy for Artúr Görgei, the great figure of 1848-49, and he even visited him personally at Visegrád. From that point on he constantly studied the deeds and personality of the general of the War of Independence for more than 20 years in more and more accurate and deep works, until he wrote the – even to this day – only full biography of Artúr Görgei in 1930.

¹³² Asztalos–Pethő: *A magyar nemzet története*, 396.

¹³³ Asztalos–Pethő: *A magyar nemzet története*, 397.

¹³⁴ Pethő Sándor: *Ember, földrajz és intézmény*. Magyar Nemzet, 1940. január 28.

¹³⁵ Pethő Sándor: *Célok, erők és lehetőségek*. Magyar Nemzet, 1938. október 9.

While examining Pethő's works on Görgei we can find connections to historiographic antecedents, as well as contemporary evaluations, and we can learn a lot about the changes in Görgei's public image. As a supporter of independence, in the final years of dualism Pethő joined the moderate opposition based on the Austro-Hungarian compromise of 1867, the circle of Gyula Andrássy the Younger. After 1920 as a follower of Andrássy he was a legitimist, hoping for the restoration of the unity of the Danube basin. This is important to mention, because, sadly, the perception of Görgei has been influenced by the conflicts between political parties, and these changes and discrepancies can be seen in Pethő's works as well.

CSORBA GYÖRGY

Árulótól a nemzeti hősig

Görgei Artúr megítélése az országgyűléseken, 1861–1990

Az országgyűlési üléseket szó szerint rögzítő naplók, illetve az országgyűléshez benyújtott irományok az éppen napirenden lévő tárgyakon túl rendkívül sokat elárulnak a kor politikusainak történeti felfogásáról és emlékezetpolitikai gondolkodásáról. A következőkben ki zárólag a fenti források alapján 1861-től a rendszerváltásig működő országgyűléseken kiolvasható Görgei Artúr-képet próbáljuk bemutatni. A Görgei-kérdést Kosáry Domokos kiváló monográfiájában¹ rendkívül alaposan feldolgozta, azonban ezt a forráscsoportot elemzésében csak esetlegesen használta. Kiinduló hipotézisünk csupán arra korlátozódott, hogy a klasszikus áruló *versus* nem áruló vitának lehetünk majd tanúi, de mint látni fogjuk, ezen jóval túlmutató jelenségrétegekkel találkozhatunk.

A dualizmus kora

Görgei Artúr első – név nélküli – említésére már az 1861. évi országgyűlésen sor került. Május 31-én Patay István, egy időben Görgei alatt is szolgált egykori honvéd ezredes, a Ferenc Józseffel való egyezkedést elutasító határozati javaslatot támogató beszédében említette meg a világosi árulást.²

Hosszú időt kellett várni az újabb említésre, amely azonban azonnal parázs vitát eredményezett. 1868. július 30-án a véderő törvényjavaslatok vitájában a kormánypárti Perczel Mór, egykori honvéd tábornok – rá jellemző módon – hosszú monológban dicsérte saját negyvennyolcas szerepét, bírálta Kossuth Lajost, illetve nevét nem említve Görgeit, mondván, hogy Kossuth, „a schwechati kudarcból visszatérő, a sors urnájából kihúzott egy egyént, kire nézve a történet elvitázhatatlanul megerősítette ép azon ítéletet, melyet én akkor, mikor még a helyreigazításnak ideje le nem járt, nyíltan kimondék, és a melyhez én ma is ragaszkodom? Mert hiszem és vallom, hogy ezen egyén lőn egyik fő oka Magyarország elveszésének és a dicső táborozás gyalázatos bevégzésének. [...] [Kossuth] az országgyűlésen becsületével, fejével jót állt érette, kijelentvén, hogy ezen férfi meg fog felelni a benne helyezett várakozásnak és a hazát meg fogja menteni. [...] Schwechathoz csatlakozva – mi szintén az ő műve – a parendorfi, nagyszombati, bábolnai vereség, jött a móri és kápolnai árulás, jött a váci proclamatio és fellázadás. [...] [Kossuth] ki nekem is és másoknak is már akkor nem egyszer árulásról vádolta (*Közbeszólás a szélső balról: Ki volt az? Zaj. Halljuk!*) az általam sokszor jelzett egyént? Először őt a felső sereg parancsnokává, később az összes

¹ Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története 1–2. köt.* Budapest, 1994. Tanulmányunkban Görgei nevét az 1848 után általa használt alakban írjuk, azonban az idézetekben az eredeti alakokat tartottuk meg. Itt mondok köszönetet B. Müller Tamásnak a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért.

² *Képviselőházi napló*, 1861. 1. köt. 347. Az idézeteket modernizált helyesírással közöljük.

magyar hadsereg fővezérévé nevezte, sőt még a hadügyi tárcát is birtokába adá, és így minden hatalmat, az egész fegyveres erőt annak kezébe játszát át és abban központosította, kit a bekövetkezett katasztrófa után e mai napig árulással vádol. [...] Ha [Görgei] csakugyan elkövette, úgy a felelősség a kormányfőt is nyomja, ki ez egyént a semmiből teremtette, fokonként felemelte és utoljára a nemzet minden hatalmát benne központosította, sőt még dictatorsággal is felruházta; ellenben pedig, ha ezen egyén nem bűnös, nem áruló, úgy nagy bűnt követ el mindenki, és különösen Kossuth Lajos és azok, kik nevében esküsznek, hogy őt még most is ezen iszonyú vádakkal illetik.”

Perczel vádjaira békítő hangon másnap a kormánypárti Ivánka Imre reflektált, aki Görgeivel a tullni katonai akadémián került barátságba, és később, a szabadságharc előtt a Nádor-huszároknál is együtt szolgáltak. „Nagy események és az azokban szereplő férfiak kortársaik által a küljelenségek és a kultúremények szerint szoktak megítélni, s azok, a kik velők együtt működtek, rendesen nem igen részrehajlatlanul szokták megítélni eljárásukat. Bármi nézetben legyen valaki, bár mennyire kárhoztassa vagy dicsőítse Kossuth Lajost, azt semmi esetre sem lehet elmagyarázni, hogy az 1848–9-iki eseményekkel az ő személye szoros kapcsolatban áll. (*Úgy van!*) Bár milyen nézete legyen, bár miként ítéljen valaki Görgei Arthur eljárása s katonai tehetségei felett, azt nem fogja eltagadhatni senki, hogy Magyarország legfényesebb had tetteivel neve szoros kapcsolatban áll. (*Igaz! Úgy van!*) Én azt vélem, e két férfiú fölött ítéletet mondani a történelem kritikájának feladata lesz. (*Úgy van!*) S mi, a kiket rokonszenv s ellenszenv vezérel, a kiket barátság vagy sértett önérzet ösztönöz, mi arra képesítve nem vagyunk.” Párttársa, Tisza László is Ivánkával egyetértőleg bírálta Perczelt. Tisza a szabadságharcban Móránál súlyosan megsebesült, később Görgei alatt dolgozott a hadügyminisztériumban, egyébként bátyja Tisza Kálmán volt.

Az ellenzék annál harcosabban támadta, főleg Kossuth-ellenessége miatt, de szóba került Görgei is. A függetlenségi párti, maga is 1848-as nemzetőr és megyei biztos Csanády Sándor kijelentette: „...két nagyhatalom hadserege is csak a Világosnál elkövetett legaljasabb árulás következtében érthette el célját.” Simonyi Ernő, egykori '48-as képviselő felrótta, hogy Görgeit személyes ellentéte miatt hazaárulózza le. Berzenczey László, szintén egykori '48-as képviselő így bírálta Perczelt: „Említette a képviselő úr mint volt vezér több vezértársai honárulásait, felhozta a végső capitulációkat, mint a harc gyalázatos végzését. Én ellenkező véleményben vagyok, és a mi nekem fáj, az, hogy önöknek nem fáj egymást azon nemzet előtt vádolni, mely ezen eljárás által meg van ingatva vezérei iránti kegyeletében s kezd már egyet sem számba venni.” Később gúnyosan és nagyon találóan jegyezte meg: Perczel „1848–49-től mostanáig nem érkezik más ellenséggel bajlódni, mint egykori bajtársaival”. A szélbalos, egykori 1848-as képviselő Csiky Sándor szerint az oroszok nem mertek volna bennünket támadni 1848-ban (!) „ha azt minden előleges fegyverletételleli biztosítás nélkül merészlette volna elkövetni, és hadainknak akkori vezére ismert árulását végbe nem vitte volna”.

Vidacs János, a márciusi ifjak egyike, Görgei hadtestében szolgált egykori honvédtiszt – ekkor szélbalhoz tartozó képviselő – felszólalásában igen vehemensen bírálta Perczel számos kijelentését, de Ivánka ellen is szót emelt: „...feleljen nekem és a népnek a képviselő úr ezen kérdésre: miért halt vérpadon mártírhalt 13 tábornokunk? És hogy van az, hogy ő nem csak életben van, hanem az osztrák kormánytól 18 éven át évdíjt nyert, melynek felét, ha nem többet, Magyarországgal és így a mártír-haltat örököseivel is, valamint mindnyájunkkal katonai executio útján fizettettek be a bécsi Bachok és Schmerlingek pénz-tárába?”³

³ *Képviselőházi napló*, 1865. 9. köt. 295–306., 364., 372., 379–380., 386., 390–391., 404.

A fent már említett Csanády érintette legtöbbször Görgei személyét, illetve szerepét a dualizmus kori országgyűlések vitáin, lényegében ugyanazon szövegpaneleket ismételte beszédei során. Megfigyelhető, hogy ez leginkább a dualista rendszer kritikus vitái során – költségvetés, válaszfelirat, vámtarifa, hadügy – kerül elő, vagyis ahol magát a rendszert lehetett bőszen támadni.⁴ A „világosi árulás” volt Csanády egyik kedvenc szófordulata, például 1870. március 19-én a királyi udvartartás költségeiről szóló vitában a „világosi gyalázatos árulás következtében a megszűnt önvédelmi harc”-ot emlegette.⁵ 1877. február 15-én a vám- és kereskedelmi szerződésről, illetve a vámtarifáról szóló törvényjavaslat vitájában hosszasan kárhoztatta a kiegyezést és Tisza Kálmánt, akit hitehagyottnak és árulónak nevezett. Az elnök házszabály szerint kétszer is figyelmeztette, majd végül akkor vonta meg tőle a szót, amikor kifejtette, „Tisza Kálmán miniszterelnök úr a 67-iki közösügyes közjogi alap elfogadása és a nemzet jogainak feladása következtében egyike azoknak, kik a nemzetet a jelenlegi kellemetlen, nyomorúságos helyzetbe taszították, úgy vagyok meggyőződve, miképp Világos, és e képviselőház terme, Görgey és Tisza Kálmán úr, (*Nagy zaj.*) a magyar történelem ugyanazon gyászos lapján lesznek feljegyezve, ott fognak szerepelni.”⁶ 1879-ben a költségvetés tárgyalásakor rendszerkritikájának esszenciáját így összegezte: „...a nemzet jelenlegi szerencsétlen helyzetének szerintem oka a világosi árulás, a 67-iki közösügyes kiegyezkedés, mely megfosztván Magyarországot a nemzet ezredéves önállóságától, függetlenségétől, hazánkat osztrák tartománnyá süllyesztette.”⁷ Amikor 1882-ben a Bosznia-Hercegovióban kitört zavargások megfékezéséhez kértek költségvetési fedezetet, Csanády ismét remek lehetőséget látott Tisza, illetve a kiegyezés bírálata: „...e hazát és e nemzetet az egymást felváltó közösügyes kormányok, különösen Tisza Kálmánnak nemzetellenes politikája süllyesztette, mert összevéve a világosi gyalázatos árulástól kezdve működő egymást felváltó kormányok eljárásait, nem okoztak e hazának, e nemzetnek annyi bajt, annyi kel-

⁴ Csanády legendás alakja volt a dualizmus kori országgyűléseknek, akiről Mikszáth Kálmán írt szép nekrológot: Mikszáth Kálmán: *Meghalt Csanády bácsi. Pesti Hírlap*, 14. évf. 199. sz. 1–3. 1892. július 19.

⁵ *Képviselőházi napló*, 1869. 7. köt. 145. Hasonló megnyilatkozásait 1872-ben a válaszfelirat tárgyalásánál állította: „a legigazságosabb, a legjogosultabb önvédelmi harc, a világosi árulás következtében 12 szenvedés teljes éveken át kellett a nemzetnek az önkény zsarnoki uralma alatt nyögni.” *Képviselőházi napló*, 1872. 1. köt. 253. 1872. október 5.

Az államkölcsonról folytatott vitában 1873. november 26-án: „Tudjuk, hogy legközelebb a gyalázatos világosi árulás következtében is dúlta hazánkat az osztrák és muszka had, és hogy a világosi fegyverletétel után sok szenvedése volt e hazának.” *Képviselőházi napló*, 1872. 8. köt. 130.

⁶ *Képviselőházi napló*, 1875. 15. köt. 351. ülés. 239–242. Itt jegyezzük meg, hogy a Görgei világosi fegyverletételét és Tisza Kálmán bihari pontjainak „szögre akasztását”, illetve kormányzati szerepvállalását párhuzamba állító kép valójában már 1875 márciusában megszületett. Az általunk ismert legkorábbi példa a szélsőbal lapjában, a Magyar Újságban 1875. március 24-én jelent meg Kun Pál sárospataki tanár tollából: „Tisza Kálmán éppen úgy rakta le a fegyvert, mint 28 évvel ezelőtt Magyarország diktátora, Görgey Arthur. Ez nem akarván megívni a dicső végharcot, mely dönteni lett volna hivatva, talán diadalunk, talán amúgy is bekövetkezett bukásunk felett, önkényt veté nyakát a járom alá, s szolgáltató ki vitéz s elárúsított társait Haynau hóhéri szeszélyeinek; míg a »volt balközép« »derék vezére« éppen a legbizonyosabb győzelem idejében szüntette meg az 1867. XII. törvénycikk átkos következményű alkotásai ellen folytatott parlamentáris harcát. Fegyverlerakás akkor és most, a tény ugyanaz, csak az idők és személyek változnak. Világosnál lerakta a fegyvert Görgei, azért, mivel – állítása szerint – már nem volt reménye többé a győzelemre. 1875-ben kapitulált Tisza azért, mivel, mint politikus biztosan átlátta, hogy ha ő most meg nem szünteti a közjogi harcot, a jobboldal okvetlenül bukni, s az ellenzék végre annyi küzdelem után, diadal-maskodni fog.” Kun Pál: *Ne csüggedjünk*. Magyar Újság, 9. évf. 68. sz. 1875. március 24. 1–2.

⁷ *Képviselőházi napló*, 1878. 3. köt. 302–303.

lemetlenséget, nem követtek el a nemzet ellen annyi bűnt, mint elkövetett maga Tisza Kálmán miniszterelnök úr, a ki, ha nem emlitem is azt, miszerint politikai hitehagyottsága által (*Derültség a jobboldalon*) e haza területén egyidőre legalább meghonosította a nemzet testén rágódó rákfenét, a közösügyeket.”⁸ A következő évben az újoncozás vitájánál fejtette ki, hogy „a világosi gyalázatos árulás és az 1867., valamint az 1878-iki közösügyes kiegyezkedések, mely kiegyezések utóbbika a jelenlegi miniszterelnök Tisza Kálmán úr politikai hitehagyása, hogy ne mondjam árulása következtében köttetett meg – megfosztották a nemzetet őseink vérével szerzett és fentartott ezredéves önállósága és függetlenségétől, hazánkat osztrák tartományúvá süllyesztették és a nemzetet Ausztria és Bécsnek uszályhordozójává, szolgáljává, adófizetőjévé tették, e nemzetet az anyagi megsemmisülés örvényébe mérítették, koldusbotra juttatták.”⁹ Máskor így támadta Tiszát: „...meglepő rám nézve, hogy a király ő Felsége megtűri a miniszterelnöki székhelyen egy oly egyéniséget, (*Zajos derültség. Felkiáltások jobbfelől: Rendre!*) a kit e képviselőházban és így a nemzet, az egész világ színe előtt mindennek elmondottak már, csak magyar érzelmű jó hazafinak nem, kiről a közvélemény e szavakat hangoztatja: Görgey Világosnál, Tisza Kálmán úr e képviselőházban...” A házelnök azonnal figyelmeztette a képviselőt.¹⁰ Az 1886-os költségvetés vitájában Csanády ismét elővette állandó szófordulatait, és újfent kijelentette, „Görgey Világosnál, Tisza Kálmán meg e képviselőházban elárulták e hazát,” amiért az elnök szokás szerint rendre utasította.¹¹

A legendás függetlenség párti, már 1848-ban is képviselő Madarász József is gyakran emlegette a „világosi árulást” – az árulót nem nevesítve. 1871. december 5-i, kiegyezést bíráló beszédében fejtette ki, hogy „a világosi árulás s az osztrák császári hatalom törvénytelen, igazságtalan fegyveres elnyomása által Magyarország alkotmányától megfosztott.”¹² 1879-ben pedig a költségvetés tárgyalásánál: „...a múlt meggyőzőtt bennünket arról, miszerint az 1848–49-iki önvédelmi harcaink következtében voltak e hazában igen nagy számmal oly reactionárius árulók, a kik a muszkák segítségül hívása következtében előállították a világosi gyalázatos árulást, a mely árulásnak következménye volt a 18 évi önkényuralom. [...] a nemzet jelenlegi szerencsétlen helyzetének szerintem oka a világosi árulás, a 67-iki közösügyes kiegyezkedés, mely megfosztván Magyarországot a nemzet ezredéves önállóságától, függetlenségétől, hazánkat osztrák tartománnyá süllyesztette. [...] mint mondtam, én a nemzet szerencsétlen helyzetének okául a világosi árulást, a 67-iki kiegyezést, és ennek koronáját, Tisza Kálmán miniszterkedését tartom, – a költségvetést el nem fogadom.”¹³ Az idézetből jól látható, hogy Madarász a világosi árulás alatt nemcsak és kizárólag Görgeit értette, hanem mindazokat, akik véleménye szerint tudatosan hozzájárultak a szabadságharc bukásához.

Ugyanebben a vitában jelentette ki a függetlenség párti Eötvös Károly, hogy Kossuth és Deák volt az újabb idők két igazi nagy magyar embere. A kormánypárti Jókai Mórnak, illet-

⁸ *Képviselőházi napló*, 1881. 3. köt. 215.

⁹ *Képviselőházi napló*, 1881. 9. köt. 6. 1883. január 12. Az 1885. évi költségvetési vitában szinte szóról szóra megismételte fenti szavait. *Képviselőházi napló*, 1884. 4. köt. 18. 1885. február 6.

¹⁰ *Képviselőházi napló*, 1884. 2. köt. 54. 1884. december 6.

¹¹ *Képviselőházi napló*, 1884. 7. köt. 324. 1886. január 13.; 9. köt. 251.

¹² *Képviselőházi napló*, 1869. 18. köt. 240–241.

¹³ *Képviselőházi napló*, 1878. 3. köt. 302–303. 1879. március 1. Madarász egyébként 1883-ban megjelentetett emlékiratai szerint már a szabadságharc alatt a kezdetektől ellenszenvvel viseltetett Görgei ellen, s természetesnek vette annak árulását. Madarász József: *Emlékirataim*, 1831–1881. Budapest, 1883. Kosáry: *A Görgei-kérdés története*, II. 54–55.

ve a kormánynak szegezte a kérdést: „...hát miként tisztelik ők a nemzetnek e két valódi nagyságát? E két valódi nagyságot tisztelték akként igenis, hogy a mit az egyik alkotott 1848-ban, azt tönkre tette Görgei és a mit a másik alkotott 1867-ben, tönkretette Tisza Kálmán (*Élénk tetszés balfelől.*) Tönkretette mindegyik az orosz barátság segítségével.”¹⁴

Pozitív kontextusban is megjelent azonban Görgei neve. 1883. február 21-én a fegyver- és vadászati adóról szóló törvényjavaslatok tárgyalása során a függetlenség párti Irányi Dániel – egykori 1848-as képviselő és 1849-ben a főváros teljhatalmú kormánybiztosa –, míg a vadászati adó elvét támogatta, de javasolt mértékét ellenezte, a fegyveradót teljesen elvette beszédében. Kifejtette, hogy honvédelem céljából is szükséges a fegyverek szabad tartása, hisz az ellenséges támadás esetén népfölkeléssel lehet támogatni a reguláris alakulatokat, az adókievetés azonban bizonyosan csökkenteni fogja a fegyvertartási kedvet. Emlékeztette arra képviselőtársait, hogy 1848-ban Perczel Mór és Görgei hogyan kerítette be Roth és Philippovich nyolcezer fős horvát seregét Ozoránál egy kisebb reguláris sereggel, amelyet viszont nagyszámú felkelő csapat támogatott. A siker egyik tényezője épp az volt, hogy a horvátok őket is reguláris katonáknak nézték.¹⁵

1884. október 24-én a függetlenségi Thaly Kálmán a válaszfelirati vitában élesen bírálta a Tisza-kormányt: „...az akadémiában is, a t. miniszterelnök úr társadalombomlasztó befolyása annyira jutott, hogy a választásoknál ama legújabban Görgeyt rehabilitálni akaró férfiak mindenki ellen, a ki nem a kormánypárthoz tartozik, a választásoknál formális korteskedést visznek végbe.”¹⁶

1886 elején, mikor Tisza Kálmánt egy németül elhangzott beszéde miatt támadták, a miniszterelnök kijelentette, hogy a magyar állameszmét „lehet német nyelven is védeni, valamint a csatákat is 1849-ben legnagyobb részt német nyelven irt napi parancsnok alapján nyerték meg”, a szélsőbalról azonnal bekiabálták, hogy „igen, a mit Görgey adott ki!”, ugyanakkor elhangzott Bem neve is.¹⁷ Öt nappal később Thaly reflektálva Tisza mondatára kijelentette: „Hát ezzel leginkább Görgey Arthurra méltóztatott célozni. (*Élénk ellenmondások jobbfelől.*) Én tehát üdvözlöm a miniszterelnök urat, először mint germanisatort, azután mint Görgey Arthur védelmezőjét.”¹⁸ Thaly 1887-ben a honvédelmi minisztérium költségvetésének tárgyalásánál is a fentiekhez hasonló módon kiabált be.¹⁹

A népfölkelésről szóló törvényjavaslat vitája során, amikor a kormánypárti Kőrösi Sándor képviselő a hadi törvények kapcsán kijelentette, hogy jól ismeri azokat, hiszen ő maga „az 1848–49-iki években létezett Görgey-féle legjelentékenyebb hadseregünk táborkarának főhadbírája” volt, a szélsőbalról bekiabáltak: „Szép ajánló levél!” Kőrösi hevesen védte igazát: „Igenis az ajánló levél! [...] Nálunk, a szabadság hőseinél is e törvény volt érvényben.”²⁰

Görgei állítólagos 6000 forintos nyugdíja tárgyában az antiszemita párti Szemnecz Emil képviselő interpellációt intézett a belügyminiszterhez – aki egyben a miniszterelnök is volt –, valamint a honvédelmi miniszterhez 1887. január 24-én. Szemnecz utalt a Görgei rehabilitációjára 1884 tavaszán indult mozgalomra is, majd rátért arra a napok óta terjedő

¹⁴ *Képviselőházi napló*, 1878. 3. köt. 221. 1879. február 28.

¹⁵ *Képviselőházi napló*, 1881. 10. köt. 197.

¹⁶ *Képviselőházi napló*, 1884. 1. köt. 211. A rehabilitációs mozgalomra: Kosáry: *A Görgey-kérdés története*, II. 55–62.

¹⁷ *Képviselőházi napló*, 1884. 7. köt. 371. 1886. január 15.

¹⁸ *Képviselőházi napló*, 1884. 8. köt. 72.

¹⁹ *Képviselőházi napló*, 1884. 16. köt. 34. 1887. február 25.

²⁰ *Képviselőházi napló*, 1884. 12. köt. 64–65. 1886. május 11.

hírré, miszerint a mozgalom valódi célja az volt, hogy a „szomorú emlékü” tábornoknak nyugdíjat fizethessenek. A képviselő szerint nincs olyan ember Magyarországon, aki nyugdíjat szavazna meg neki. „Fogadják részvéteimet, mert Görgey Arthur előtt állott a becsületes meghalás s a tisztességes capitulatio, a helyett, hogy társait akasztófára juttatta volna.” Ezért úgy gondolja, a miniszterelnök hazafiságát ismerve biztos a nemleges válaszban, de a közvélemény megnyugtatása érdekében mégis felteszi a kérdést, hogy fizetnek-e a tábornoknak valamely országos alapból nyugdíjat. Ha a hír mégis igaznak bizonyulna, hajlandó-e Tisza letiltani a nyugdíj folyósítását?

Tisza válaszában kijelentette, „meg vannak a szóban levő egyénre nézve nézeteim; de én megtartom azt, a mit a képviselő úr is maga elé tűzött és azt mondom, hogy az események és az abban szereplők felett itélni a történelemnek lesz feladata.” Leszögezte, hogy sem Görgeinek, sem másnak „országos alapból, vagy honvédségélyezési célból megszavazott alapból a nélkül, hogy vagy a törvényhozás, vagy azon bizottság, mely ezen alapból segélyezésre és nyugdíj megszavazására hivatott, megszavazta volna, nyugdíja nem lehet”, vagyis nem utalványoznak semmit. Szemecz azonban érzékenyen vette észre a fogalmazásbeli finomságokat, és nem hagyta magát félrevezetni. Emlékeztette Tiszát arra, léteznek az országgyűlés döntésétől független és nem nyilvános számadású alapok: „...nagyon óhajtottam volna, ha a t. miniszterelnök úr a »megszavazott« szót kihagyta volna, mert szerettem volna világosan hallani, hogy nem csak a megszavazott összegekből, hanem még azon kívül azon alapból, melynek nevét sükségtelennek tartom megnevezni, sem fizettetett ki semmi.” Tisza elutasította a további felvilágosítást – jogosan –, mondván, „feleltem szóról-szóra úgy, a mint a kérdés hozzám intézve volt, azontúl felelni pedig nem tartozom”. Szemecz még egyszer magához ragadta a szót, és újabb, konkrét kérdést tett fel egy bizonyos „bukuresti alapból” történő kifizetésre, amiről Tisza kijelentette, hogy ilyen alap nem létezik, illetve minisztersége előtt volt egy pár ezer forintos összeg lefoglalva, de azt már céljainak megfelelően elköltötték.²¹ Tisza, bár az interpellációs kérdésre valóban a szó szoros értelmében a valóságnak megfelelően felelt, az igazságot nem árulta el: a kormány 1884-től 2400 forint nyugdíjat folyósított Görgeynek, ráadásul maga Tisza üzenté meg, hogy „sem kérni, sem megköszönni nem kell, csupán azt tudatni vele”, hogy elfogadja-e.²²

1889-ben gróf Károlyi Gábor függetlenségi párti képviselő a véderő javaslat vitája közben – szűzbeszédében – így bírálta Tisza Kálmánt: „S a generális így vezeti táborát a capitulatio felé. Szép lesz, legalább a história fel fogja említeni, hogy két capitulatio volt ez országban: az egyik Görgey-é Világosnál a muszka előtt, a másik Tisza Kálmáné, a magyar jognak, a magyar alkotmánynak capitulatioja Tisza Kálmán által itt e házban a közös hadsereg előtt. (*Élénk tetszés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.*) Tudja-e a miniszterelnök, hogy mily melléknévvvel bélyegezte meg a nemzet Görgeyt? (*Mozgás jobbfelől*) tudja-e ezt s nem gondol-e arra, hogy rajta is megeshetik ez? (*Élénk tetszés a szélső baloldalon.*) Kell-e nagyobb bizonyíték arra, hogy ez nem capitulatio?”²³ Mikszáth Kálmán karcolata szerint volt egyéb beszólás is a beszédnél, amelyet nem rögzítettek az országgyűlési gyorsírók. Nevezetesen, egy kormánypárti képviselő bekiabált, hogy volt egy harmadik kapituláció is, „a majtényi síkon; a Károlyié!” Mivel a naplóban ez nem olvasható, azt sem zárhatjuk ki, hogy csupán az író élce volt.²⁴

²¹ *Képviselőházi napló*, 1884. 14. köt. 185–187.

²² Idézet forrása: Kosáry: *A Görgei-kérdés története*, II. 134.

²³ *Képviselőházi napló*, 1887. 8. köt. 137. 1889. január 26.

²⁴ Mikszáth Kálmán, *Cikkek és karcolatok* 27, 1888. július–1889. január, (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 77.). S. a. r. S. Fürth Éva, Rejtő István. Budapest, 1983. 183.

Ugyanebben a vitában a korábban függetlenségi párti, ekkor már antiszemita programmal megválasztott Csátár Zsigmond jelentette ki: „A világosi sírt árulás idézte elő, abból lehetett még feltámadni, de abból a sírből, mélyen t. ház, a melyet a nemzet többsége ás a nemzetnek, abból többé feltámadni nem lehet.”²⁵

Az 1852-ben felállított Hentzi-szobor körül többször lángolt fel heves vita az ellenzék és a kormány között. 1892-ben a budai honvédszobor avatási ünnepélye miatt robbant ki polémia, ugyanis a Tisztelt Ház elé 1892. október 17-én benyújtott meghívó szerint a szobor leleplezését követően a vendégek átvonultak volna a Szent György térre, hogy megkoszorúzzák az ottani szobrot is.²⁶ Ott egyetlen alkotás állt: Hentzi emlékműve... Másnap két és fél óráig, majd 19–21. között majd napi 4 órában vitatkoztak a témáról, ahol természetesen Görgei is előkerült. A függetlenségi Visontai Soma idézte Horváth Mihály könyvéből Görgei jelentését a főváros Hentzi parancsára történt lövetéséről. A nemzeti párti Sághy Gyula pedig hosszasan idézte Görgei Budapesti Hírlapban megjelent nyilatkozatát, aki jelen körülmények között szintén ellenezte Hentzi szobrának megkoszorúzását. Végül október 22-én Ivánka Imre, a szoborbizottság elnöke levélben tudatta az országgyűléssel, a viták miatt elnapolják a november 2-ára tervezett avatást, így az országgyűlési vitát is lezárták.²⁷ Az emlékművet végül 1893. május 21-én leplezték le, Hentzi szobrának megkoszorúzása nélkül, amelyet egyébként erős rendőrsorfallal biztosítottak.

A szobor-vita 1898-ban támadt fel újra, amikor az indemnitásról tárgyalva a kossuthianus Hentaller Lajos független képviselő kijelentette, pártja többek közt azért sem szavazza meg a napirendet már majd egy hónapja, mert még mindig áll Hentzi szobra, illetve áthelyezésének terve is botrányos: „...a kivel én felnőtt korom óta folytonosan ellenségeskedésben vagyok, (*Halljuk! Halljuk!*) s a kinek én a nevét gyűlölni tanultam gyermekkoromban, ez Görgey Arthur. Görgey Arthur a jó katonának, a tisztességes katonának megadta a katonai fényt, katonai díszet. Ott volt a Vácán elesett Götz tábornok, a kit katonai pompával temetett el. Kérdezzék meg, miért nem temettette el katonai pompával Hentzit?”²⁸ A mai politikai viták tükrében szokatlannak tűnhet számunkra, de a szobor kapcsán lényegében történeti vita folyt az országház falai között, ami azonban a korban egyáltalán nem volt példátlan. A felszólalásokban korabeli leveleket, visszaemlékezéseket, történeti munkákat idéztek Hentzi szerepéről, illetve igazuk bizonyítására. Ez történt november 21–22-én vagy december 1-jén is.²⁹ 1899 őszén újból előkerült a téma. Thaly Kálmán szerint Görgei „önök előtt bizonyosan nagy tekintély, (*Derültség a szélső baloldalon*) mert ő azt cselekedte Világosnál, a mit önök akartak és akarnak most is. (*Úgy van! a szélső baloldalon.*) Hát hogy

²⁵ *Képviselőházi napló*, 1887. 10. köt. 139. 1889. március 21.

²⁶ A Hentzi-szoborra lásd: Borbély János: *Heinrich Hentzi Magyarországon. „Sarkányölő Szent Györgytől” a „vaskísértetig”*. Aetas, 21. évf. (2006) 4. sz. 88–114.; Czaga Viktória: *A Harcos Emlék – szoborsors Magyarországon. (A Hentzi-emlékmű története)*. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője – Acta Musei Militaris in Hungaria. 6. Budapest, 2003. 79–112.

²⁷ *Képviselőházi napló*, 1892. 6. köt. 35–120.; *Képviselőházi irományok*, 1892. 5. köt. 171. sz. iromány.; Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. Genf, 1865. 2. kötet. 596.; az idézet szöveg kritikai kiadása: Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849. Összeállította, szerk. és az előszót írta: Hermann Róbert, Budapest, 2001. 361–363.; Görgei nyilatkozata: *Budapesti Hírlap*, 12. évf. 289. sz. 4., 1892. október 19. Újra kiadva elírt dátummal: *Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikke, interjúk 1848–1915*. Vál. és s. a. r. Hermann Róbert. Budapest, 2018. 423–425.

²⁸ *Képviselőházi napló*, 1896. 18. köt. 203–206. 1898. november 15. A szobrot a Hűvösvölgyi úti katonai nevelőintézetbe helyezték át 1899-ben.

²⁹ *Képviselőházi napló*, 1896. 18. köt. 258–282.; *Képviselőházi napló*, 1896. 19. köt. 64–67.

zseniális katona volt, azt én is elismerem; tudta is ő a katonai szokásokat, hiszen az osztrák hadseregben is sokáig szolgált és megismerkedett a reglement minden dolgával. Midőn Götz tábornok elesett az ő csapatai ellen vívott ütközetben Vácnál, Görgey Arthur tudta, mit csinál: kivezényelte a győztes honvédséget és a honvédek ágyúit és Götznek ünnepélyes temetést rendeztetett, mint ellenfél előtt vitézül elesett tábornoknak és a honvédagyúk díszlővései dörögtek az osztrák tábornok sírja felett. De Hentzivel szemben nem cselekedte meg ugyanezt; disztíngvált, mert tudta, hogy Hentzi a magyar alkotmányra letett esküjét szegte meg.”³⁰

1894-ben a polgári házasságról szóló vitában csupán érdekes hasonlatként került elő Görgei neve. A konzervatív, ellenzéki nemzeti párti Berger Ignác, lamentálva a polgári házasság megfelelő formájáról, kijelentette: „...ha tőlem függne, én is úgy tennék, mint az a szerencsétlen 48-as honvéd, a kit, bár művelt ifjú volt, a szigorú fegyelmet tartó Görgey botbüntetésre ítél. Az pedig azt mondta: Inkább lőjjenek agyon, mint megbotozzanak. Hát minket is vagy agyonlőnek, vagy megbotoznak. Én pedig azt mondanám, inkább lőjjenek le!”³¹

1896. március 20-án a függetlenségi Lits Gyula a millennium kapcsán javasolta Fejérváry Géza m. kir. hadügyminiszternek, hogy azzal bizonyíthatná hazafi érzelmeit és alkotmányos felfogását, ha javasolná a királynak, hogy a magyar ezredeket magyar történeti nevekkel lássák el, de leszögezte: „Ne tessék megijedni, nem a 48-iki eseményekből vett neveket értek... Jól tudom, hogy ez bizonyos érzékenységet sértene. A nemzet és a koronás király a feledés fátyolát borították azon félreértésre; én e fátyolt föllebbenteni, hegedő sebet feltépni nem akarok. De nem is szívesen kívánnám ezt, mert hisz a szabadságharcnak katonai tehetség dolgában egyik legkimagaslóbb alakja volt Görgey; no már ennek nevét nem akarnám így megörökíteni!”³²

1902-ben, amikor a kolozsvári Máttyás-szobor avatásakor a katonazenekar a *Gotterhaltét*, a császári himnuszt játszotta, a magyarok a Kossuth-nótát, a Himnuszt és a Szózatot kezdték énekelni. A kirobbant zavargásokban a rendőrök megverték Nessi Pál függetlenségi képviselőt, egyben tartalékos tisztet, amiből az országgyűlés előtt mentelmi ügy kerekedett. Vázsonyi Vilmos ellenzéki képviselő a következőket találta mondani a vita során: „Görgeynek és táborának fellépése Kossuth Lajos ellen mi volt egyéb, mint a szoldateszka fellázadása. [...] Ez az ellentét a szoldateszka és a parlamenti rendszer között mindenkor fennállott és minden nemzet, a mely féltékeny szabadságára, alkotmányára, első sorban a hadsereggel szemben védelmezi meg a maga szabadságát és parlamenti szuverenitását.”³³

1902-ben a Fejérváry hadügyminiszter által benyújtott újonclétszám emeléséről szóló törvényjavaslat kapcsán szokás szerint óriási vita robbant ki, ahol természetesen újra előkerült Görgei neve. Gabányi Miklós függetlenségi párti képviselő végtelen naivitással és romantícizmussal állította: az osztrákok azt mondták az orosz kormánynak, „hogya nem adtok nekünk segítséget, tudjátok meg, hogy az a rebellis magyar nemzet, magyar nép, ha nem oly nagy tömeg is, olyan csodákat csinál, hogy elfoglalja egész Ausztriát és most már Bécs felé indul. Hogy ha megharagszik, vagy ha jó kedve lesz hozzá, olyan hősies ez a nemzet, hogy elfoglalja az egész Oroszországot is. Megijedt a gyáva muszka, (*Derültség.*) mert

³⁰ További felszólalások a szoborral kapcsolatban: *Képviselőházi napló*, 1896. 24. köt. 74–82.

³¹ *Képviselőházi napló*, 1892. 17. köt. 261. 1894. március 17.

³² *Képviselőházi napló*, 1892. 31. köt. 264. 1896. március 20.

³³ *Képviselőházi napló*, 1901. 9. köt. 152. 1902. november 25.; Nessi Pál ügyére lásd:: Eötvös Károly: *Harcz a nemzeti hadseregért*, Budapest, 1906. 132–158.; legújabban: Nagy Ildikó: *Himnusz, Szózat kontra Gotterhalte*. Aetas, 32. évf. (2017) 4. sz. 41–44.

épen olyan, mint az osztrák, és azonnal kirendelt 250.000 katonát az osztrákok segítségére. [...] De jött akkor a hazaáruló Görgei Arthur és dacára a 13 hős tábornok és a főbb tisztek ellenzésének, a hadsereget vezette Világos felé és ott lerakatta velők a fegyvert. [...] Akkor szolgáltatotta ki Görgei Ausztriának Magyarországot a 13 hőssel együtt, Ausztria pedig ki-szolgáltatotta a hóhérnak; az Isten úgy verje meg érte, a mint megérdemli.”³⁴ 1904-ben az udvar költségvetésének tárgyalásakor lényegében szó szerint megismételte szavait, hozzá-téve: „Én előttem nem rehabilitálja Görgeyt senki.” Nem kímélte báró Feilitzsch Artúr képviselőházi alelnököt sem: „...azt hiszi, hogy neki éjjel-nappal csengetnie kell és mindig kiabálni hozzá. (Derültség.) Az az egy kéréssem lenne hozzá, hogy legalább a nevét magyarosítsa meg pl. Fáira, és vegyen fel más keresztnévet is, hogy ne hívják úgy, mint Görgey Arthurt.”³⁵

Egyébként az 1902-ben benyújtott, fent említett újonczási törvényjavaslathoz tartozik a képviselőházi irományokban található egyetlen Görgei-említés. A városok és vármegyék ekkor óriási számban nyújtottak be a képviselőházhoz feliratokat és kérvényeket, amelyek közül az egyikben Bánffyhyunad nagyközség, Magyargyerőmonostor, Középlak és Nagymás községek polgárai kérték az önálló magyar hadsereg visszaállítását, aminek legnagyobb akadályát Fejérváryban látták, aki javaslatával most még nagyobb terheket kíván rakni a magyarság vállára. A hadügyminisztert Metternich, illetve a magyarok kárára politizáló többi bécsi kancellárminiszter közé sorolták, akik politikája „tetszetős volt az osztráknak, de káros volt a magyarnak; hasonlít működése az 1849-iki gyászos tábornok viselkedéséhez is, mert bukik időnként minden kormányférfiú, de ő mégis marad állandóan épen, mint megmenthette saját bőrét az a tábornok és bitófára küldte az aradi 13 vértanút és a többi áldozatokat. Isten mentsen, hogy Fejérváry Géza személyét összehasonlítsuk Metternich s Görgey személyével, de megbocsát a világ, ha kijelentjük, hogy lehetetlen a Fejérváry ténykedéseiből vissza nem emlékezni a Metternich és Görgey Arthur ténykedésére.” Egyrészt arra kérték a minisztert, hogy vonja vissza a javaslatát, másrészt az országgyűléshez fordultak, hogy addig ne szavazza meg a javaslatokat, míg nem nyújtanak be javaslatot az önálló hadsereg felállításáról.³⁶

1908. május 20-án Nagy György, a rövid életű Függetlenségi és '48-as Balpárt képviselője Buda 1849-i visszafoglalásának emlékére indítványozta, a ház hozzon egyhangú határozatot, „hogy Budavár bevétele szabadságunk egyik legfényesebb fegyverténye”, valamint a képviselőház nevében másnap helyezzenek el koszorút a budai honvédszobornál. Javaslatát a ház elfogadta, a miniszterelnök kérésére viszont indítványának azt a részét visszavonta, hogy ülőszünet is legyen másnap. Felszólalásában Görgei hadijelentését idézte.³⁷

1914 márciusában a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban a második Wekerle-kormány korábbi igazságügy-minisztere, Polónyi Géza kijelentette, hogy a honvédségnél, az akadémián és az alreáliskolákban használatos történelemkönyvben csupán két magyar táborno-

³⁴ *Képviselőházi napló*, 1901. 12. köt. 363. 1903. március 6.

³⁵ *Képviselőházi napló*, 1901. 26. köt. 372–375. 1904. július 11.

³⁶ *Képviselőházi irományok*, 1901. 21. köt. 242. 298. sz. Sorozata azon feliratoknak és kérvényeknek, melyek „az 1889. évi VI. törvényzcikk 14. §-ának módosításáról, illetve a közös hadsereg és a honvédség újonczlétszámának megállapításáról” szóló 199. sz. törvényjavaslat ellen, valamint „az 1903. évben kiállítandó újonczok megajánlásáról és póttartalékosoknak a közös hadsereg és haditengerészet békelétszámának kiegészítése végett kivételesen leendő igénybevételéről” szóló 200. sz. törvényjavaslat ellen a képviselőházhoz benyújtattak. 1903. március 10.

³⁷ *Képviselőházi napló*, 1906. 19. köt. 55–56. Az itt idézet levél kritikai kiadása: Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 373.

kot említenek fényképekkel együtt: Radetzkyt és Görgeit. Farkas Pál nemzeti munkapárti képviselő bekiabálása szerint Görgeinek ott is a helye. Polónyi szerint viszont „nem Görgeyvel kezdődik azoknak a nemzeti hősöknek tábora, kiket a nemzedékeknek figyelmébe kell ajánlani”, mire Farkas újra közbeszólt: „Lesz idő, mikor a későbbi nemzedékek igazságot fognak szolgáltatni Görgeynek!” Polónyi folytatta: „Nem akarok kitérni arra, hogy ezen korszaknak egyik szimptomája a Görgeyről való rehabilitációs irodalom is. Nem szólok ehhez, mert mindenkinek megvan hozzá a joga, ki árulás vádjá alatt áll, hogy ártatlanságának bizonyítékait a történelem számára felkutassa.”³⁸

1916. szeptember 15-én a közös külügyminiszter magyar országgyűlés előtt való kötelező megjelenése tárgyában benyújtott törvényjavaslat vitájában, amely egyébként a vonatkozó kiegészítő törvénycikket alapvetően változtatta volna meg, elhangzott egy hasonló Bakonyi Samu nemzeti munkapárti képviselő szájából, miszerint „a külügyminiszter úr ne játssza előttünk Kossuth Lajost és ne tegye meg Conradot Görgeynek, mert az a kép, melyet a külügyminiszter úr nyilatkozata elének tár, ezt a pszichét mutatja előttünk.”³⁹

Végül 1917-ből olvashatunk utoljára Görgeivel kapcsolatos beszédet a dualizmus korából. A már többször citált Polónyi a magyar nemesi testőrséggel kapcsolatban interpellálta a miniszterelnököt, amikor a következő pozitív állítást tette: „1848-ban a magyar gárdának még azok a tagjai is, akik nem tudtak magyarul, folyamodványt adtak be, hogy szabadságoltassanak és hogy ők bevonulhassanak a magyar zászlónak védelme alá. Becsületükre válik. Ezek közé tartozott Görgey és Klapka is: méltóztatnak emlékezni. Valamennyi gárdista közül egy sem akadt, aki megvárta volna szabadságolás iránti kérvényének elintézését, ott a fronton a magyar nemzeti zászló alatt teljesítette mint hazafi, becsületesen és híven kötelességét.”⁴⁰

Görgei Artúr halála

Görgei haláláról a főrendiházban Jósika Sámuel főrendiházi elnök így emlékezett meg az 1916. június 7-ei ülésen: „...kegyeletes kötelességeink teljesítésével kapcsolatban legyen szabad még néhány szóval felidéznem e házban is szabadságharcunk nemrég elköltözött egyik kiváló vezéralakjának emlékét. Görgei Arthur neve a hozzá fűződő minden dicsőséggel és még életében kiengesztelődött tragikummal együtt immár a történelemé. Ennek lapjaira tartozik nemcsak meteorszerű hadvezéri pályája, hős katonai egyénisége, hanem az a nem kevésbé hősi lélekerő is, mellyel egy nagy küzdelem elbukásának ódiumát éveken át viselte. Történelmi alakjának és szereplésének jelentőségénél fogva helyénvalónak találtam a ravatala körül megnyilvánult országos részvéthez a főrendiház koszorújával is járulni (*Helyeslés.*) s kérem ehhez utólag a méltóságos főrendek jóváhagyását. (*Élének helyeslés.*) Azt hiszem, kimondhatom, hogy eljárásomat méltóztatnak jóváhagyni.”⁴¹

A képviselőházban szintén ezen a napon Beöthy Pál házelnök a következőket mondta: „A Gondviselés kifürkészhetetlen rendelése folytán szokatlanul hosszú élettartam jutott osztályrészül annak a férfiúnak, aki majd két emberöltővel ezelőtt a nemzet sorsát tartotta kezében. Szabadságharcunk tüneményes dicsősége és gyászos tragédiája egyaránt fűződnek nevéhez s azt a korlátlan felelősséget, mely e tragédia szükségszerű következményeként rá hármlott, megilletődést keltő lelki erővel, zokszó nélkül viselte. Ezek az események ma

³⁸ *Képviselőházi napló*, 1910. 23. köt. 97. 1914. március 18.

³⁹ *Képviselőházi napló*, 1910. 22. köt. 174. 1916. szeptember 15.

⁴⁰ *Képviselőházi napló*, 1910. 35. köt. 108. 1917. március 14.

⁴¹ *Főrendiházi napló*, 1910. 4. köt. 212.

már a történelem megítélése alá tartoznak; nem volna tehát helyénvaló, hogy most, e helyről bíráljam azt, aki túlemlelkedett már az emberi megítélés szűk körén. Bizonyára kienkesztelődött, kegyeletteljes érzelmekkel állunk a sokat szenvedett, kivételes nagy elméjű, magyar hadvezér hantja előtt ma, mikor az ő honvédekének unokái a népek nagy csataterein soha el nem múló dicsőséggel küzdik ki e nemzet szebb és boldogabb jövődjét. [...] Indítványozom, hogy e törvényhozó testület Görgey Artúr történelmi nagyságú egyéniségének kijáró kegyeletes érzelmeit, elhalálózása felett érzett fájdalmas részvétét jegyzőkönyvébe iktassa.” Az *Est* című lap tudósítása szerint a beszéd alatt az ellenzéki képviselők egy része elhagyta a termet. Polónyi Géza pedig így tiltakozott a javaslat ellen: „Én magára is szívesen kontribuálok az igen t. elnök úr azon felfogásához, hogy Görgey Artúr a lezajlott nagy szabadságharcnak egyik kimagasló történelmi alakja volt. De, t. ház, kétségtelen dolog hogy Görgey Artúr egyideig a nemzetnek osztatlan közvéleménye szerint súlyos vádnak terhe alatt küzdötté végig életét. [...] E vádak felett kétségtelenül a történelem lesz hivatva ítéletet mondani. Én magam a frissen hantolt sír mellett tartózkodom ennek a vádnak még csak felemlítésétől is. (*Mozgás jobb felől.*) Azonban, t. ház, miután az elnök úrnak indítványa a részvétnyilatkozat értelmében könnyen kelthetné azt a feltevést a történetíró előtt, hogy mi ennek az emléknak rehabilitációját is kimondtuk mai határozatunkkal – aminek könnyen az a színe lehetne, hogy a szabadságharcnak más nagy alakjait pedig elítélnők – (*Ellenmondások.*) nehogy e tekintetben szavazatomnak bárminő téves értelmezés adathassék s nehogy ez történelmi rehabilitációnak legyen tekinthető, ez okból a magam részéről kénytelen vagyok kijelenteni, hogy az elnök úr indítványához hozzá nem járulok.” A napló szerint véleményével azonban egyedül maradt, mert senki más nem szólt a kérdéshez, így az elnök lezártak nyilvánította a vitát és elfogadottnak az előterjesztést. Amikor az ellenzéki képviselők szavazást követelve kiabáltak be az ülésbe, Az *Est* szerint az elnök csak legyintett, és folytatta tovább az elnöki előterjesztéseket.⁴² Görgei halálának két ház előtti bejelentése és méltatása is rámutat, hogy a dualizmus hívei ekkorra egyértelműen elutasították az árulási vádakokat, és elismerve érdemeit, a nemzeti pantheonba emelték személyét. A korabeli nekrológok hangneme általában tiszteletteljes és elismerő volt, az árulási vád szinte alig bukkant fel, s helyette inkább félreismerést és meghurcolt nemzeti hős alakja bontakozott ki.⁴³

A két világháború között

A világháborút követő első nemzetgyűlésben hamar felbukkant Görgei neve. 1920. augusztus 25-én a vagyon, az erkölcsiség és a személyiség hatályosabb büntetőjogi védelméről szóló törvényjavaslat vitájában az ekkor még kispap Rupert Rezső emlegette a Magyar Szemle legfrissebb számát, melyben szerinte Kossuth emlékét gyalázták. Nem akarta idézni azokat a szavakat, amelyeket „azért ad írójuk Görgey Artúr szájába, hogy Görgey Artúr, aki ma divatosabb, Kossuth Lajos hatalmas, sírba nem nyomható óriási szellemével szemben talán még hatalmasabbnak, még kedvezőbb színben tűnhessék fel.” Az író Görgeivel mondat, hogy Kossuth „gyáva és színész” volt.⁴⁴ Rupert Görgei-kritikája tartós maradt. 1939-ben a honvédelemről szóló törvény vitájában, ekkor már a Nemzeti Radikális és Független Párt (Kossuth Párt) egyetlen képviselőjeként a tisztikar politizálásával kapcsolatban emelte

⁴² *Képviselőházi napló*, 1910. 30. köt. 6–7.; Az *Est*, 8. évf. 159. sz. 9. 1916. június 8.

⁴³ Kosáry, A *Görgey-kérdés története*, II. 162–164.

⁴⁴ *Nemzetgyűlési napló*, 1920. 5. köt. 20. Az idézet írás: Komáromi Lajos: *Lemegy a nap*. Új Magyar Szemle, 2. évf. (1920) 1. sz. 69–84.

ki, hogy „ennek sajnálatos tragikus példáját látjuk az 1848-as szabadságharcban, amikor Görgey szembefordult Dembinszkyvel, Guyonnal, Percellel és Bemmel és junták alakultak, amelyek miatt lehetetlenné vált az okos, célravezető, hazát megmentő hadviselés, pedig, ahogyan a viddini levélből tudjuk, az erők csoportosítása, a hadsereg száma, és az egészséges szellem mellett semmi sem hiányzott és ha a tisztikar olyan egységes lett volna, mint a honvédsereg, a szabadságharc egész másképp végződött volna.”⁴⁵

1922-ben egy költségvetési vitában a liberális Méhely Kálmán szólalt fel a Habsburg-dinasztia, illetve a legitimisták ellen. Leszögezte, „akiknek, amikor császári királyi hadsereg kötelékében álltak, le kellett tenni az esküt a császárra, királyra, ... stb., akik ezt az esküt mindennekeftél valónak tartják, azok megtagadják 48-at, a 48-as hősokeket, akik szintén esküt tettek, megtagadják Görgey tábornokot, az aradi tizenhármát, akik, amikor a döntő fordulat bekövetkezett, a nemzetnek ugyan nem tettek esküt, de a nemzet iránt való kötelességüket eskü nélkül is teljesítették.”⁴⁶

1924. január 8-án Nagy Ernő, a Független Kisgazda-, Földműves- és Polgári Párt (Rasay-párt) tagja az indemnitás vitájában a Károlyi Mihály-féle emigrációval, illetve a hazaárulással kapcsolatban vallotta be, hogy „Görgeyt is hazaárulónak mondotta a közvélemény, sőt szerény magam is hazaárulónak tartottam, de amint kimutatta a történelem, Görgey nem volt hazaáruló és Világos nem volt hazaárulás. (*Urbanics Kálmán: Nekünk meggyőződésünk, hogy Károlyi meg az volt!*) Hibája, talán bűne is lehetett Görgeynek, de hazaáruló nem volt.”⁴⁷ Tíz nappal később Szakács Andor, a '48-as Kisgazda Földműves és Polgári Párt képviselője bírálta a korabeli emlékezetpolitikát: „...egy egészen félszeg hősi kultusz fejlődött ki. A magyar katona legnagyobb történelmi megtestesítőjéül Görgey Artúrt állítják elének, aki a reménytelenségnek, a feltétel nélkül való fegyverletételnek megismerője. Egy nemzet választhat magának hőst, választhatja magának Zrínyi Miklóst, Szondyt, Cambronne-t, vagy bárki más nagy katonát, aki, mikor látja, hogy végenyészetben az ügy, amelyért harcolt, hősileg odadobja és feláldozza magát s ezzel a legmagasabb példát nyújtja nemzetének. De hogy miként lehessen egy olyan katonatípust választani hősnak, aki egy katonai bonyodalom egyetlen megoldását — más, esetleg gyakorlati és jobb megoldások vagy lehetőségek helyett, amelyek még őneki is kínálkoztak — a fegyverletételben látja: ezt én egyszerű, természetes, paraszti szemmel nem tudom megérteni.” Felrótta azt is, hogy Kossuth, a negyvennyolcas hősoke, illetve a honvédek kultusza is visszaszorulóban van.⁴⁸

Ekkortól közel egy évtizedig csupán egyetlen esetben kerül elő Görgei neve. A külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló törvényjavaslat indokolásában a magyar királyi testőrség palotájáról írva fejtették ki: „...falai közt éltek és működtek Bessenyei György és testőrtársai a magyar irodalom és magyar szellem újjáélesztői s falai közt tanult nem egy kitűnő magyar katona, hogy csak Görgeyt és Klapkát említsük”.⁴⁹ A következő évek vagy az emlékezetpolitikában megfelelő és tárgyilagos helyére kerülő tábornok alakját idézik fel, vagy mint történelmi múltra való hivatkozási alap

⁴⁵ *Képviselőházi napló*, 1935. 21. köt. 427. 1939. január 25.

⁴⁶ *Nemzetgyűlési napló*, 1920. 14. köt. 380.

⁴⁷ *Nemzetgyűlési napló*, 1922. 19. köt. 13.

⁴⁸ *Nemzetgyűlési napló*, 1922. 19. köt. 267.

⁴⁹ *Nemzetgyűlési irományok*, 1922. 18. köt. 151. 1083. sz. iromány. A törvényjavaslatot végül az 1927–1932-es országgyűlésben tárgyalták, ahol az iromány szövegében újra megismételték az idézett sorokat. Lásd: *Felsőházi irományok*, 1927. 1. köt. 256. 18. sz. iromány, illetve *Képviselőházi irományok*, 1927. 2. köt. 208. 44. sz. iromány.

bukkan elő Görgei alakja. 1933. június 19-én mutatták be a háznak a Görgey-emlékbizottság meghívóját, amelyben Görgei visegrádi emlékművének június 24-i avatására hívták meg a Ház tagjait. Almásy László házelnök azt is bejelentette, hogy személyesen fog részt venni az ünnepségen, és várja a képviselőket.⁵⁰ Hasonlóan meghívták az országgyűlés tagjait 1935 májusában a budai Görgey-emlékmű avatására. Ekkor Sztranyavszky Sándor házelnök szintén bejelentette, hogy ő fogja képviselni a Házat és elhelyezni a nevében a koszorút; egyben várta a képviselőket is, akik az újságok tudósítása szerint számosan megjelentek.⁵¹ Érdekességképp jegyezzük meg, hogy az Országgyűlési Múzeum 1941-ben megvásárolta Kisfaludy Stróbl Zsigmond 1913-ban Görgeiről készült márvány mellszobrát.⁵²

1934-ben a költségvetés vitájában Turi Béla, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt ügyvezető alelnöke Gömbös Gyula miniszterelnökkel kapcsolatban mondotta: „Görgey Artúr arcképét mintegy eszményképet, mint a magyar hősök galériájából valót, szobájába tette. Görgey azonban nemcsak a hősiesség miatt, nemcsak a bátorság és a szabadságszeretete miatt volt ilyen eszménykép, hanem a törvényességtől való soha el nem térése miatt is, amiről Vácott és Debrecenben hitet tett és amiért a szabadságharcot folytatta. *(Élénk helyeslés és éljenzés a középén és a baloldalon. — Erdélyi Aladár: Nem jó lesz Görgeyre hivatkozni, mert ha én felolvasnám az ő nyilatkozatát, az másképpen szólna!)*”⁵³

A zsidótörvények tárgyalásánál a javaslatokat ellenzők egyik ismétlődő érve a szabadságharcban és az első világháborúban részt vevő zsidó honpolgárok nagy száma és áldozata volt. 1938. május 13-án az első zsidótörvény tárgyalásakor Fábíán Béla, az Egyesült Szabadelvű és Demokrata Ellenzék listavezető képviselője felszólalásában felemlgette az 1848-as szabadságharc zsidó származású honvédeit, és idézte Görgeinek Bernstein Bélához írt levelét. Fábíán ugyanekkor hivatkozott Haynau levelére is, aki azért sújtotta hadisarccal a zsidókat, mert ők teljes mértékben támogatták a szabadságharcot.⁵⁴

A második zsidótörvény tárgyalásánál a szociáldemokrata Peyer Károly sorolta fel azokat a füzeteket, amelyekben a magyar zsidók magyar kultúrához való hozzájárulását taglalták, de megkapta Görgeinek „zsidó honvédekről írt beszédét” is.⁵⁵ Március 10-én Vázsonyi János, a Nemzeti Demokrata Párt elnöke Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter beszédére is reflektált, aki Kölcsyvel, Vörösmartyval és Széchenyivel próbálta érveit alátámasztani. Vázsonyi szavaival: „...bár magam is azt mondom és elismerem, hogy a történelem nem 1848-cal kezdődik, hanem szerintem is a honfoglalással, mégis 1848-ból és az ezt követő időkből kell idéznem, mert a honfoglalás idején még nem léteztek »Gültig zum Nachweis der arischen Abstammung« felírással ellátott okmányok. Idézhetem az elnyomó osztrákot, Haynaut, idézhetem a legnagyobb magyar költőt, Petőfit és idézhetem Görgeyt, a magyar fővezért. Idézhetem őket és kérdezem, csak a bűnök általánosíthatók? Az érdekem

⁵⁰ *Képviselőházi napló*, 1931. 17. köt. 323.

⁵¹ *Képviselőházi napló*, 1935. 1. köt. 159.; például *Pesti Hírlap*, 57. évf. 116. sz. 7. 1935. május 22.

⁵² *Képviselőházi irományok*, 1939. 8. köt. 531. 699. sz. iromány. A képviselőház könyvtári és múzeumi bizottságának jelentése az Országgyűlési Múzeumnak 1941. évi gyarapodásáról, használatáról és számadásairól.

⁵³ *Képviselőházi napló*, 1931. 23. köt. 131. 1934. május 23.

⁵⁴ *Képviselőházi napló*, 1935. 18. köt. 565. A levélrészlet fakszimilében kiadva: Bernstein Béla: *Zsidó hősök a magyar szabadságharcban*. Múlt és Jövő, 1914. 468–470. Újabb kiadása az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött eredeti levelek alapján: *Görgei Artúr válogatott írásai*, 485–486.

⁵⁵ *Képviselőházi napló*, 1935. 22. köt. 64. 1939. március 1. Görgei levelét lásd fent.

nem? Mert az előbbiekről ezt már gyakran hallottam, de az utóbbiakról még sohasem. Milyen más volt Görgey Artúrnak, az igaz magyarnak felfogása.” Majd felolvassa Görgei Bernsteinnek írt levelét kijelentette: „...ez volt az igazi nemzeti egység korszaka, ez volt a valódi magyar életmozgalom, ez volt a hamisítatlan csodás forradalom”.⁵⁶ Felsőházi tárgyalása során a javaslatot ellenző báró Prónay György Tasnádi Nagy beszédére válaszul felelt: „...én is tudnék hivatkozni Görgeyre, Deák Ferencre, Kossuthra, Eötvösre, Teleky József-re, az Akadémia elnökére, Petőfira és másokra.”⁵⁷

A kiskazda Sulyok Dezső Imrédy Béla miniszterelnököt interpellálta a Popolo d'Italia 1939. január 4-én megjelent és a magyar alkotmány közeli átalakítását bejelentő cikkének tárgyában. Imrédy egy beszédében „a magyar alkotmányról úgy nyilatkozott, hogy van annak egy tétele, amely szerint mindig azt az életformát kell az országnak alkalmaznia, amely pillanatnyilag az országra nézve a leghasznosabb. [...] ha a magyar alkotmány védői, a magyar alkotmány nagy hőszai és harcosai ilyen opportunisták és utilitaristák álláspontot vallottak volna, akkor Bethlen Gábor, Bocskai István, a Rákócziak, Kossuth, Görgey és az aradi tizenhárom vértanú nem azt a pályát futották volna meg, amelyet megfutottak; mert az nem volt opportunus, hogy az aradi várbörtön falánál lőjék főbe őket, vagy bitófán végezzék ki őket, sokkal hasznosabb és pillanatnyilag előnyösebb lett volna, ha például a csehek mintájára, behódoltak volna az osztrák kormánynak s ha börtönőrök és a beamterek szerepét játszották volna el a Gesamtmonarchie-ban...”⁵⁸

A nyilaskeresztes Baky László egy földbirtok-politikai törvénycsomag tárgyalásakor 1939-ben jegyezte meg, hogy „nagyon jól tudjuk azt, hogy egyes történelmi családok mindig megtették a kötelességüket és éppen a földművelésügyi miniszter [gróf Teleki Mihály] úr családja is 1848-ban a szabadságharcban a honvédek oldalán harcolt. Ugyanakkor támadásokat kapunk azoktól, akiknek őseit 1848-ban a honvédek hazaárulásért felakasztották. (Palló Imre: *Görgey első komoly ténye a csepeli átkelésnél!* — Meskó Zoltán: *Rövid előadásokat kell tartani róla a gyengébbek kedvéért!*)”⁵⁹

A független kiskazda párti Bajcsy-Zsilinszky Endre a honvédelmi tárca költségvetési vitájában 1939. november 9-én így értékelte Görgei szerepét: „...utoljára 1848-ban ez az ősi magyar katonai szellem, ez a magyar katonai gyorsaság, ész és fölény és Görgey gyökeres magyar géniusza volt az, amely nem engedte, hogy a magyar szabadságharc nevetségbe fulladjon és ez tette lehetővé az egész világtörténelem egyik legszebb és elsősorban a XIX. század leghatalmasabb felkelésének és szabadságharcának megvalósulását.”⁶⁰ Majd 1943-ban újfent a honvédelmi tárca költségvetésénél jegyezte meg: „...a magyar hadtörténelem, mely, fájdalom, nincsen kellőképpen feldolgozva, minden győzelmünket és dicsőségünket a magyar katonai szellem javára kell írja és minden vereségünket — elsősorban Mohit és Mohácsot — az idegenutánczás terhére. Utoljára is, 1848–49-ben végül két világhatalomnak kellett összefognia, hogy Világos alá szorítsa Görgeyt. Mi szüksége van a magyar katonai szellemnek arra, hogy mértéken túl és egyoldalúan tisztelje, vagy éppen utánozza más nemzetek katonai gondolkodását, magatartását, formáit? A magyar honvéddhadsereg a világ végezetéig Attila, Árpád, Bulcsú, Szent István, Szent László, Hunyadi János, Mátyás király, Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos és

⁵⁶ *Képviselőházi napló*, 1935. 22. köt. 311. 1939. március 10. Tasnádi beszéde: uo. 181. 1939. március 7.

⁵⁷ *Felsőházi napló*, 1935. 4. köt. 172. 1939. április 7.

⁵⁸ *Képviselőházi napló*, 1935. 21. köt. 322. 1939. január 18.

⁵⁹ *Képviselőházi napló*, 1939. 2. köt. 332. 1939. október 19.

⁶⁰ *Képviselőházi napló*, 1939. 2. köt. 505.

Görgey Artúr szuggesztíója alatt kell állnia. Semmi katonai dicsőség sincsen Európában, amely ezt a sorozatot, a katonai színvonalnak ezt a magaslatát túlszárnyalná.”⁶¹

1940. január 26-án a kormánypárti Szeder Ferenc a legkisebb gazdasági munkabérek megállapításáról szóló törvényjavaslat vitájában érdekes párhuzamot vont: „Tudom, hogy Görgey tábornok is »hazaáruló« volt, mert az 1849-es elbukásért valakit oda kellett dobni, – és kit dobtak volna oda, mint őt? Itt pedig az események forgatagában a munkásság lett az áruló, a hazaellenes.”⁶²

A második világháború után

Végül a második világháborút követően, 1947. július 2-án Drózd Győző, az ellenzéki Sulyok Dezső-féle Magyar Szabadság Párt képviselője a szovjetorosz katonai emlékművek és hősi temetők kegyeleti gondozásáról szóló törvényjavaslat vitájában a javaslatot támogatva említette meg, hogy az oroszok 1849-ben is „rendkívül lojálisak és lovagiasak” voltak: „Amikor Világoson megtörtént a fegyverletétel, Rüdiger orosz tábornok maga elé hívatta Görgeyt és felajánlotta neki, hogy ha meg akarja menteni a magyar szabadságharc tábornokainak és elfogott hőseinek életét, akkor vezesse őket a Nagyváradon székelő Paskievics orosz fővezér elé. Nem akarok most foglalkozni azzal a történelmi kérdéssel, hogy miért nem történt ez meg, de bizonyos, hogy ha az orosz tábornok lovagias ajánlatát elfogadták volna, talán nem éri Magyarországot az a szörnyűséges csapás, amelyet az »aradi tizenhárom« nevével tart számon a magyar történelem.”⁶³ Ez volt az utolsó említés Görgeivel kapcsolatban a rendszerváltásig az országgyűlésben. Érdemes megemlíteni, hogy még az 1948. március 15-i centenáriumi országgyűlési megemlékezésen sem hangzott el a neve vagy egyetlen utalás sem rá vonatkozóan, s ez volt a jellemző a centenáriumi emléksorozat egyéb alkalmaira és kiadványaira is.⁶⁴

*

Milyen sajátosságai vannak az országgyűlések Görgei-képének, értelmezésének? A legizgalmasabb korszak kétségkívül az, amikor a kérdés alanya maga is élt még, vagyis a dualizmus kora. Görgei nevét jellemzően ellenzéki – függetlenségi, kiegyezés-ellenes – politikuskok emlegették, de személye maga valójában csak három esetben volt az ülések tárgya: Perczel szerencsétlen beszéde kapcsán, a nyugdíjára vonatkozó interpellációban, illetve a halála bejelentésekor. Görgeit valójában csupán néhány képviselő tematizálta a korban. Negyvennyolcas kortársa, a radikális Madarász József; a harcos és tántoríthatatlan ellenzéki Csanády Sándor; a kuruc romantikát megteremtő Thaly Kálmán; Kossuth rendíthetetlen híve, Hentaller Lajos; a századfordulót követően pedig már csak a súlytalan, de szórakoztató Gabányi Miklós és végül az egykori igazságügy-miniszter Polónyi Géza. Nélkülük a Görgei-kérdés lényegében láthatatlan lett volna az országgyűléseken.

Görgei felbukkanása a beszédekben valójában a kormány bírálataként jelenik meg, jellemzően a kiegyezés sarkalatos kérdéseinél – például a költségvetés, illetve a hadügyi törvényjavaslatok vitájához –, egyébként nemcsak a dualizmus, hanem a Horthy-korszak országgyűléseiben is. A függetlenségi ellenzék sokszor sablonos és ismétlődő érvrendszerében minden, ami Kossuthhoz volt köthető, dicsőséges és nemzeti volt, míg vele szemben minden dicstelen és hazafiatlan. De Görgei neve elsősorban nem is csak mint Kossuth ellenfele

⁶¹ *Képviselőházi napló*, 1939. 18. köt. 147. 1943. november 24.

⁶² *Képviselőházi napló*, 1939. 4. köt. 319.

⁶³ *Nemzetgyűlési napló*, 1945. 8. köt. 340.

⁶⁴ Kosáry: *A Görgey-kérdés története*, II. 230–231.

jelenik meg, hanem önmagán túlmutató jelentéssel bírt az ellenzéki politikai zsargonban: az árulás szinonimája lett. Említése valójában nem feltétlenül Görgei személye ellen irányult, hanem a politikai eszköztár részeként olyan állandó szimbólum, toposz – a világozi árulással együtt –, amit mindenki értett, és mindenki be tudta azonosítani az üzenetét: „Görgey Világosnál, Tisza Kálmán úr e képviselőházban.” A függetlenségi ellenzék a kiegyezést, a Tisza-kormány tevékenységét, valamint az egykori hadvezér köré szőtt árulási vádak és hamis mítoszokat közös nevezőre hozta. A magyar politika színpadán a politikai marketing egyik negatív jelszavává vált. Ugyanakkor, ahogy távolodunk a kiegyezéstől, ahogy egyre kevesebbet számítanak Kossuth Lajos és eszméi, valamint egyre kevesebben élnek a negyvennyolcas szereplők közül, úgy válik ritkábbá az árulási vád emlegetése, és egyre inkább az indulatmentes, józan megítélés válik uralkodóvá. A Perczel által generált polémia különlegessége, hogy itt a képviselők nem a párhovatarozásuk és a pártfegyelem, hanem egyéni nézeteik és hitük szerint fejtették ki véleményüket, így Perczelt nem csak ellenzékiek, hanem párttársai is bírálták. A Görgei-kérdésben ilyen megosztottságra többé nem volt példa.

Ki kell emelni, hogy Görgei katonai erényeit, példamutatását a dualizmus korában is méltányolták, s különösen a Hentzi-ügy, tágabban Buda visszavétele kapcsán – kimondatlanul is – elismerték cselekedeteinek történeti jelentőségét, helyességét és jogosságát, sőt legfőbb érvként épp az ő korabeli szerepét vagy iratait citálták. A két világháború között pedig katonai erényei és szerepe megkérdőjelezhetetlenné vált az országgyűlésben.

A Horthy-korszakban Görgei alakja már egyértelműen pozitív módon jelent meg. Jellemző, hogy a ritkán felbukkanó, régi vádak fenntartó kritikus hangok olyan ellenzéki pártokból érkeznek, amelyek nevükben általában valamilyen módon utaltak is arra az eszmeiségükre, amely predesztinálta őket erre a hangnemre: Nemzeti Radikális és Független Párt (Kossuth Párt) vagy '48-as Kisgazda Földmíves és Polgári Párt. A húszas évek második felétől hosszú időre eltűnt a parlamenti termekből Görgei alakja, majd a harmincas évek közepére markánsan megváltozott Görgei nemzeti emlékezetben betöltött helye. Az országgyűlés méltó módon leróta kegyeletét a különböző Görgei-emlékművek avatásánál, sőt az Országgyűlési Múzeum egy őt ábrázoló szobrot is vásárolt. Az országgyűlési naplókban pedig alig olvashatunk ki negatív hangot személyével kapcsolatban. A korszak vitáiból egy elemet kell kiemelnünk: a zsidótörvények tárgyalásánál újra és újra idézték a zsidó honvédekről írt levelét.

A második világháborút követő időkben egészen a rendszerváltásig egyetlen alkalommal bukkantunk csak a nevére, ami a kommunisták által újra felerősített és hivatalos ideológiává emelt áruló-mítosz ismeretében akár a totalitárius rendszer kiépítésében egy ki nem használt lehetőségnek tűnhet.

Görgei Artúr személye és történelmi szerepe az országgyűlésben alig háromnegyed évszázad alatt így jutott el a hazaárulótól a nemzeti hősig.

GYÖRGY CSORBA

From traitor to national hero: The perception of Artúr Görgei at the national assemblies, 1861–1990

General Artúr Görgei's (1818–1916) role in the Hungarian War of Independence, and the baseless accusations of betrayal he had to endure until the end of his life, and even longer, are all well known to professional audiences and laypeople alike. This study aims to examine and interpret the changes in Görgei's perception in lawmaking from 1861, the first national assembly after Hungary's defeat in the War of Independence, to 1990, the end of communism in Hungary. In the era of dualism Görgei's name meant more than itself in the opposition's political discourse: it was a synonym of betrayal, a trope that everyone understood, along with the betrayal at Világos, and everyone could decode its message. The opposition categorically refused the Austro-Hungarian Compromise and equated the politics of the Tisza government with the accusations of betrayal and false myths around the late commander. With the passing of time after the Compromise, as most figures of the War of Independence died, the accusations of betrayal got rarer, and a calm, impartial approach became prevalent.

Görgei's place in national memory changed drastically between the two World Wars, the accusations of betrayal died off. His merits as a commander and exemplary behavior were already respected in the era of dualism, and between the World Wars, his role and merits as a soldier became indisputable in the national assembly.

After World War II his name wasn't mentioned a single time until the Regime Change, which might seem like a missed opportunity in the creation of the totalitarian system since the traitor myth was renewed and raised into official ideology status by the communists.

In about 75 years the perception of Artúr Görgei's historical role changed from traitor to national hero in the national assembly.

ZAKAR PÉTER

Vécsey Károly gróf különös házassága

Katonai házasságok a cs. kir. hadseregben és a honvédségben

A 19. század első felében Magyarországon a házasságon kívüli élet a papság és a katonaság kivételével szinte elképzelhetetlen volt. Az esküvő a nők és férfiak többsége számára kívánatos célnak számított, amely a létfenntartás növekvő esélyével járt együtt. Az állandó hadsereg kialakulásával együtt a cs. kir. hadsereg vezetése ugyanakkor ellentmondásosan viszonyult a házasság intézményéhez. A katonák csökkenő harci moráljára és a szerény körülmények között élő tisztikarra hivatkozva a cs. kir. Udvari Haditanács már az 1740-es évek végén követelte a tisztek házasodási lehetőségének korlátozását. A nem túl gazdag közep- és kisnemesség köréből, illetve a nem nemesek közül származó tisztikar zsoldja a hivatalos álláspont szerint a nélkülözhetetlen napi ellátásra volt elegendő, egy család ellátására semmiképpen sem. Az özvegyek és árvák állandó fenyegetést jelentettek anyagi követelésekkel az amúgy is nehéz helyzetben lévő kincstár számára. A főtisztek házasságát ugyanakkor nem volt célszerű betiltani, mert a katonacsaládokból származó fiúgyermek a tiszt utánpótlás megbízható hátterét adták.¹

Mindezek figyelembevételével 1750. február 7-én rendeletben szabályozták a főtisztek házasodását. Ennek a rétegnek ettől kezdve az ezredtulajdonos adhatott házassági engedélyt, abban az esetben, ha a rendeletben megszabott pénzösszeget letétbe helyezték, amely adott esetben az özvegy ellátására szolgált. Az előírt összeg századosnál 2000, főhadnagynál 1500, zászlósoknál 1000 forint volt.²

1777-ben az ismételt hadseregreformmal együtt újabb házassági szabályzatot adtak ki. Ez már a hadsereg valamennyi katonájára vonatkozott, és ennek megfelelően az engedélyező eljárások száma is tetemesen megnövekedett. A tisztek ugyanakkor csak társadalmi állasuknak megfelelő hölgyeket vehettek nőül. A rendelet nem határozta meg számszerűen, a tisztek hány százaléka köthet házasságot, viszont felemelték és valamennyi tisztre kiterjesztették a kaució letételének kötelezettségét. Egy zászlósnak 2000, egy hadnagynak 3000, egy századosnak 6000, egy ezredesnek pedig 12 000 forintot kellett letétbe helyezni, amely összeget a tisztek zsoldjukból nem voltak képesek megspórolni. A szegény tisztek számára ugyanakkor II. József bevezette a kaució nélküli házasságot is, amelynek feltétele volt, a császár engedélyén túlmenően, hogy a tiszt kötelezte magát, hogy özvegye semmiféle követelést nem fog az állammal szemben támasztani.³

¹ Deák István: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918*. Budapest, 1993. 178.

² Müller, Gerwin: *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten im altösterreichischen Offizierkorps*. Wien, 1980. 34–41. Unveröffentlichtes Manuskript. Österreichische Nationalbibliothek 168.082-C.

³ Müller: *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten*, 42–45.

A francia háborúk időszakának keserves erkölcsi tapasztalatai és a házasságok terén tapasztalható visszaélések 1812-ben újabb házassági rendelet kiadásához vezettek. Eszerint a császár adott engedélyt az egész tábornoki karnak, a szárnysegédeknek és valamennyi ezredesnek a házasodásra. Az ezredtulajdonos a törzs- és főtiszteknek (kivéve az ezredeseket), az illetékes parancsnokok pedig a sorjalog-, lovas- és tüzezezegek állományának engedélyezhették a nőülést, noha valamennyi kérelem végső soron az uralkodó elé került. Újdonság, hogy korlátozták a házasulandók létszámát: a tisztek esetében az ezredek, illetve hadtestek 1/6-a, őrmestertől lefelé a sorjalogezredeknel 100-ból 8, a lovaszezegeknel 100-ból 4 fő házasodhatott.⁴

A rendelet következtében megváltozott a kaució rendszere. Korábban egy bizonyos összeg letételét követelték meg a katonáktól, 1812-től kezdve viszont egy meghatározott mértékű mellékjövedelem kimutatását írták elő. Nyugalmazott tábornokok estében ez a mellékjövedelem évi 800 forint WW,⁵ törzstiszteknél évi 600 ft WW, főtiszteknél évi 400 ft WW, a tisztek közé sorolt polgári alkalmazottaknál (például orvosoknál) pedig évi 200 ft WW volt. A megszorító rendelkezés dacára az 1810-es évek első felében tovább nőtt a házas tisztek aránya, mert a haditanács többnyire engedélyt adott a házasságra, ha a vőlegénynek abból jelentős anyagi előnye származott. Nem tekintették ilyen „egészen különleges előnynek”, ha valaki házasságával pusztán ínséges szociális helyzetéből akart kitörni. A jövőbeni feleségeknek továbbra is a katonai rend által megkövetelt méltósággal kellett rendelkezniük. Azok a tisztek, akiknek elutasították a házassági kérelmet, a haditanácshoz fordulhattak jogorvoslatért, amelynek kötelessége volt a kérelmet pontosan kivizsgálni.⁶ 1828-ban külön rendelet figyelmeztette a lelkészeket, figyeljék az ismeretlen jegveseket, nem állnak-e katonai joghatóság alatt.⁷

A honvédség megszervezése során már 1848 júliusában felmerült a tisztek számára „némi házasodhatási szabályok” megalkotása. Baldacci Manó báró, ezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke 1848. július 5-én küldte át ebben az ügyben javaslatát Batthyány Lajos gróf számára.⁸ A miniszterelnök augusztus folyamán kidolgozta a végleges rendeletet, amelyet augusztus 26-án küldtek szét az első tíz honvédszászlóaljnak.⁹ A szabályzat a cs. kir. hadsereg szokásait követte, amikor kimondta, hogy a honvédség tisztikárának zászlóaljanként csak az 1/6-od része lehet házas. A házassági kérelmet a haditanácsnak kellett benyújtani, és mellékelni kellett az érintett hölgy eltartását bizonyító oklevelet. A kimutatandó mellékjövedelem törzstiszteknél évi 600, főtiszteknél évi 400 forint volt. A mellékjövedelmet takarékpénztári betét, kamatozó kincstárjegy, sőt ingatlan is biztosíthatta. A rendelet meghatározta a szükséges okmányok kiállításának módját, az öröklés

⁴ Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA) Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA) Hofkriegsrat (a továbbiakban: HKR) Archiv des Apostolischen Feldvikariates (a továbbiakban: FV) Kt. 14. 1812:48.

⁵ WW = Wiener Währung, az új pénzt 1812-ben vezették be az Osztrák Császárságban.

⁶ Müller: *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten*, 46–50.

⁷ *Extractus benignarum normalium resolutionum in publico-ecclesiasticis ad annum usque 1844 inclusive editarum, ordine materiarum digestus*. Tirnaviae, 1846. 80–81.

⁸ Urbán Aladár (szerk.): *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. 1. köt. [Budapest,] 1999. 880.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) Országos Levéltára (a továbbiakban: OL) 1848/49-i minisztériumi levéltár (a továbbiakban: H) Országos Nemzetőrségi Haditanács, közösen kezelt általános iratok (92) 1848:3027.

rendjét és a tiszt halála esetén – a sorkatonaság mintájára – az özvegynek folyósítható támogatások mértékét is.¹⁰

Mednyánszky Cézár tábori főpap, a hadügyminisztérium tábori lelkészi osztályának vezetője – emlékirataival szemben¹¹ – igyekezett betartatni az egyházi előírásokat. 1849. május 19-én Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi minisztertől kérte a katolikus egyházban szokásos, a házasulandók háromszori kihirdetése alóli felmentés kieszközölését, mivel az „a hadjáratnak előre nem látható körülményei s rögtöni helyváltoztatás miatt a kivitelben csaknem lehetetlen”.¹² Június 22-én kelt felterjesztéséből pedig kitűnik, hogy a házassági engedélyeket a katonai hatóságok megkerülésével is kiállítottak: „A tábori lelkészek hivatalos fölterjesztéseiből kitűnik, miszerint a magyar hadseregnél lévő katonatiszteknek házasodhatási engedelmet a hadügyminisztérium mellőzésével egyes főparancsnokok is adnak.” Mednyánszky ezért megkérdezte, hogy a minisztérium magának tartja-e fenn a katonai házasságok engedélyezését, illetve fenn kívánja-e tartani a kaució rendszerét.¹³ Vécsey Károly maga is gyakorolta a házasság-engedélyezési jogot. 1849. július 5-én például „házassági engedmény”-t adott Bora Pál hadnagynak, aki Hat Antóniával szeretett volna egybekelni.¹⁴

Vécsey Károly különös házassága

Vécsey Károly magánélete már a kortársaknak is szemet szúrt, hiszen együtt élt egy Heisse [Heisse] János nevű zombolyai illetőségű állami számadó feleségével. Leiningen-Westerburg Károly, aki a parancsnoksága alatt álló egységeknél nem tűrte meg a kéjnök jelenlétét, naplójában 1849 telén így összegezte benyomásait: „Akkori parancsnokomat, Vécseyt, mindnyájan gyűlöltük, egyetlen olyan tulajdonság sem volt meg benne, ami megnyeri a katona szívét. A Bánságban, ahol ezredesként a 2. huszárezred parancsnoka volt, nem nagyon dicsérték bátorságát. Azonkívül magával vitte maitresse-ét [szeretőjét] kinek befolyása igen sok dologban érezhető volt. Szomorú állapot.”¹⁵ Katona Tamás *Az aradi vértanúk* című, a vértanúkról alkotott képünket mindmáig meghatározó munkájában a következő magyarázatot fűzte a napló ezen bejegyzéséhez: „Ez a nő Duffaud [Duffaud] Karolina, egy Hesse nevű zombolyai birtokos elvált felesége volt. Nem tudjuk, hogy Vécsey megesküdt-e vele, de mindig feleségének nevezte, s a múlt század [a 19. század] végén a magyar kormány is elismerte az asszony jogait, és visszaadta birtokát.”¹⁶

A Duffaud-család feje, Duffaud Péter francia származású kincstári mérnök, a Bega-csatorna igazgató főmérnöke volt. Karolina mindhárom testvére a szegedi piarista gimnáz-

¹⁰ MNL OL H 92 1848:1981.

¹¹ [Mednyánszky Cézár:] *The Confessions of a Catholic Priest*. London, 1858. 34–60.

¹² MNL OL 1848/49-i minisztériumi levéltár Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus egyházi osztály (H 56) 17. cs. 37. tétel. Mednyánszky Cézár – Horváth Mihálynak. Buda, 1849. május 29. Eredeti tisztázat.

¹³ MNL OL 1848/49-i minisztériumi levéltár. Hadügyminisztérium tábori lelkészi osztály (H 86) 1. cs. Mednyánszky Cézár – A hadügyminisztériumnak. Budapest, 1849. június 22.

¹⁴ Hermann Róbert (szerk.): *Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok. Okmánytár az Aradi Ereklyemúzeum iratanyagából (1836–1892). A reformkor, a forradalom, a szabadságharc, a megtorlás, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai*. Szeged, 2012. 255.

¹⁵ Katona Tamás (szerk.): *Az aradi vértanúk*. 1. köt. Budapest, 1979. 93.

¹⁶ Katona: *Az aradi vértanúk*, 1. köt. 366.

ziumba járt,¹⁷ és később harcoltak a szabadságharc hadseregében is. Ferenc, aki jogot végzett, a 2. (Hannover) huszárezred alszázadosaként tette le a fegyvert Világosnál. György, aki apja foglalkozását választotta, 1849 nyarán szintén századosként szolgált Vécsey Károly tábornok mellett az V. hadtest törzsében. A szabadságharc leverését követően mindketten a család zsombolyai birtokán éltek. A harmadik fiú, Gyula már 1841-től kezdve az 1. (Császár) huszárezredben szolgált, 1844-ben nevezték ki hadnaggyá. 1849. január 9-én léptették elő alszázadosá ezrede felső-tiszai hadtesthez beosztott osztályánál. Az 1849. február 28-i mezőkövesdi ütközetben súlyosan megsebesült, majd március 16-án Mezőkövesden meghalt.¹⁸

Vécsey családi állapota korábban csak egy-egy megjegyzés erejéig bukkant fel a szakirodalomban. Varga Ottó a 19. század végén megjelent munkájában említette Duffaud Karolinát, amikor a délvidéki hadtest katonái ingadoztak annak megítélésében, hogy a magyar kormány mellé álljanak-e. Köztudomású, hogy Vécsey fontos szerepet játszott a hadtest megmentésében, abban, hogy az nem bomlott fel vagy nem állt a cs. kir. hadsereg oldalára. Vécsey ekkor így szólt Karolinához: „No Lina! – mondá az urát mindenhová kísérő szép, fiatal feleségének – szegre akasztom osztrák kardomat, magyar vagyok, hazámmal tartok.”¹⁹

Stolek Aladár kanonok, egykori solti plébános Vécsey-életrajza az 1990-es évek elején jelent meg. A szerző Vécsey feleségével is foglalkozott, többek között közölte azt a levelét, amelyet 1849. június 9-én intézett Horváth Mihály vallás- és közoktatási miniszterhez, kérve, hogy az evangélikus vallású, Heisze [Heisse] János nevű férjétől válasszák el, és engedélyezzék Vécsey Károllyal kötött házasságát, „mert Vécseynek a haza iránt tett szolgálatai után reméllem lehet, hogy egy becsületes, magyar érzelmű férjnek leendek neijévé”.²⁰

Érdeemes felidézni a levél bevezetését is, ami azon túl, hogy ellentmondott a katolikus házassági jognak, és válási kérelmét a függetlenségi nyilatkozattal támasztotta alá, még Horváth Mihály munkatársait is csodálkozásra készítette. „Édes honunk legújabbban a közte s királya közt fennforgó viszonyaiban kimondá az elvet, hogy az uralkodóház hitszegése miatt a magyar nemzet föl van oldva minden iránta tartozó hűségétől, fölmentvén minden kötelességtől, mellyel kétoldali szerződésénél fogva iránta tartozott. Ezt kimondá a magyar nemzet, s végzése valamint Isten s világ előtt igazságos elvben, úgy igazságosnak kell lennie alkalmazásban is. Ennélfogva én bátorkodom mélyen tisztelt Miniszter Urat alázatosan megkérni: méltóztassék én és Heisze János, férjem között, ki különben evangélikus vallású, a köteleket fölbontani, engem új házasságra, melyet Gróf Vécsey tábornok úrral kötni szándékozom, följogosítani, s mindezekről részemre bizonyító oklevelet kiadatni.”²¹

A katolikus egyházjog azonban nem adott lehetőséget egy megkötött házasság felbontására, az illetékes egyházi bíróság – semmiesetre sem a miniszter – azt csak érvényteleníthette, ha valamilyen körülmény (például kényszerítés) azt indokolta. Így nem meglepő, hogy a minisztérium munkatársa, Nyisztor József, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium

¹⁷ Palásti László: *Adatok a XIX. századbeli szegedi francia családnevek történetéhez*. A Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve 1960. Első rész. Nyelv és irodalom, történelem. 97. http://acta.bibl.u-szeged.hu/17388/1/tanarkepzo_1960_1_087-113.pdf (letöltés: 2018. június 25. 8. 37.)

¹⁸ Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. 1. köt. Budapest, 2008. 303–304.

¹⁹ Varga Ottó: *Vécsey Károly*. In: Varga Ottó (szerk.): *Aradi vértanúk albuma*. 1890. 77.; vö.: Pelyach István: *Egy legendás kapcsolat. Vécsey Károly és Damjanich János*. Rubicon, 10. évf. (1999) 4. sz. 30.

²⁰ Stolek Aladár: *Gróf Vécsey Károly tábornok, az 1848-as szabadságharc honvédtábornokának életútja*. Bački Vinograd [Királyhalom], 1992. 45.

²¹ MNL OL H 56 17. cs. 37. tétel. Duffaud Karolina – Horváth Mihálynak. Ó-Arad, 1849. június 9.

katolikus egyházi osztályának titkára²² 1849. június 18-án a következő hátiratot vezette rá a kérvényre. „A folyamodó nő által előadott szintoly eszélyes, mint törvényellenes kérelem teljesítése nem ez úrra [t. i. Horváth Mihályra] tartozván, a benyújtvány az iratok közé tendő.”²³

Duffaud Katolina leírja kérvényében, hogy már hat éve külön él férjétől, aki „az álladalmi pénztárral együtt, melyet kezelt, az ellenséghez, Temesvárra átszökött, s jelenleg is ott vagyon, miután már azelőtt többször honárulási bűnök végett bebörtönözve s büntetve volt”.²⁴ Heisse [Heisze] János császárpárti tevékenységével Vukovics Sebő királyi biztos is foglalkozott, és elrendelte vagyona összeírását is. Gombos György címzetes főszolgabíró 1848. december 4-én kelt, Vukovicshoz intézett jelentéséből nemcsak a császári érzelmű férj foglalkozását, hanem vagyoni helyzetét is megtudhatjuk: „Múlt hó 21-én 1367^{ik} szám alatt azon meghagyásra, mely szerint Heisse János, Bega csatornai ellenőrnek itt, Zsombolyon levő vagyona összeírtni, zár alá vétetni s gondnokság alá helyezettetni rendeltetett, hivatalosan jelentem: miként hosszasb fürkészés után sem tudtam annak nyomába jönni, hogy a nevezett egyén itt valami vagyonnal bír, mert köztudomású dolog, hogy az mintegy hat év előtt Temesvárra költözvén, legkisebb vagyont sem hagyott hátra, de nem is hagyhatott, miután fizetésén kívül semmivel sem bírt; ezen minden oldalról egyhangúlag nyert felvilágosítás nyomán teszem tehát jelen tudósításomat.”²⁵

Heisse tehát nem volt földbirtokos, és házasságát sem érvénytelenítették. Felesége ugyanakkor nem lehetett szegény, hiszen egy kimutatás szerint 1849-ben 40 693 forint kölcsönt adott a Vécsey parancsnoksága alatti V. hadtest szükségleteinek a fedezésére.²⁶ Csikány Tamás 1998-ban megjelent Vécsey életrajzában így foglalta össze a tábornok magánéletére vonatkozó adatokat: „Vécsey tábornokot sokat bírálták azért a kapcsolatért is, amely bizonyos Diffaud Karolinához fűzte. E hölgy – egy zsombolyai földbirtokos elvált felesége – már a délvidéki harcok idején is Vécsey közelében tartózkodott. Nem tudjuk, hogy hivatalosan összeházasodtak-e, de kapcsolatuk erre enged következtetni. A hölgy mindenhová elkísérte a tábornokot, és vele élt a temesvári táborban is. Ezen a kapcsolaton többen megbotránkoztak, egyrészt erkölcsi okokból, másrészt pedig általános vélemény volt az, hogy nők jelenléte a csapatoknál egyáltalán nem kívánatos.”²⁷

1998-ban megjelent a 7., majd a 49. zászlóaljban szolgáló Nagy Iván egykori honvéd főhadnagy visszaemlékezése,²⁸ aki a későbbiekben családtörténészként is hírnevet szerzett magának. Nagy, aki Vécsey mellett teljesített szolgálatot, félreérthetetlenül fogalmaz a tábornok házasságával kapcsolatban: „Valea-Mare falun át és a Maroson át eljutottam Soborsinba, hol az este gróf Vécsey tábornok, tán érezve sorsát, melynek elébe ment, megesküdünt maîtressével.”²⁹ Bona Gábor a törzstisztekről írt életrajz gyűjteményében 2000-ben

²² F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*. Budapest, 1987. 457., 574.

²³ MNL OL H 56 17. cs. 37. tétel. Duffaud Karolina – Horváth Mihálynak. Ó-Arad, 1849. június 9.

²⁴ MNL OL H 56 17. cs. 37. tétel. Duffaud Karolina – Horváth Mihálynak. Ó-Arad, 1849. június 9.

²⁵ Complexul Muzeal Arad. Aradi Ereklyemúzeum MR 5919.

²⁶ Complexul Muzeal Arad. Aradi Ereklyemúzeum MR 1313.

²⁷ Csikány Tamás: *Vécsey Károly tábornok*. Életünk, 36. évf. (1998.) Különszám. 615–616.

²⁸ Életrajzát közli Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. (Második kötet: H-Q). Budapest, 1998. 548.

²⁹ Tyevecska Árpád (szerk.): *Nagy Iván naplója*. Balassagyarmat, 1998. 105.

megállapította, hogy 1849 nyaratól kezdve Vécsey felesége Duffaud Karolina, házasságuk azonban gyermektelen maradt.³⁰

Szintén foglalkozott Vécsey házasságának kérdésével Merényi-Metzger Gábor, aki az aradi vértanúk bejegyzéseit felkutató munkájában több esetben is pontosította eddigi ismereteinket. Megállapította, hogy a legújabb hadtörténeti és genealógiai irodalom egy része szerint Vécsey nőtlen volt, más része szerint viszont kivégzése előtt megnősült. Ismertette Nagy Iván bejegyzését is, majd összegezte álláspontját: „Mindezek ellenére, jómagam Vécsey tábornok életrajzírójával, Stolek Aladár kanonokkal értek egyet, akinek kutatásai szerint nem valószínű, hogy erre a házasságkötésre valaha hivatalosan is sor került volna.”³¹ Hivatkozott arra is, hogy a vonatkozó anyakönyvi bejegyzés sem a soborsíni, sem a zombolyai, sem a temesvár-józsefvárosi, sem az aradi várlelkészség anyakönyveiben, továbbá a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Vécsey iratok között sem található.³²

2007-ben megjelent életrajzi összefoglalójában Pelyach István is kitért a tábornok hitvesére: „A börtönben Vécsey sokat olvasott. Schweidel tábornokot is ő látta el könyvekkel. Az egyetlen összeköttetést 'felesége', Duffaud Karolina jelentette számára a külvilággal. Kapcsolatuk izgalmas színfoltja 1848–49 történetének. Karolina egy zombolyai földbirtokos elvált, vagy elválni akaró felesége volt, aki megismerkedésük után Vécsey elválaszthatatlan társa lett. Vécsey tisztársai egy részének ellenszenvét is kiváltva vele volt a táborban, együtt éltek. Nem tudjuk, hogy a mozgalmas hónapokban megházasodtak-e, ő mindenesetre következetesen a feleségének nevezte. Családja természetesen nem ismerte el az asszony hitvesi jogait, Vécsey édesapja nem is fogadta az őt Bécsben felkereső Karolinát.”³³

Vécsey Károly az 1849 őszi ellene lefolytatott haditörvényszéki eljárás során nőnek vallotta magát, és ez a kitétel szerepel nemcsak a hadbíró előterjesztésében, hanem az ítéletben is.³⁴ Az Aradi Ereklyemúzeum iratanyagában fennmaradt Vécsey 1849. szeptember 27-én éjjel 11 órakor kelt végrendeletének egy hiteles másolati példánya, ebből tudjuk, hogy a tábornok mindenét Karolinára hagyta. „Én, gróf Vécsey Károly, feleségemet, Vécsey-Duffaud Karolina grófnőt teszem kevés utánam maradó ingó és ingatlan vagyonom örökösüül, és kérem egyúttal minden itt nálam található dolgot, magániratot, levelet és egyéb tárgyat ezen *utolsó akaratom értelmében* szeretett hű feleségemhez eljuttatni.”³⁵ 1849. október 5-én találkoztak utoljára, s a kivégzést megelőzően Vécsey Károly Karolinának írta utolsó levelét, amelyben elbúcsúzott tőle: „Drága, imádott Linám! szeretett, erényes, legkedvesebb feleségem! Látom, ez életem utolsó pillanata meg kell halnom, tehát még egyszer isten veled, óvjon isten, vezessen minden lépésedben – utolsó lehettem, Lina, hogy odaát egy jobb életben bizonyosan újra egyesülünk. – Isten veled jó lélek; és bocsáss meg mindazért a fájdalomért, amit talán akaratlanul is okoztam neked; csókollak, csókolom kedves lányomat – lányodat – Gizellát. Isten veled.”³⁶

³⁰ Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 2000. 190.

³¹ Merényi-Metzger Gábor: *Az aradi vértanúk anyakönyvi bejegyzései*. Budapest, 2010. 55–56.

³² Merényi-Metzger: *Az aradi vértanúk*, 56–57.

³³ Pelyach István: *Vécsey Károly gróf*. In: Hermann Róbert (szerk.): *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai*. Budapest, 2007. 105.

³⁴ *Az aradi vértanúk*, II. 112–125.

³⁵ *Okmánytár*, 296–297.

³⁶ *Az aradi vértanúk*, I. 229–230. Az idézett levél utóiratában Vécsey arra kérte feleségét, hogy még aznap utazzon haza Zombolyára.

Vécseyt utolsó óráiban Eduard Marchot ferences atya vigasztalta, akinek elmondta, „mint unszolta őt Bem Temesvárnál, hogy meneküljön vele s társaival, különben – előre megjósolta neki a nagy lengyel hős – akasztófára kerül... Különösen keseríti utolsó perceit – mondá – a gondolat, hogy forrón szeretett nejét (ki akkor Aradon volt) mostoha anyagi viszonyok közt, bizonytalan sorsnak kitéve hagyja hátra.

A lelkész vigasztalá – írta Tiszi Lajos, Arad városának főlevéltárosa 1890-ben –, hogy Isten és a jó emberek nem fogják a szerencsétlen özvegyet elhagyni. A fogoly mélyen felsóhajtott, s egy újjáról levont gyűrűt, egy kis keresztet s hitveséhez szóló levelet adott át neki.”³⁷

Duffaud Karolina „megtörve testben és lélekben”, Urbányiné Hegyessy Katalint kérte meg, hogy lehetőség szerint szerezze meg férje holttestét. Ötven arany ellenében végül sikerült megszerezni a holttestet. Urbányiné késő este személyesen kocsizott ki a helyszínre – vetette papírra Iványi Ödön 1890-ben –, ahol találkozott Damjanich, Leiningen és Lahner holttestének ügyében eljáró megbízottakkal. Vécsey tetemét ezt követően házához (Kossuth utca 64.) szállíttatta. Karolina, amikor meglátta férjét, ájultan rogyott Urbányiné karjaiba. Ezt követően beszögezték a koporsót, amelyet a szabadságharc lánglelkű támogatója, Sújánszky Euszták minorita szerzetes szentelt be. A holttestet még éjszaka kivitték a temetőbe, és a Rózsa-féle sírboltban rejtették el, majd 1850. október 6-án átvitték a családi sírboltba,³⁸ ahol egészen 1916. július 7-ig nyugodott.³⁹

A házasságok 1849-ben összeadó Neszl Mátyás soborsini plébános 1830-tól 1835-ig tábori lelkészként szolgált, így pontosan ismerte a katonák házasságkötésére vonatkozó utasításokat.⁴⁰ A plébános szeptember 26-án számolt be a csanádi szentszéknak a történekről, amely a szabálytalanságok miatt érvénytelenítette a házasságot. Így azt megkötötték ugyan, de mivel érvénytelenítették, kitörölték a házassági anyakönyvből. A szentszéki jegyzőkönyv azonban megőrizte a vonatkozó határozatot. 1849. október 9-én a csanádi szentszék a 11. pont alatt tárgyalta az ügyet.

„Olvastatott a soborsini lelkésznek m.[ült] hó 26-ról kelt s f.[olyó] évi 417 sz.[ám] a.[latt] jegyzékbe vett levele, melyben előadván, miként f.[olyó] év augusztus 16-án, midőn a magyar pártütő sereg Soborsin helységen keresztülvonulna, gr.[óf] Vécsey tábornok nála megjelent, és Duffand Carolina nőszemélyeli megesketését sürgeté, állítva, hogy a szükséges házassági elbocsájtványi okiratok a hadi megfutamodás alkalmával elvesztek, s midőn ezeknek hiányában őt megesketni vonakodott, attól gúnyos szavakkal illetetvén, ily körülmények közt fentebbi állításáról írásbeli bizonyítványt vevén, miután oly körülmények közt ellenállni nem lehetett, őket az egyházban megesketé, és az esketésről bizonyítványt is adott, megjegyzé egyszersmind, hogy az esketésért az oltárra vetett 100 p[engő]f[orin]tos magyar bankjegyet mind érték nélkülít beadta, és miután arról is értesült, hogy a nőnek élő férje vagyon, az egész eseményt célszerű intézkedés végett felterjeszti. Határoztatott: Két-ség kívül lévén, hogy gr.[óf] Vécsey s Duffand Karolinának f.[olyó] é.[v] aug.[usztus] 16-án a soborsini egyházban ottani lelkész előtt, ki egyik félnek sem vala tulajdon lelkésze, sem pedig ezen esetre felhatalmazva, kötött házassága, miután a nőnek törvényes férje most is életben vagyon, érvénytelennek s semminőnek tekintendő, miután azonban a kérdéses gr.[óf] Vécsey f.[olyó] hó 6-án Aradon kivégeztetett, az érintett nő kétférjűségének megfe-

³⁷ Tiszi Lajos: *Az utolsó órák*. In: Varga (szerk.): Aradi vértanúk albuma, 117.

³⁸ Iványi Ödön: *A halottak*. In: Varga (szerk.): Aradi vértanúk albuma, 135–136.

³⁹ Kovách Géza: *Az emlékező város. 150. Október 6. Arad 1849–1999*. Arad, 1999. 12.

⁴⁰ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanadiensis ad annum Jesu Christi MDCCCLIX*. Temesvári, [1859.] 182.

nyítése ezen szentszék hatóságához nem tartozván, az esketést végző lelkészt illetőleg ki-
mondatik: hogy az ő tette kényszerítés szüleményének tekintetik.”⁴¹

Befejezés

A kiegyezést követően „Carolina Gr.[af] geb.[oren] Duffoud” kártérítési igényt nyújtott be a magyar államnak. Stolek Aladár közölte a miniszterelnökség Lónyay Menyhért pénzügy-miniszterhez intézett átiratának fénymásolatát, amelyben felszólították a címzettet, hogy Karolina számára „azon kárpótlási követelése rovására, mely eránt a hivatalos tárgyalások Nmtgod. [Nagyméltóságod] minis[z]tériz]tériumában és az igazságügyi minis[z]ériumnál ez idő szerint folyamatban vannak, további 1000 azaz egyezer forintot előlegképen folyósítani szíveskedjék”.⁴² Mind 1869-ből, mind 1888-ból fennmaradtak olyan források, amelyek azt bizonyítják, hogy a magyar kormány anyagi támogatásban részesítette Vécsey Károly özvegyét. Amint arra korábban már utaltunk, a magyar kormány 1899-ben végül elismerte Vécsey feleségének örökösödési jogait, aki így visszakaphatta birtokait.⁴³ Duffaud Karolina 1900. október 18-án hunyt el. A lánya által kiadott halotti értesítés szerint:

„Nemes Heisse Gizella fájdalmas szívvel jelenti szeretett édes jó anyja **Gróf Vécsey Károlyné** hajnacsközi Duffaud Karolinának, mint az 1848/49-ik honvéd tábornok özvegyének, folyó hó 18-án d. e. 9 órakor életének 84-ik évében rövid szenvedés után történt gyászos elhunytát.

A boldogultnak földi maradványai e hó 20-ikán d. u. 3 órakor fognak a gyászházban be-szenteltetni és a római katolikus sírkertben örök nyugalomra helyezettetni.

Az engesztelő szentmise-áldozat az elhunytnek lelki üdvéért e hó 23-án reggel 9 órakor fog a róm. kath. templomban az úrnak bemutatani.

Zsombolyán, 1900. évi október hó 18-án.

Áldás poraira!”⁴⁴

⁴¹ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Protocollum officii dioecesanii Csanadiensis de anno 1849 sub Gubernio Excellentissimi Domini Josephi Lonovics. Munus Vicariale a 1a Martii 1849 usque 15am Augusti 1849 Reverendisimo Duo Stephano Oltványi, a 16a Augusti usque 31am Xbrii 1849 Illmo D. Ignatio Fabry obeunte. Nr. 451.

⁴² Stolek: *Gróf Vécsey*, 47.

⁴³ Katona: *Az aradi vértanúk*, I. 366.

⁴⁴ www.geni.com Karolina Duffaud public profile. (letöltés: 2018. június 24. 12.58.)

A tábornok – szokatlan nézőpontokból

Négy emlékirat Görgei Artúrról

Görgei Artúrról az 1849-et követő közel százhetven évben ugyan rengeteget írtak, de a kortárs visszaemlékezők többsége a szabadságharc hadvezérének tevékenységét örököltette meg. Sokkal kevesebb memoárral vagy naplóval találkozunk, ha a tábornok 1848 előtti vagy 1849 utáni pályájához szeretnénk ilyen jellegű forrásokat találni. Görgei (akkor még Görgey) Artúr 1848 előtti életéről a legtöbbet testvére, Görgey István emlékirat-jellegű életrajzi és forrásközlő munkájából tudunk,¹ ezenkívül rendelkezünk néhány olyan visszaemlékezéssel, amelyeket iskola- vagy katonatársai írtak.

Az 1849–1867 közötti évekről ismét csak Görgey István egy munkájából ismerjük a legtöbb adatot,² az 1867–1916 közötti időszakból viszont jobbra olyan naplók vagy visszaemlékezések állnak rendelkezésünkre, amelyek az 1874-től idejét nagyjából Visegrádon töltő, öregedő tábornokot örökítik meg.³

Az alábbiakban négy olyan rövid memoárt teszünk közzé, amelyek némileg talán szokatlan szemszögből örökítik meg Görgei alakját. Bozó Emmánuel vagy Manó közel egyidős volt Görgeivel, s együtt szolgáltak előbb a 60. gyalogezredben, majd a Magyar Királyi Nemesi Testőrségnél. Bozó 1818. március 1-jén a Baranya megyei Bellyén született Bozó Antal (1782–1858) és Rummy Rozália (1795–?) fiaként, római katolikus vallású, családfáját 1372-ig visszavezetni tudó magyar nemesi családból. Egy nővére volt, Zsófia, egy húga, Mária és egy öccse, Károly (1833–1861).

1834. szeptember 11-től hadfi (hadapród) volt a cs. kir. 60. (Wasa) gyalogezredben; itt találkozott először Görgeivel. 1836. december 1-től 1841. november 30-ig Baranya megye ajánlatára a Magyar Királyi Nemesi Testőrségnél szolgált, az utolsó évben mint al II. testőrőrmester. (Görgei 1837. július 1-től 1842. június 30-ig volt a testület állományában.) 1838-ban beosztották a Ferdinánd király és császár milánói koronázására kirendelt testőr-különítménybe, mely alkalommal három hónapot töltött Olaszországban. A testőrségtől alhadnagyi rangban a Nagyenyeden állomásozó 3. (Wernhardt) könnyűlovas (chevalulgers) ezredhez, majd 1842-ben a 62. (Wacquand-Geozelles, utóbb Turszky) gyalogezredhez kerülve, Aradon, Pesten, Komáromban, végül pedig mint 1846-ban előléptetett főhadnagy Esztergomban állomásozott. 1848 tavaszán az esztergomi nemzetőrség kiképzésében is részt vett.

1848. június 13-án századosá neveztek ki a Pesten alakuló 2. honvédszászlóaljhoz. Részt vett a délvédelmi harcokban, ott volt a július 14-i első szenttamási ütközetben, s július 16-án a Tiszaföldvárnál (Bácsföldvár) vívott összecsapásban megsebesült. Október 9-én (1-jétől számítandó ranggal és illetménnyel) őrnaggyá és alakulatának parancsnokává nevezték ki.

¹ Görgey István: *Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig*. Budapest, 1916.

² Görgey István: *Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867*. Budapest, 1918.

³ Metzker Károly: *Néhány jellemvonás Görgei Arthur és I. Ferencz József életéből*. Budapest, é. n.; Koczogh András: *Görgey*. Budapest, 1942.; Hatvany Lajos: *Görgey-vacsora*. In: *Emberek és korok*. Regényes korrajzok, naplók, cikkek. Budapest, 1964. 1. köt. 558–563.

1848 őszén továbbra is a bácskai hadtestben, majd a péterváradai várőrségnél szolgált. Miután a magyar csapatok kiűrtették a Bácska és a Bánság nagy részét, a péterváradai erőd magára maradt. Bozó kitüntette magát az erőd védelmében, 1849. február 24-én Futaknál sikeres ütközetet vívott az ott állomásozó szerb csapatok ellen. Ennek elismeréséül a Magyar Katonai Érdemjel 3. osztályával tüntették ki. Július 21-én a komáromi vár térparancsnokságához osztották be. Szeptember 15-én Klapka György vezérőrnagy, a komáromi hadsereg főparancsnoka alezredessé léptette elő. Komárom feladásáig szolgált, a kapitulációs feltételek következtében szabadon távozhatott.

1851-ig Komárom megyében volt fogalmazó, 1862-től törvényszéki jegyző, 1863–1867 között pedig szolgabíró, majd főszolgabíró Udvardon. Háromszor nősült, első felesége Szabó Eszter (1825–1854), a második Heldt Ludovika (1825–1866), a harmadik Istvánffy Paula (1841–?). Első házasságából egy fia, Aladár (1852–?) és egy leánya, Mária (1858–1891), a második házasságából két fia, Géza (1861–?) és Pál (1865–?) és egy lánya, Róza (1864), a harmadik házasságából két lánya, Ilona (1872–?) és Magda (1878–?) és egy fia, Antal (1876) született.

1867-től a Komárom megyei Honvédegylet tagja, emellett Baranya és Esztergom megyék táblabírája volt. Az újonnan felállított m. kir. honvédségnél szolgálattételre jelentkezett. Minthogy azonban az 1849. évi hivatalos „Közlöny”-ben alezredesi kinevezése már nem jelent meg, a honvédelmi minisztérium vonakodott elismerni rangját, s így Bozó letett a katonai pályára folytatásáról. 1868. április 25-én az uralkodó nyugalományaiba helyezte, pontosabban, elismerte cs. kir. tisztként teljesített szolgálatára vonatkozó nyugdíjigényét. Később egy katonai nevelőintézetet tartott fenn, illetve harmadik felesége csúzi birtokán gazdálkodott. 1892. április 10-én halt meg Pozsonyban.⁴

Az 1880-as években megírta emlékiratait, ezekből csak a Pétervárad 1848–1849-es történetére vonatkozó rész jelent meg az Abafi Lajos által szerkesztett *Hazánk* című folyóiratban. Ez utóbbi eredeti kézírata korábban Abafi Lajos hagyatékából a sümegi Kisfaludy Múzeumba, onnan pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárába került.⁵ Az itt közölt részlet először a szentendrei Pastinszky Antikvárium árverésén bukkant fel, ott vette meg Kucza Péter barátom, s az ő szívessége révén került a birtokomba. Szintén az ő révén jutottam a jóval bővebb 1848–1849-es memoár birtokába, amelynek egy külön fejezete foglalkozik Görgei védelmével.

Ehhez kapcsolódik fiának, a m. kir. honvédségben az ezredesi rangig jutó Bozó Pálnak az emlékirata, aki már az öreg tábornokot ismerte, s részint a vele kapcsolatos emlékeit, részint a tőle hallottakat jegyezte fel.

Bozó Pál 1865. december 13-án a Komárom megyei Csúzon született, s 1944. február 17-én halt meg Sümegen. Felesége a szépeassági Cornides Ida Maria Szerén Clementin volt. Házasságukból öt gyermek született, Andor (1894–1917), Levente (1897–1918), Sarolta (1898–1994), Ida (1903–1963) és Aladár (1906–1980).

Bozó Pál 1883–1887 között a pozsonyi gyalogsági hadapródiskolán tanult, 1887. augusztus 17-én avatták címzetes hadapród őrmesterré a cs. és kir. 86. (Szveteney) gyalogezrednél. 1890-ben avatták hadnaggyá, 1894-ben főhadnaggyá. 1900-ban került a m. kir. 3.

⁴ Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 3., átdolgozott, javított és bővített kiadás. Budapest, 2000. 264–265.; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok. Bebek-Byzó*. 2. köt. Budapest, 1911. 410–412.; Hellebronth Kálmán: *A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918*. H. és é. n. [Budapest, 1939.] 106. Görgei nemesi testőri szolgálatának időtartamára lásd uo. 164.

⁵ Bozó Manó: *Pétervárad 1849-ben*. Hazánk. Szerk. Abafi Lajos. 11. köt. Budapest, 1889. 294–315.

(debreceni) honvéd gyalogezred állományába, ahol 1901-ben másodosztályú századossá léptették elő. 1902-től tanárjelöltként, 1903-tól tanárként oktatott a Ludovika Akadémián, s ebben az évben lépett elő első osztályú századossá. 1909-ben áthelyezték a 20. (nagykanizsai), 1910-ben a 18. (soproni) honvéd gyalogezred állományába. Itt lépett elő őrnaggyá 1912-ben. Ugyanebben az évben áthelyezték a soproni Honvéd Főreáliskola állományába, s 1914-ben vezényelték frontszolgálatra. 1915-ben lett alezredes, 1917-ben ezredes.

Az első világháborúban 1914-ben a szerb fronton harcolt a 19. (pécsi) honvéd gyalogezred zászlóaljparancsnokaként, ahol megsebesült. 1915-ben előbb az északi hadszíntéren, a Magyarországra betörő orosz csapatok ellen küzdött a 17. (székesfehérvári) honvéd gyalogezred parancsnokaként, majd Bukovinában volt a 307. honvéd gyalogezred zászlóalj-, később ezredparancsnoka. 1918-ban a 22. (marosvásárhelyi) honvéd gyalogezred parancsnokaként Dél-Tirolban, az úgynevezett Hétközség-fennsíkon harcolt. Két idősebb fia a háborúban halt hősi halált: Andor 1917. július 7-én a cs. és kir. 46. repülőszázad megfigyelőjeként, Levente pedig 1918. október 24-én egy honvéd pótzászlóalj főhadnagyaként.

Bozó Pált az összeomlás 1918 októberében már Budapesten érte. 1918–1919-ben a Dunántúlon részt vett a nemzetőrség szervezésében, s Muraszombatról kiszorította a szerb csapatokat. A Károlyi-kormány alatt kényszernyugdíjazták, ezt követően Sopronban élt. 1920 februárjában igazolták 1918–1919 alatti magatartását, s május 1-jén Horthy Miklós kormányzó visszahelyezte őt tényleges állományba. Miután azonban részt vett 1921 októberében a második királypuccsban, sőt IV. Károly vezérőrnaggyá léptette őt elő, 1922 őszén nyugdíjazták. Ezt követően a Zala megyei Sümegen élt. Itt hunyt el 1944. február 17-én szívödémában.⁶

A harmadik visszaemlékezés szerzője korántsem barátságos Görgeivel szemben. A kézirat a függetlenségi publicista és amatőr történész Kacziány Géza hagyatékában található az Országos Széchényi Könyvtár kézirtattárában. Kacziány kimondottan gyűlölte Görgeit, s előbb 1915-ben, majd 1936-ban írt könyvet a tábornokról. Az első kötet Ady Endre Görgeiről alkotott képét is befolyásolta. Az ő nevéhez fűződik az 1848 utáni magyar emlékiratirodalom első, nem túlzottan magas színvonalú összefoglalója, illetve ő írta az első összefoglaló munkát az 1849 utáni megtorlásokról, igen bombasztikus stílusban, sok téves adattal és alaptalan legendával.⁷

Az itt közölt kézirat is alkalmas volt (lett volna) Görgei lejárására, s Kacziány talán közölni is akarta, legalábbis erre mutat, hogy a meglehetősen nehezen olvasható, kusza kéziratot le is gépelte. A szerzőről csak annyi szerepel a kéziraton, hogy „Dedinszky K-né”. Dedinszky Aurélia (később Aranka) az eredetileg Árva megyei eredetű nemesdedinai és hodochini Dedinszky-család Csanád megyei ágában, Dedinszky István (?–1864) megyei főügyész és Ágoston Terézia házasságából született, a tizenegy gyermek közül hetedikként, 1836. június 24-én. Első férje Návay Sándor (1831–1864), 1848–1849-es honvédtiszt volt, házasságukból négy gyermek, Emil (1856–?), Lenke (1857–?), Erzsébet Margit Johanna,

⁶ Életpályájára lásd Rainer Pál bevezető tanulmányát. In: Bozó Pál: *Egy csapattiszt világháborús naplója. Szemlvények*. A kéziratot gondozta és az előszót írta Rainer Pál. Múzeumi Füzetek 17. Sümeg, 2007. 5–17.

⁷ Kacziány Géza: *Görgei. Történelmi tanulmány*. Budapest, 1915.; Kacziány Géza: *Görgeiről második könyvem*. Budapest, é. n. [1936.]; Kacziány Géza: *A magyar mémoire-irodalom 1848-tól 1914-ig*. Ballagi Aladár előszavával. Budapest, 1917.; Kacziány Géza: *Magyar vértanúk könyve*. Budapest, 1906.

később Sántha Kálmánné (1859–?) és Borbála Jolán Mária, később Latinovits Frigyesné (1860–?) született.⁸

Dedinszky Aurélia öt évvel első férje halálát követően, 1869. december 2-án ment feleségül Görgey Istvánhoz (1825–1912), aki abban az évben özvegyült meg. Görgey István és Dedinszky Aurélia ekkor már húsz éve ismerték egymást, s István első felesége, Mokry Emma a halálos ágyán „bízta rá” férjét a fiatal özvegyre. Házasságukból már nem született gyermek. Aurélia és lányai idejük nagy részét István visegrádi birtokán töltötték, ahol 1874-től kezdve a tábornok is élt, afféle jószágkormányzóként. A róla szóló irodalom szerint – amit a közölt emlékirat is alátámaszt – gyengéd kapcsolat fűzte öccse feleségéhez, s ez időnként konfliktusokat is okozott köztük.

A fennmaradt levelezés alapján ugyan nem volna egyértelműen megállapítható, mi az igazság e dologban, de Görgey István „Havasi gyopár” című, mindmáig kiadatlan versciklusában teljesen egyértelműen szól arról, hogy házassága boldogtalan volt, s ennek fő oka az, hogy Aurélia a bátyját, Artúrt szerette, s hogy ezáltal második családja inkább a bátyjáé, mint az övé volt. A vonatkozó részleteket több mint két évtizede Kéri Edit *Ki volt Görgei?* című, egyébként nagyjából Kacziány Géza munkájának színvonalát megűtő kétkötetes munkájában közölte. Hogy a kapcsolat csupán plátói volt vagy egyéb természetű is, az az ismert források alapján nem tisztázható.⁹

Az itt közölt emlékirat szerzője nagy valószínűséggel Dedinszky Aurélia egyik öccsének, Kálmánnak (1838–1909) a felesége, Böheim Ilona (1829–?).¹⁰ A tartalom és a családi kapcsolat alapján ugyanis csak ő jöhet szóba. A Böheim-családról viszonylag keveset tudunk, annyi azonban bizonyos, hogy egyik águk a klobusiczky Blaskovich-család őse volt. Az emlékiratból Kéri Edit fél mondatnyit idézett, de maga a szöveg mindmáig nem jelent meg. Feltételezhető, hogy a tábornok 1867 utáni magánéletéről elég riasztó képet festő Féja Géza is használta ezt a szöveget regénye, a „Visegrádi esték” megírásakor.

Végezetül a negyedik emlékirat szerzője Botka Dódi Tivadar (1905–?), szántói és széplaki Botka Tivadar történésznek, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának (1802–1885) az unokája, Botka Árpád (1868–?) huszárszázados és Adelina Morozzo della Rocca (1883–?) márkinő gyermeke.¹¹ Botka a Görgeivel Klagenfurtban jó barátságot ápoló Moro család révén állt kapcsolatban nem annyira magával a tábornokkal, mint inkább annak leányával, Bertával; emellett a Moro-család tagjaitól hallott számos emléket jegyzett fel Görgeiről. Az emlékiratot valószínűleg az Ausztriában élő Stefan Kováts magyar történész kívánságára írta.

A kéziratokhoz csupán a legszükségesebb jegyzeteket fűztem, a katonatiszti életrajzokat Bona Gábor, illetve Hellebronth Kálmán munkái alapján készítettem.¹²

⁸ Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 3. köt. Pest, 1858. 269–207.; Pótlék-kötet. Pest, 1868. 190–192.; Barna János – Sümeghy Dezső: *Nemes családok Csanádvármegyében*. (Reprint kiadás). Makó, 1913. – Budapest, 1998. 44–46., 148.

⁹ Kéri Edit: *Ki volt Görgei? Egy kémtörténet felfedezése. Kutatás meglepetésekkel*. Budapest, 1996. 2. köt. 145–150., 153–158.

¹⁰ Születési évszámára lásd: *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 18. évfolyam (1906–1907). Budapest, 1907. 30.

¹¹ Kempelen: *Magyar nemes családok*, II. 400.

¹² Bona: *Tábornokok; Hellebronth: A magyar testőrségek névkönyve*, id. mű.

I.

Bozó Manó: Görgey Arthur ifjúságából

Ifjúságom korában vezetett naplója véletlenül kezem ügyébe kerülván, kedves meglepetésemre szemembe ötlöttek kadet és gárdista korombeli följegyzéseim.

1834-ik évben léptem a Wasa magyar gyalog seregrebe¹³ mint úgynevezett ezredkadet – ilyenekké csak nemes származású ifjak vagy cs. kir. katonatiszt fiai lehettek. Ugyanazon ezredlétszámához tartozott Görgey Arthur is, de ez időben tetteg nem tett még szolgálatot az ezrednél, mert 1832 (?) évben belépett az akkoron legjobb hírben állott tulli pionieriskolába,¹⁴ melyből sok jeles kapacitás. került ki a császári hadseregbe, Mollináry Antal táborszernagy,¹⁵ báró Wimpfen Adolf néhai tábornok¹⁶ és többen. Nevezettek növendéktársai voltak Görgeynek.

Az akkori katonai növendékek nem viseltek ugyanazon egyforma egyenruhát, hanem ki-ki saját azon ezredjéét, melynek létszámához tartozott. Az ezredben senki sem ismerte Görgeyt személyesen, de híre eljutott hozzánk, és büszkék voltunk reá, mert az volt mondván, hogy ő a legjelesebbek egyike, s gyermeket eszünkkel fogva, már előre búsultunk, hogy ha onnan kilép, akkor ezredünk elvesztendi őt, mert a hét legjelesebb növendék kilépésükkor a pionier-testbe (corpus)¹⁷ oszlatott be mint hadnagy. Akkor a gyalogságnál létezett még a zászlótartó (Fähnrich) tiszti rang mint legalsóbb tiszti fokozat, – ezt átugrotta volna Görgey, és lett volna 18 éves korában császári pionier hadnagy.

Szerencsétlenségre redukálták 1835-ben a Fähnricheket, minek következtében sok lett a fölösleges szám fölötti (supernumeraire) tiszti, az előléptetések beszünttetettek egy időre, és midőn Görgey 1836-ban a pionier iskolából kilépett, emiatt nem lehetett hadnagy, hanem – legnagyobb örömünkre berukkolt az ezredhez mint Regiments-Cadet vicekaplár.

Nyomban megszerettük mindnyájan, virgoc, eleven, pajkos, talpraesett ötletű, vicces pajtás volt, kinek barátságát mindenki kereste.

Ezalatt az ezred Bécsből – hol 20 évig állomásozott, Kremsbe tétetett át 1834 szeptember hóban (sajátságos, hogy Pál fiam, ki a pozsonyi kadet iskolát 1887-ben végezte, ugyancsak Kremsbe jutott kadetnek, ahol én 53 év előtt ugyanezen minőségben szolgáltam).

Ide került tehát Görgey Arthur 1836-ban. Abban az időben gróf Lichnyovszky Vilmos ezredes¹⁸ volt ezredparancsnokunk. Nagy arisztokrata, komoly, szigorú, de igazságos és humánus főúr, ki kadetjaira sokat tartott, és azokat minden alkalommal megkülönböztette. Külön egy kadet osztályt alakított, kizárólag cs. kir. kadetok- és ezredapródokból, melybe

¹³ A cs. kir. 60. gyalogezred viselte Wasa Gusztáv svéd trónörökös nevét.

¹⁴ A korábban Korneuburgban, ekkor már Tullnban működő utászkariskolába.

¹⁵ Mollináry von Monte Pastello, Antal Ferdinánd Károly, báró (1820–1904), 1858-tól cs. kir. vezérőrnagy, 1865-től altábornagy, 1873-tól táborszernagy, 1879-ben nyugalmazták. Emlékírataiban megemlékezik Görgeihez fűződő ismeretségéről. Mollináry, Anton Freiherr v.: *Sechsendvierzig Jahre im österreich-ungarischen Heere 1833–1879*. Zürich, 1905. Bd. 1. 25–26.

¹⁶ Wimpffen zu Mollberg, Adolf Adolf Dagobert Heeremann, báró (1818–1883), 1832-től cs. kir. utászkariskolapród, 1837–1842 között nemesi testőr, majd főhadnagy a 35., 1847-től másod-, 1850-től első osztályú százados a 18. gyalogezredben. 1851-ben őrnagy a 4. gyalogezredben, 1853-ban alezredes a 36., 1855-ben ezredes a 28. gyalogezredben. 1859-től vezérőrnagy, 1867-ben nyugalmazták.

¹⁷ ti. az utászkarba (*Pioniercorps*)

¹⁸ Lichnowsky, Wilhelm Karl, gróf (1793–1864), cs. kir. ezredes, 1840-től vezérőrnagy, 1848-ban altábornagy, 1859-ben tiszteletbeli táborszernagyként nyugalmazták.

expropriis¹⁹ (polgári származású) nem is vétetett föl. E kadet osztály egy százados alatt állt 3 főtisztal, ezek a téli hónapok alatt tanítóink is voltak egyszersmint [sic!], szolgálatot nem tettünk, míg a tanfolyam tartott, több teremben együtt laktunk, Görgey ágya az enyimé mellett állott, volt több tanterem, zsoldot nem kaptunk, sem kenyérpénzt, az egyik közös ételmez[és]ünk-, a másik taneszközökre fordítottatott. Úgy bántak velünk akkor – 55 év előtt –, mint most az egyéves önkéntesekkel. Sok tanulnivaló volt, a vizsgára eljött az ezredes (mit dem blechenen Gesicht,²⁰ így neveztük el, mert sohasem láttuk mosolyogni) a többi törzstiszttel. Görgey semmit sem tanult, mégis negyvenünk közt ő volt a legokosabb, egyik-másik tisztitanítónk akadályozása esetén ő pótolta azt, pedig volt köztünk jóval idősebb, öregebb kadet nálánál. Sokszor segített földványaink elkészítésében, és ezért, s mivel jó pajtás is volt, nagyon szerettük, többre becsültük tisztjeinknél.

Az ezredes még abban a kitüntetésben részesítette a kadetsapatt, hogy ez az ezred ki-
rúkolásánál mint különítmény az ezred jobb szárnyát képezte, fölállítva lévén közvetlenül az ezred zenekara mellett.

A tanfolyam bevégezte után nem oszlott föl a kadetosztály, együtt maradtunk a Kadet-
Abteilungban,²¹ de azért meg kellett tennünk minden gyakorlati szolgálatot azon századok-
kal, melybe beosztott voltunk.

Voltak szakácsaink, ordonáncaink, Putzmeisterünk,²² szóval urak voltunk.

Akkoriban a leírt berendezés csak kevés ezrednél hívott. Így neveltek azelőtt haszonve-
hető tiszteket.

Vacsoránk nem volt, ez a „Zulagból”²³ teremtetett elő, rendesen én voltam a főszakács. Többen összeállottunk, mindenki fizetett 8–15 Schein-krajcárt,²⁴ ebből került ki a nagy la-
koma, többnyire gulyás, knödlí és nokerlí, sajt- vagy káposztával, olykor tejben is, olyan
volt e nokerlí, mint a kaszakó, de megtelt vele a fiatal gyomor.

Ez utóbbi már nagy trakta volt, a részvényesek körülállták a kaszárnyabeli nyitott óriási
tűzhelyet, csak hogy a sok szakács össze nem veszett a főzés tudományán, és hogy nem sóz-
ták el az ételt, de akkoriban még nem grasszált annyira a véleménykülönbség, a pártsen-
vedély és a politika.

Görgey Arthurt jó gyomorral áldotta meg a gondviselés, nagyétkű volt, sokszor azt is
megette, amit más otthagzott. Egészséges test volt, melyben egészséges lélek is lakott, ta-
pasztaltuk azt minden későbbi tetteiben.

Ha elkészült a vacsora, akkor cum gentibus²⁵ nagy húhóval vittük a jól megrakott, étvá-
gyat keltő gőzölgő tálat az udvaron keresztül az Abteilungba, mindenki szedett tetszése sze-
rint, de úgy, hogy még a tálban is marad, ez volt a java, odasülve, ropogós, olykor kozmás
is, de ez nem genirozott²⁶ senkit, legkevésbé Görgeyt. Az étvágy megvolt, nem is kellett ap-
petitorium,²⁷ papramorgó. Nagy vidámság közt fogyasztottuk a Delicatesse-t. „Das Werk

¹⁹ saját költségén szolgáló

²⁰ bádogarcú

²¹ hadapród-osztag

²² küldöncünk, tisztítóink

²³ zsold

²⁴ ti. papírpénz krajcárt

²⁵ az egész néppel együtt, nemzetségestül, mindnyájan

²⁶ zavart

²⁷ étvágycsináló

lobt den Meister”,²⁸ az én voltam – olykor beállt Görgey kuktaadjudtánsomnak, később még én szerettem volna az övé lenni.

Most valamennyien föltérdeltek a padokra, mindegyik kanállal, villával fölfegyverkezve recognoscálja²⁹ a csatamezőt – a tálat, észrevesznek még maradványokat – szuronyt szegez, rajta, hogy elschlicholják.³⁰ Görgey látja a veszedelmet, utat tör magának, bek[öp] a táalba, és összekeveri, e hadicsel használt, kapott érte ütleget eleget, de nem gondolt vele, háta elbírija, és nevetve-ingerkedve, egymaga fogyasztja el a brinza-nokerl³¹ maradványt – ez éppen Liebspeis-a³² volt. Később némi eltéréssel sikeresen használta a rögtönzött hadicseleket.

Csak rövid ideig kadetuskodtam Görgeyvel, mert már 1836 december 1-jén hagytam el az ezredet, hogy hadnagyi állásomat a magyar kir. nemes testőrseregben elfoglaltam, hova nemsokára, ti. 1837. május 1-én Görgey Arthur is követett, több ezredbeli volt kadettársával együtt, ú[gy]m[int] Péchy Eduard nyugdíjas tábornok³³ és Pfannschmidt Gyulával.³⁴

Gróf Haller Ferenc ezredes-hadnagy,³⁵ későbbi kapitány kitűnő újraszervezése folytán tiszti főképző intézet színvonalára emelkedett a magyar kir. nemes testőrség.

Hazafias érzülete e nemes és egykorú ifjaknak mintaképül szolgálhat az ifjú nemzedéknek; – csak egyet akarok fölemlíteni, jelesül, hogy 1848-ban legalább 200 régi gárdista szolgált a honvédségnél mint tábornok és törzstiszt, név szerint Török Ignác³⁶ és Répásy Mihály³⁷ (egykori előjárók és tanárok elsőbbi aradi mártír), Görgey A., Klapka Gy.,³⁸ Ká-

²⁸ A mű dicséri a mestert.

²⁹ felderítse, megvizsgálja

³⁰ itt: megszeressék

³¹ juhtúrós galuska

³² kedvenc étele

³³ Péchy Eduárd (1817–1896) 1834-től hadapród a cs. kir. 60. gyalogezredben, 1837–1842 között nemesi testőr. 1842-ben hadnagy, 1845-ben főhadnagy, 1849-ben első osztályú százados a 2. vértesezredben, 1853-ban az 5. huszárezred őrnagya, 1868-ban alezredes a m. kir. honvédségben, 1872-ben ezredes, 1878-tól cs. kir. vezérőrnagy, 1881-ben nyugalmazták.

³⁴ Zsedényi (Pfannschmidt) Gyula (1808–1888), 1833-tól hadapród a cs. kir. 60. gyalogezredben, 1837–1842 között nemesi testőr. 1842-ben hadnagy, 1848-ban főszázados, 1848 októberétől honvéd őrnagy és osztályparancsnok a 6. huszárezredben, november közepétől a nádasi dandár parancsnoka, november 29-től alezredes, december elejétől betegszabadságon. 1849. január közepén jelentkezik Windisch-Grätznél, a cs. kir. hadbíróság felmenti. Visszaveszik a hadseregbe. 1851-től őrnagy, 1856-ban nyugalmazták.

³⁵ Haller Ferenc, gróf (1796–1875), cs. kir. ezredes, 1839–1842 között a Nemesi Testőrség főhadnagya, 1842-től vezérőrnagy, 1842–1845 között horvát bán, 1848-ban altábornagy, 1848–1849-ben hadosztályparancsnok Radetzky seregében, 1850-ben Peschiera erődjének parancsnoka, 1856-ban Albrecht főherceg magyarországi helytartó főhadsegéde, 1859-ben lovassági tábornoki ranggal nyugalmazták.

³⁶ Török Ignác (1795–1849) 1816-ban lépett be a cs. kir. hadseregbe. 1839–1846 között II. testőrőrmester a Nemesi Testőrségnél előbb századosi, 1841-től őrnagyi rangban. 1848-ban cs. kir. alezredes, szeptember 28-tól Komárom ideiglenes várparancsnoka, decembertől ezredes, 1849 januárjától április 10-ig Komárom parancsnoka, január 26-tól vezérőrnagy. Május végétől a honvéd mérnökhar helyettes parancsnoka, július végétől parancsnoka, az aradi vértanúk egyike.

³⁷ Répásy Mihály (1800–1849) első osztályú lovassági százados a cs. kir. 3. dragonyosezredben, 1839–1846 között II. testőr őrmester a Nemesi Testőrségnél, 1844-től őrnagy, 1846-tól a 6. huszárezredben, 1848. szeptember végétől az ezred ideiglenes parancsnoka, októbertől ezredes, a feldunai hadtest dandárparancsnoka, november 1-től honvéd vezérőrnagy, lovassági főfelügyelő. 1848. december 28-tól a tartalék hadtest parancsnoka, 1849. január végétől március elejéig a Kö-

szonyi J.,³⁹ Kisfaludy M.,⁴⁰ Krivácsy J.,⁴¹ Petheő V.,⁴² Zuber A.,⁴³ Várady G.,⁴⁴ Bárczay R.,⁴⁵ Máriássy J.,⁴⁶ Végh B.,⁴⁷ Clementisz G.,⁴⁸ Majthényi K.,⁴⁹ Kürthy I.⁵⁰ sat. A legjelesebb gárdák, Görgey A., Klapka Gy. és mások mint főhadnagyként léptek ki a cs. kir. hadseregből.

zépponti Mozgó Sereg, majd az ebből alakuló II. hadtest parancsnoka, később ismét osztályfőnök a hadügyminisztériumban. Kolerában halt meg.

³⁸ Klapka György (1820–1892) 1838-tól szolgál a cs. kir. hadseregben, 1842–1847 között nemesi testőr, innen a 12. határőr gyalogezredhez kerül, de még 1847-ben kilép. 1848 októberétől honvéd őrnagy, 1849. január 9-től ezredes, a felső-tiszai, majd az ebből alakuló I. hadtest parancsnoka, március 31-től vezérőrnagy, májusban helyettes hadügyminiszter, majd a hónap végétől komáromi vár- és hadseregpáncsnok. Emigrál, 1867 után hazatér.

³⁹ Kászonyi József (1810–1888) 1829-től hadapród az 5. könnyűlovasezredben, 1829–1831 között nemesi testőr, innen a 6. könnyűlovasezredhez kerül főhadnagyként. 1836-tól másod-, 1844-ben első osztályú százados, 1848-ban őrnagy. 1848. október 20-tól honvéd alezredes a 3. huszárezredben. 1849. január 23-tól ezredes, ezred- és dandárparancsnok a bácskai hadosztálynál, majd a III. hadtestben. Április 30-tól a hadtest lovashadosztályának parancsnoka, június 20-tól a II. hadtest parancsnoka. Komáromi kapituláns, emigrál.

⁴⁰ Kisfaludy Móric (1814–1893) 1831-től hadapród a 19. gyalogezredben, 1834–1838 között nemesi testőr, majd főhadnagy a 9. huszárezredben, 1841-ben kilép. A szabadságharcban nemzetőr százados, majd 1848 novemberétől honvéd őrnagy, végül alezredes. Várfogságot szenved.

⁴¹ Krivácsy József (1821–1903) 1840-től az 5. tüzérezredben, majd a bombászkárnál szolgál, 1845-től nemesi testőr, 1848 júniusától honvéd főhadnagy. Októbertől százados a komáromi vártüzérségnél. 1849 márciusától őrnagy, a vár tüzérparancsnoka. Júniusban az V. hadtest tüzérparancsnoka, júliustól ismét Komárom tüzérparancsnoka, augusztusban alezredes. 1851-ben a Mack–May szervezkedés kapcsán letartóztatják, halálra, illetve tíz év sáncmunkára ítélik, 1857-ben kegyelmet kap. 1859-ben emigrál, ezredes lesz az olasz kir. hadsereg tüzérségnél. 1863-ban nyugalmazzák. A kiegyezés után hazatér, vasúti hivatalnok, végül főfelügyelő.

⁴² Petheő Vilmos (1813–1895) 1834-től nemesi testőr, 1839-től főhadnagy az 52. gyalogezrednél, 1845-ben a grazi katonaiskola tanára. 1848 júniusától százados a 2. honvédszászlóaljban, októberben őrnagy, a 33. zászlóalj parancsnoka. 1849 januárjától dandárnok a feldunai hadtestben. Májusban áthelyezik a feldunai hadsereg vezérkarához, júliustól a III. hadtest karségéde. Aradon halálra, majd négy év várfogságra ítélik. 1851-ben kegyelmet kap.

⁴³ Zuber Antal (1816–1908) 1834-től hadapród a 7. könnyűlovasezredben, 1836–1839 között nemesi testőr, 1839-ben kilép. 1848. augusztus 24-től nemzetőr őrnagy, novemberétől honvéd őrnagy, a feldunai hadtest tábori térparancsnoka, 1849. június 16-tól alezredes, a hadügyminisztérium rendőrségi és térparancsnoksági osztályának főnöke. Várfogságot szenved.

⁴⁴ Várady Gábor (1820–1906) 1839–1841 között nemesi testőr, majd ügyvéd. 1848 nyarán Máramaros megyében nemzetőr százados, 1849 januárjától őrnagyként a megye önkéntes zászlóaljának (májustól 105. honvédszászlóalj) parancsnoka. A zsidói fegyverletétel után bujkál, majd egy ideig emigrációban él. 1861-ben és 1865-ben országgyűlési képviselő. A kiegyezés után a Máramaros megyei Honvédegylet alelnöke. Várady maga is megemlékezik itteni szolgálatáról és Görgeihez fűződő kapcsolatáról emlékirataiban. Váradi Gábor: *Hulló levelek*. Máramarosziget, 1892. 1. köt. 62–75.; uő: *Tarlózatok*. Máramarosziget, 1905. 59–69.

⁴⁵ Nem világos, hogy Bozó kire gondol, ugyanis a később honvédtisztként szolgáló Bárczayak egyike sem szolgált korábban a Nemesi Testőrségnél.

⁴⁶ Máriássy János (1822–1905) 1841-től hadapród a 60. gyalogezredben, 1842–1847 között nemesi testőr, majd főhadnagy a 2. gyalogezredben, 1848 júniusától főhadnagy, júliustól százados a 2. honvédszászlóaljban, augusztus 27-től a tiszántúli önkéntes mozgó nemzetőrség őrnagya, november 6-tól alezredes, az aradi ostromsereg parancsnoka. December végén felmentik beosztásából, 1849. januártól dandár-, majd hadosztályparancsnok a felső-tiszai, a későbbi I. hadtestben. Április 1-től ezredes. Várfogságot szenved.

⁴⁷ Végh Bertalan (1813–1902) 1828-tól hadfi a 2. huszárezredben, 1831-től nemesi testőr, 1836-tól főhadnagy, 1847-től századkapitány a 8. huszárezrednél. 1848 júniusától Bács megyei lovas nem-

Szabadságharcunk kitörésekor csak kevesen maradtak meg a császári hadsereg kötelékében, ú. m. Fratricsevics Ignác lovastábornok és későbbi magyar kapitány,⁵¹ Simonyi Móric altábornagy gárda alkapitány,⁵² Br. Wimpffen Adolf tábornok, Tóth Sándor ezredes,⁵³ Kukuljevich Iván volt zágrábi főispán,⁵⁴ Zengeval huszárszázados,⁵⁵ két utóbbi horvát származású, s még néhányan.

zetőr őrnagy. 1849 májusától honvéd őrnagy, a 7. huszárezredben, augusztusban alezredes. Aradon halálra, illetve tíz év várfogságra ítélik. 1852-ben kegyelmet kap. 1857-től az Első Magyar Általános Biztosító erdélyi ágának vezetője Kolozsváron.

- ⁴⁸ Clementisz Gábor (1820–1889) 1840-től önkéntes az 32. gyalogezredben, 1842-től nemesi testőr, 1847-től főhadnagy a 62. gyalogezredben. 1848 júniusától százados az 1. honvédszászlóaljnál. Decembertől őrnagy, a zemplén-gömöri önkéntes nemzetőrszászlóalj parancsnoka. Később dandárnok, állítása szerint Görgei június 25-én alezredessé léptette elő. Aradon tizennégy év várfogságra ítélik, 1855-ben kegyelmet kap. 1865-ben. az Almásy–Nedeczky szervezkedés részeseként tizennégy évre ítélik, de hamarosan amnesztiában részesül. A kiegyezés után egy ideig Somogy megye országgyűlési képviselője.
- ⁴⁹ Majthényi Kálmán, báró (1820–1884) a grazi katonaiskolán végez. 1837-től hadfi a 33. gyalogezredben, 1841–1846 között nemesi testőr, majd főhadnagy a 3. vértesezrednél. 1848-ban honvéd százados a 6. honvédszászlóaljban, októbertől a 37. zászlóalj őrnagya. 1849 májusától alezredes, a 18. huszárezredben, július végétől ezredes. Aradon várfogságra ítélik. 1859-ben százados lesz az olasz–francia–osztrák háborút kapcsán szervezett miskolci önkéntes zászlóaljban, majd a cs. kir. hadseregben. 1869-ben áthelyezik a m. kir. honvédséghez. 1871-től őrnagy, 1878-ban alezredesi címmel nyugalmazzák.
- ⁵⁰ Kürthy István (1820–1898) 1837-től hadfi a 33. gyalogezredben, 1838–1843 között nemesi testőr, 1848-ban főhadnagy az 1. dragonyosezrednél. Júniustól százados a 8. honvédszászlóaljban. Novemberben őrnagy, az 53. honvédszászlóalj parancsnoka. 1849 februárjában. áthelyezik a 17. huszárezredhez. Április közepén ezrede négy századával a IX. hadtesthez osztják be. Júliusban alezredes, majd a Közép-Tiszai hadsereg egyik lovasdandárjának parancsnoka. A temesvári csata után Bem ezredessé lépteti elő. A borosjenői fegyverletétel után csatlakozik a komáromi várórséghez. A vár feladása után ezért hadbírótság elé állítják, mely halálra, illetve tizennégy év várfogságra ítéli, 1857-ben kegyelmet kap. 1867-ben Zombor polgármestere és országgyűlési képviselője.
- ⁵¹ Fratricsevich Ignác (1820–1887) 1839-től hadfi a 3. vértesezrednél, 1841–1846 között nemesi testőr. Ezután hadnagy, majd 1847-ben főhadnagy a 6. vértesezredben. 1848-ban másod-, 1850-ben első osztályú százados. 1854-ben őrnagy, 1857-ben alezredes a 10. huszárezredben. 1859-ben a 9. huszárezred ezredese. 1866-ban cs. kir. vezérőrnagy, 1870-ben altábornagy, 1875-ben a Nemesi Testőrség 2. kapitánya, 1881-ben lovassági tábornok.
- ⁵² Simonyi Móric (1816–1882) 1828-tól a bécsiújhelyi katonai akadémia hallgatója, 1833-tól a 33. gyalogezred zászlósa, 1837–1841 között nemesi testőr. 1841-től hadnagy, majd főhadnagy a 4. dragonyosezredben, 1848-ban másod-, 1849-ben első osztályú lovassági százados. 1853-ban őrnagy, 1857-ben alezredes, 1859-ben az 1. huszárezred ezredese. 1867-től cs. kir. vezérőrnagy, 1878-ban altábornagy.
- ⁵³ Tóth Sándor (1812–1878) 1832–1837 között szolgál a Nemesi Testőrségnél, 1838-tól cs. kir. főhadnagy a 2. könnyűlovasezredben, 1845-től másod-, 1850-től első osztályú százados ugyanitt. 1853-ban a 4. dzsidásezred őrnagya, 1856-tól alezredese, 1860-tól az 1. huszárezred ezredese, ahonnan nyugalmazzák. 1867-ben reaktiválják a Magyar Királyi Nemesi Testőrséghez, 1869-ben vezérőrnagyi ranggal nyugalmazzák.
- ⁵⁴ Kukuljević, Ivan, sacci (1816–1889) 1833–1836 között a cs. kir. 39. gyalogezredben, 1836–1840 között a Nemesi Testőrségben szolgál, ahonnan 1840-ben a 33. gyalogezredhez helyezik át. 1842-ben kilép a hadseregből. A horvát nemzeti mozgalom egyik vezetője, 1847-ben Varasd megyei adminisztrátor. 1861. február 14-én zágrábi főispánná nevezték ki.
- ⁵⁵ Zengevall Károly (Karlo) (1815–?) 1841–1845 között szolgál a Nemesi Testőrségnél, 1845-ben a cs. kir. 12. gyalogezredbe helyezik át alhadnagyként.
-

Megemlítenéd még, hogy br. Hrabovszky altábornagy⁵⁶ a mi részünkön és br. Puchner Antal altábornagy⁵⁷ ellenünk harcolt, hajdan magyar nemes testőrök voltak.

Belépése alkalmával minden testőr szigorú vizsga alá vettetett. Görgey A. kitűnően tette le a vizsgálatot, mi azt eredményezte, hogy olykor az előadásban akadályozott tanárokat helyettesítette, és lehetővé tette, hogy kedvenc eszméjét, t. i. a bécsi egyetem látogatását gyakorolhatta.

Itt is, mint mindenhol, bajtársainak és előjáróinak kedvence volt Görgey. Avatatlanok vagy rossz akarók a forradalom alatt igazságtalanul zárkózottsággal, ravaszsággal és kétszínűséggel vádolták Görgeyt, miknek nyomát sem lehetett rajta észrevenni, ellenkezőleg, vidor, jókedvű, némelykor a pajkosságig víg volt. Különben őszinte, élcés és telve jó ötletekkel. Sohasem bántotta meg bajtársait, tudtommal nem is volt neki az 5 évi gárda élet alatt egy párbaja sem, mi a legnagyobb ritkaságok közé tartozott, mert alig volt – nála kívül gárdista, kinek nem lett volna egy-két párvadala – olykor nevetséges kicsinységek miatt, de mindannyiszor kibékültek, és lettek megint jó barátok.

Egyszer ártatlan oka volt mély megbántódásomnak – én legalább annak tekintetem –, mi miatt annyira elérzékenyültem, hogy – nem resteltem kimondani – sírásra fakadtam.

Hely szűke miatt az ifjabb testőrök ketten laktak egy szobában. Idősebb laktársam (Mándy Péter, későbbi honvéd huszárezredes⁵⁸ és 1888-ban honvédmenház-parancsnok) külön szobát kapott, rajtam állott a sor, hogy új laktársat kapjak. Éppen ez időben neveztetett ki br. Mednyánszky Laci⁵⁹ testőrré, s ennek kellett volna szobámat velem megosztani. Nem úgy történt. Görgeynek, ki nálam fiatalabb hadnagy volt, bírt egy laktárral – ez osztott az én szobámba, míg Mednyánszky Görgeynek jutott. Ez sértette büszkeségemet, fölmentem az öreg Korponay alezredeshez,⁶⁰ és keservesen elpanaszoltam neki e mellőzést, nem győzött engem kiengesztelni, vigasztalt, hogy nem talál abban semmi sérelmet, sat., de minden ékesszólása sem használt, én engesztelhetetlen maradtam, kifakadtam, mondván: Görgey éppen olyan hadnagy és testőr, mint én, én vagyok az idősebb, ő nálamnál semmivel sem jobb (akkor még nem sejtettük későbbi nagyságát), az egész eljárás igazságtalan és önkényes sat. Az ügy úgy lett kiegyenlítve, hogy Mednyánszky lett az én lovagló pajtásom (Reitkamerad), kik elválaszthatatlanul együtt jártak az udvari szolgálatra – Görgeyvel pedig szobatárs megmaradt. Mednyánszky nagy protekcióban részesült, magas rangú rokonai

⁵⁶ Hrabovszky János, báró (1777–1852), cs. kir. altábornagy, szlavóniai, majd magyarországi főhadparancsnok, 1849-ben Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy elfogatja, a cs. kir. hadbíróság várfogságra ítéli, s az olmtüzi börtönben hal meg.

⁵⁷ Puchner, Anton von, báró (1779–1852), cs. kir. altábornagy, erdélyi főhadparancsnok, az erdélyi cs. kir. hadtest parancsnoka, 1849. március 13-tól tábornagyszernagy, később az íjász-testőrség parancsnoka.

⁵⁸ Helyesen: Mándy Ignác (1814–1883) 1830-tól hadfi az 51. gyalogezredben, 1836-tól nemesi testőr, 1840-től főhadnagy, 1848-ban alszázados a 6. huszárezredben. Októbertől századkapitány ezredénél, novemberben őrnagy és osztályparancsnok, 1849 januárjától dandárnok, június 30-tól alezredes, ezredének, egyben a II. hadtest lovas hadosztályának a parancsnoka. Július közepétől a komáromi hadsereg (II. és VIII. hadtest) lovasságának főparancsnoka. Augusztus 18-án Klapka ezredessé lépteti elő. 1867-ben a Szatmár megyei Honvédegylet elnöke. A budapesti honvéd menház parancsnokaként hal meg.

⁵⁹ Mednyánszky László, báró (1819–1849) 1835-től hadapród a 33. gyalogezredben, 1838–1842 között nemesi testőr, 1848 júliusától főhadnagy az 5., szeptembertől százados a 28. honvédszászlóaljban, októbertől őrnagy, Lipótvár erődítési igazgatója, a cs. kir. hadbíróság halálra ítéli, és 1849. június 5-én Pozsonyban kivégzik.

⁶⁰ Korponay Ferenc (1779–1855) 1800–1805 között nemesi testőr, 1818-tól II. testőrőrmester, 1830-tól őrnagy és I. testőrőrmester. 1836-tól alezredes, 1842-ben ezredesi ranggal nyugalmazták.

azt kívánták, hogy jeles testőrrel lakják egy szobában, kinek mintegy mentorsága alá lett helyezve. Már ebből is kitetszik, mely jó hírnévnek örvend Görgey a gárdában, mikor őt még a jobbák fölé helyezték.

Bozó Manónak ceruzával írt lapjáról másolta Bozó Pál:

Andrásy Norbert Pozsonyban élő nyugdíjas cs. k. alezredes és Haynaunak⁶¹ segédtsíztje⁶² saját szavai szerint Haynau Görgeyre vonatkozólag az aug. 9-i temesvári ütközet után eképp nyilatkozott: „Wenn ich den Kerl erwische, so lasse ich ihn alsogleich erschiessen!”⁶³ Ebből csak nem lehet azt következtetni, hogy G. akár vele vagy Windisch-Grätz-⁶⁴ vagy Weldennel⁶⁵ valamikor alkudozott volna – mint itthon annyiszor gyanúsították.

Ugyancsak Andrásy vette át G-t az oroszoktól Nagyváradon, hogy azt Klagenfurtba kísérje – az oroszok mindaddig nem adták ki, míg csak Paskievitsztől⁶⁶ rendeletet kaptak. Ez azt látszik bizonyítani, hogy a cár csakugyan küldötte Konstantin nagyherceget⁶⁷ kegyelmet kérni a fogoly magyar tisztek számára, de a Fölségtől visszautasított, azon kijelentéssel, hogy „birodalmam közjava kötelezéseket rak rám, melyeket nem téveszthetek szem előtt”; így, miután a nagyherceg cárja nevében G-re vonatkozólag pozitív ígéretet kívánt azon kijelentésre, hogy ellenkező esetben magukkal viszik Oroszországba, adta ki annak megkegyelmezését, és midőn G. Andrásyval útra kelt, hogy Klagenfurtba induljon, az orosz tbk. ily szavakkal búcsúztak el tőle: „Au revoir à Varsovie” (Viszontlátásra Varsóban), annyira hitték, hogy Oroszországba viszik G-t.

Andrásy, miután G-t Klagenfurtban átadta az ottani cs. k. parancsnokságnak, jelentést tett a fölségnél, ki ¼ óra hosszáig kérdezősködött G. felől – kiről azon időben jó véleményt táplált: Andrásy igen hízelgően nyilatkozott, mondva, hogy azon 3 hét alatt, melyben G. vel volt, azt tapasztalta, hogy az tetőtől talpig gavallér, melyhez kiszámított alacsony cselekedet nem fér.

Sokan azt fogják mondani, hogy Haynau adjutánsának ebbeli nyilatkozatai hitelt nem érdemlők, de ha egyfelől azt vesszük, hogy G. és Andrássy amennyiben elveiknél fogva ellenfelek voltak, és mégis a fenti módon nyilatkozott G. fölött, másfelől még azt vesszük tekintetbe, hogy Andrássy mint több magyar tiszt, szolgált a magyarok ellen, éppen azon ál-

⁶¹ Haynau, Julius Heinrich Friedrich Ludwig von, báró (1786–1853) 1848-ban cs. kir. altábornagy, 1848 tavaszán temesvári hadosztályparancsnok, az év nyaratól Észak-Itáliában szolgál. 1849. május végétől tábornagy, a magyarországi cs. kir. hadsereg főparancsnoka. 1849 augusztusától a cs. kir. III. hadsereg parancsnoka, Magyarország teljhatalmú katonai kormányzója, 1850 júliusában elmozdítják.

⁶² Andrássy Norbert, cs. kir. őrnagy, később alezredes, Haynau segédtsíztje.

⁶³ Ha a fickót elcsípem, azonnal föbe lövtem.

⁶⁴ Windisch-Grätz, Alfred zu, herceg (1787–1862), cs. kir. altábornagy, csehországi főhadparancsnok, 1848 októberétől tábornagy, 1849 áprilisáig az itáliai kivételével minden osztrák haderő parancsnoka.

⁶⁵ Welden von Hartmann, Ludwig Franz von, báró (1782–1853), cs. kir. altábornagy, 1848-ban a dél-tiroli, majd a Padova és Velence környéki csapatok parancsnoka, novembertől Bécs katonai és polgári kormányzója, 1849-ben tábornagy, április 12-től május 30-ig a magyarországi cs. kir. hadsereg fővezére, majd ismét Bécs kormányzója.

⁶⁶ Paszkewics-Erivanzkij, Ivan Fjodorovics, gróf, Varsó hercege (1782–1856), tábornagy, a Magyarországon működő orosz hadsereg főparancsnoka, a Lengyel Királyság helytartója.

⁶⁷ Konstantin orosz nagyherceg (1827–1892), I. Miklós orosz cár fia, részt vesz a magyarországi hadjáratban. Valójában azonban nem ő, hanem Sándor nagyherceg, trónörökös, a későbbi II. Sándor cár járt I. Ferenc Józsefnél az ügyben.

lásánál fogva több ízben enyhítőleg hatott Haynaura több magyar érdekében – de megso-
kallván mégis a viselt rémdolgokat, az akkoriban alig 35 éves alezredes (ki ha a seregben
megmarad, most már cs. k. lovassági tábornoki méltóságra emeltetett volna – nyugdíjaz-
tatta magát, és hosszú évek során Pozsonyba élve, általános becsülést vívott ki magának –
szavában egyáltalán nem lehet kételkedni.⁶⁸

(Andrásy a '80-as években Pozsonyban Bozó Manó barátja volt.)

II.

Bozó Pál: Emlékezések Görgeire

Görgei Artur atyámnak – Bozó Emánuelnek – Wasa-ezredbeli kadettársa, később pedig a
magyar nemes testőrségnél gárdista-pajtása volt. Már csupa kegyeletből is sokszor meglá-
togattam az öreg urat, a tőle magától hallott apró történetkéket azonnal följegyeztem, azo-
kat itt leirom.

1.

1848 őszén a Lajta mentén álltunk, várva a császári hadsereg előnyomulását, beszélt Gör-
gei. Egy holdvilágos éjjelen az előőrsök megszemlélésére indultam. Útközben egy távolról
hallatszó daloló hangra lettem figyelmes. A hang irányába lovagolva a daloló közelébe ér-
tem, és megállva hallgattam az erőteljes férfihangot, mely Petőfi költeményét, „A szerelem,
a szerelem sötét verem” dalolta.

Amikor a daloló az énekét befejezte, odalovagoltam. Egy honvéd tábori őrshöz értem.
Kérdésemre, hogy ki dalolt? Egy honvéd jelentkezett, ez pedig Egressy Béni⁶⁹ volt.

(Pro domo: Görgei rendkívül szerette a dalt és a zenét, és én azt hiszem, hogy ő Egressyt
maga mellé vette küldöncnek, aminthogy Reményi Edét⁷⁰ is maga mellé vette.)

A kápolnai csatában jelentették, hogy Egressy a csata reggelén megszökött. Ekkor elő-
állt valaki és jelentette, hogy itt és itt a közelben van Egressynek egy jó barátja bizonyára
oda szökött, és engedélyt kért arra, hogy a dezentort behozhassa. Mikor ezt hallottam,
mondta Görgei, a szívembe markolt, ha őt mint szökevényt behozzák, főbe kell őt lövetnem.
Küszködött bennem az ember és a katona. De az ember győzött, s azt mondtam: „Hagyjá-
tok őt futni, hadd dalolja tovább is, hogy a szerelem sötét verem.”⁷¹

2.

1867-ben Görgei hazatért klagenfurti internáltságából. Egy ízben valami vidéki vasútállo-
máson a vonatra várakozva, az állomásfőnökkel sétált és beszélgettek. A szabadságharc is
szóba jött, s az állomásfőnök éktelen dühvel kezdte a hazaáruló Görgeit emlegetni, akit még
ma is felakasztani kellene, s akit ő, ha egyszer vele összetalálkoznék, a tíz körmével fojtana
meg.

Amikor az állomásfőnök átkozódásait és fenyegetőzéseit befejezte, Görgei szembe for-
dult vele, s azt mondta: „Nohát, fojtson meg, vagy akasszon fel, mert az a hazaáruló Görgei

⁶⁸ Az utazást nagyjából hasonló módon írja le Görgey: *Görgei Arthur a száműzetésben*, 39–42.

⁶⁹ Egressy Béni (1814–1851) zeneszerző, író, színész, 1848-ban hadnagy, 1849-ben főhadnagy a 14. honvédzászlóaljnál.

⁷⁰ Reményi (Hoffmann) Ede (1828–1898) zeneszerző, hegedűművész, 1849-ben Görgei főhadiszállá-
sán szolgál.

⁷¹ Görgei valójában kezdeményezte a hadügyminisztériumnál Egressy hadbíróság elé állítását. Az
ügyre lásd: Hermann Róbert: *A köpködős főhadnagy, a lázadó százados, az önkényeskedő nem-
zetőr hadnagy és a többiek. Hadbírószági és fegyelmi ügyek a VII. hadtestnél, 1849. február–
április*. In: uő: *Reformkor, forradalom, szabadságharc. Tanulmánykötet*. Budapest, 2016. 174–176.

én vagyok.” Erre a fordulatra az állomásfőnök úr nem volt elkészülve, és úgy elinalt, hogy amíg a Görgei vonatja be nem érkezett, addig elő sem került.

3.

Amikor Kossuth Ferenc⁷² apja halála után hazajött, némely barátja azt az eszmét vetette fel, hogy Kossuthékat és Görgeit kibékiteni kellene. Kossuth Ferenc a tervet elfogadta, hajlandó volt Görgeit meglátogatni, a tervezők azonban ismerve Görgeinek karakán voltát, célszerűnek vélték megtudakolni, vajon fogadja-e Kossuth látogatását. Az öreg úr azt felelte, hogy ő mindenkit fogad, aki hozzá jön, így Kossuthot is fogadja, de ... látogatását nem adja vissza.

Erre a kijelentésre a közbenjárók meghökkentek, hiszen akkor Kossuthnak a látogatást nem is tanácsolhatják, és megkérdezték Görgeit, hogy a látogatást miért nem adja vissza. A felelet rövid volt, de annál kategorikusabb: „Mert én nem vagyok komédiás”, felelte Görgei.

Pro domo: Nézetem szerint Görgeinek ez a kijelentése az ő jellemzéséhez hozzátartozik. Mintha tovább fűzte volna, hogy ti most nagy hűhót akartok csapni Kossuth és Görgei kibékitésével, erre a komédiára én nem vagyok kapható.

4.

Görgei sógornőjével s annak leányával együtt a Mária Valéria utcában a Weisz Manfréd ház első emeletén lakott. A háztulajdonosnak erre a lakásra üzleti irodájának megnagyobbítása végett szüksége volt, s Görgeiéknek felmondott. Nehogy azonban őket – főleg a 90 éves tábornokot – a megszokott lakástól megfossa, följánlott nekik az eddigi lakás felett a második emeleten ugyanolyan nagyságú és beosztású lakást, melyet előzőleg az eddigi bérlőtől – egy hitsorsosától – elvett.

5.

Az egyik napilapban egyszer egy 48/9-ről szóló cikket elolvastam, melyben az írója Görgeiről mindenfélét elmond, többnyire valótlant, de jót nem, és hozzáfűzi, hogy a *sors Görgeit egy hosszú élet mardosó kínjainak elviselésére ítélte*.

Ahogy ez a sallangos „Hazaffy” Görgei életét elképzelte. Akiknek alkalmuk volt Görgeivel érintkezni, azok az ő derűs kedélyétől el voltak ragadtatva, nyoma sem volt nála a „mardosó kínoknak”, és ő előre megmondta, hogy ha a szenvedélyek lecsillapodnak, akkor majd az ő szereplését is másképpen fogják megítélni.

Olyan sokáig élt, hogy ezt az elégtételt még megérte.

6.

Görgei és Klapka ifjúkori barátok voltak, a magyar nemes testőrségnél mint hadnagyok együtt szolgáltak, atyám is velük szolgált, Pozsonyban a 80-as években több ilyen régi gárdista élt, s atyámmal sokszor sétáltam velök. Ha Görgeire került a szó, mindenkor kiemelték erős és becsületes karakterét. Klapkáról sohasem nyilatkoztak előnyösen. 1848 után Klapka Görgei ellen írt,⁷³ így köztük a viszony megszakadt. Bozó Emánuel egy 48-as honvédegyletesen (1885-ben:) jó ismerőseinek említette, hogy az mégsem járja, miszerint szabadságharcunk ezen két kimagasló alakja ellenséggént álljon egymással szemben, és javasolta, hogy békítsék őket össze.

⁷² Kossuth Ferenc (1841–1914) Kossuth Lajos fia, mérnök, 1859-ben a Magyar Nemzeti Igazgatóság titkára, 1894-ben hazatér, 1895-től képviselő, a Függetlenségi Párt elnöke, 1906-1910 között kereskedelmi miniszter.

⁷³ Az emigrációban megjelent két emlékiratában. *Memoiren von Georg Klapka April bis Oktober 1849*. Leipzig, 1850.; Klapka, Georg – [Czetzy, Johann]: *Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*. Leipzig, 1851. 1. Bd.

Ez a kibékítés 1886. február 15-én megtörtént, a két hadvezér és több barátjuk Huszár Istvánnál⁷⁴ együtt vacsoráztak.⁷⁵

E találkozó lefolyását Görgey István Bozó Emánuelnek levélben megírta, a levél levéltárban megvan.

7.

Görgeinek 91 éves korában kinőtt egy foga. Az orvosok ezt úgy magyarázták, hogy az a fog idejében nem tudott kinőni, csak most, amikor helye lett, nőtt ki.

8.

1909-ben születésnapjának nyolcadában meglátogattam Görgeit, akit az íróasztalánál olvasva találtam. Kérdésemre, hogy mit olvas? mutatta a „Természettudományi Közlöny”-t, melyből ő a messinai földrengés tudományos leírását olvasta, s azt annyira érdekesnek találta, hogy elolvasását nekem is ajánlotta.

Ezt azért találom megemlítened, mert ő akkor 91 éves volt, és tudományos dolgok még érdekelték.

9.

1916. február 8-án a harctéren fődőzékemben írásbeli munkával voltam elfoglalva. Előttem a lámpa égett, attól oldalt könyvek voltak egymásra rakva. Amint fáradtan nyújtózva a falra tekintettem, ott Görgeinek sziluettjét láttam. A lámpa vetette oda a könyvek árnyékát. Pompás élethű kép volt, még fejsebének dudorodása is jól látszott. Egy fényképének hű mása volt, amilyent én mindig szerettem volna kapni, de húga csak ígérte, de sohasem adta ide.⁷⁶

Azt gondoltam, hogy most halt meg az öreg úr, és engemet, nagy tisztelőjét, haláláról így értesít. Lestem a lapokat, amelyek halálhírét hozzák, de hiába, csak „Az Est” hozta, hogy Görgei nagy beteg, a megvakulás veszélye fenyegeti.

10.

1916. júniusában, Luck-Okna után vonultunk vissza a magyar határra. Én voltam az utóvéd, ami nem a legkellemesebb szórakozásokhoz tartozik. Június 18-ról 19-re forduló éjjelen, a Kis-Szeret mellett azon meggyőződésre jutottam, hogy visszavonulási utamon már az oroszok állanak, főcsapatomtól el vagyok vágva. Szorongattatásomban Görgei jutott eszembe, s amint ő azt 1849-ben Vácnál csinálta, én is megfordultam és az oroszokat hátul megkerülve vonultam vissza.⁷⁷ Ez sikerült. Következő szabadságomon virágot vittem Görgei sírjára. Ezzel háláltam meg, hogy az ő példáján indulva megmenekültem.

Sümeg, 1943. május hava

Az 1, 2, 3 és 4-gyel jelzett leírásokat Görgei maga beszélte el nekem.

Bozó Pál

ny. tbk.

⁷⁴ Huszár István (1826–1889) 1849 április végétől önkéntes parancsőrtsízt Görgei mellett. Júniusban hadnagy a feldunai hadsereg hadbiztosi hivatalánál. Rövid időre besorozzák. 1861-ben szolgabíró, 1867-ben országgyűlési képviselő.

⁷⁵ Lásd: Vadnay Károly: *Klapka tábornokról*. In: uő: Irodalmi emlékek. Budapest, 1905. 427–436.

⁷⁶ Ezt leírja visszaemlékezésében is. Bozó: *Egy csapattiszt*, 66.

⁷⁷ Erről szintén szól visszaemlékezésében. Bozó: *Egy csapattiszt*, 70.

III.

Dedinszky K[álmán?]né visszaemlékezése

Görgei Artúrra és a Görgey-családra

1874-ben kerültem a Görgey-családba, bő alkalmam volt Görgey Arthurral és cselekedeteivel megismerkedni. Úgy vélem, magánélete még szennyesebb volt, mint nyilvános szereplése.

Görgey István közjegyző⁷⁸ a házasságban nőül vette Dedinszky Auréliát, egy magyarosan szép, a mersz terén páratlan özvegyet, kinek első férje Náray Sándor Csanád megyei földbirtokos⁷⁹ volt, Emil, Lenke, Pöre, azaz Erzsébet és Jolán, kik tehát Görgey István mostohagyermekei voltak, de Görgey Arthurhoz csak a hiúság szálai fűzték őket.

Mint menyasszony tettem látogatást Görgey Istvánéknál. Nagyon vegyes érzelmekkel. Az én puritán nevelésem, kiváló nagyanyám szigora és éleslátásom az első percben sok mindenben fennakadt. Vőlegényem, sajnos, rajongott Arthurért, ki tudott is igen kedveskedni. Eljegyzési lakománkon, az én otthonomban, Görgey A és a nagyszámú D[edinszky] család is jelen volt. Nagyanyám Kossuth tántoríthatatlan híve (ez imádatot hálásan örökölttem), nem ült az „árulóval” egy asztalhoz, nagy nehezen beleegyezett, hogy vacsora után fél órát eltölt a szalonban. Akkor gyerekésszel csak lassan láttam a valót. Egy napon ebédre voltam hívva G. I-ékhez vőlegényemmel. Nem találtunk senkit a szalonban, ez náluk rendes szokás volt, bátor, formákat számba nem vevő nevelatlenség.

Nos, mikor bementünk, egy magas, karcsú, csúnyának mondható, de igen *disztigvált* hölgy jött be, ki bemutatkozott, mint „die Frau des Arthurs”,⁸⁰ kopott szegényes ruhában, de úrinőnek látszott, addig senki sem említette előttem. Az ebédnél G. A. né legalul ült, Arthur a háziasszonnyal fent.

Ezek a dolgok, már nagyon furcsák voltak előttem. Még akkor Arthur a feleségével lakott, és Erdélyben volt állása: Lunkán volt bányában igazgató. Akkor feleségét elküldte, Kornél⁸¹ fiát egyszerűen elcsapta holmi diákcsinnyekért (apja óráját zálogházba vitte). A Náray-gyerekeket pedig dédelgette. Úgy vélem, ez mind komédia és feltűnéskedés volt önála. Szegény Etelka tante sorsa el volt intézve: ő Lőcsére költözött és zongoraleckéből élt. Halálos ágynál 1900 júniusában láttam utoljára, akkor már régen ágyban fekvő beteg volt, és fekve tartotta a leckéket, mert csakis G. I. segélyezte, havi, ha jól emlékszem, 30 forinttal.

1873 nyarát Görgey Istvánné Lunkán töltötte gyerekeivel, István itthon maradt, és rém takarékosan igyekezett a vagyont gyarapítani. Kedves, jó ember volt, igen gavallér, jó modorú, kevés tehetségű, és bátyjától *mindent* eltűró rabszolgája A-nak. Mint mindig, úgy Arthur Lunkába gyorsan beleunt, s talán ők sem látták hasznát, mert 1874 tavaszán feloszlott a lunkai bécsi ban[k],⁸² engem is elvitt férjem Bécsbe. Nagyon [értett] az egyezkedéshez, mely Görgey 10 ezer forintos kielégítéséhez vezetett. Érdekes volt látni, hogy G. meny-

⁷⁸ Görgey István (1825–1912) Görgei Artúr öccse, ügyvéd, 1848. augusztus végétől honvéd hadnagy, segédtiszt bátyja mellett, október 10-től főhadnagy, november 11-től százados, a nyári hadjáratban az 51. honvédszászlóalj parancsnoka. Besorozzák. Leszerelése után ismét ügyvéd, később közjegyző, történetíró.

⁷⁹ Náray Sándor (1831–1864) földbirtokos, 1848-ban a 3. honvédszászlóalj őrmestere, 1849 májusában hadnagy, augusztusban főhadnagy.

⁸⁰ Arthur felesége – Adèle Aubouin (1822–1900) elzászi származású nevelőnő Prágában, Joseph Redtenbacher professzor lánya mellett, 1848-tól Görgei Artúr felesége.

⁸¹ Görgey Kornél (1855–1933) Görgei Artúr fia.

⁸² Görgei Lunkán egy bécsi bank tulajdonában lévő uradalom gazdatisztje volt.

nyire otthon volt Bécsben, és hogy élvezte a nekem szörnyű dialektust, G. nagyon feltűnő alak volt, s feltűnően járt és öltözött, az emberek megbámulták, nagy öröme. Azután Görgey állandóan István öccse házában, éspedig leginkább Visegrádon. Állítólag kertben dolgozott, de ez nem igaz, nagy kényelmes, kitűnő ellátású háztartást folyt, s A. rengeteget evett, és ezt nagyon élvezte. Ha azonban kiránduló hajó érkezett, lement a hajó kikötéséhez, telerakta zsebét retekkel, s egy erre a célra használt rossz kabátban tüntetett. Kényszerítve eleget voltam G. I-éknál, s ott láttam világosan, hogy milyen túl meghitt volt a viszony Ar. és G. Istvánné között. Tudták azt a Náray-gyerekek is és később az unokák. Ha elmondottam tapasztalatomat férjemnek, ő csitított és igyekezett meggyőzni tévedéseimről. Kétszer voltam tanúja az évek folytán, hogy G. István elvesztette nyugalmát, és világosan látván a dolgokat megtámadta Arthurt, őt vádolván szerencsétlen házaseletéért. „Te aljas gazember, megbestelenítéd otthonomat”, erre biztos emlékszem. Mi, fiatalok remegve vártuk, mi lesz? emberhalál. Artur hallgatott, gúnyosan mosolyogva. Másnap István, Pista bácsi *térdepelve* kért bocsánatot Arthurtól, őt biztosítva nagy imádatáról, s minden folytatódott.

Vége 1910 körül mégis megszakadt a barátság, és Pista b. az Izabella utcába ment lakni. Megszakadt a türelem, és vagyonát a Görgey atyafiságra hagyta. No, de miért volt a nagy Tisza István⁸³? Görgey kegydíját duplára-triplára emelte, és a háború alatt Frigyes főhercegék⁸⁴ látták el Görgeyt minden jóval. Volt talán ellátva őt a birtokokról. Volt valaha egy Habsburg, aki érdem nélkül jutalmazott?

Azt hiszem, érdemes felemlítenem, hogy ábrándult ki D. K. (férjem) Arthurból. 1883. szeptember 15. körül a Wörthi-tó körül járván Fietrangba⁸⁵ is mentünk, ahol Görgey internálva volt.⁸⁶ Férjem ott felkereste Moro loden-gyárost, ki jó barátja volt Görgeynek. Férjem kérelmére, hogy szeretné azt a házat látni, melyben Görgey lakott, azt felelte Moro, hogy még most Görgeyé a ház, és adott ajánló sorokat a házfelügyelőhöz. Nagy, szép kertben emeletes, csinos ház, villának mondható, nem mentem be, de férjem nagyon sápadtan jött ki, ott nyomorról nincsen szó. Ezzel vége volt a Görgey-rajongásnak. Görgey mindig azt hazudta, hogy ő 20 forintból élt havonta.

Megvannak családja régi arcképei, melyek szintén cáfolják szegénységét. G. István csak sokkal később lett közjegyző 50 és 60 években, egy gyengén indult ügyvédi iroda még igen kevés segítyezést engedett. Arthur mindig különösen öltözött. Állítólag, ha vettek neki új kabátot, egy kicsit megtépázta, ez kitellett tőle. Érdekes külsejű ember volt, 48-ból való arcképén a gonoszság lerí róla, sokan csábosnak tartották; noha engem sohasem bántott, sőt, némely esetben megvédett, nem tudott megvesztegetni. Nagyanyám tanítása máig mélyen ül lelkemben. Kossuth, Kossuth különb nemzetet érdemeltél. Hát mit szólna most. Ja, a mi mágánásaink nem voltak magyarok, de Habsburg-talpnyalók, s akkor még az ő talpukat nyalták és nyalják most is. Eszembe jut még egy érdekes és jellemző adat Görgeyről. A Király utcában és Károly körút sarkán (Gyertyánffy ház) 1 emeletén állította ki Thorma⁸⁷ fes-

⁸³ Tisza István, gróf (1861–1918), Tisza Kálmán fia, 1903–1905, illetve 1913–1917 között magyar miniszterelnök, 1918 október 31-én meggyilkolják.

⁸⁴ Habsburg-Teschenei Frigyes főherceg (1856–1933), császári és királyi tábornagy, valamint 1914–1917 között az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének főparancsnoka.

⁸⁵ Viktringbe

⁸⁶ ti. 1849–1867 között

⁸⁷ Thorma János (1870–1937) festőművész, a nagybányai művésztelep alapítója.

tőművész híres képét. A „13 aradi vértanú halála” komor ködös őszi reggel, a táj magában rémes, akasztják a haza vértanúit.⁸⁸

Fogalmazvány. OSZK Kézirattár. Fond 57. Kacziány Géza hagyatéka. 61. tétel. Görgey-tanulmányokhoz anyaggyűjtés

IV.

Botka Dódi Tivadar: Emlékirat Görgei Artúrról és saját életéről

Görgei Artúr háza

Viktring bei Klagenfurt

Aláírás nélküli aquarell festmény utáni fénykép a múlt századból. A fényképet én csináltam magunk számára az 1 év előtt. Valószínűleg a Moro-család művészeinek egyik tagja festette. Nincs kizárva, hogy Marcus Pernhardt⁸⁹ is lehetne a festője. Nagyon valószínű, hogy abból az időből származik a kép, mikor Görgey ott lakott.

Botka Dódi Tivadar

Klagenfurt, Bahnhof Str. 45. 1982. jún. 29-én

Emlékirat

Görgey Arthurról és saját életemről, ki unokája vagyok széplaki és szántói Botka Tivadar-nak, a híres magyar történésznek, ki tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának.

Viktring egy kis falu hat km-nyire Klagenfurttól délnyugatra, egy óriási kolostor kastéllyal, mely a cisztercita rendé volt. II. József császár⁹⁰ elkobozta tőlük e kastélyt, állami tulajdon lett, és az állam eladta ezt feliből Liechtenstein herceg erdőtulajdonosnak és a másik felét az Észak-Olaszországból származó Moro testvéreknek, Christoph-⁹¹ és Johannak, kik már Klagenfurtban próbálkoztak posztógyártással, és felismervén Viktring előnyeit a víz erejével, a kastélyba tették át gyártásukat 1788-ban.

Már 1816-ban az akkori császár gyártásuk érdemei elismerésül a von Moro nemességéi címmel ajándékozta meg a két fivért. Az üzemüket „Gebrüder Moro”-nak nevezték, mely név megmaradt 1966-ig, ha más tulajdonosai is voltak, a gyár csődbe került és megszűnt. Johann korán halt meg, és így 1819-ben már csak Christoph lett újra felemelve a Ritter von Moro nemesi rangba. Fiai közül Eduard,⁹² elismert festőművész volt a kezdete a „Viktringer Künstlerkreisnek”,⁹³ melynek utolsó tagja én vagyok, mint műfestő és zeneszerző. A Viktringer Künstlerkreishez nemcsak a Moro család festőművészei tartoztak, hanem az ő

⁸⁸ Itt a kézirat megszakad. Thorma János: Az aradi vértanúk című festménye a bitófára ítélt kilenc vértanú kivégzését ábrázolja. Thorma 1893–1896 között festette a képet, amit I. Ferenc Józsefre való tekintettel a millenniumi kiállítás alkalmával külön csarnokban állítottak ki. Jelenleg a Magyar Nemzeti Galéria letétjeként a kiskunhalasi Thorma János Múzeumban látható. A képre lásd: Murádin Jenő: *Thorma János 1848-as képei*. Kiskunhalas, 1998. 16–26.

⁸⁹ Markus (Marko) Pernhart (1824–1871) szlovén származású tájképfestő.

⁹⁰ József, II. (1741–1790), Mária Terézia királynő és Lotharingiai Károly német-római császár fia, 1764-től német király, 1765-től német-római császár, 1780-tól (megkoronázatlan) magyar és cseh király.

⁹¹ Moro, Christoph, 1820-tól lovag (1743–1823), karintiai textilgyáros.

⁹² Moro, Eduard (1790–1846), gyáros, feltaláló, festőművész.

⁹³ Viktringi művészkör

tőlük felfedezett és alátámasztott festőművészek is, mint a baráti összeköttetésben álló művészek is, kik részben itt voltak tevékenyek.

Eduard fivére, Franz lett a család fenntartója. Két fia és egy lánya volt: Max⁹⁴ és Leopold,⁹⁵ mint Peppi, Josephine, ki az Amerikáig ismert viktringi születésű Thomas Koschat⁹⁶ zeneszerzőnek tehetségét ismerte fel korán, alátámasztotta és lendítette őt.

Leopold Prágában kémiát tanult az egyetemen, és ott ismerkedett meg Görgey Arthurral még a szabadságharc előtti időben.

A világosi fegyverletétel után Görgeyt Klagenfurtba internálták, ki kérvényezte, hogy Viktringbe helyezték át őt, és így került el Viktringbe, hol Leopoldot jól ismerte. Görgey a kastélyhoz közeli Villa „Mitzka”-t bérelte, és tudtommal később meg is vette. E villát még ma is Görgey-villának nevezik, és egy utat, mely a hátulsó házakhoz vezet, a község hivatalosan Görgey útnak nevezte el.

Max Ritter v. Moro elvette Caroline Reiner v. Harbacht,⁹⁷ ki nagyon tehetséges, zseniális, szellemileg eleven természet volt. Mindketten festőművészek voltak. Egy kisfiuk született, ki azonban azonnal meg is halt. 3 lányuk is született, 1844-ben – Thomas Koschat születési éve előtt született Sophie,⁹⁸ ki később mint fekete-fehér épületfestő lett híres, 4 kötetet adott ki a karintiai várromok- vagy híres épületekről, folytatván a korán meghalt Markus Pernhart gyűjtő művét, kit Eduard fedezett fel mint tehetséget, és lendítette őt, és aztán Max bízta meg őt a várak festésével, mely művet aztán Sophie folytatott. Maxék 2. lánya, Minerl = Hermine 17 éves korában halt meg.⁹⁹ 3. lányuk, Johanna¹⁰⁰ 1849-en született, ki ca. egykorú lehetett Görgeyék lányával, Bertával,¹⁰¹ mert e lányok aztán jó barátokká lettek. Mikor már nagyobbak lettek, sétáltak Görgey apával, és Johanna irtózatosan élvezte ezen sétákat, mert Görgey oly nagyműveltségű, sokat tudó ember volt, kivel beszélni élvezetes volt. Johannának sok felfogása volt ez iránt, mivel később, már asszony idejében övele szerettek az emberek beszélni, műveltsége, szellemi élénksége stb. miatt. Görgey a kiegyezés után visszament hazájába, de onnan mint látogató még eljött Viktringbe. Öreg napjaiban lefestette őt Johanna, ki már nagy művész volt, és ez a portrait nagyon szépen sikerült. Jó fénykép van nekünk erről de nem tudom, hogy hol van az.

Görgeyről tulajdonképpen nem tudok sokat. Viktringben van egy villája Michner úrnak, ki sokat foglalkozik a családi kutatással, és Görgeyről is elmondott nekem egynéhány dolgot, de én elfelejtettem ezeket. Ha jól emlékszem, közösen vadászott az egyik Michner öccsel, Bitterlnek hívták. Michner címe: 9073 Viktring-Kehrbach, Villa Bitterl. – Görgey Adél¹⁰² vicces festményben van ábrázolva, hol egészen kipirulva vakarózik egy hegyi parasztházban a poloskák miatt. CSSR-ben,¹⁰³ Nagytapolcsányban, most Topolčany, él egy híres szemorvos, kinek neve: Adda, az ő felesége született Görgey, talán az is tudna valamit. Én 1905-ben születtem, és személyesen nem ismeretem Görgeyt, ki 1916-ban halt meg, egy

⁹⁴ Moro, Max von (1817–1899) gyáros, történész,

⁹⁵ Leopold von Moro, lovag (1826–1900).

⁹⁶ Thomas Koschat (1845–1914) osztrák zeneszerző és operaénekes.

⁹⁷ Reiner von Harbach, Caroline (1815–1885) 1844-től Max Moro felesége, festőművésznő.

⁹⁸ Moro, Sophie (1844–1915)), festőművész.

⁹⁹ Valójában 1846-ban született és 1860-ban halt meg.

¹⁰⁰ Moro, Johanna (1849–?)

¹⁰¹ Görgey Berta

¹⁰² Ti. Görgei Artúrné Adèle Aubouin

¹⁰³ Az 1918-ban megalakult Csehszlovák Köztársaságban.

nappal Ferenc József király után,¹⁰⁴ (állítólag). Így csak hagyományból tudok keveskét Görgeyről. Ő egy nemesi családban megkérte a házilány kezét, de el lett utasítva, akkor még aznap kérte meg e lány francia nevelőnőjét, Ádelt, és ezt megkapta.

Hogy Görgey nagyon haragos is tudott lenni. Berta lányát reménytelenül taníttatta úszásra, végre feladta a dolgot kijelentvén, hogy Berta sohasem fog úszni tudni. – Berta azonban (titokban) mégis megtanult úszni, és mikor ezt apjának bejelentette, irtó haragban lángolt fel, apai presztízse blamálsa miatt, midőn kijelentette, hogy Berta sosem fog úszni tudni.

Leopold v. Moro barátja állítólag naponta látogatta meg Görgeyt a villájában.

Kovács úr biztatására elmondom mulatságos élményemet Görgey Bertával,¹⁰⁵ ki akkor már özvegy Bubna grófné volt. – 1928-ban üdülésen voltam a steyerországi 1200 méter magas Krakaudorfban, és a kedves parasztházakat festettem. Egy paraszt ezt meglátván, megrendelte nálam az ő házának a képét, 4 akkori S[chilling]et alkudtunk ki, és büszkén írtam meg apámnak, hogy első keresetem volt a festézetemmel. Apám válasza az volt, hogy szép volna tőlem, ha első keresetemet jótékonyásra fordítanám. Minthogy ott aztán még több megrendelést kaptam parasztházak lefestésére 5. S[chilling]ért darabját, rászántam magamat, apám tanácsát követni. De feltettem magamban, hogy nem adom ezt nyilvános jótékonyásra, hol az áldozatom talán asztronómikus¹⁰⁶ ügyvédi számlák kifizetésében úszik el, hanem csak oly valakinek adom oda, ki igazán szegény, kinek az én pénzem igazán sokat jelent, ki igazán nagyon rászorul. – 5 évig tartogattam a pénzt, és nem volt rá alkalmam. 1933 nyarán egy levél jött az 1925-ben meghalt Ómamánknak ifjúkori barátnőjétől, Görgey Bertától. Írta, hogy mennyire leszegényedett, és szívet tépően kérte ómamánkat pénzért. Ómamánk ugyanis a viktringi posztógyárnak fél tulajdonosa volt, így sok pénzt remélt tőle. Igen ám, de a mi édesanyánk alig örökölt ebből a gazdagságból valamit, egy csaló gaz igazgató elszedett mindent, csak a lakásjog maradt meg neki a kastélyban. Így anyám nem adhatott pénzt, ahogy Berta azt hitte. Megérkezettnek láttam az alkalmat az én 5-S[chilling]emre, és elküldtem azt neki Gumpoldskirchenbe. Még azon a nyáron utaztam CSR-be édesatyámhoz, és útközben az éjjeli vonatból 7 óra reggel kiszálltam Gumboldskirchenben, és elmentem Berta címére. Egy asszony nyitott nekem mondván, hogy a grófné még alszik, jöjjenek el 10 órakor. Hát sétálni mentem és 10 órakor visszajöttem. Nagy csodálkozásomra ez az asszony a grófné kiszolgálója volt. Bent megismerkedtem meghatódva Ómamánk lánykori barátnőjével. Az asztalon terítve egy lukulluszi reggeli várt engem, minden elképzelhető jóval, hogy viszonzozva kapjam az 5-S[chilling]emet. Jól eldiskuráltunk, a világosí fegyverletételtől nagyon érdekes dolgokat tudtam meg, de sajnos teljesen elfelejtettem mindezt. Két könyvet is kaptam ajándékba, és a vonatomhoz kellett mennem Bécsbe és onnan Slovenskóba. Tehát jól helyeztem el a 5-S[chilling]emet 5 évi várás után egy „igazán nyomorban élő szegénynek”. Levelezésben maradtunk, és mikor Feri öcsémmel és Anyánkkal Budapesten voltunk, ő, anyánk fáradozott Görgey Bertának járadékot szerezni az államtól, mint Görgey lányának, és ha jól emlékszem, sikerrel járt ezen akció a minisztériumban. Berta koldus volt, de nem egy nyavalgó éhenkórász, hanem nagy stílusban. Jó élethez szokva, magát nagyon leszegényedettnek érezte, és nagyban gazdagoknál keresett segítséget.

¹⁰⁴ Valójában Görgei 1916. május 22-én, I. Ferenc József november 21-én hunyt el.

¹⁰⁵ Görgey Berta (1850–1934) Görgei Artúr lánya, 1867-től Bohus László gróf, később Bubna und Lititz Ferenc gróf felesége.

¹⁰⁶ csillagászati

Most még kívánságuknak eleget téve saját életükről akarok beszámolni. Johanna von Moro, az elsőrendű festőművésznő férjhez ment az olasz Emanuele Morozzo delle Rocca grófhoz.¹⁰⁷ Míg férje katonai pályán volt Olaszországban együtt voltak ott, időnkint Viktringbe is ellátogatván. Mikor generális férje nyugdíjba ment, Viktringben telepedtek le véglegesen. Lánygyermekük született, ki még aznapon is halt meg és további gyermekre nem volt kilátás. Johanna borzasztóan kíváncszott gyermek után, de férje csak az ő családjából engedte meg, hogy gyermeket vegyen magához. Az alkalom erre megvolt. Emanuele generálisi rangig vitte. Fivére, Constantinonak¹⁰⁸ felesége korán halt meg, 4 gyermeke lett félárva. Második felesége az első gyermeke születésén halt meg. Így Johanna kérését Constantino meghallgatta, és egyik gyermekét, Marcót¹⁰⁹ Viktringbe hozta. A 7 éves fiút a honvágy gyötörte, és a katonai problémák a két ország között arra indították a családot, hogy a viktringi gyár és kastély örökösének szánt Marcót visszavitték hazájába, és helyette a 3 és fél éves Adelinát¹¹⁰ adták Johannának. Adelina a mi édesanyánk, annak lett ígérve a nagy örökség. 1902-ben adoptálták őt Emanuele és Johanna. A posztógyár igazgatója, ki nagyon távoli rokona volt Johannának, báró Aichelburg Pepo sietett a vagyont magának kaparintani. Egy nap Johannának azt mondta, hogy neki nincs kedve tovább a gyár igazgatója lenni, és ha ő nem kapja meg a gyárt és a kastélyt, vagyis az egész immobil vagyont a két nővér, Johanna és Sophie halála után, akkor ő azonnal elmegy, és ő mint ügyes üzletember jól vezette a gyárt, Johanna úgy megijedt, hogy Pepo otthagyja őket, hogy ahelyett, hogy az ajtót mutatta volna neki, beleegyezett, és 1903 elején aláírta neki a követelt szerződést. Hogy hiszen a mi édesanyánk a pénzbeli vagyont fogja majd örökölni, amely az első világháború utáni inflációban teljesen megsemmisült. Akkoriban úgy látszott, hogy Pepo feleségül veszi Adelinát, ki azonban rossz tulajdonságot látott Pepóban, és köztudomású volt, hogy Pepo szifilitikus, és így nem akart hozzá menni. Ez tehermentesíti némileg Johannát, kinek mégis rossz lelkiismerete volt, és ezért sietett Adelinát férjhez adni.

Akkoriban Klagenfurtban volt garnizonban a magyar 6-os huszárezred széplaki és szántói Botka Árpád, s híres magyar történetíró, Botka Tivadar fia, fivérével, Zoltánnal együtt földbirtokos volt Bars megyében, Kisvezekényen, mely birtokot apjuk vett meg. Árpád 6-os huszár kapitány lévén megismerkedett Adelinával, és nem tudván, hogy az óriási vagyont Pepo fogja kapni, kurizált Adelinának, kinek nem volt kedve felesége lenni. De Johanna szintén szerelmes volt a szép huszártisztba, és hogy Adelina jó messzire kerüljön el, Pepó intrigájának besülve, kierőszakolta a házasságkötést. 1905. január 14-én volt az óriási ünneplős lakodalom. Nem volt boldog a házasság. Hiszen Árpád, mint becsületes ember, nem hagyta ott Adelinát, mikor megtudta, hogy Pepó lesz a tulajdonos. 1905. november 26-án születtem meg én ezen házasságból, és 1909. június 25-én született meg Feri (Ferenc) öcsém.¹¹¹ Még 1905-ben építtetett Johanna Kisvezekényen [sic!] Árpádnak egy szép kastélyt Kisvezekényen egy dombon, Viktringi pénzen!

Gyermekkorunk nagyon boldog volt, szeretettől és luxustól körülvéve úgy Viktringben, az Ómamánál, mint Kisvezekényen apánknál több cselédttől voltunk kiszolgálva. Körülbelül félévünkint változtunk fel itt vagy ott tartózkodván, közben nyáron a tengeri fürdőkben voltunk Gradoban, majd Rügen szigeten a keleti tengeren, honnan az I. világháború úzótt el

¹⁰⁷ Emanuele Morozzo delle Rocca (1832–1922)

¹⁰⁸ Constantino Morozzo della Rocca (1839–1924). Felesége, Angelica Piano Lavaria 1847-ben született, és 1886-ban halt meg.

¹⁰⁹ Marco Morozzo della Rocca (1881–1945)

¹¹⁰ Adelina Morozzo della Rocca, Botka Árpádné (1883–1970)

¹¹¹ Botka Ferenc (1909–1990)

benyomások „meneküléssel” Viktringbe. Apánk, bár korán nyugdíjaztatta magát, berukkolt Komáromba mint kórház felügyelő, majd pedig az elfoglalt Lengyelországban volt katonai gazdálkodó. Így a háborús években Viktringben tartózkodtunk, csak nyáron mentünk Vezekénybe, ha apának szabadsága volt. Anyánk mindig velünk volt. Ővele németül beszéltünk, míg Apával és hozzátartozóival magyarul. Az iskolákat magyarul végeztük, mint magántanulók. Az elemi Kauzál falusi tanító tanította, majd Viktringben egy komáromi leány, és a gimnáziumot is magyar tanítóknál tanultam Viktringben, és évente Magyarországra utazván a vizsgákhoz. 1. osztály Komáromban, 2. o. Aranyosmaróton, 3-kat Léván, 4-kat. Veszprémben, 5., 6., 7-ket Sopronban és a 8-at és az érettségit Budapesten vizsgáztam. A háború utáni viszonyok okozták a gimnáziumok helyváltozásait. Egy évet a bécsi Hochschule für Bodenkultur¹¹² voltam beiratkozva, de a geometriai földmérés, matematika és kémia elundorítottak ettől. 1925-ben halt meg Viktringben Ómama, a háztartás pénz híján fel lett oszlatva, Bécsbe mentünk, hol édesanyám tanácsára festőművészi pályára mentem. Az nekem megfelelőbb volt, minthogy már gyermekkorom óta festettem, Johanna Ómama elsőrendű festőművész volt, és irányított engem. Merem állítani, hogy ő egész Karintia legjobb, legkiválóbb festőművésze volt, ki szerénysége által nem lett oly híres, mint más festők. Ómama 1925-ben beperelte Aichelburg Pepót, mert az inflációt kihasználván a havi járadékot alig fizette, kiegészítés lett a vége, mely szerint Pepó teljesen valorizálva¹¹³ fizette a járadékot, 3 évre visszamenőleg, de Ómama két hét múlva meghalt. A nagy vagyon nem lett valorizálva, csak a csekély átvételi összeg lett valorizálva, csakhogy óriási adók és ügyvédi számla csökkentette még azt is! A viktringi életünk egy időre megszűnt, Kisvezekényen vagy Bécsben éltünk, és Viktringben csak inkább átutazóban tartózkodtunk. Én Bécsben a Schachinger¹¹⁴ festőiskolába jártam, majd az Akadémiára és más festőiskolákba, míg Feri öcsém a gimnáziumot végezte magyarul, és 1927 Budapesten érettségizett. Aztán hegedűművésznek készült, de azt feladta túl rövid kisujja miatt, és 1933-ban Budapestre ment és beiratkozott a „Közgazdaság tudományegyetem mezőgazdasági osztályára”. Ez az egyetem aztán egyesült a műszaki egyetemmel azon a néven, hogy M. Kir. József NÁDOR MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNY EGYETEM. Elvégezte előbb mint okleveles mezőgazda, majd mezőgazdaság tudományi doktorátust szerzett 1943-ban. 1933-ban én is Budapestre mentem öcsémhez, és az Aba-Novák festőiskolába mentem. Aba Novák elsőrendű oktató volt, de sajnos megbetegedtem, és így csak rövid ideig voltam a tanítványa. Cirkvenicában és Makarskában üdültem, jövő esztendőben sajnos Aba Novák Amerikában volt, és helyettesénél, Iványi-Grünwaldnál¹¹⁵ tanultam, de aztán már csak önkiképzést gyakoroltam.

Édesanyám 1931-ben elhagyta apámat és Kisvezekényt, és azóta állandóan Viktringben élt, hol a kastélyban lakásunk volt. Így közben nagyon sokat tartózkodtam Viktringben is.

Ifjúkoromban ausztriai állampolgár voltam, de aztán apám a birtokunkra való tekintettel csehszlovák állampolgárrá tett, ami nagy áldássá bizonyult, különben Hitler úr érdekében kellett volna esetleg meghalnom. Édesanyám ismerte az én 3 1/2 éves korom óta érzett antimilitarizmusomat,¹¹⁶ írtózatomat a katonáskodás és háború elől, és összeköttetéseket keresvén sikerült engem a csehszlovák katonai kötelezettség alól kimenteni, úgyszintén öcsémet. A 2. világháború kitörésekor Olaszországban voltunk, és aztán én két évet tartózkodtam Gödöllőn, hogy ne legyek abban az államban, melynek polgára voltam. 1941-ben

¹¹² Mezőgazdasági főiskola

¹¹³ értékkövető módon

¹¹⁴ Hans Schachinger (1888–1952) osztrák festőművész

¹¹⁵ Iványi-Grünwald Béla (1867–1940), festőművész

¹¹⁶ háborúellenességemet

Viktringbe merészkedtünk, és azóta ott éltünk, csak Feri öcsém volt Magyarországon, és a doktorátusa után, minthogy a birtokunk még bérben volt, állásban volt a Schöller uradalomban a gazdaságban.

Édesapámat utoljára 1939 nyarán láttam, 1946. jan. 27-én halt meg Pozsonyban a kórházban, hová Feri öcsém hozta őt. Kisvezekényen a családi kriptában lett eltemetve. – Én azon időben Viktringben sok angol katonát portraitíroztam,¹¹⁷ majd megkezdtem a „Rapunzlkachel” nevű meseoperámat költeni, de csak zongorára. Az 50-es években a klagenfurti konzervatóriumra jártam a zene teóriájú tárgyak megtanulására. Az operám 1953-ban lett kész, de a letisztázása még sokáig tartott. Keringőket, koncert-polonaise-t balettet és más mindenfélét komponáltam. 1969-ben kezdtem meg és az utolsó 2 évben folytattam, talvaly őszkor fejeztem be a 2. operámat, szintén csak zongorára, „Der Geisterspass” a neve, víg elejű, de szomorú végű történet a valóságból. Magyar tárgyú, csárdásokkal ellátott rövid, egyfelvonásos opera, két részből áll. Édesanyám 1970. jún. 2-án halt meg, miután 3 évig béna volt, és én ápoltam őt mindvégig. 1941 óta ketten együtt éltünk Viktringben. Anyám virtuózis zongoraművész volt. A világ legnehezebb darabját, Liszt Ferenc Tannhäuser-parafrázisát kívülről játszotta. E darabot más virtuózusok, mint túl nehéz, abbahagyták. Anyám komponált is, nehéz koncert-zongora darabokat, avagy 30–40 műve van. Én most foglalkozom ezeknek letisztázásán és fotokopiroztatom a múzeum stb. számára, úgy, mint saját kompozícióm is. Közben festő-megrendelőimet is elégítem ki, vagy magam számára is festek.

Ausztriának „demokratikus” törvényei dacára nincsen törvényük az aggkorúak védelmére!!! Így lehet akármily öreget kilakoltatni az utcára. Iskolát csináltak belőle, és minket 1979-ben felszólítás nélkül bepereltek. Ügyvédünk sikeresen halogatta a dolgot. A gimnáziumi tanulók szüleinek egyesülete szerződést kötött velünk, hogy pénzzel segíeyeznek minket, ha 1981. május kint vagyunk a lakásból. Ezt betartottuk, és 1981. április végén elköltöztünk Viktringból ide, Klagenfurtba, Bahnhof Str. 45-be, hol az éveken át tartó otthonkeresés után 38 lehetőség közül a legjobbat választotta praktikus öcsém. Akármily cudarul komisz volt a per ellenünk, nagyon hálásak vagyunk e pizsokért, mert sokkal jobban vagyunk itt, mint Viktringben, hol születésem napja óta 1981. ápr. 25-éig ugyanabban a szobában laktam. Itt a kultúrával vagyok közeli összeköttetésben, és jól érezzük magunkat.

Botka Dódi Tivadar
1981/1982-ben

Gépirat. OSZK Kézirattár. Analekta 11.690.

Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta HERMANN RÓBERT

¹¹⁷ lefestettem

TOMKA BÉLA

Erőszak a történelemben: jelentések és hosszú távú trendek

Az erőszakos cselekmények mindig is a történetírás központi témái közé tartoztak. Már az ókori történetírók is gyakran a háborúk eseményei köré rendezték elbeszélésüket, de a középkori krónikák szerzőinél sem volt ez másként. A 19. században a tudományosság igényével fellépő történészek szintén a politika- és hadtörténetre koncentráltak, s eközben kiemelt figyelmet fordítottak a háborúkhöz vezető utakra, a hatalmi szövetségek kialakulására, a csaták és más harci cselekmények bemutatására. A 20. század második felében a történeti kutatás differenciálódott, új témákkal és módszerekkel gazdagodott – például teret nyert a társadalom- és gazdaságtörténet –, de a háborúk, forradalmak és más erőszakos események továbbra is a történészek érdeklődésének homlokterében maradtak.

Ezért is meglepő, hogy maga az erőszak csak az utóbbi néhány évtizedben vált a történettudomány egyik központi fogalmává és intenzív kutatási területévé – eltérően a filozófiától, szociológiától és más társadalomtudományi diszciplínáktól, ahol ez korábban bekövetkezett.¹ Ezzel párhuzamosan a vizsgálatok kezdtek túllépni a politikai erőszakon, s az erőszak más formái is megjelentek a történészek munkáiban.

Az erőszak kutatása azonban továbbra sem számít önálló aldiszciplínának a történetírásban, hanem a hadtörténet, a kultúrtörténet, a társadalomtörténet, a nemek története és több más terület foglalkozik vele. Ennek megfelelően szerteágazó témák szerepelnek a vonatkozó tanulmányokban az interperszonális erőszaktól a tömeggyilkosságokig, a nemi erőszaktól a hadifoglyokkal való bánásmódig, a háborús traumáktól azok emlékezetéig.² A kutatás intézményesülésének hiánya egyrészt azzal jár, hogy az erőszak vizsgálata rendszerint túllép egy tudományterületen, vagyis interdiszciplináris: a történészek munkájuk során felhasználják a politológusok, kriminológusok, szociológusok eredményeit is. Másrészt az erőszak történeti tanulmányozása meglehetősen fragmentált és egyenetlen színvo-

¹ Többek között Thomas Hobbes, Karl Marx, Friedrich Engels, Max Weber, Sigmund Freud munkássága érdemel figyelmet ebből a szempontból, de Georges Eugène Sorel tette az erőszakot filozófiai vizsgálódásának központi kategóriájává: Sorel, Georges: *Gondolatok az erőszakról*. Budapest, 1994. [Eredeti megj.: 1908.]

² Jones, Heather: *Violence against Prisoners of War in the First World War: Britain, France and Germany, 1914–1920*. Cambridge, 2011.; Freedman, Estelle B.: *Redefining Rape: Sexual Violence in the Era of Suffrage and Segregation*. Cambridge, 2013.; Skoda, Hannah: *Medieval Violence: Physical Brutality in Northern France, 1270–1330*. Oxford, 2013.; Clark, Gemma: *Everyday Violence in the Irish Civil War*. Cambridge, 2014.; Loetz, Francisca: *A New Approach to the History of Violence: “Sexual Assault” and “Sexual Abuse” in Europe, 1500–1850*. Leiden, 2015.; Bessel, Richard: *Violence: A Modern Obsession*. London, 2016.; Hewitson, Mark: *The People’s Wars: Histories of Violence in the German Lands, 1820–1888*. Oxford, 2017.; Hoock, Holger: *Scars of Independence: America’s Violent Birth*. New York, 2017.

nalú. Míg például a kollektív erőszak egyes formáit, különösen a forradalmakat már a 19. században is kiterjedten vizsgálták, addig a házasságon belüli erőszak kutatása jóval újabb keletű.³ Vagyis az erőszak historiográfiája nem egységes, hanem az egyes aldiszciplínák sajátos tradíciói nagyban meghatározzák azt.

A következőkben az erőszak történeti kutatásának néhány fontos problémáját és tendenciáját mutatjuk be. Eközben a legnagyobb nehézséget a témára vonatkozó irodalom rendkívüli bősége és sokszínűsége jelenti. Szükségtelen hangsúlyozni, hogy – egy területet kiemelve – csak a két világháború európai vonatkozásaival könyvek és tanulmányok olyan tömege foglalkozik, melynek áttekintésére egy szerző még megközelítőleg sem képes, s hasonló mondható el a politikai erőszak többi megjelenési formájáról. Ezért az alábbiakban három fő szempontot érvényesítünk áttekintésünkben. Először az erőszak fogalmával, az erőszak meghatározásával kapcsolatos elképzelésekkel és dilemmákkal foglalkozunk. Ezt követően bemutatjuk, hogy melyek az erőszak múltbeli vizsgálatának legfontosabb területei és ezek jellemzői. Végül az utóbbi években az erőszak történeti kutatásának legnagyobb vitát kiváltó kérdését tárgyaljuk: milyen hosszabb távú trendeket mutat az erőszakos cselekmények alakulása. Eközben elsősorban az európai kontinensre és az újkortól máig terjedő időszakra koncentrálunk, de esetenként ezeken túl is tekintünk.

Az erőszak fogalma

Az erőszak fogalma mindenki számára ismert. Éppen a kifejezés közkeletű használata az oka azonban annak, hogy számos eltérő értelmezésével találkozhatunk mind a hétköznapi életben, mind a tudományban. Szokás testi/fizikai és lelki/pszichikai erőszakról beszélni, de erőszakos magatartást gyakran emlegetünk az iskolában, a sportban, a családban és a partnerkapcsolatokban, a közlekedésben, az államok közötti viszonyban és természetesen a bűnesetek kapcsán is. Ezek már első pillantásra is egészen eltérő minőségű cselekedeteket és viszonyokat takarnak, s az is előfordul, hogy ugyanazt a tettet valaki jogtalan erőszakként, más pedig jogos fellépésként értékeli. Ráadásul időben változik, hogy mit tekintünk erőszaknak, vagy legalábbis elfogadhatatlan és üldözendő erőszaknak, s erre vonatkozóan a különböző társadalmak toleranciaszintje azonos időpontban is eltérhet egymásától.

A tudományban hasonlóképpen divergálnak az erőszak mibenlétéről alkotott elképzelések. Az erőszaknak léteznek egészen szűk és igen tág definíciói, s természetesen közöttük számos átmenet is található. A mai történettudományban erőszak alatt rendszerint a fizikai erőszakot értik. Jellemzőnek tekinthető a holland kriminológus, Pieter Spierenburg meghatározása, mely szerint az erőszak „a test fizikai integritásának szándékos megsértése”.⁴ Ez – mint alább látni fogjuk – inkább a szűkebb definíciók köré tartozik, de így is magá-

³ Haupt, Heinz-Gerhard: *History of Violence*. In: Smelser, Neil – Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social and Behavioural Sciences*. Vol. 9. Amsterdam, 2001. 16 196–16 197.

⁴ Spierenburg, Pieter: *Violence: Reflections about a Word*. In: Body-Gendrot, Sophie – Spierenburg, Pieter (eds.): *Violence in Europe: Historical and Contemporary Perspectives*. New York, 2008. 17.; más definíciókra lásd: Imbusch, Peter: *Der Gewaltbegriff*. In: Heitmeyer, Wilhelm – Hagan, John (Hrsg.): *Internationales Handbuch der Gewaltforschung*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2002. 39.; angol nyelvű kiadása: Imbusch, Peter: *The Concept of Violence*. In: Heitmeyer, Wilhelm – Hagan, John (eds.): *International Handbook of Violence Research*. Dordrecht, 2003. 13–39.; Loetz, Francisca: *A New Approach to the History of Violence: “Sexual Assault” and “Sexual Abuse” in Europe, 1500–1850*. Leiden, 2015.; Wood, J. Carter: *Conceptualizing Cultures of Violence*. In: Carroll, Stuart (ed.): *Cultures of Violence: Interpersonal Violence in Historical Perspective*. Basingstoke, 2007. 79–96.; Krug, Etienne G. et al. (eds.): *World Report on Violence and Health*. Geneva, 2002. 6.

ban foglalja a gyilkosságot, a kínzást, a nemi erőszakot, a háborús eseményeket, az öngyilkosságot és egy sor más erőszakos cselekményt.

A *fizikai erőszak* nem véletlenül kerül központi helyre a történeti és társadalomtudományi irodalomban, hiszen ez az erőszaknak a leginkább „kézzelfogható”, átékelhető és így fenyegető formája. A fizikai erőszak fontos sajátossága, hogy alig vannak természetes korlátai. Ennek biológiai alapját az emberi test sebezhetősége jelenti, valamint az, hogy az ember szinte bármikor képes lehet a másinak sérülést okozni, ha erre törekszik. A sérülékenység azzal jár, hogy a többi embertől való félelem, a fizikai erőszakkal szembeni védekezés szükségességének gondolata állandóan jelen van a társadalomban.⁵ A fizikai erőszak antropológiai alapját pedig az adja, hogy az emberi cselekvés jórészt független az ösztönöktől és kényszerektől. Így az embernek nem kell feltétlenül erőszakosan reagálnia bizonyos körülményekre, de feltétlenül jelentkező gátlásai sincsenek, hogy elkerülje az erőszakot. Ezért az erőszak – mint Heinrich Popitz megállapítja – az ember esetében nem korlátozódik meghatározott helyzetekre vagy személyekre, másfelől nincs olyan szituáció vagy ellenség sem, melynek megjelenésére az ember mindenképpen erőszakos választ ad.⁶ Tehát az erőszak társadalmi csoportokhoz és feltételekhez kapcsolódik, s így megjelenési formája változó, vagyis a különböző történeti korokban, társadalmakban és konstellációkban eltérő alakot ölthet és különböző intenzitású lehet.

Az erőszak kutatásával foglalkozók túlnyomó többsége – nem csupán történészek, hanem antropológusok, politológusok és szociológusok is – az erőszak ezen válfaját, a fizikai erőszakot tanulmányozza.⁷ Ez az erőszak típus fogalmilag viszonylag egyértelmű, s így lefordítható a kutatási feladatok nyelvére. A szakemberek közül sokan úgy vélik, hogy ha a kutatás túllép a fizikai erőszakon, akkor kezelhetetlenül kitágítja vizsgálódásai körét.

Bár az erőszak fenti meghatározása tekinthető a történetírásban a leginkább elterjedtnek, s ehhez hasonló erőszakfogalommal a társadalomtudományok más területein is sűrűn találkozhatunk, vannak ennél lényegesen szűkebb és tágabb definíciók is. A szűkebb definíciókat különösen a jog és a politikatudomány területén használják, s ezekben gyakran megjelenik a jogellenesség kritériuma.⁸ A legitim és az illegitim erőszakos cselekedetek éles különválasztása már Hegelnél megtalálható, akinél a hatalom (*Macht*) legitim módon alkalmaz erőt, míg az erőszak illegitim módon teszi ezt. Sorel hasonlóképpen erőnek tekinti, ha a hatóságok lépnek fel a fennálló rendszer védelmében, s erőszaknak, ha az erő bevetése egy társadalmi-politikai rendszer megdöntésére irányul. Talcott Parsons ugyancsak megkülönbözteti az erőt és az erőszak fogalmát. Az előbbi elkerülhetetlennek tartja a politikai rendszerek fenntartásához, míg az utóbbit társadalmi patológiaként értékeli.⁹

E felfogás szerint tehát az erőszak a fizikai erő jogellenes használatát jelenti erre felhatalmazással nem rendelkező entitások részéről akaratuk érvényesítése céljából.¹⁰ Ha például a rendőrség hajt végre támadást kötelességének teljesítése közben, vagy a katonaság te-

⁵ Popitz, Heinrich: *Phänomene der Macht*. Tübingen, 1992. 43–44.

⁶ Popitz: *Phänomene der Macht*, 48.

⁷ Trotha, Trutz von: *Zur Soziologie der Gewalt*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft, Bd. 37. (1997) 9–56.

⁸ Sederberg, P. C.: *Fires within: Political violence and revolutionary change*. New York, 1994.

⁹ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlatja*. Budapest, 1971. 349. [Eredeti meg.: 1821.]; Parsons, Talcott: *Some reflections on the place of force in social process*. In: Eckstein, H. (ed.): *Internal war: Problems and approaches*. New York, 1964. 33–70.

¹⁰ Hartogs, R. – Artzt, E.: *Violence. Causes and Solutions*. New York, 1970.

szí ezt a nemzetközi jog által elismert háború során, akkor ezt erő alkalmazásának kell tekinteni, de nem számít erőszaknak.

Egy cselekedet jogi vagy erkölcsi legitimációja azonban nem változtatja meg annak jellegét, így nem célszerű a legitimáció kritériumát belefoglalni a definícióba. A jogos vagy széles legitimációval rendelkező erőszak is erőszak – függetlenül attól, hogy adott esetben a jobb, helyesebb megoldást jelenti. Emellett közel sincs egyetértés abban a szélesebb közvéleményben és a tudományban sem, hogy mely szervezetek esetében tekinthetjük az erőszakos fellépést legitimnek.

Charles Tilly megállapítja, hogy az erőszak ezen legalisztikus (*legalistic*) meghatározása a meglévő alkotmányos rend védelmét szolgálja – függetlenül annak elnyomó vagy demokratikus jellegétől.¹¹ Ezzel a definíció az állami erőszak szinte egészét figyelmen kívül hagyja, hiszen az általában még a diktatúrákban is törvényi felhatalmazáson nyugszik. Így ennek alapján nem minősül erőszaknak a fennálló rendszer védelmében alkalmazott agresszió – függetlenül az alkalmazott erő nagyságától.¹² Hasonlóképpen nem számít erőszaknak a háború sem, hiszen általában ezt is törvényi felhatalmazás alapján vívják. Mindez nyilvánvalóan alig alkalmazhatóvá teszi a legalisztikus definíciókat a történeti kutatásban, sőt ezek egyenesen anakronizmushoz is vezethetnek. Ami ugyanis ma jogellenesnek számít, az nem feltétlenül volt az száz vagy kétszáz évvel ezelőtt, vagyis a büntetendő és a tolerált cselekmények közötti határ történetileg változik.

Léteznek olyan szerzők és irányzatok, melyek nem tartják kielégítőnek azt, ha csak a fizikai erőszak közvetlen alkalmazását vizsgáljuk, mert szerintük ez nehezíti a társadalmi folyamatok komplex elemzését. Ezért úgy vélik, hogy a fizikai erőszakon túl célszerű további társadalmi jelenségekre is kiterjeszteni az erőszak fogalmának hatókörét. A következőkben ezen tágabb erőszakértelmezéseket tekintjük át.

A *pszichikai erőszak* egy személy lelki, szellemi, pszichés állapotának károsítására, gondolatainak befolyásolására vagy megváltoztatására irányul. Az ilyen erőszak szavakat, képeket, gesztusokat használ, vagy pedig az életkörülmények megnehezítésével kelt félelmet, esetleg jutalmazással éri el törekvéseit. Ezek alkalmazása lehet annyira intenzív, hogy az egyenesen kínzásnak minősül. A pszichikai erőszak azonban a fizikai erőszakhoz képest jobban igényli az áldozat közreműködését, s ezért eredménye és hatásossága kevésbé megjósolható. Ennek következtében a fizikai erőszakhoz képest általában jobban elhárítható, de legalábbis megakadályozható az eszkálációja. Míg a fizikai erőszak valamilyen jövetehtetlen testi károsodást okozhat, addig a pszichikai erőszak következményei gyakran visszafordíthatók. Ugyanakkor a pszichikai erőszak károsító hatása nem feltétlenül látható azonnal, hanem később okozhat komoly traumát.¹³

Az *intézményes erőszak* meghaladja a közvetlen, személy ellen irányuló agressziót, mert tartós függőségi és alávetettségi viszony kialakításával jár. Ennek során szerephez jut a fizikai erőszak vagy annak fenyegetése, s ezzel a társadalmi hierarchia kiemelt pozícióiban lévők biztosíthatják hatalmukat az alárendeltek felett. Az intézményes erőszak megjelenik például a modern államszervezet intézményeiben, melyek a polgároktól engedelmességet várnak. Ezek közé tartoznak az állami fegyveres testületek, mint a rendőrség és a

¹¹ Tilly, Charles: *From Mobilization to Revolution*. New York, 1978. 174.

¹² Mider, Daniel: *The Anatomy of Violence: A Study of the Literature*. Agression and Violent Behaviour, vol. 18. (2013) 704.

¹³ Nunner-Winkler, Gertrud: *Überlegungen zum Gewaltbegriff*. In: Heitmeyer, Wilhelm – Soeffner, Hans-Georg (Hrsg.): *Gewalt. Entwicklungen, Strukturen, Analyseprobleme*. Frankfurt am Main, 2004. 38–43.

hadsereg. Ezek mind erőszakot alkalmaznak vagy alkalmazhatnak, melynek megítélése nagyban függ attól, hogy az demokratikus-jogállami keretek között történik-e. Ha igen, az általában nemcsak legalitást, hanem legitimitást is ad az erőszaknak. Mindazonáltal még demokratikus és jogállami körülmények között is előfordulhatnak az intézményes erőszaknak nehezen megítélhető vagy egyenesen törvénytelen esetei, például túlzott rendőri szigor utcai rendbontások esetén vagy a titkosszolgálatok nem megfelelően ellenőrzött akciói. Természetesen a 20. századi diktatórikus rezsimekben alkalmazott intézményes erőszak a legitimitás követelményeinek nem felelt meg, jóllehet a törvényesség látszatát gyakran próbálták fenntartani.¹⁴

A *strukturális erőszak* fogalmát Johan Galtung vezette be 1969-ben.¹⁵ Galtung úgy érvelt, hogy tömegek elszegényedése, nyomora és halála nemcsak közvetlen erőszak révén következhet be, hanem ezeket a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek is eredményezhetik. Ezekért nem tehetők felelőssé az erőszak megszokott formái, nincsenek megnevezhető tettesek, mégis hasonló szenvedéseket hozhatnak, mint a háborúk vagy más fegyveres konfliktusok. Az erőszak tehát Galtung szerint ezekben az esetekben beépül a társadalmi struktúrák működésébe. Mint írja, erőszak akkor keletkezik, „ha az embereket olyan hatások érik, melyek nyomán testi és szellemi kibontakozásuk csekélyebb, mint az kedvezőbb körülmények esetén lehetne”.¹⁶ A különbséget elsősorban az okozza, hogy az erőforrások és a hatalom eloszlása igen egyenlőtlen a világban: globális méretekben jelentős gazdagság halmozódott fel, ugyanakkor tömegek nélkülöznek. Galtung a tüdőtuberkulózis példájával világítja meg elképzelését: a 18. században a tbc gyógyíthatatlan betegségnek számított, s így, ha valaki ebben megbetegedett és meghalt, az orvosi szempontból elkerülhetetlen eseménynek számított. Ma azonban a tbc már gyógyítható, így ha e betegség miatt következik be halálozás, az az orvosi ellátáshoz való hozzáférés hiányának következménye, így végső soron a társadalmi egyenlőtlenségek eredménye, vagyis az oka strukturális erőszak.¹⁷

Későbbi munkáiban Galtung alkalmazta a *kulturális erőszak* fogalmát is. Ez a kultúra azon aspektusait jelöli, melyek egy társadalomban a közvetlen vagy strukturális erőszak elfogadtatását, legitimizálását szolgálják. Különösen az ideológia, a vallás, a nyelv, a művészet és a tudomány lehet ennek eszköze.¹⁸

A hasonló értelmű *szimbolikus erőszak* Pierre Bourdieu megfogalmazásában arra szolgál, hogy a nem látható és másként sem nyilvánvaló hatalmi és uralmi viszonyokat a nyelv és a szimbólumrendszerek révén leplezze, azok következményeit megszépítse. Ezáltal ezek a hatalmi viszonyok és a fenntartásukhoz szükséges fizikai erőszak természetesnek tűnnek. A különböző jel- és szimbólumrendszerek Bourdieu szerint eleve diszkriminálnak, így akik ezeket használják, azok akaratlanul is szimbolikus erőszakot gyakorolnak, vagy éppen annak áldozatai.¹⁹ Ezt Bourdieu különösen az iskolarendszer esetében igyekezett demonstrálni, mely szerinte olyan módon alkalmaz szimbolikus erőszakot, hogy a diákoktól sajátos,

¹⁴ Imbusch, Peter: *Der Gewaltbegriff*. In: Heitmeyer–Hagan (Hrsg.): *Internationales Handbuch der Gewaltforschung*, 39.

¹⁵ Galtung, Johan: *Violence, Peace, and Peace Research*. *Journal of Peace Research*, vol. 6. (1969) No. 3. 167–191.

¹⁶ Galtung, Johan: *Strukturelle Gewalt*. Reinbek, 1975. 9.

¹⁷ Galtung: *Violence, Peace, and Peace Research*, 168.

¹⁸ Galtung, Johan: *Cultural violence*. *Journal of Peace Research*, vol. 27. (1990) No. 3. 291–305.

¹⁹ Bourdieu, Pierre: *Sozialer Sinn*. Frankfurt am Main, 1993.; Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Cambridge, 43–65., 209–213.

többségüktől idegen nyelvi kódok és magatartásformák elsajátítását követeli a jó előmenetel érdekében.

A szimbolikus erőszaknak létezik másik felfogása, mely bizonyos nyelvi és kulturális kifejezésformákat is az erőszak közvetlen megjelenésének tart. Így a megalázás, szidalmazás, becületsértés, rágalmazás, a lenéző szófordulatok használata, gúnyolás is szimbolikus erőszaknak tekinthető, amit máskor verbális erőszaknak neveznek. E sorba tartozik a gyűlöletbeszéd is, vagyis a nemzeti, faji méltóság verbális megsértése.²⁰ Mindezek személyek vagy csoportok lealacsonyítását és megfélemlítését szolgálják, és a politikai propaganda fontos eszközeit jelentik. Ezért vannak, akik nem annyira a szimbolikus, mint inkább a pszichikai erőszakhoz sorolják ezeket.²¹

A szélesebb erőszakfogalom, illetve -fogalmak alkalmazása mellett fontos érvek szólnak. Számos kutató szerint az erőszak jelentése azért sem korlátozódhat csupán a fizikai erőszakra, mert az embert nem csupán a teste alkotja, s így az erőszak gyakorlása és elszenvetése sem csak a testre vonatkozhat. Ezért is javasolták a *közvetlen erőszak* fogalmának használatát, mely mind az emberi test, mind az emberi psziché elleni agressziót jelenti.²² Emellett az erőszak különböző formái nem különíthetők el mindig egyszerűen egymástól. Szintén példa lehet erre a fizikai és a pszichikai erőszak. A fizikai erőszak gyakran pszichés következményekkel jár, ami adott esetben súlyosabb lehet, mint a testi sérülés. Másfelől a pszichikai erőszak – például megfélemlítés – súlyos testi tüneteket is okozhat.

Különösen indokoltnak tűnik a szélesebb erőszakfogalom alkalmazása a 20. század konszolidálódott diktatúrái esetében. Ezek ugyanis több esetben el tudták érni azt, hogy a kezdeti terror után a rendszer fenntartásához elegendő volt a fizikai erőszak állandó fenyegetése, miközben e berendezkedett diktatúrákban a tényleges fizikai erőszak viszonylag alacsony szintű lehetett. Ezért ha csupán a fizikai erőszakot vizsgáljuk, akkor félrevezető képet kapunk e rezsimek működéséről és hétköznapi valóságáról.

Mindazonáltal a tág definíciókat számos bíráló is érte. A talán legfontosabb ezek közül az, hogy átfogó voltuk miatt gyakran lehetetlenné teszik az erőszak fogalmának tudományos célokra megfelelő definiálását. Empirikusan igazolható hipotézisek felállításához a vizsgált jelenségnek objektíven megfigyelhetőnek kell lennie. Kérdéses, hogy ez elmondható-e a bemutatott tág erőszakfogalmáról, különösen pedig a strukturális erőszak koncepciójáról. Az utóbbi esetében – mint láttuk – a szegénység és a hatalmi-gazdasági egyenlőtlenség az erőszak meghatározásának részévé válik: a társadalmi egyenlőtlenséget strukturális erőszaknak tekinti. Ez a megközelítés kétségtől elválasztja arra, hogy az erőszakot a tágabb társadalmi összefüggésekbe – mint nemzetközi kapcsolatok alakulása, válságok stb. – ágyazva elemezze.²³ A tudományos vizsgálat számára azonban túlságosan tág, nehezen operacionalizálható az ilyen erőszakfogalom. Galtung a testi és szellemi fejlődés teljes kibontakozását a definíció részének tartja, melynek tartalma azonban nehezen vagy egyálta-

²⁰ Walker, Samuel: *Hate Speech: The History of an American Controversy*. Lincoln and London, 1994.

²¹ Imbusch: *Der Gewaltbegriff*, 41.

²² Christ, Michaela – Gudehus, Christian: *Gewalt – Begriffe und Forschungsprogramme*. In: Gudehus, Christian – Christ, Michaela (Hrsg.): *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Stuttgart, 2013. 3.; Galtung, Johan: *Violence, War, and Their Impact on Visible and Invisible Effects of Violence*. Polylog: Forum for Intercultural Philosophy, vol. 5. (2004) <http://them.polylog.org/5/fgjen.htm> (letöltés: 2018. június 30.)

²³ Schroer, Markus: *Gewalt ohne Gesicht: Zur Notwendigkeit einer umfassenden Gewaltanalyse*. Leviathan, Bd. 28. (2000) 434–452.

lán nem határozható meg, már csak azért sem, mert ez a potenciál szinte az egyik napról a másikra változik a gazdaság, az egészségügy és más társadalmi szférák fejlődésével. Mivel társadalmi egyenlőtlenségek elkerülhetetlenül léteznek, lényegében minden társadalmi viszony egyben az erőszak forrása, így a társadalom és az erőszak vizsgálata nem választható külön.²⁴ Minden társadalom leírásának részévé válik az, hogy az erőszak jelen van benne, ami elmosza a különbségeket, s nem teszi lehetővé az erőszak differenciált tárgyalását, jól lehet ez alapvető fontosságú feladata a kutatásnak. Továbbá a strukturális erőszak koncepciója elfedi azt, hogy a fizikai erőszak mindig konkrét személyek konkrét cselekvésének az eredménye, hiszen struktúrák nem képesek fizikai erőszakot alkalmazni.²⁵ Így az erőszakért viselt felelősség is megfoghatatlanná válik.

Mások azt hangsúlyozták, hogy a strukturális erőszak és a többi hasonló fogalom erősen ideologikus töltetű. Céljuk Spierenburg szerint nem a leírás, hanem a stigmatizálás, mégpedig felhasználva azt, hogy az erőszak kifejezés igen erős negatív konnotációval rendelkezik.²⁶ Emellett a strukturális erőszak és hasonló koncepciók legitimációt nyújthatnak a fizikai erőszak alkalmazóinak, hiszen ha a társadalmi egyenlőtlenségek és más társadalmi igazságtalanságok erőszaknak minősülnek, akkor velük szemben is jogosnak tűnhet az erőszak – így a fizikai erőszak – alkalmazása. Ezzel a fogalom bővítésének stratégiája kontra-produktív lesz, hiszen az erőszak diszkreditálása helyett éppen hogy segíti annak eszkalációját.²⁷

Az erőszak megjelenési formái

Mint a definíciók áttekintése során is láttuk, az erőszakos cselekedetek számos szempont figyelembevételével osztályozhatók: csupán néhány ilyen említve, az erőszak lehet fizikai és pszichikai, közvetlen és közvetett, egyéni és kollektív, konkrét és strukturális. Ennek megfelelően az erőszaknak több tipológiája létezik, melyek eltérő módon állítanak fel kategóriákat. Ezek közül a továbbiakban a fizikai erőszakra vonatkozó tipológiákra szűkítjük vizsgálódásunkat. Ilyen több is ismert. Például ismert az erőszak három szintjének megkülönböztetése az áldozatok száma és az okozott károk nagysága alapján: a mikroszintű erőszak esetében jellemzően spontán akcióról van szó, mely egy vagy néhány áldozatot követel; a középszintű erőszak már tervezett, és az áldozatok száma nagyobb, akár több tucat; míg a makroszintű erőszak nagy erőforrásokat mozgósít, és esetenként egész társadalmak ellen irányul.²⁸ Az egyik leggyakoribb osztályozás szerint létezik önmagára irányuló erőszak, interperszonális erőszak és kollektív erőszak.²⁹ Mások elfogadják ezt, de célszerűnek tartják a kollektív és az állami erőszak elhatárolását.³⁰ A következőkben az utóbbi felosztás típusainak fő jellemzőit ismertetjük.

²⁴ Narr, Wolf-Dieter: *Gewalt und Legitimität*. Leviathan, Bd. 1. (1973) 7–41.

²⁵ Baberowski, Jörg: *Gewalt verstehen*. Zeithistorische Forschung/Studies in Contemporary History, Bd. 5. (2008) Heft 1. 5–17.

²⁶ Spierenburg, Pieter: *Violence: Reflections on a Word*. In: Body-Gendrot, Sophie – Spierenburg, Pieter (eds.): *Violence in Europe: Historical and Contemporary Perspectives*. New York, 2008. 20.

²⁷ Fuchs, Albert: *Wider die Erweiterung des Gewaltbegriffs*. Wissenschaft und Frieden, Bd. 10. (1992) Heft 4. 3.

²⁸ Levin, Jack – Rabrenovic, Gordana: *The Sociology of Violence*. In: Bryant, Clifton D. – Peck, Dennis L. – Peck, Donald M. (eds.): *21st Century Sociology: A Reference Handbook*. Vol. 2. London, 2007. 321.

²⁹ Krug et al.: *World Report on Violence and Health*, 6.

³⁰ Imbusch: *Der Gewaltbegriff*, 46.

Önmagára irányuló erőszak

Az önmagára irányuló erőszak értelemszerűen az öngyilkosságot, illetve ennek kísérletét, valamint az öncsonkítást foglalja magában. Az öngyilkosság magas szintje gyakran patológikus társadalmi környezetet tükröz, így a társadalomkutatók figyelmét sem kerüli el. Sőt, Durkheim öngyilkosságról írott munkája a szociológia egyik klasszikus írásának számít.³¹ A történeti kutatásban azonban az erőszaknak ez a típusa viszonylag ritkán jelenik meg önálló témaként.³²

Interperszonális erőszak

Az interperszonális vagy másként egyéni erőszak az a forma, melyet egyes személyek önállóan, esetleg kis csoport tagjaként követnek el idegenek ellen, többnyire közösségi tereken vagy az otthonokban családtagok ellen. A tettesek és az áldozatok gyakran valamilyen kapcsolatban állnak egymással, de ez nem feltétlenül van így. Az egyéni erőszak – csakúgy, mint az erőszak más formái – nemcsak személyek ellen irányulhat, hanem vagyontárgyak megszerzésére (lopás, rablás), vagy az anyagi károkozás is célja lehet (vandalizmus).³³

Az egyéni erőszak jelentős része az egyének privát szférájában történik – például család, rokonság, munkahely –, s így kevésbé látható a nyilvánosság számára, ezért magánjellegű erőszaknak is nevezik. A családon belüli erőszak sokáig nem társadalmi problémaként, hanem sokkal inkább magánügyként és a családi élet kudarcaként jelent meg a nyilvánosságban, s csak az utóbbi néhány évtizedben lépett fel ellene egyértelműen a jog és a bűnüldözés a legtöbb európai országban.³⁴ A családon belüli erőszak többnyire partnerek között és gyermekekkel szemben jelentkezik, de kiszolgáltatott, idős és beteg családtagok szintén lehetnek bántalmazás alanyai. A partnerek közötti esetek közel sem szimmetrikusan oszlanak meg a nemek között, mivel az ilyen testi sértések és a szexuális erőszak túlnyomó részében a férfi a tettes és a nő az áldozat. A gyerekekkel szembeni erőszak formái közé tartozik a gyermekek verése, elhanyagolása, a szexuális visszaélés, a pszichikai bántalmazás.³⁵

Az interperszonális erőszak különösen az 1980-as évektől vált a történeti kutatás fontos területévé Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban. Az erőszakos bűncselekmények hosszú távú trendjeit, azok társadalmon belüli elosztását és a velük szembeni attitűdöket elsősorban a későközépkori és koraiújkor Európában és a 20. századi Egyesült Államokban vizsgálták, gyakran összehasonlító módon. Kelet-Közép-Európa azonban szinte teljesen kimaradt ezekből a kutatásokból. Az erőszakos cselekmények gyakoriságának hosszú távú változása körül élénk vita támadt a történészek és társadalomkutatók körében. Spierenburg és több társa a gyilkosságok gyakoriságának jelentős csökkenése mellett érvelt Európában a koraiújkor során,³⁶ mások azonban cáfolni igyekeztek ezt.³⁷ Ezzel a vitával részletesebben a későbbiekben foglalkozunk.

³¹ Durkheim, Émile: *Az öngyilkosság: szociológiai tanulmány*. Budapest, 2003. [Eredeti megj.: 1897.]

³² Jansson, Arne: *From sword to sorrow: Homicide and suicide in early modern Stockholm*. Stockholm, 1998.

³³ Imbusch: *Der Gewaltbegriff*, 45.

³⁴ A gyermekjogokra lásd: Therborn, Göran: *The Politics of Childhood: The Rights of Children in Modern Times*. In: Castles, Francis G. (ed.): *Families of Nations: Patterns of Public Policy in Western Democracies*. Aldershot, 1993. 247–248.

³⁵ Brandstetter, Manuela: *Sozialer Nahraum*. In: Gudehus–Christ (Hrsg.): *Gewalt*, 91–98.

³⁶ Spierenburg, Pieter: *Violence and the civilizing process: does it work?* *Crime, Historie & Sociétés / Crime, History & Societies*, vol. 5. (2001) No. 2. 87–105.

Ehhez szorosan kapcsolódó kutatási irány az erőszakhoz való társadalmi viszony változása. Az eredmények nagy része azt támasztja alá, hogy a premodern Európában az erőszak a konfliktusok megoldása, a különféle rituálék és szertartások során jelentős társadalmi elfogadottsággal rendelkezett. Nagyjából a koraújkorig a gyilkosság nem feltétlenül vonta maga után a legsúlyosabb büntetést Európában, hanem gyakran jóvá lehetett tenni azt pénzbeli kompenzációval és bizonyos rituálék elvégzésével. A 16. századtól felgyorsult az erőszak kriminalizációja és jogi korlátok közé szorítása. Ez megmutatkozott az egyre szigorúbb büntetési tételekben is. Mindazonáltal a bírói gyakorlat még jó ideig sokszor inkább a túlélő hozzátartozók kártalanítását tartotta fontosabbnak, mint a megtorlást és elrettentést. Bizonyos társadalmi szférákban viszonylag sokáig tolerálták a fizikai erőszakot, különösen, ha az ritualizálódott és korlátok között maradt. Példa lehet erre a párbaj, a testi büntetés az iskolákban, a hadseregben és a családban.³⁸

Kollektív erőszak

Charles Tilly meghatározása szerint kollektív erőszakról azon cselekedetek esetén beszélünk, melyek személyeket vagy tárgyakat fizikailag károsítanak, miközben az erőszakot elkövetők száma kettő vagy több, s a csoport tagjai között legalább időlegesen együttműködés alakul ki.³⁹ Mások szerint legkevesebb húsz résztvevő esetén beszélhetünk kollektív erőszakról, egyébként egyszerű csoportos elkövetésről van szó.⁴⁰ A kollektív erőszak megjelenési formái közé tartoznak például a zavargások, felkelések és más erőszakos tiltakozó akciók vagy a pogromok.

A kollektív erőszak nem feltétlenül politikai töltetű, de a forradalmak, polgárháborúk, államcsínyek, gerillamozgalmak, népirtások és a terrorizmus esetében ez nyilvánvalóan tetten érhető. A politikai erőszak jellemzője, hogy az erőszak a társadalom által hozott döntések befolyásolását vagy a társadalmi együttélés szabályainak megváltoztatását célozza, gyakran pedig egyenesen a politikai hatalom megszerzésére vagy az uralmi viszonyok átalakítására irányul.⁴¹ Ezért az ilyen erőszak mindenekelőtt az államot vagy annak intézményeit és képviselőit veszi célba.

A társadalmi tiltakozások különböző formáinak s különösen a kollektív megmozdulásoknak a vizsgálata az erőszak történeti kutatásának talán leginkább hangsúlyos és innovatív területe volt az 1960-as évektől, jóllehet az ezredfordulón valamelyest veszített jelentőségéből. Kezdetben főként marxista orientációjú történészek – mint a brit Eric J. Hobsbawm, Edward P. Thompson és a kanadai Georges Rudé – vizsgálták a tömegek viselkedését, s az erőszakot a társadalmi tiltakozás racionális stratégiájának tartották.⁴²

³⁷ Malešević, Siniša: *Forms of brutality: Towards a historical sociology of violence*. European Journal of Social Theory, vol. 16. (2013) No. 3. 273–291.

³⁸ Gay, Peter: *The Cultivation of Hatred*. New York, 1993.

³⁹ Tilly, Charles: *Regimes and Repertoires*. Chicago, 2006. 118.; a témára magyarul legújabban lásd: Gyáni Gábor: *Kollektív erőszak és társadalmi mozgalmak. Fogalmi és historiográfiai vázlat*. In: Gyáni Gábor: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, 2018. 259–271.

⁴⁰ Haupt: *History of Violence*, 16 197.

⁴¹ Enzmann, Birgit: *Politische Gewalt: Formen, Hintergründe, Überwindbarkeit*. In: Enzmann, Birgit (Hrsg.): *Handbuch Politische Gewalt: Formen – Ursachen – Legitimation – Begrenzung*. Wiesbaden, 2013. 46.

⁴² Hobsbawm, Eric J.: *Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és XX. században*. Budapest, 1974. [Eredeti megj.: 1959.]; Thompson, Edward Palmer: *Az angol munkásosztály születése*. Budapest, 2007. [Eredeti megj.: 1963.]; Rudé, George: *The Crowd*

Charles Tilly a kollektív erőszak nagy hatású történeti tipológiáját alkotta meg: eszerint a legkorábban megfigyelhető úgynevezett kompetitív kollektív akciók a helyi közösségeken belül vagy azok között kialakuló mindennapos viszályok levezetésére szolgáltak; a reaktív erőszak a polgárok életébe történő állami és más külső beavatkozások elhárítását célozta, s tipikus megjelenési módja az adószedés elleni lázadás, a hadseregbe való sorozás elleni csoportos fellépés, az éhséglázadás és a géprombolás; végül az időben legkésőbb jelentkező proaktív tiltakozási akciók a szabadság-, politikai és gazdasági jogok, vagy erőforrások megszerzéséért illetve bővítéséért kezdeményezett erőszakos tömegmegmozdulások, melyekbe beletartoznak például a sztrájkok és a forradalmak.⁴³

Míg az idézett szerzők az erőszakos kollektív megmozdulások okai között nagy fontosságot tulajdonítottak a racionális megfontolásoknak, addig ezt az interpretációt az 1980-as évek közepétől mind többen megkérdőjelezték. Rámutattak arra, hogy a rémhírek vagy az olyan érzelmek, mint a félelem és a remény milyen jelentős szerepet játszottak a mozgató tényezők között. Ez az irány kapcsolódik az érzelmek történetének kutatásához, mely az utóbbi két évtizedben erős lendületet vett a nyugati historiográfiában.⁴⁴

Állami erőszak

Mint korábban jeleztük, az állami erőszakot több szerző a kollektív erőszak fogalma alá sorolja, míg mások az erőszak külön formájának tekintik.⁴⁵ Mindenesetre ez a téma különös figyelmet érdemel, mert a 20. században Európában jóval többen estek állami agresszió, mint más erőszakos cselekmények áldozatául.⁴⁶

Ismert módon az állam és az erőszak történetileg szoros kapcsolatban állnak egymással. Sok más példa mellett jól látható ez a modern európai nemzetek és államok kialakulása folyamataiban, melyet háborúk, forradalmak, polgárháborúk sora kísért. A már többször idézett Charles Tilly ennek nyomán állapította meg, hogy „a háború teremtette az államot, s az állam hozta a háborút”.⁴⁷ A modern államok létrejöttének egyik fontos eleme volt Nyugat-Európában az állami erőszakmonopólium létrejötte, mely az állami erőszak egyik legitim formájának, az állami rendfenntartó és fegyveres erők tevékenységének az alapját jelentette. Ide tartozik a bűnüldözés s az erőszakos politikai megmozdulások megakadályozása, de az állami erőszak megjelenhet ennél kevésbé látható formában is, mint például az erővel való fenyegetés és az elrettentés.

Az állami erőszakszervezetek feladatuk ellátása – vagyis a bűnözés és az illegális erőszak visszaszorítása – közben nem feltétlenül arányosan alkalmazzák a rendelkezésükre álló eszközöket. A bűnüldözés közben éppúgy előfordulhat indokolatlan rendőri erőszak, mint a politikai célú tüntetések vagy a terrorizmus megelőzése során. Nem szükséges hangsúlyozni, hogy jogállami garanciák híján, autoriter rendszerekben az ilyen problémák különös erővel jelentkeznek. Ennek következtében az erőszakot alkalmazó állami szervezetek tevékenysége ugyan legális lehet, de azok a társadalom jelentős része számára elveszítik le-

in *History: A Study of Popular Disturbances in France and England, 1730–1848*. New York, 1964.; magyarul: Rudé, George: *Forradalmárok, zendülők*. Budapest, 1986.

⁴³ Tilly, Charles: *The Rebellious Century*. Cambridge, 1975. 50–55.; Gyáni: *Kollektív erőszak és társadalmi mozgalmak*, 262–263.

⁴⁴ Haupt: *History of Violence*, 16 199– 16 200.

⁴⁵ Giddens, Anthony: *The Nation State and Violence*. Cambridge, 1985.

⁴⁶ Mazower, Mark: *Violence and the State in the Twentieth Century*. The American Historical Review, vol. 107. (2002) No. 4. 1158–1178.

⁴⁷ Tilly, Charles: *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, 1975. 42.

gitimitásukat. A másik oldalon a politikai jellegű tiltakozó akciók illegálisnak minősülhetnek, de sokan legitimnek tekinthetik ezek során az erőszak egyes formáit is.⁴⁸

Az autoriter rendszerekben és diktatúrákban az állam agresszív fellépése nem csupán az erőszakmonopólium hagyományos elvén alapul, hanem más szervezetek – paramilitáris alakulatok – is hozzájárulnak ahhoz. Mindazonáltal az állami erőszak mértéke nagyban változhat az ilyen rezsimekben. A hatalomátvétel és a berendezkedés időszakában általában keményebb eszközöket használnak („kemény diktatúrák”), s később a konszolidáció időszakában elegendő lehet a mérsékelt erőszak vagy akár csak az erőszakkal való fenyegetés („puha diktatúrák”). Előfordulhat azonban az is, hogy fokozatosan radikalizálódik egy rendszer, s kezdetben inkább hibrid jegyeket mutat, s lassan csúszik bele a diktatúrába. Ennek megfelelően az állami elnyomás formái széles skálán mozoghatnak: a puha diktatúrákban a demokratikus jogok megsértése, a sajtó és a független szervezetek működésének korlátozása, a polgárok életének ellenőrzése és ezekhez hasonló eszközök dominálnak, míg a kemény diktatúrákban ezekhez járul a közvetlen erőszak is.⁴⁹ A diktatúrák ideológiája nem feltétlenül koherens, de a külső ellenség elleni hatékony fellépés, a belső ellenség felszámolása s ezáltal a nemzet, a haza megvédése, a szélesebb jólét megteremtése gyakran ennek elemei között szerepelnek.

A szakirodalomban a hagyományos diktatúráktól és autoriter rendszerektől gyakran megkülönböztetik az állami terror rendszerét, melyben az erőszak alkalmazása folyamatos és átfogó, így a politika hagyományos elemei teljesen háttérbe szorulnak.⁵⁰ Ezekben a terror eszközei közé tartozik a kínzás, az ellenfelek eltüntetése, kijelölt csoportok elűldözése. A terror ebben az esetben nemcsak az ellenségnek tekintett személyek kiiktatását szolgálja, hanem a széles körű megfélemlítést is azért, hogy az erőszak kiszámíthatatlan lesz.

Végül az állami erőszak további típusát jelenti a háború. Ez olyan konfliktus, melyben legalább az erőszakot alkalmazó felek egyike egy állam megfelelő reguláris katonai erővel, s melyben az ellenség legyőzése érdekében szervezett módon folyik a gyilkolás, vagyis mindkét háborúzó fél központosított parancsnoksággal bír, s a hadműveletek valamelyes folytonossággal rendelkeznek. Háború kialakulhat államok között vagy egy társadalmon belül polgárháborúként.⁵¹ A tömeges méretű gyilkolást modern körülmények között nagyban segíti a technológiai fejlődés mellett a kifinomult háborús mobilizáció, mely a 19–20. században olyan ideológiákra támaszkodott, mint az imperializmus, a nacionalizmus és a bolsevizmus.⁵² Ezek eredményeként a 20. századra a háborúk jellege nagyban átalakult, hiszen az első és különösen a második világháborúban megvalósult a már a kortársak által is „totális háborúnak” nevezett hadviselés.⁵³

⁴⁸ Imbusch: *Der Gewaltbegriff*, 48.

⁴⁹ Schmiechen-Ackermann, Detlef: *Diktaturen im Vergleich*. Darmstadt, 2010. 113–127.

⁵⁰ Sluka, Jeffrey A.: *Death Squad: The Anthropology of State Terror*. Pittsburgh, 2010.

⁵¹ Imbusch: *Der Gewaltbegriff*, 50–51.

⁵² Bloxham, Donald et al.: *Europe in the world: systems and cultures of violence*. In: Bloxham, Donald – Gerwarth, Robert (eds.): *Political Violence in Twentieth-Century Europe*. Cambridge, 2011.; Kershaw, Ian: *War and Political Violence in Twentieth-Century Europe*. *Contemporary European History*, vol. 14. (2005) No. 1. 112.

⁵³ Geyer, Michael – Tooze, Adam (eds.): *The Cambridge History of the Second World War*. Volume 3: *Total War: Economy, Society and Culture*. Cambridge, 2015.

Az erőszak hosszú távú trendjei

Az utóbbi évtizedekben az erőszak történeti kutatásában a legélénkebb vita az erőszak hosszú távú alakulásának folyamata körül bontakozott ki. A következő kérdés állt e diskusszió középpontjában: az erőszakos cselekmények milyen dinamikával rendelkeztek a múltban, vagyis az utóbbi évszázadokban miként változott annak esélye, hogy valaki erőszak áldozatává váljon?

Számos neves kutató – így Pieter Spierenburg, Manuel Eisner, Robert Muchembled és James Sharpe – mellett érvelt, hogy a modernitást az interperszonális erőszak többé-kevésbé folyamatos visszaszorulása jellemezte.⁵⁴ Sőt, újabban az amerikai pszichológus-nyelvész Steven Pinker egyenesen azt kívánta bizonyítani nagy visszhangot kiváltó munkájában, hogy lényegében minden fizikai erőszakra érvényes ez a tendencia, s még a két világháború tépázta 20. században is kisebb volt annak esélye, hogy valaki erőszakos halált szenved, mint a megelőző történeti korszakokban.⁵⁵

E szerzők bizonyítékai gyakran kvantitatív jellegűek, s nem kis meggyőző erővel rendelkeznek. Különösen a gyilkosságok gyakoriságának változását igyekeztek nyomon követni, mivel ennek viszonylag egyértelmű a definíciója, s erre vonatkozóan kiterjedt és megbízható forrásokkal rendelkezünk. Eisner egyenesen átfogó adatbankba foglalta az Európa különböző régióira a középkor óta rendelkezésre álló gyilkossági kimutatásokat-számításokat.⁵⁶

A részleteket itt nyilvánvalóan mellőznünk kell, de a források tanulmányozása alapján kitűnik, hogy a 16. század közepéig 100 000 lakosra évente tipikusan 25–30 gyilkosság jutott Európa azon régióiban és településein, ahonnan viszonylag átfogó adatsorokkal rendelkezünk. Ettől kezdve a legtöbb helyen a gyilkossági arányok jelentős csökkenése indult meg. A 18. század végén Svédországban, Hollandiában és Angliában a jellemző érték 100 000 lakosra vetítve 0,5–1,5 gyilkosság volt évente.⁵⁷

A 16. és a 18. századi adatok közötti eltérés nagysága miatt nem lehet kétségünk afelől, hogy a modernitás az interperszonális erőszak jelentős hanyatlását hozta Európában. Az adatok alapján az is megfelelően behatárolható, hogy mikor kezdődött a gyilkosságok gyakoriságának visszaesése. Bár egyes európai régiók esetében – például Angliában – már a 14–16. század között is láthatunk enyhe mérséklődést, az igazi áttörés a legtöbb országban a 16–18. század között következett be: ekkor gyakran ötödére-tizedére vagy akár ennél is nagyobb mértékben csökkent a gyilkosságok gyakorisága. Ezt követően lassult a változások

⁵⁴ Spierenburg, Pieter: *A History of Murder: Personal Violence in Europe from the Middle Ages to the Present*. Cambridge, 2008.; Spierenburg, Pieter: *Masculinity, Violence, and Honor: An Introduction*. In: Spierenburg, Pieter (ed.): *Men and Violence: Gender, Honor, and Rituals in Modern Europe and America*. Columbus, 1998.; Muchembled, Robert: *A History of Violence: From the End of the Middle Ages to the Present*. Cambridge, 2012.; Eisner, Manuel: *Long-Term Trends in Violent Crime*. *Crime and Justice*, vol. 30. (2003) 83–142.; Eisner, Manuel: *From Swords to Words: Does Macro-Level Change in Self-Control Predict Long-Term Variation in Levels of Homicide?* *Crime and Justice*, vol. 43. (2014) No. 1. 65–134.; Sharpe, James: *A Fiery and Furious People: A History of Violence in England*. London, 2016.

⁵⁵ Pinker, Steven: *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. London, 2011.

⁵⁶ Eisner, Manuel: *Individuelle Gewalt und Modernisierung in Europa, 1200–2000*. In: Backes, Otto – Albrecht, Günter – Kühnel, Wolfgang (Hrsg.): *Gewaltkriminalität – Zwischen Mythos und Realität*. Frankfurt am Main, 2001. 71–100.

⁵⁷ Eisner, Manuel: *Langfristige Gewaltentwicklung: Empirische Befunde und theoretische Erklärungsansätze*. In: Heitmeyer, Wilhelm – Hagan, John (Hrsg.): *Internationales Handbuch der Gewaltforschung*. Wiesbaden, 2002. 58–80.

üteme, s a 20. század egészét tekintve hét európai ország átlaga 100 000 lakosra vetítve évi 1,3 volt. Mindazonáltal – mint erre utaltunk – a folyamat nem azonos dinamikával folyt Európa különböző részein: Angliában, Hollandiában, Belgiumban korán, a 16. században megindult a jelentős csökkenés, míg Svédországban inkább a 17. század közepétől. Olaszországban ellenben egészen a 19. század közepéig magas maradt a gyilkosságok gyakorisága.⁵⁸

Világos az adatokból az is, hogy a tettesek kor- és nemek szerinti összetétele kevésbé változott az idők során: a gyilkosságokat túlnyomórészt férfiak követik el, és az áldozatok is nagyrészt férfiak, továbbá a fiatal korosztály dominál a tettesek között. A végzetes kimenetelű erőszak átlagon felül csökkent a társadalmi eliten belül. Természetesen ezek a megállapítások hosszabb távú trendekre vonatkoznak, melyektől rövid távon nem ritkán léteztek eltérések.

Bár az említett szerzők hangsúlyai és vizsgálati módszerei jelentős mértékben különböznek, abban megegyeznek, hogy Norbert Elias nyomán egy „civilizációs folyamatnak” tulajdonítják az erőszak mérséklődését.⁵⁹ Elias 1930-as években megalkotott civilizációs elmélete az osztársadalmi átalakulások és az egyének szintjén végbemenő pszichés változások közötti kapcsolat kidolgozásán nyugszik. Eszerint egy több évszázadon keresztül zajló folyamat eredményeként fokozatosan kialakult és elterjedt a nagy önkontrollal rendelkező személyiségtípus, mely többnyire képes ellenőrizni az érzelmeit, s rendszerint racionális módon cselekszik, vagy legalábbis elődjénél nagyobb mértékben rendelkezik ezekkel a személyiségjegyekkel. Elias ebben a folyamatban két tényezőnek tulajdonít döntő szerepet. Az első az állami erőszakmonopólium megvalósítása, melynek eredményeként fizikai erőszaktól jórészt mentes társadalmi szférák jöttek létre. Ezekben a társadalmi státusz forrása nem a fizikai erő, hanem a képzettség, a kifinomult viselkedés és a gazdasági siker lett. Elias továbbá úgy véli, hogy a gazdasági fejlődéssel nőtt a gazdasági szereplők összefonódása, egymásrautaltsága, ami az említett racionális cselekvést és önkontrollt igényli és elismeri, jutalmazza.⁶⁰

Az interperszonális erőszak alkalmazása tekintetében a múlt és a jelen – vagy inkább a középkor és az újabb korok – közötti erős kontraszt feltételezésével Elias nem áll egyedül: mások között Johan Huizinga, Marc Bloch és Georges Duby klasszikus munkáiban találhatunk hasonló megfigyeléseket.⁶¹ Az újabb eredmények közül egybecseng ezzel Spierenburg interpretációja, mely szerint az interperszonális erőszak terjedését különösen fokozta, ha az állami erőszakmonopólium nem érvényesült.⁶² Szintén megerősíti ezt Robert Muchembled, aki a fiatal, nőtlen férfiak alkotta csoportok/bandák tevékenységét vizsgálja a középkorban és a koraujkorban. Megállapítja, hogy ezek erőszakkal átitatott szubkultúráját az idők során újfajta, békésebb ifjúsági kultúra kezdte felváltani, szintén nem függetlenül az állam szere-

⁵⁸ Eisner: *Langfristige Gewaltentwicklung*, 67.

⁵⁹ Elias, Norbert: *A civilizáció folyamata: szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Budapest, 1987. 352–370. [Eredeti megj.: 1939.]; Elias, Norbert: *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zu einer Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie*. Frankfurt am Main, 1983.; magyarul: *A udvari társadalom: a királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*. Budapest, 2005.

⁶⁰ Elias: *A civilizáció folyamata*, 677–806.

⁶¹ Huizinga, Johan: *A középkor alkonya*. Budapest, 1982. 19–22. [Eredeti megj.: 1919.]; Bloch, Marc: *A feudális társadalom*. Budapest, 2002. 438–439. [Eredeti megj.: 1939.]

⁶² Spierenburg: *Violence and the Civilizing Process*, 87–105.; ellentétes véleményre lásd: Schwerhoff, Gerd: *Criminalized Violence and the Process of Civilisation: A Reappraisal*. Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies, vol. 6. (2002) No. 2. 103–126.

pének változásától.⁶³ James Sharpe az erőszak fokozatos, már a 15. században megindult visszaszorulásáról ír Angliában, s eközben ugyancsak elfogadja Elias civilizációs tézisét.⁶⁴

Steven Pinker nem csak az interperszonális erőszak csökkenéséről ír, hanem úgy véli, hogy a nyugati társadalmakban mindenféle erőszak s különösen az erőszakos halálázások gyakorisága hanyatlak a 14. századtól napjainkig. Ezzel Pinker kitágítja a vitát, s ennek is köszönhető, hogy munkája széles – nem csak a történész szakmára kiterjedő – visszhangot váltott ki.⁶⁵

Pinker munkájának is fontos része annak bemutatása, hogy a régmúlt korok emberei mennyivel több erőszakkal találkoztak, mint a modern időkben élők. Nemcsak az erőszakos halálesetek gyakorisága volt nagyobb, hanem az olyan barbár jelenségek is, mint az emberáldozatok vagy a kínzások. Pinker érvelésének hangsúlyos eleme az, hogy az erőszakos haláleseteket a lakosság számához viszonyítja. Mivel a 20. századra és században a néhány évszázaddal korábbihoz képest megsokszorozódott Európa és a világ lakossága, ez az eljárás indokoltnak tűnik. Mindazonáltal különösen provokatívnak számít az a megfogalmazása, hogy a második világháború után beköszöntött a „hosszú béke” időszaka, a hidegháború végével pedig az „új béke” korszaka.

Pinker terjedelmes könyvének nagy részében az erőszak visszaszorulásának okait elemzi, részben Elias nyomán. A komplex érvelést itt leegyszerűsítve, szerinte öt fontos fejlődési tendencia tereli a világot békésebb irányba: az állam átalakulása, ellenőrző kapacitásának növekedése; a kereskedelem fejlődése; a női értékek és a nők jogainak növekvő elismerése; az empátia, a másik emberhez való empatikus viszonyulás terjedése; végül a felvilágosodás értékeinek, az értelemnek és a racionalitásnak elfogadása.

Az erőszak koraujkorban megindult visszaszorulásának fentiekben megismert tézise számos kritikát váltott ki. Mindenekelőtt többen kétségbe vonták a következtetések alapját jelentő adatok megbízhatóságát. Megfogalmazódott az is, hogy az elérhető adatok jórészt Északnyugat-Európára vonatkoznak, jöllehet itt a kontinens lakosságának csupán ötöde élt. Bár Pinker esetenként valóban nagyvonalúan és szelektíven használta a történeti forrásokat, de hasonló ellenvetések Spierenburg és történész társai esetében semmiképpen nem helytállóak.⁶⁶ Az összehasonlító kutatások tényleg csak Európa egyes nyugati, középső és déli régióit fedik le, ami óvatosságra int az általánosításokat illetően, de ez önmagában nem kérdőjelezi meg a rendelkezésre álló eredmények érvényességét.

Egy további jellemző bírálat szerint a kvantitatív megközelítés nem nyújt számunkra megbízható információkat, mert az erőszakos cselekmények jelentős része rejtett, s ezáltal például a családon belüli erőszak vagy a szexuális visszaélések nem tárhatók fel ilyen módon.⁶⁷ Ez az ellenvetés szintén kevésbé meggyőző, mivel a gyilkosságok és a más típusú erőszakos cselekmények gyakorisága között szoros kapcsolat létezik. Semmi okunk feltételezni, hogy a múltban a rejtett erőszakos cselekmények gyakorisága kisebb lett volna, már csak azért sem, mert ezek egy része nem is minősült büntetendőnek (gyermekek bántalmazása stb.).

⁶³ Muchembled, Robert: *A History of Violence*. Cambridge, 2012.

⁶⁴ Sharpe, James: *A Fiery and Furious People: A History of Violence in England*. London, 2016.

⁶⁵ Pinker, Steven: *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. London, 2011.

⁶⁶ Hanlon, Gregory: *The Decline of Violence in the West: From Cultural to Post-Cultural History*. *English Historical Review*, vol. 128. (2013) 379.

⁶⁷ Dwyer, Philip: *Violence and its Histories: Meanings, Methods, Problems*. *History and Theory*, vol. 55. (2017) 19.

A civilizációs folyamat koncepciójának további bírálata szerint az túlhangsúlyozza az állam szerepét a civil társadalommal szemben az erőszak megfékezésében. A korai újkori Holland Köztársaság a gyilkosságok visszaszorulásának élvonalában haladt Európában. Ugyanakkor ezt az országot – így az érvelés – nem az állam kiterjedt hatalma, hanem különlegesen élénk és fejlett civil társadalma különböztette meg szomszédjaitól. Ez a civil társadalom képes volt arra is, hogy szabályozza a konfliktusok kezelését a közösségekben.⁶⁸ További ellenpélda, hogy igazán erős, abszolutista állam a korban XIV. Lajos Franciaországában létezett, melyet ennek ellenére az erőszak jóval nagyobb szintje jellemezett.⁶⁹

Több kritikus megkérdőjelezi az erőszak mérséklődésének fentiekben vázolt időrendjét is. Rámutatnak arra, hogy a 16. század közepe és a 17. század közepe között eszkalálódott az erőszak Európában, s csak ezt követte annak meredek esése. Ugyancsak rámutatnak a gyilkossági arányok széles regionális különbségeire. Itália valóban sajátos esetet jelent, mert itt közel sem csökkent olyan arányban a gyilkossági ráta, mint például Angliában. Különösen nehezen illeszthető a képbe az Egyesült Államok, hiszen – annak ellenére, hogy fejlett és magas civilizációs mutatókkal rendelkező államról van szó – itt Nyugat-Európához képest napjainkig magas maradt a gyilkosságok aránya.⁷⁰

Határozott kritika érte Pinker elképzelését, mely szerint napjaink felé haladva csökken az erőszak a világban a lakosság megnövekedett létszámát figyelembe véve, s mára minden korábbinál békésebb lett a világ.⁷¹ Ez az interpretáció a bírálók szerint tagadja a 20. század népi társadalmának új minőségét, hiszen ezek többségét statisztikailag jelentéktelen eseménysorra degradálja. A bírálók joggal mutatnak rá arra, hogy a 20. században a politikai erőszak áldozatainak száma rendkívül megnőtt, s az erőszak terén minőségi változások is bekövetkeztek. Ez nem zárja ki azt, hogy az interperszonális erőszak gyakorisága csökkent, de a meggyőző interpretációhoz feltétlenül szükséges az erőszak különböző formáinak megkülönböztetése.

Összességében megállapíthatjuk, hogy az interperszonális erőszak gyakoriságának hosszú távú csökkenését – minden regionális eltérés és rövid távú ingadozás ellenére – kevésbé tudták megkérdőjelezni a bírálók. Szintén meglehetősen szilárdnak tűnik a bizonyíték arra vonatkozóan, hogy az állam szervezeti és ellenőrző kapacitásának növekedése döntő szerepet játszott a gyilkosságok visszaszorításában. Célszerűnek tűnik azonban kiegészíteni ezt további, Eliasnál és követőinél kis hangsúlyt kapott tényezőkkel, különösen a civil társadalom szerepével. Jóval kevésbé meggyőző az erőszak általános visszaszorulásáról megfogalmazott tézis. Ha ugyanis az állami erőszak különböző válfajait – mint a háború és az állami terror – is figyelembe vesszük, akkor egyrészt a kvantitatív mutatók sem egyértelműen bizonyítják ezt, másrészt a 20. században olyan minőségi változások következtek be ezen a téren – itt csak a totális háborúkat és a népi társadalmakat, a nukleáris háború veszélyét említve –, melyek megkérdőjelezzik a „hosszú béke” koncepciójának hitelességét.

⁶⁸ Spierenburg, Pieter: *Faces of Violence: Homicide Trends and Cultural Meanings*. Amsterdam, 1431–1816. *Journal of Social History*, vol. 27. (1994) No. 4. 701–716.

⁶⁹ Carroll, Stuart: *Blood and Violence in Early Modern France*. Oxford, 2006.; Carroll, Stuart: *Thinking with Violence*. *History and Theory*, vol. 55. (2017) 29.

⁷⁰ Carroll: *Thinking with Violence*, 31.; Malešević: *Forms of brutality*, 276.

⁷¹ Pinker kritikájára lásd: Aronson, Ronald: *Review Essay: Pinker and Progress*. *History & Theory*, vol. 52. (2013) No. 2. 246–264.; Ferguson, R. Brian: *Pinker's List: Exaggerating Prehistoric War Mortality*. In: Fry, Douglas P. (ed.): *War, Peace, and Human Nature: The Convergence of Evolutionary and Cultural Views*. New York – Oxford, 2013. 112–131.; Ziemann, Benjamin: *Histories of Violence. Reviews in History* (review no. 1232), <http://www.history.ac.uk/reviews/review/1232> (letöltés: 2018. június 20.) Ugyanitt lásd Pinker válaszát.

A fentiekben nyilvánvalóan csak az erőszak történeti vizsgálatának néhány kiválasztott problémájával foglalkozhattunk. Számos fontos és a szakirodalomban ennek megfelelően nagy terjedelemben tárgyalt kérdést mellőznünk kellett, beleértve az erőszak elkövetőinek motivációját, az ideológiák és a vallás szerepét az erőszakban vagy éppen a testhez való társadalmi viszony változásait. Áttekintésünk legfontosabb tanulsága ennek ellenére az lehet, hogy az erőszak történeti tanulmányozása képes integrálni a politika, az érzelmek, a test, a nemek története és számos más jól intézményesült kutatási terület módszereit és eredményeit. Így várható, hogy a jövőben az erőszakra vonatkozó kutatások nem csupán nagyobb figyelmet kapnak az eddiginél, hanem a történetírás átalakulásának egyik fontos ösztönzőjévé válnak.

„...a történettudományt is elérte az a szemléleti fordulat, amely a forrásokat már szemantikai szempontból is szemügyre veszi”

Beszélgetés Gergely Andrással

Gergely András Sopronban született 1946. május 23-án. Szegedi érettségije után az ELTE történelem–filozófia szakjára iratkozott be. Az Eötvös Collegiumnak is tagja lett. 1969. évi végzése után az MTA Történettudományi Intézetében kezdett dolgozni. Szabad György hívására 1976-ban visszatért az egyetemre, ahol előbb adjunktusként, majd a kandidátusi fokozat megszerzése után docensként, a tudományok doktora címet elvérvén egyetemi tanárnaként dolgozott. Több cikluson át tagja volt az MTA Történettudományi Bizottságának, az MTA köztestületének és II. osztályának, illetve az OTKA Történettudományi Bizottságának. Utolsó aktív évtizedében a Károli Református Egyetem tanára, doktori iskolájának egyik alapítója majd vezetője lett. Kutatási területe Magyarország 19. századi története, elsősorban a reformkor és 1848–49 esztendei, ezen időszak politikai és eszmetörténete, de megírta a dualizmus kori politikai sajtó történetét is.

1987-től bekapcsolódott a rendszerváltás politikai mozgalmaiba. Alapító tagja lett az MDF-nek, aktívan részt vett a mozgalom szervezésében, majd külpolitikai munkacsoportjában tevékenykedett. Ekként került 1990-ben a Külügyminisztériumba, majd onnan nagykövetségként a Dél-Afrikai külképviselet élére (1992–1994).

Hazatérve újra történészi hivatását folytatta az ELTE-n. Időközben megbízást nyert a hollandiai nagykövetség irányítására (1999–2002).

Külföldön többször folytatott ösztöndíjas tanulmányutakat, vendégprofesszor volt a hamburgi egyetemen.

Elismerései: Ránki György Díj; köztársasági arany érdemérem; a Magyar Érdemrend tisztí keresztye.

Tisztelt Professor Úr! Kérem, mondjon pár mondatot családi háttéréről, indíttatásáról, arról, hogy miért kezdett el érdeklődni és foglalkozni a történelemmel?

Értelmiségi családból származom, már csecsemőkoromban Szegedre költöztünk, tehát szegedinek tartom magam. Itt végeztem az iskoláimat, s a gimnázium befejezéséhez közeledve szüleim orvosnak szántak, apám is orvos volt, a családi tradíció folytatása lehetségesnek tűnt. Engem az orvosi pálya nem vonzott, de a szüleim azzal biztattak, hogy az ember élhet a hobbijának is, számos olyan orvost tudtak felsorolni, akik különböző dolgokkal foglalkoztak a madártantól a bélyeggyűjtésig, apám például kertészkedett.

Elfogadtam volna ezt a pályát, de III. osztályos gimnazista koromban elkezdődött egy *Ki miben tudós?* televíziós vetélkedő, ahol a legjobb nyolc versenyző képernyőre került, és rangos zsűri előtt kellett megmutatni azt, hogy mit is tudunk. Nos, ekkor második lettem, s ez azt jelentette, hogy az első két helyezett felvételi vizsga nélkül bekerülhetett bármely egyetemre történelem szakkal párosítva. Nem tudtam egy szót sem franciául, de a történelem–francia szakot választhattam volna, mert a rendelet úgy szólt, hogy arra is fel kell venni. Kértem a szüleimet, hogy módosítsunk pályát, hiszen ha biztosan bekerülhetek bármely

lyik egyetemre történelem szakkal, akkor ezt érdemes vállalni, s egyébként is szerettem a történelmet. A szegedi egyetemen akkor elég gyenge volt a történelem képzés, úgyhogy a történelem–filozófia szakot választottam, mert ez a szakpár nem volt ott. Ez azt jelentette, hogy Pestre vettek fel, és kollégiumi helyet is kaphattam. Így lettem az ELTE hallgatója, és ott végeztem el a történelem–filozófia szakot. Ezen belül nem döntöttem el, hogy a történelem vagy a filozófia lesz-e a pályairányom, már csak azért sem, mert filozófia szakkal könnyebben lehetett állást találni. Ne felejtjük el, akkor indult a filozófiaképzés itthon egy-két éve, és minden egyetem marxizmus–leninizmus tanszékén folyt filozófia oktatás, tehát szélesebb körben lehetett elhelyezkedni a pályán. Nem tagadom, érdekelt is a filozófia, bár abban sokkal inkább amatőr voltam, mint a történelemben. Végül Szabad György hatására a történelem, azon belül is a 19. század történelme felé vettem az irányt. A Történettudományi Intézetbe kerültem, ahova az ELTE bölcsészkaráról minden évben felvettek egy fiatalembert az utánpótlás biztosítása érdekében. A bővítések, fejlesztések akkoriban valahogy jobban mentek, Debrecenből és Budapestről is jöttek, ez volt a hagyományos fejlesztése ennek az intézetnek. Ott voltam hét éven keresztül, és ez nagyon hasznos volt kezdőként. Nagyon kollegiálisak voltak a korombeli fiatalok, de az idősebbek is segítettek. Nem volt lenézés vagy efféle, hanem tényleg segítették a pályakezdők lépéseit. Jó feladatokat is kaptam, s nem tagadom, hogy nagyon jó menedzsment volt az intézetben.

Ez azt jelenti, hogy Szabad-tanítványnak vallja magát?

Igen, Szabad-tanítványnak vallom magam, s a kapcsolatom később is megmaradt vele, hiszen hamar ledoktoráltam, s ő volt a témavezetőm. A témám Széchenyi eszmerendszerének kialakulása volt, s dolgozatom kibővített változata később könyvben is megjelent. Mint mondtam, a kapcsolatom továbbra is megmaradt Szabad Györggyel, s hét év után ő volt az, aki visszahívott az ELTE-re, az alma materbe, mert nyugdíjazás folytán lehetősége nyílt arra, hogy valakit felkérjen oktatói állásra, és ő rám gondolt. Adjunktusnak jöttem vissza az ELTE-re, és negyedszázadon keresztül egy szobában voltam vele. Első perctől kezdve rengeteget segített, elolvasta, kijavította írásaimat, sok mindent megbeszéltünk, állandó szakmai kapcsolat volt közöttünk.

Az Ön pályáját végigkíséri Széchenyi István eszmerendszerének kialakulása, életpályája. Miért kezdett el foglalkozni a legnagyobb magyarral?

A kiváltó ok ismét egy feladat volt. Az Eötvös Kollégiumban kiírtak egy pályázatot, amelyen Szekfű Gyula Széchenyi képét kellett felvázolni, megrajzolni, és ezt Szabad György bírálta el. Utána azt mondta nekem, hogy ez egy jó pályamunka – díjat is kaptam érte –, és azt ajánlotta, hogy folytassam ezt a munkát. Megkérdeztem, hogy Szekfű Gyulával folytassam-e, vele foglalkozzam vagy pedig Széchenyi Istvánnal. Azt válaszolta, hogy Széchenyi Istvánnal. S miután ismert lett, hogy Széchenyivel foglalkozom, megbízásokat, feladatokat kaptam, és így végigkísérhettem a gróf pályáját. Legutóbb a Nagycenki Múzeumban kértek fel szakértőnek – hiába próbáltam hangsúlyozni, hogy inkább az egész 19. századdal, a reformkorral, '48-cal foglalkozom, és Szabad György tanítása nyomán Kossuthnak adok igazat a Széchenyi – Kossuth vitában, Széchenyi minden nagysága ellenére. Kossuth politikai pályájával is foglalkoztam, írtam is róla, igaz, jóval kevesebbet.

A filozófia szak, a filozofikus gondolkodás adta, hogy az eszmetörténet felé mozdult el? Vagy amikor Ön a pályáját kezdte, hiány volt eszmetörténetekben, eszmetörténeti megközelítésekben?

Mindkettő igaz, hiszen a filozófia szak nagyon jó alapot adott nekem. Akkor „marxista” oktatás folyt ugyan, de sokat foglalkoztunk komoly klasszikusokkal, s ez igen hasznos volt számomra. Pályám kezdetén egyébként valóban az volt a helyzet, hogy eszmetörténettel alig-alig foglalkoztak, ez idegen volt, talán a marxizmus dogmatikus áramlatai is fékezték ezt; nem mertek hozzányúlni kényesebb témához. Széchenyi tulajdonképpen liberális, progresszív gondolkodó volt és nem konzervatív. Ezt egész későn lehetett csak felvállalni, addig Széchenyi nem tartozott a magyar panteonba, hiszen Kossuth volt a kultusz középontjában. Az eszmetörténet gyenge lábakon állt, a magyar eszmetörténet főleg, úgyhogy ez a kihívás ért a pályám kezdetén, és valóban szűz területtel tudtam foglalkozni, míg a társadalomtörténet, agrártörténet, politikatörténet jobban kutatott volt.

Pályája elején milyenek voltak a publikálási lehetőségek? Napjainkban a fiatal kollégák közül sokan panaszkodnak, hogy nehezen lehet a nivósabb történettudományi kiadványokban megjelenni. Könnyebb volt ez, amikor Ön kezdte a pályáját?

Nem volt könnyebb, sőt úgy látom, hogy ma egyszerűbb megjelentetni az írásokat, hiszen rengeteg a lehetőség. Biztos, hogy a legrangosabb tanulmánykötetekbe, folyóiratokba nehezebb bejutni, s az akkor kisebb szenzációnak számított, hogy még nem voltam harminc éves, amikor megjelent a kisdoktori értekezésem a Történettudományi Intézet könyvsorozatában. Azért volt könnyebb persze az én helyzetem, mert a Történettudományi Intézetben lévők előnyösebb pozícióban voltak publikálási szempontból, mint az ismeretlen köz-katonák, akik valamelyik vidéki egyetemen dolgoztak.

Az oktatói és kutatói munkát hogyan tudta összeegyeztetni?

A pályám kezdetén ez nem jelentett problémát, mert nem voltak még doktori iskolák, nem voltak lekötöttségek, nem voltak magas óraszámok. Nekem heti hat órában kellett tanítanom, s ezen ma elmosolyodik az a kolléga, akinek tanársegédként tizennégy órában kell tanítania. Nem volt ez a mai lekötöttség, sokkal könnyebb helyzetben voltunk. Nagyon szerettem tanítani, természetesen a tanításhoz akkor is hozzátartoztak az órán kívüli feladatok: szakdolgozók, konzultációk, kirándulások, külföldi kapcsolatok és egyebek, de viszonylag könnyen lehetett ezeknek eleget tenni. A követelmények sem voltak túl magasak, így könnyen össze lehetett egyeztetni a kutatást az oktatással. Az ember egy-két nap alatt leadta az óráit, eleget tett az egyetemi kötelezettségeinek, a többi időt kutatásra, írásra lehetett fordítani.

Többször is járt külföldön. Ezek közül melyek voltak a legfontosabb utak, és milyen eredménnyel zárultak?

Ismét a szerencsémre hivatkozhatom. Még a Történettudományi Intézetben dolgoztam, s az igazgatónknak, Ránki Györgynek jól működő kapcsolata volt a mainzi Institut für Europäische Geschichtevel, ahová rendszeresen küldött ki egy embert. Egészen fiatalon került rám a sor, s a mainzi Történeti Intézetben egy kötetlen programban vettem részt, a liberalizmus általános történetét kutattam. Rengeteget olvastam, mert nagyszerű könyvtárral rendelkezett az intézet, s természetesen számtalan konzultációra nyílt lehetőségem. A tanulmányutam végén, amikor már a német nyelvet is jól megtanultam, professzorokat is felkereshettem. Nagy hozadéka volt ez a pályámnak, amit kiteljesített egy Humboldt-ösztöndíj 1985–1986-ban, amikor egy teljes éven keresztül a ’48-’49-es kapcsolatokat kutattam, és német nyelvtudásom akkor már tényleg profi szintre fejlődött. Közben volt még egy hobbi tanulmányutam, elnyertem egy féléves hollandiai ösztöndíjat a holland–magyar

kapcsolatok kutatására. Holland–magyar kapcsolatok a 19. században nemigen voltak, de azért meg tudtam nézni az akkori bécsi holland diplomáciai jelentéseket, s bennük sok érdekeset találtam Magyarországról. Megtanultam hollandul, ami teljesen feleslegesnek tűnt még akkor. Az egyéves Humboldt-ösztöndíjat követően ennek az alapítványnak a segítségével egy-két évente három hónapos ösztöndíjra lehetett pályázni, amit többször is igénybe vettem. Tényleg gazdag volt a külföldi kapcsolat- és tanulmányútrendszerem.

Az 1970–1980-as évek történeti munkáival kapcsolatban gyakran elhangzik, hogy olykor ideológiailag determináltak, hogy ezekre a munkákra rányomta bélyegét a korabeli marxista–leninista szemlélet. Mennyire érezte Ön úgy, hogy valamilyen módon igazodni kell ehhez?

Nos, nyomást közvetlenül nem éreztem, bár elmondhatom, hogy a Széchenyi eszmerendszerével kapcsolatos kötetem bírálója éppen e „hiányosságok” miatt nem javasolta azt kiadásra. Egyébként amíg a ’70-es években a kortársi szakirodalomra valóban rányomta bélyegét ez a fajta politikai meghatározottság, addig a ’80-as évekre már nem volt jellemző. Nem voltak perzekutorok, nem voltak cenzorok, lektorok voltak, akik minőségi munkát végeztek. Nagyon sajnálom, hogy ma a lektori munka kiveszett, és nincs arra pénz, hogy a kiadók lektorokat is felfogadjanak a könyvek megjelentetése előtt. Akkoriban a kiadóknak volt erre kerete, és a lektorok feladata volt észrevételezni azt, ha a marxizmustól elhajolt a szerző, ám a lektorok általában jóindulatú kollégák voltak, akik maguk sem vették ezt a zubbonyt magukra, úgyhogy ez nem volt olyan szigorú. Akadtak természetesen, akik felvállalták ezt, például Ránki György életműve teljes egészében a marxizmus–leninizmus jegyében íródott, de önként vállalta, és nem érezte kényszerítő erőnek. Ez elmondható a gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti munkák egy részéről is, de olyan történészek, mint Szabad György, soha nem hajoltak meg e feltételek, dogmák előtt, és mégis publikálhattak, tehát a levegő azért sokkal szabadabb volt a történettudományban. Érdekes például, hogy az irodalomtudományban ez a szigor sokkal erősebb volt.

Ilyen jellegű nyomást tehát én konkrétan nem éreztem, és szabadon alakíthattam pályámat. A ’80-as években még többé-kevésbé fiatal történésznek számítottam, és tudtam érvényesíteni azokat a külföldi hatásokat, amelyeket magamba szívtam.

Míg munkái közül jó néhány kifejezetten tudományos igényű, nyelvezetű, addig például az István nádorról írt munka mintha szélesebb közönségnek szólna. Ez tudatos választás volt?

Ez így van, és ez abból fakad, hogy tudtam népszerű módon írni, amire nem mindenki képes. Sokszor nehezebb népszerű stílusban írni, és István nádor személyes ügyem is volt. ’48–’49 kapcsán valahogy belebonyolódtam ebbe a figurába, és elhatároztam, hogy egyszer írni fogok róla. A Labirintus könyvekben jelent meg az István nádorról szóló könyvem, és ott, mondjuk, kényszerűség is volt a népszerű stílus, de szívesen vállaltam. Mondhatom, hogy István nádor története krimiszerűen megírt történet, ahol azokat a rejtélyeket bogozgattam, hogy hol és mit csinált az udvari és a pesti politika útvesztőiben.

Akkoriban a népszerű publikációkra sokkal nagyobb tér nyílt, mint manapság. Ma már csak a Rubicon az, amelyben népszerű cikkeket lehet közölni, de akkoriban az újságok, napilapok nagyon sok ilyen jellegű írást igényeltek. Évfordulókra szinte állandóan megszólították a történészeket, elsősorban a Történettudományi Intézetben dolgozókat, hogy írjunk népszerűsítő cikkeket. Ilyen szempontból könnyű volt a publikálás, és ez természetesen némi pénzkeresetet és ismertséget is biztosított.

A '80-as évek végén, a '90-es évek elején honnan jött az indíttatás, hogy foglalkozni kell a rendszerváltást megelőző és végrehajtó politikai folyamatokkal, és részt is kell venni azokban?

Itt egy fontos előzményre kell utalnom, éspedig arra, hogy a Mozgó Világ című folyóiratban 1980–1983 között működő szerkesztőség Kulin Ferenc vezetésével országos hírre tett szert mint amolyan reformer indíttatású, kvázi ellenzéki folyóirat. Ennek szerkesztőségébe engem is meghívott Kulin Ferenc. Itt már belesodródtam a belpolitikába, hiszen minden számért küzdeni kellett, hogy megjelenhessen. Bírálták, állandóan a betiltás fenyegetette, ami végül el is ért bennünket 1983-ban. A folyóirat közössége értelemszerűen politizáló társaság volt, ismétlem, akkor még annak a jegyében, hogy egyfajta ellenzékiiséggel a reformgondolatot támogassuk. Akkor még abban a hitben voltunk, hogy az ország, a rendszer reformálható, de rövidesen kiderült, hogy ez nem járható út. A '80-as években ezt már tudtuk. Ez éledt föl bennem, amikor az ellenzéki körök mozgolódni kezdtek. Sok barátom és ismerősöm volt, például Kiss Gy. Csaba, Joó Rudolf, a Magyar Demokrata Fórum legfiatalabb alapítóatyái, és ők szólítottak meg, hogy csatlakozzak a Magyar Demokrata Fórumhoz. Akkor még nem alakult párttá, csak mozgalom volt, amelybe bekapcsolódtam, mert úgy láttam és éreztem, hogy szükség van ott rám. Afféle *Mädchen für alles* voltam – ezt csináld, azt csináld. Amikor az MDF párttá alakult Antall József elnöklete alatt, s ő hozzálátott annak megszervezéséhez, számba vette azokat, akik ott voltak az MDF negyventagú bázisában. Mi nem voltunk választott emberek, hanem összeverődtünk, és hangsúlyoznom kell, hogy az egyetemi oktatók rendelkezésére álló szabadidő tette lehetővé, hogy e munkába bekapcsolódjak. Az, aki napi nyolc órát dolgozott valahol, nem tudott ebben részt venni. Tőlem függetlenül Szabad György is részt vett a mozgalomban. Miután az MDF párttá alakult, Antall József elosztotta a nyelveket tudókat a külpolitikai csoportba. Ebben a külpolitikai csoportban működtem „társadalmi munkában”, segítve az MDF-et és annak elnökségét a külpolitikai feladatok ellátásában. Végül így kerültem a Külügyminisztériumba, ahova Jeszenszky Géza barátom hívott. Naivan azt hittem, hogy Jeszenszky és Katona Tamás mint vezető emberek elegendők ott, de kiderült, hogy a dolog nem ilyen egyszerű. Más pozíciókat is el kellett foglalni, hogy a külügyi munka zavartalanul folyjék az új mederben. Rövidesen a Külügyminisztérium főtitkára lettem, ami az összes közvetlenül nem külpolitikai osztály felügyeletét jelentette, tehát nagyon komplex feladat volt, amelybe belevetettem magam, és mindenki elismerésére dolgoztam. Ahogy a Külügyben mondani szokták, minden külügyi pálya nagyköveti megbízással ér véget, s én is nagyköveti megbízást kaptam a Dél-Afrikai Unióba, mert Antall József észben tartotta, hogy tudok hollandul. Azt mondta, hogy legalább megtanulok a búrok nyelvén, ami nagyon hasonló a hollandhoz. Valóban így is volt, én akkor Dél-Afrikába kerültem, ahol én voltam az egyetlen nagykövet, aki megtanulta a búr (afrikánsz) nyelvet. Két évet töltöttem ott, majd amikor kormányváltásra került sor, lemondtam. Úgy tekintettem, hogy a politika által kinevezett vagyok, tehát le kell mondanom. Pár hónap után visszatértem az egyetemi katedrára, hiszen ezt tartottam főállásomnak, fő hivatásomnak. Az ELTE-n folytattam az oktatói munkát, s emellett dolgoztam a nagydoktori értekezésemen, amit rövidesen be is adtam. Miután megvédtem, kineveztek egyetemi tanárnak, s akkor úgy gondoltam, hogy most már tényleg ezen a pályán fogok maradni, jöllehet a feltételek tényleg romlottak. Jött a Bokros-csomag, az óraszámok emelése, de ezt akkor már rutinnal csináltam, így nem volt olyan megterhelő az egyetemi oktatás, hiszen szerettem az oktatómunkát. 1998-ban a választásokon győzött a Fidesz, s ekkor újra megszólítottak, elcsábított a politika. A holland nyelvtudásomra is alapozva, amely persze már erősen megkopott, de viszonylag könnyen fel lehetett eleveníteni, élővé tenni, Hollan-

diába neveztek ki nagykövetnek, és ott teljesítettem szolgálatot három éven keresztül, majd amikor már úgy éreztem, hogy rutinná vált a munka, és úgy gondoltam, hogy vissza kell térnem az egyetemre, visszaadtam a megbízatásomat.

Úgy érzem, eredményesen működtem, hasznos volt a kint töltött idő, de nem volt arra időm, hogy mellette mással is, a szakmámmal foglalkozzak. A nagyköveti tevékenység eléggé lefoglalt, és bizonyítanom is kellett a külügyi pályán, hiszen ez elvárás volt azoktól, akik ezzel megbíztak.

Hasznos volt külügyi szolgálata során, hogy az Ön múltszemlélete alapvetően az összefüggések keresésére irányult?

Igen, kölcsönösen hasznos volt, mert az ismereteim a külügyi hivatal szervezéséről – mivel a Metternich korabeli aktákat tanulmányoztam – pontosan megfelelték a Külügyminisztérium akkori felépítésének. Az adminisztratív akták, a titkos akták és a szigorúan titkos akták kategóriáiban működött a rendszer Metternich korában is, csak más elnevezéssel, vagyis az addigi történeti ismereteimet tudtam hasznosítani a külügyi adminisztráció felépítésében és működtetésében. A reformkori működtetést jól láttam, s ez nagyon hasonlított korunk külügyi működéséhez, jóllehet a technikai eszközök ma már lehetővé teszik a villámgyors kapcsolattartást, a rendszer mégis alapjaiban ugyanúgy funkcionál. A mai külügyi tevékenységben elmélyülve viszont a történeti munkám számára tudtam hasznosítani azt a felismerést, hogy egy irat és a mögötte lévő valóság nem teljesen fedi egymást. Az iratokban már formába van öntve az akkori valóságtartalom, és a konfliktusok mezejét is jobban látja az ember a saját korában, jobban fel tudja mérni azt, hogy a döntéshozás milyen mechanizmusokon keresztül történik, és mi minden szükséges ahhoz, hogy egy jó döntés szülessen. Nagyon hasznos volt ez számomra a történeti pályán is, elsősorban politikatörténeti és az adminisztráció története szempontjából. Amikor pedig újra diplomata lettem, még magasabb szinten ismétlődött meg mindez. Megismertem a holland társadalom szerkezetét, mozgatórugóit, konfliktusait, s ezáltal a korabeli magyar társadalom konfliktusait is jobban fel tudtam tárni, hogy milyen erők működnek és hogyan manifesztálódnak a politikában.

Hogyan látja napjainkban a történettudomány, a történetírás jelenlegi helyzetét? Sokan vallják, hogy válságban van. Egyetért ezzel?

Válságban nincs, ez túl erős megfogalmazás lenne, hiszen az eddigi eredményeket nem lehet negligálni, és azok rangosak. A magyar történettudomány a '90-es évekre felzárkózott az európai színvonalhoz, ha nem is a csúcshívonalhoz, de mindenesetre rangos produktumokat hozott létre. A bizonyos fokú fejlődési konfliktus abból fakad, hogy a történettudományt is elérte az a szemléleti fordulat, amely a forrásokat már szemantikai szempontból is szemügyre veszi. Azaz a forrásokat nemcsak úgy vizsgáljuk meg, hogy mit adnak vissza a valóságból, hanem azt is, hogy maga a forrás hogyan keletkezett, milyen annak a szerkezete, mit képes kifejezni szemantikailag, nyelvi szerkezetben a maga korabeli valóságából. A forrást ilyen szempontból kell újraértelmezni. Ennek a fordulatnak vannak eredményei, és bizonyos szerzők erre már tudnak reflektálni. Ilyen szempontból kettős hasadás figyelhető meg a mai történetírásban. Egyrészt van egy „modern” történetírás, amelyik ezt a fordulatot próbálja követni, bár kevesebb produktuma van, és inkább teoretikus írásokkal jelentkezik, másrészt létezik a hagyományos történetírás, amely a maga társadalomtörténeti, politikatörténeti, agrártörténeti szemléletét viszi tovább. Az idősebb kollégák már nem fognak változtatni, és arra gondolok, hogy ha 1848–1849 politikatörténetét nézzük meg,

akkor még mindig annyi az elvégzendő feladat, hogy egy ilyen szemantikai fordulatra szükség is lehet, mondjuk, egy fontosabb Kossuth-beszédet elemezve. A politikatörténet fordulatait általában, például a Görgey-kérdést nem lehet ezzel a szemlélettel újradefiniálni, hiszen még régi módon sincs megoldva, és olyan sok hagyományos feladatot kell elvégezni, hogy csak ezután érhetnek be ezek az eredmények. Itt tart most a magyar történettudomány. Az összkép azért kedvező, mert a fiatal kollégáknál erőteljesebb, meghatározóbb a modern szemlélet alkalmazása. Tehát ilyen szempontból ez a fordulat, ha lassabban is, de végbe fog menni.

Ön szerint nyitott a magyar történettudomány a külföld, a más nemzetek történetírása iránt? És mennyire érdekli Nyugat-Európát, Európát a magyar történelem és a magyar történetírás? Vannak-e gyümölcsöző kapcsolatok?

Sajnos a helyzet az, hogy a külföldi történetírás termékeinek recepciója a kelleténél lassabban zajlik. Általában a magyar történettudománynak, ha szabad így mondanom, van immanens fejlődése, van belső fejlődése, és a külső hatások sajnos csak lassan gyűrűznek be hozzánk. Ennek számos oka van, most már a könyvbeszerzések is lassabban mennek, kevesebb a történészek szabadideje, a saját témáikkal vannak elfoglalva, internacionális projektekre nagyon kevés a példa. A külföldi kapcsolatokat tekintve bizonyos pályázatoknál szerencsére már előírás, hogy legyenek külföldi partnerek, úgyhogy épülnek külföldi kapcsolatok, amelyek ígéretesek, de ha a mennyiséget nézzük, akkor általában külföldi kapcsolatok nélkül születnek a magyar történettudomány produktumai. A magyar történettudomány – mivel idegen nyelven kevesebbet publikálunk – nem tud áttörést elérni nyugaton. Nagyon kevés és hézagos a kapcsolat a külföldi történetírással. Korábban voltak vegyes bizottságok, amelyek lassan elhaltak, és nincs arra mód, hogy az egyetemek külföldi vendégtanárokat alkalmazzanak, tehát ilyen szempontból is szűkültek a lehetőségek, és maradtak az ösztöndíjak. A diákok felkészültsége viszont ilyen szempontból ígéretes, hiszen ők már nyelveket beszélnek, de sajnos ez jobbra az angol nyelvismeretre korlátozódik. Nem nyelveket beszélnek, hanem angolul tudnak, ami nem ugyanaz. Németül például, úgy látom, egyre kevesebben beszélnek. Erasmus tanulmányutakkal járnak sokfelé, magukba szívhatnak sok mindent. Ami ígéretes, az maga a folyamat, de véleményem szerint jelenleg az összkép nem kedvező, és ismétlem, a nyugati recepció elég gyenge. Nem is igen érdeklődnek irántunk, ez persze földrajzi helyzetünkől is fakad, vagyis hogy nem vagyunk igazi Kelet-Európa. Oroszország mint nagyhatalom nyilvánvalóan több történészt érdekel nyugaton.

Az Osztrák–Magyar Monarchia az, amely még kutatási érdeklődésre tarthat számot. Az osztrák kollégák, de a németek és a tőlük nyugatabbra élők is az Osztrák–Magyar Monarchia egészét veszik tekintetbe. A magyarok ehhez hozzájárulhatnak, például a hatalmas könyvsorozat, a *Die Österreichische-Ungarische Monarchie 1848–1918* című rangos, tízkötetes tartalmas könyvsorozatban magyar szerzők írták a magyar vonatkozású részeket, tehát ilyen szempontból belefolyunk az összefolyamatba, de elsősorban a Monarchián keresztül tarthatunk számot érdeklődésre.

Van-e olyan téma, amit a következő években szívesen megírna, ami hiányzik az életművéből, s úgy érzi, ezzel még adósa önmagának is?

Amikor egyszer Szabad Györgytől megkérdeztem, hogy mivel foglalkozik, kissé frivol módon azt válaszolta, hogy van egy nagy témája, a magyar polgári átalakulás. Az én életművem is ebbe a témakörbe illeszthető. Ami a konkrét kérdést illeti, az ember, amíg él nem adja fel, hogy dolgozni fog. Betegeskedem mostanában, de ha felerősödöm, van egy nagy

témám, és ez a magyar liberalizmus története. Ezt Kecskeméti Károly lényegében jól megírta a reformkorra nézvést. Nekem 1848-tól 1918-ig kellene megírnom, és ez hatalmas feladat. Ma nem jó hívó szó a liberalizmus, talán szitokszó is lett, pedig számomra egyértelműen pozitív a konzervativizmussal szemben. Arra a magyar liberalizmusra gondolok, amely érvényesült 1848-ban, hatott 1860-ban, a kiegyezés után, a Szabadelvű Pártban 1875 után egészen 1918-ig. Élő áramlat volt, noha sokszor vegyült a konzervativizmussal. Ezeket a szálakat kellene kibogozni, s ebbe beletartozik természetesen a Szabadelvű Párt, a Függetlenségi Párt története is. Több áramlatot kell itt összesodorni ahhoz, hogy ebbe a cím-szóba beleférjen, s ezzel jelezni tudtam a feladat nagyságát is, hiszen a Szabadelvű Párt vagy a Függetlenségi Párt története sincs még megírva. Ha erőm engedi, ebben a témában szeretnék még alkotni.

Köszönöm a beszélgetést, s tervei megvalósításához erőt és egészséget kívánok!

2017 tavasza

Az interjút készítette: PELYACH ISTVÁN, szerkesztette: ROTÁR KRISZTINA

Gergely András műveinek válogatott bibliográfiája

Önálló és szerkesztett kötetek

1. *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása.* Budapest, 1972.
2. *Kiegyezés után.* Budapest, 1978. [társszerző]
3. *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye.* Gyomaendrőd, 1989.
4. *Széchenyi István válogatott művei I–III.* Budapest, 1991. [társszerző]
5. *19. századi magyar történelem 1790–1918.* Budapest, 1998. [szerkesztett kötet]
6. *Magyarország története a 19. században.* Budapest, 2005. [szerkesztett kötet]
7. *Széchenyi István (1791–1860).* Pozsony, 2006.
8. *A nemzeti ébredés kora 1790–1848.* Budapest, 2009.
9. *Egy nemzet születése 1790–1848.* Budapest, 2009.
10. *Studium. A Kossuth Lajos Tudományegyetem kiadványai II.* (1971) 1–15.

Tanulmányok

1. *Települések, lakások és lakóik a századforduló Magyarországon.* Történelmi Szemle, 14. évf. (1971) 3–4. sz.
2. *Széchenyi a „gazda” és a „polgár”.* In: *Studium: a Magyar Iparművészeti Főiskola kiadványai II.* (1971) 81–85.
3. *A politikai közvélemény fogalma Magyarországon a XIX. század közepén.* In: *Magyar Történeti Tanulmányok 7* (1974) 5–42. [társszerző]
4. *„Vannak dolgok, melyeknek emlékezete nélkül nincsen jövő.” 175 éve született Kossuth Lajos.* Tiszatáj, 31. évf. (1977) 9. sz. 56–72.
5. *A fumei vasúterv kialakulása.* In: *Magyar Történeti Tanulmányok 1* (1979) 19–42.
6. *A fumei vasúterv vitája az utolsó rendi országgyűlésen. Kísérlet a magyar politikai erőviszonyok átrendezésére az 1848-as forradalom előtt.* Századok, 113. évf. (1979) 4. sz. 610–642.
7. *Széchenyi naplói.* Tiszatáj, 34. évf. (1980) 5. sz. 50–55.
8. *A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása 1830–1840.* In: Mérei Gyula, Vörös Károly (szerk.) *Magyarország története 1790–1848.* Budapest, 1980. 669–787.
9. *Der Weg der ungarischen Presse in der Politik nach 1867.* Acta Historica, vol. 1-2. (1981) 163–187. [társszerző]
10. *Az 1848-as magyar polgári államszervezet.* In: Pölöskei F. – Ránki Gy. (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek.* Budapest, 1981. 50–80.
11. *Batthyány Lajos a reformellenzék élén.* Századok, 116. évf. (1982) 6. sz. 115–1174.
12. *Németh László vitája Szekfű Gyulával.* Valóság, 25. évf. (1983) 1. sz. 47–62.
13. *Szeged társadalmának polgárosultsága a reformkorban.* In: Dénes Iván Zoltán – Gergely András – Pajkossy Gábor (szerk.): *A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára.* Budapest, 1984. 89–108.
14. *A nemesi vármegye.* História, 7. évf. (1985) 5–6. sz. 32–33., 36.
15. *Széchenyi, a polgár.* História, 7. évf. (1985) 1. sz. 6–8.
16. *István nádor és a magyarok.* Jelenkor, 12. évf. (1985) 1072–1086.

17. *Széchenyi István*. In: Pozsgay Imre – Mód Aladárné (szerk.): *Ezer év: Arcképek a magyar történelemből*. Budapest, 1985. 179–185.
18. *Ungarische Föderationspläne während der Reformäre und der Revolution*. In: M. Bernath, K. Nehring (Hg.) *Friedenssicherung in Südeuropa. Föderationsprojekte und Allianzen seit dem Beginn der nationalen Eigenstaatlichkeit*. München, 1985. 35–42.
19. *A társadalom és az állam liberális jellegű átalakulása Magyarországon 1830–1848*. In: Kósa László – Szegedy Maszák Mihály (szerk.): *Irodalomtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok* Németh G. Béla 60. születésnapjára. Budapest, 1985. 78–109.
20. *A magyar liberálisok hatalomra kerülése 1848-ban. Bécsi holland követjelentés a forradalomról*. In: Kiss Gy. Csaba – Kovács István (szerk.): *Hungaro–Polonica: tanulmányok a magyar–lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. Emlékkönyv Wacław Felczak 70. születésnapjára*. Budapest, 1986. 79–89.
21. *A magyar politikai sajtó története 1867–1892*. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története 1867–1892*. Budapest, 1985. 27–357.
22. *Liberalizmus és nemzet. Eötvös József és a Habsburgok az 1840-as években*. Világosság, 31. évf. (1990) 1. sz. 1–8.
23. *Versuch zur Modernisierung einer ständischen Verfassung in Europa – Ungarn 1789–1799*. In: Timmermann Heiner (Hg.): *Die französische Revolution und Europa 1789–1799*. Dadder, 1989. 645–656.
24. *Liberal Ideas and Reality. Central Europe 1848–49*. In: J. K. Nyíri (ed.): *Perspectives on Ideas and Reality*. Budapest, 1990. 98–115.
25. *Das ungarische Komitat im 19. Jahrhundert*. In: Glatz Ferenc (ed.): *Settlement and Society in Hungary*. Budapest, 1990. 207–220.
26. *Széchenyi magányossága*. Alföld, 42. évf. (1991) 9. sz. 40–49.
27. *A dualizmus-kori történetírás Széchenyi-képe*. Magyar Tudomány, 36. évf. (1991) 8. sz. 900–910.
28. *Die geschiedenis kan wreed zijn*. In: Prakken Joanka – Vlasbom Dirk (eds.): *Een half leven lang. Oosteuropese getuigenissen*. Utrecht, 1991. 79–89.
29. *Széchenyi, a besorolhatatlan reformer*. Műhely, 1. évf. (1993) 71–74.
30. *A Frankfurt–Budapest szövetség kialakulása 1848 tavaszán*. Századok, 130. évf. (1996) 5. sz. 1033–1062.
31. *A magyar ügy és a magyar diplomácia Frankfurtban 1848 nyarán*. Századok, 131. évf. (1997) 5. sz. 991–1018.
32. *Közép-Európa és liberálisai 1848-ban*. Magyar Tudomány, 158. évf. (1997) 4. sz. 411–422.
33. *A forradalmak kihívása Közép-Európában 1848-ban*. Aetas 14. évf. (1998) 2–3. sz. 5–24.
34. *István Széchenyi*. In: András Gerő (ed.): *Die ungarischen Liberalen*. Budapest, 1999. 313–328.
35. *Bécs és Pest-Buda 1848 nyári iratváltása a magyar hadügyi önállóság ügyében*. Századok, 133. évf. (1999) 2. sz. 313–328.
36. *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Századok, 137. évf. (2003) 3. sz. 765–768.
37. *Deák Ferenc államjogi nézetei a reformkorban*. Századok, 137. évf. (2003) 5. sz. 1067–1079.
38. *Általános választójog 1848-ban? A megyei törvény vitája az utolsó rendi országgyűlésen*. Századok, 139. évf. (2005) 3. sz. 585–610.
39. *A Batthyány-kormány időszaka a porosz diplomáciai jelentésekben*. Századok, 141. évf. (2007) 575–602.
40. *A 19. századi német és magyar liberalizmus párhuzamai*. Magyar Tudomány, 169. évf. (2008) 1. sz. 29–34.
41. *„Kossuth visszavonult és a magas politikáról álmodik”. Kossuthnak a londoni német egyesülethez intézett lemondó levele 1852-ből*. In: Péntes Ferenc – Rácz Sándor – Tóth-Matolcsi László

- (szerk.): A szabadság felelőssége. Írások a 65 éves Dénes István Zoltán tiszteletére. Debrecen, 2011. 110–114.
42. *Széchenyi István, az író.* In: Pelyach István (szerk.): *Széchenyi mint magánember.* Budapest, 2011. 57–75.
43. *Az 1848-as parlament.* In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szíjártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon: A kezdetektől 1918-ig.* Budapest, 2013. 329–336.
44. *Ifj. Gróf Andrássy Gyula és az I. világháború.* In: Gergely András – Holló József – Révész T. Mihály – Szeiler Erika (szerk.): *Ifj. gróf Andrássy Gyula és az első világháború.* Budapest, 2016. 71–79.
45. *Hanák Péter és Szabad György vitája a kiegyezésről 1860-ban.* In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Kísérlet ellenkánon kialakítására.* Budapest, 2018.

Magyar és oszmán összecsapások 1601-ben

Bagi Zoltán Péter: „Én alig voltam erősb és rettenetesebb harczon és viadalon, mint ez vala.” A keresztény és az oszmán főszereg harca 1601-ben. Iszkaszentgyörgyi Községi Önkormányzat, Iszkaszentgyörgy, 2016. 215 oldal

A 16. és a 17. század fordulóján zajló tizenöt éves háború (1591/1593–1606) kétségkívül egyike volt a magyarországi oszmán uralom meghatározó eseményeinek, ennek ellenére a múlt századig az Oszmán Birodalom és számos európai állam részvételével zajló hadakozás története nem keltette fel a magyar történetírást érdeklődését. Hazánkban a témával kapcsolatban Gömöry Gusztáv 1892. évi tanulmánya a mai napig meghatározó, az első nagy ívű összefoglalás pedig több mint egy évszázaddal később Tóth Sándor László nevéhez fűződik, aki 2000-ben megjelent könyvében az időrendi sorrendet szem előtt tartva vázolta fel a háború eseménytörténetét. Jelen kötet szerzője, Bagi Zoltán Péter már hosszú évek óta elhivatott kutatója a Német-római Császárság és a Magyar Királyság történetének, ezen belül is elsősorban a tizenöt éves háború császári-királyi hadseregének felépítésére, ellátására és szervezetére helyezi a hangsúlyt. A szerző korábbi eredményeit és eredményeit ötvözve jelenlegi kötetében arra vállalkozott, hogy a háború magyarországi történéseivel kapcsolatos oly sok nyitott kérdés közül egyet részletekig menően megvilágítson, nevezetesen az 1601. évi dunántúli hadjáratot, különös tekintettel Székesfehérvár visszafoglalására, valamint a keresztény és az oszmán sereg küzdelmeire.

2017 októberében az egyik Fejér megyei hírportálnak Bagi Zoltán úgy nyilatkozott, hogy a könyv megjelenésének támogatásával Iszkaszentgyörgy polgármestere egyrészt méltó emléket szeretett volna állítani a település mellett lezajlott összetűzésnek,

másrészt nem titkolt módon az idegenforgalom fellendülését várja a kötettől. Már a könyv tartalomjegyzékének láttán is, majd pedig a kötet egészét végig olvasva egyértelművé válik, hogy e kiadvány messze túlmutat ezen célkitűzéseken.

A kötet szerkezete a háború mozgatórugóinak összefüggéseit szem előtt tartva épül fel, aminek következtében elsőként a tizenöt éves háborúban részt vevő felek financiaális helyzete kerül nagyító alá. A Habsburg Monarchia állandó pénzügyi gondjai a „béke-évek” során is gondot jelentettek, a hadi helyzet állandósulásával pedig a nehéz helyzet még tovább súlyosbodott. Az adósságokkal küzdő monarchia fő anyagi terheit azonban elsősorban tartományai viselték, melyek a „hosszú háború” alatt már nemcsak a végvárak fenntartási költségeiből, illetve a végváriak zsoldjának fizetéséből vették ki a részüket, hanem a mezei hadak kiállításából is. A szerző felvázolja a tartományok anyagi hozzájárulásának elsődleges forrását biztosító magyar, alsó-ausztriai és cseh rendi gyűlések működését, s leszögezi, hogy a gyűléseken a vita mindig csak a segély mértéke, valamint az azért cserébe kapható ellenjuttatások körül folytak. Az Oszmán Birodalom pénzügyeinek tárgyalása jóval kisebb teret és terjedelmet kap, az arányok ilyesfajta eltolódása azonban nem róható fel súlyos hibaként a szerzőnek, hiszen a fejezetből így is világosan kiderül a legfőbb megállapítás, nevezetesen, hogy a tizenöt évig tartó küzdelemsorozatban a Habsburgokhoz hasonlóan az Oszmán Birodalom is komoly pénzügyi gondokkal küzdött.

A felek stratégiai elképzeléseivel kapcsolatban Bagi Zoltán kiemeli, hogy mind a magyar, mind pedig a Habsburg fél részéről Buda elfoglalását tartották a legfontosabb célkitűzésnek, ennek ellenére Székesfehérvár elfoglalása mellett döntött a hadvezetés.

A döntés okaként két fő tényezőt említ a szerző: egyrészt Székesfehérvár várában állomásozott a második legnagyobb helyőrség a budai vilajet várai közül – így az védte Budát, és ellenőrzése alatt tartotta az oda vezető vízi és szárazföldi utat –, ám az ostrom idején a helyőrség létszáma igencsak megfogyatkozott. Másrészt az oszmán erősség léte közvetlenül veszélyeztette a szomszédos győri végvidéki főkapitányságot. A szerző által is hivatkozott Fodor Pál kutatásaiból már részletesen ismerjük, hogy ezzel szemben az oszmán stratégia homlokterében mindvégig Bécs elfoglalása állt, ami a tizenöt éves háború időszakában annyiban módosult, hogy a nagyobb magyarországi erősségek elfoglalását követően került volna sor a Bécs elleni támadásra.

A kötet talán leghangsúlyosabb része a császári és királyi hadsereget tárgyaló fejezet. A szerző tekintélyes mennyiségű bécsi levéltári anyag és bőséges külföldi szakirodalom felhasználásával, sok oldalon keresztül ismerteti a Habsburg Monarchia különféle csapatnemeit, szervezetét és vezetését. A jobb átláthatóság kedvéért több ismertetni kívánt adatot táblázatba foglal, azonban sajnálatos módon ezen táblázatok a könyv más, arra érdemes fejezeteiben hiányoznak, holott a megannyi helyen feltüntetett számadatokat még szemléletesebbé tették volna. Ennél viszont sokkal fontosabb, hogy a Habsburg Monarchia seregében szolgáló magyar katonasággal kapcsolatban a közutadat számára mindezidáig kevésbé ismert, ám annál figyelemreméltóbb megállapításokat tesz a szerző: a háború folyamán a közhiedelemmel ellentétben nemcsak külföldi zsoldoscsapatok vettek részt a harcokban – kiváltva az egyre inkább harcértékét vesztő *personalis insurrectio*t –, hanem a legnagyobb magyar földesúri családok többezres kontingensei is, amelyek a nagyobb portyákból és a hadjáratokból is kivették a részüket. Emellett az Udvari Haditanács magyar katonákat is fogadott fel a mezei hadseregekbe, aminek költségeit a rendi országgyűléseken megszavazott *dicá-*

ból fizették. A Dunántúl területén például két főrangú nemes, Batthyány II. Ferenc és Nádasdy Ferenc fogadott fel ilyen módon katonaságot, amelyeknek – mint írja a szerző – parancsnokai is voltak egyben. Mindezen felül a magyar végvárakból is rendelkeztek bizonyos számú katonaságot a mezei hadak mellé. Magyar katonaságot azonban nemcsak a magyar rendek, hanem a Habsburg Monarchia más tartományai is felfogadtak, de a katonaaállítás az esetek többségében ugyancsak a főnemességre bízta. Bagi szerint a felfogadható katonaelemek az úgynevezett „szabad harcosok társulásai” közül kerültek ki (63. old.), majd ezt követően a szabadhajdúk csoportjáról nyújt rövid áttekintést.

A háborúban részt vevő csapatok tisztikarát illetően a szerző szerint „folyamatos kísérletezés zajlott”. (66. old.) A végvidéket vezető tisztikarnak alkalmazkodnia kellett a mezei hadviselés sajátosságaihoz, ám hamar kiderült, hogy a cseh, osztrák és magyar rendek alkalmatlanok voltak a mezei hadak irányítására, így a csapatok vezetésével nyugat-európai hadszíntéren tapasztalatot szerzett hadvezéreket bízták meg. Az oszmán hadsereg felépítésének ismertetése kisebb teret kapott a kötetben, azonban így is kirajzolódik, hogy sem a császári-királyi hadsereg, sem az oszmán hadsereg nem alkotott homogén egységet.

Az 1601. év eseményei taglalásánál először a háborúzó felek létszámát igyekszik meghatározni, ami a források eltérő számadatai okán igencsak bonyolult feladat. Ám a szerző aprólékos számításokat végezve törekszik az egyes hadvezérek alatt harcoló csapatok létszámát meghatározni, majd ezeket az eredményeket sokatmondó táblázatokba foglalja. Mindent egybevetve a császári-királyi hadsereg összlétszáma papíron 28–30 000 gyalogost és lovast tett ki, ezzel szemben Bagi Zoltán mindössze 13–20 000 főre becsüli a keresztény sereg létszámát, ami már magában foglalja a magyar rendek által a *dicá*ból kiállított mintegy 1500 fős kontingenst is. Az oszmán sereg létszámá-

nak megállapítása a szerző által összehasonlított ellentmondó vélemények miatt hasonlóképpen nehéz feladat, ám a többszörös túlerő így is biztosra vehető. Ezt követi a Székesfehérvár ostromát megelőző állapotok ismertetése, a védművek bemutatása, a védősereg létszámának meghatározása, majd az ostrom kronologikus sorrendben történő illusztrálása révén komplex képet kapunk az ostrom lefolyásáról. 1601. szeptember 20-án a fehérvári vár a keresztények kezére került, jóllehet az ostrom és az időközben kiütött tűz miatt szinte a teljes város romhalmazzá változott.

Mindezek után Bagi az 1601. október 10–15. közötti eseményeket tárgyalja, amelyek a magyar történetírásban sárréti vagy székesfehérvári csataként ismertek. Ugyanakkor Bagi figyelmeztet, hogy a csata és az ütközet szavak között különbséget kell tenni. Szerinte az októberi történések eddig helytelenül csataként szerepeltek a magyar történetírásban, pedig nem a teljes sereg ütközött meg, s a háború menetére sem volt döntő hatása az ütközeteknek, így inkább összecsapások láncolatáról beszélhetünk. Emellett külön kiemelendő, hogy Bagi földrajzilag is sikeresen azonosította az ütközetek helyszíneit. Ezt követően a lehető legpontosabban rekonstruálja a Szentgyörgymezei csata eseménytörténetét, végül a Bécsben fennmaradt, Octavian Secundus és Philipp Eduard Fugger által összegyűjtött

több mint 16 000 példányt számláló hírlevél-gyűjtemény, az úgynevezett *Fuggerzeitungen* segítségével mutatja be, hogy a korabeli „sajtó” miként is tudósított a tárgyalat eseményekről.

Ezt követően azt várnánk, hogy a szerző összegzi a leírtakat, továbbá a kötet értékét növelte volna, ha a vázolt ütközeteket vizuálisan is ábrázoló ábrák, térképek kerültek volna a műbe, sajnálatos módon azonban ezek elmaradtak. Ezeket a hiányosságokat ellensúlyozza a kötet végén található, gazdag külföldi szakirodalmat (is) felvonultató irodalomjegyzék, illetve a szerfelett pontos és alapos névmutató. A Fejér megyei Iszakszentgyörgy község anyagi támogatásával elkészült kötetből sajnos mindösszesen 400 példány készült, ami egyrészt ösztönző és követendő példa lehet más települések számára is, másrészt viszont kedvezőtlen, hogy a kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható, így a széles olvasóközönség számára csak nehezen hozzáférhető. Bagi Zoltán könyve ugyan a tizenöt éves háborúnak csak egy múltó epizódját dolgozza fel felletőbb alapos és színvonalas módon, mindazonáltal a háború teljes történetének, hátterének és mozzatórugóinak minél teljesebb megismeréséhez nélkülözhetetlen munkát tarthatunk a kezünkben.

BARÁTH ZSOLT

A „kisebbség többsége”, avagy nemzetállamok a birodalmak romjain

Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés: Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938). Szerkesztette Szarka László. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2017. 364 oldal

2016. november 18-án az Országgyűlés Hivatala Közgűjteményi és Közművelődési Igazgatósága Történettudományi Konferenciák az Országházban című rendezvény-sorozatának keretében Párhuzamos nemzetépítés – konfliktusos együttélés címmel nemzetközi konferenciát szervezett az országház felsőházi üléstermében. A konferencia számos magyar és külföldi történész részvételével zajlott, melynek keretében az előadók kerekasztal-beszélgetéseken igyekeztek a régió közös múltjának nemzeti és történelmi megközelítéseit, találkozási pontjait és ellentéteit görcső alá venni a szép számmal összegyűlt érdeklődők figyelmétől kísérve. Meglepődve vettem tudomásul, hogy az előadásokból megírt tanulmányokat tartalmazó kötet szerkesztésében eltér a szimpóziumon meghirdetett szerkesztési kerettől, hisz a nyomtatott változat négy nagy egységre bontja az előadások anyagát, míg a konferencia három blokkból állt. A magyarázat nagy valószínűséggel abban keresendő, hogy az elhangzott előadásokat a későbbiekben további tanulmányokkal egészítették ki.

A tanulmánykötet első része, „A közép-európai nemzetépítés” Gyáni Gábor, Robert Evans és Miskolczi Ambrus egy-egy esszéjét tartalmazva igyekszik megalapozni a kötet vonalvezetését. Vezérfonalát a ’nemzet’ fogalma, annak térségünkre jellemző elvi sokszínűsége és az abban rejlő feszültség feloldása képezi. Gyáni *Transznacionális történelem, birodalmi múlt* című bevezető elemzése a birodalmi és nemzeti narratívák között megfigyelhető, nehezen áthidalható

szemléletbeli szakadékokat helyezi a közép-pontba. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy lehet- és kell-e egyáltalán kapcsolatot találnunk napjaink nemzetállamai történelmének azok múltbeli, birodalmi történelmével, mely törekvés előzményei egyébként már, ahogy arra a szerző is rámutat, a 19. századtól tetten érhetők Robert Seeley¹ (1834) és Vaszilij Kljucsevszkij² (1841–1911) munkásságában. Szerzőnk a birodalomtörténet-írás és a nemzeti történetírás között feszülő ellentétet a transznacionális történetírói szemléletmód elterjesztésével látja feloldhatónak. Evans a *Közép-Európa nyelvi és kulturális diverzitása: valóság és konstrukció* című esszéjében a kor hangulatát reprezentáló véleményeket szemrevételezve közelít a nyelvi-kulturális sokszínűség témaköréhez, a biológiában használt diverzitás fogalmkörét is beemelve dolgozata fegyvertárába. Esszéjében tetten érhető a folyamat, ahogy az 1800-as évek elejétől, a lelkes kulturális sokszínűség párti ideák megjelenésétől a Monarchiában nem kellett sok időnek eltelnie ahhoz, hogy a nacionalista mozgalmak megerősödésével a diverzitáshoz kapcsolódó elképzelések defenzívába szoruljanak. Nem véletlen, hogy Széchenyi Istvánnak híres akadémiai beszédében 1842-ben már mérsékletre kellett intenie atyafiait az elfajulni látszó nemzetiségi kérdésben. Miskolczy a *Nemzeti, nemzetiségi mítoszok és programok Magyarországon a 19. században. Francia, magyar, román párhuzamok* című tanulmányában Jules Michelet (aki egyébként egy harmincmillió dunai federációban vélte megtalálni a jövő birodalmát, ám Kossuth Lajosnak a nevét

¹ Seeley, John Robert: *The expansion of England: Two courses of lectures*. London, 1883.

² Kljucsevszkij, Vaszilij: *A History of Russia*. Vol. 1. (Trans. C. J. Hogarth.) London, 1911.

még jegyzeteiben sem írta le szívesen) romantikus víziójából kiindulva a nemzeti, nemzetiségi mítoszokat állította dolgozata központjába.

A második nagy szerkezeti egység, a „Polgári egyenjogúság, nemzeti szabadság” szintén három dolgozatot tartalmaz Hermann Róbert, Dušan Škvarna és Gerhard Seewann tollából. A reformkor nagyjai abban reménykedtek, hogy az áprilisi törvényekben kiterjesztett polgári szabadságjogok kielégítik majd a birodalom nem magyar lakosságának igényeit, az ország soknemzetiségű tagolását ezzel szemben elképzelhetetlennek tartották. Ezáltal megvalósult ugyan a társadalmi emancipáció, de a megszülető polgári magyar nemzet magyar ajkú vagy elmagyarosodni hajlandó polgárok összessége maradt csupán. Ezt az ellentétet az 1868-as nemzetiségi törvénnyel sem tudták már feloldani. Hermann *Nemzetépítés és államkonceptiók Magyarországon a reformkorban és 1848-49-ben* című tanulmányában a tőle megszokott gördülékeny stílusban tárgyalja a magyar nemzetépítés folyamatát két jelszó, az angol liberalizmus kettős jelszava, a „szabadság és tulajdon”, valamint a Kölchey-féle „haza és haladás” tükrében. A polgári átalakulás és nem mellesleg az integritás egyik legnagyobb kérdőjele abban rejlett, hogy az egykori államterületeken többségben élő kisebbségeket, társnemzeteket sikerül-e ezen jelszavak mögé felsorakoztatni, hiszen a pánszlávizmus árnyékában reális veszélynek tűnő nemzethalállal szemben, melyet a korban fellelhető negatív hangok szerint már csak az isteni gondviselés tudott volna megakadályozni, a modernizáció tűnt az egyedüli járható útnak. Škvarna *1848–49 a szlovák történetírásban és kulturális emlékezetben* című dolgozatában az 1848–1849-es események szlovák megítélésének összefoglalására tesz kísérletet. Tanulmányában hangsúlyozza, hogy a szlovák kultúrában csak alkalmi jelleggel foglalkoztak a forradalommal és az azt követő szabadságharcral, ami nagymértékben a mindenkori kultúrpo-

litikának köszönhető. *Centralizmus és föderalizmus Bécs és a magyar politikai elit nemzetiségi politikájában (1848–1867)* című tanulmányában Seewann a nemzetiségi elv, mely a „kisebbség többségét” lett volna hivatott ellenpontosítani, történetét és szerepét vizsgálja a Monarchia történetének utolsó szakaszában. A nemzeti emancipációs törekvések napirenden tartása a Monarchia megszűnéséig az osztrák politika egyik legfőbb eszköze volt a magyar politikai elit sakkban tartására. Eötvös József báró (1813–1871), kinek szerepéről és nemzetiségekhez fűződő gondolatairól Nagy Mariann tanulmányában is olvashatunk a későbbiekben, az 1850-es évek első felében írt munkájában³ arra figyelmeztetett, hogy a nemzetiségi egyenjogúság jelszavát Bécs a magyarok elnyomásának eszközeként használhatja majd fel.

„A soknemzetiségű birodalom és a poliglott magyar nemzetállam” című harmadik egység, mely a legterebélyesebbre sikerült a négy közül, számos tanulmányt tartalmaz. Vezérfonala a ’poliglott, azaz többnyelvű nemzetállam’ fogalmában rejlő ellentmondás feloldásában keresendő. Az ebből fakadó ellentétek, melyek végül szétfeszítették a heterogén birodalom kereteit, nem jelentkeztek azonnal. Ezekre a gyakran bűvópatakként csordogáló folyamatokra koncentrálnak elsősorban e fejezet tanulmányai. Nagy Mariann *Közös haza vagy magyar ország? A soknemzetiségű ország realitásai és mítoszai* című dolgozatának címébe belefoglalta azt az ellentétpárt, melynek segítségével igyekezett áttekinteni százötven év államfelfogását. Eötvös József fő művében fejtette ki gondolatait az egyéni szabadságról, melynek biztosítását az állam feladatának látta, s amely nem válhat a többségi nemzet eszközzé a kisebbségi nemzetek elnyomásában. Az 1868-ban elfogadott nemzetiségi törvény, melyet, ahogy azt Seewann a kötetben korábban kifejtette, té-

³ A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra I-II. (1851, 1854)

vesen köt Eötvös nevéhez az utókor, a kor-szak liberális elveit figyelembe vette ugyan, de nem hagyott kétséget afelől, hogy a kor uralkodó eszméi közül mely, jelesen a liberalizmus és az abból kiinduló poliglott állameszme vagy a nacionalizmus és a magyar nemzet szupremáciája közül melyik kerül meghatározó helyzetbe. Vörös László *Veszedelemes pánszlávok* című tanulmányában a magyar uralkodó elitnek a szlovák nemzeti mozgalmakról kialakult képét vizsgálja, hangsúlyozottan értéktételel-mentesen kezelve a 'nacionalista' kifejezést. Vajon lehetséges-e mindez? Alapproblémája a vizsgálódásnak, hogy a szlovák történetírásban is több irányzatra bontják nemzetük nacionalista mozgalmait, nem beszélve a csehszlovák és a szlovák nyelvi-kulturális, illetve politikai koncepciókról. Mindezt csak tovább árnyalta a felekezeti hovatartozás kérdése, melynek következtében, ahogy azt Miroslav Michela részletesebben is kifejti, a szlovák politikai katolicizmus egyre inkább eltávolodott a „huszita”, csehszlovakista irányzattól. Tamara Scheer a Monarchia közös hadseregének nyelvi viszonyainak tükrében igyekszik megvizsgálni a birodalom kiegyezés utáni egyik legnagyobb dilemmáját *Figyelmen kívül hagyott kiegyezés?* című értekezésében. Az a fajta nyelvi heterogenitás, amely megfigyelhető volt a Monarchia hadseregében, a korban nem számított kirívóan egyedi esetnek, azonban minden kormányzat más-más módszerrel próbálta kezelni azt. A Monarchia az ezrednyelvek bevezetésében látta a problémára adható legmegfelelőbb választ, mely azonban folyamatos konfliktusforrássá vált Bécs és Budapest között, hisz abban a magyar elit konzekvensen a „magyartalanítás” veszélyét látta, a két domináns nyelv egyenjogúsítása helyett. Ábrahám Barna *Uniótól unióig* című esszéjében az erdélyi románság állam- és nemzetépítési kísérleteit igyekszik összefoglalni. Erdélyben a román elit a dualizmus alatt következetesen elutasította az uniót, a nagyszebeni országgyűlésen 1864-ben kimondott nemzeti egyenjogúság talaján maradva.

Mindezzel párhuzamosan a Kárpátok két oldalán élő román elitek közötti kapcsolatok folyamatosan erősödtek, ám ennek a közledésnek voltak árnyoldalai is. *Szerbia az első világháborúban* című tanulmányában Dušan T. Bataković Szerbia szerepét vizsgálja a Nagy Háború alatt, a bécsi jegyzék átvételétől kiindulva. A jegyzék legtöbb pontját a szerbek ugyan hajlandók lettek volna teljesíteni, ugyanakkor a kényes helyzetre való tekintettel igyekeztek magukat azon nyomban II. Miklós cár személyes támogatásával bebiztosítani. A hadüzenet és a háború ennek ellenére Szerbiát teljesen felkészületlenül érte. A Balkán-háborúk után békésebb időszakra lett volna szüksége ahhoz, hogy integrálni tudja újonnan szerzett területeit. A délszláv tartományait féltő Monarchia ellenben aggódva figyelte a jugoszláv mozgalmak térnyerését. Bosznia-Hercegovina anektálása is ennek a folyamatnak igyekezett elejét venni. Mitrovits Miklós a *„Had tudja a lengyelség, hogy tőlünk mit várhat...”* című tanulmányában a magyar értelmiségi és politikai elit szemén keresztül igyekszik áttekinteni a lengyel kérdés megítélését az első világháború alatti időszakban. Az értelmiségi körökben a teljes spektrumon megfigyelhető lengyelbarátság komoly hagyományra tekintett vissza az akkor még nem is olyan kis hazánkban. A Tiszta István által diktált hivatalos álláspont azonban, eme szimpátiától függetlenül, élesen szembehelyezkedett Lengyelország újjászületésének gondolatával. Tisza csupán szubdualista, tehát a magyar-horvát viszonyhoz hasonló keretben tudta volna mindezt elképzelni, a magyar érdekeket a végsőkig szem előtt tartva. Vele szemben Andrássy Gyula állt ki legharciasabban a lengyel kérdésben trialista elképzelésével.

A kötet negyedik része, mely „A Versailles-i békerendszer nemzetállamai” címet viseli, a szerkesztő, Szarka László, valamint Miroslav Michela és Mark Cornwall egy-egy tanulmányát tartalmazza. A békerendszert követően országrésznyi területek kerültek „kisebbségi többségbe”. A folyamatosan vál-

tozó és formálódó nemzeti és állampolgári lojalitás konfliktusa az egész történelmi korszakot végigkísérte, amire reagálva az asszimilációs nyomás hamar elsődleges politikai eszközzé vált. Szarka dolgozatában *Kisebbségpolitikai alternatívák Kelet-Közép-Európában* címmel a régió birodalmainak, Oroszországnak és a Monarchiának a megcsontosodásában látja azokat az okokat, melyek a térség nemzeteinek fejlődését nemzetállami irányába sodorta a föderációs vagy integrációs tervekkel szemben. Véleménye szerint ez a fejlődési irány kifejezetten régióspecifikusnak mondható, és az itt megjelenő kisebbségi jogi megoldások is ennek tükrében értelmezendők a régi világ végének közeledtével. Miroslav Michela *Cirill és Metód kultusza a csehszlovák nemzetállam kiépítésében 1918–1938* című dolgozatában az egyházatyák emlékének szerepét igyekezett bemutatni az Első Csehszlovák Köztársaság kiépítésében. Szerzőnk Mircea Eliade szimbólumokról írt téziséből indul ki, miszerint a káosz elkerülése érdekében a hatalomátvétel időszakában meg kell határozni az új állam tartópilléreit, és ennek megerősítésében fontos szerepet játszanak az ünnepek, az emléknapok és az évfordulók. Michela ebbe a gondolatfolyamba illeszkedve vizsgálja Cirill és Metód nemzetébresztő szerepét, mely végül nem tudta betölteni történelmi küldetését, nem sikerült az új állam tartópillérévé válnia a nemzetiségi és felekezeti szembenálláson felülemelkedve. Robert William Seton-Watson (1879–1951), álnéven Scotus Viator, azaz a „Vándorló Skót”, később „Rubicon” skót felmenőkkel rendelkező brit publicista, történész és politikai aktivista volt. Ifjúkori ideálját még a magyar nemzeti mozgalomban találta meg, később azonban egyre inkább a szlovákság felé fordult, akik kis hiátussal ugyan, de a mai napig ápolják kultuszát, míg a Monarchia más utódállamaiban emlékezete gyakorlatilag feledésbe merült. Mark Cornwall az ő személyén keresztül

igyekszik *Robert William Seton-Watson és a kései Habsburg birodalom nemzetépítés kísérletei* című tanulmányában a tárgyalt korszak viszonyait görcső alá venni. Ez a kezdetben inkább csak tudós turista, aki a század elején még a régióban szükséges erős államot a Monarchiában látta, később szakértővé érve, már a Nagy Háború alatt Rubicon néven jegyzett publicisztikaiban egyértelművé tette, hogy a Habsburg Birodalom romjain új államokat kell létrehozni.

A közép-európai régiót meghatározó két nagy birodalom, a Habsburg és az Oszmán Birodalom túlélte ugyan a nagy, '48-as forradalmi hullám keltette rezgéseket, ám azok elcsendesülésével lassú hanyatlásuk teret engedett a nemzetállami eszmék térhódításának. Ennek a folyamatnak a betetőzésével, az első világháborút lezáró, Párizs környékén megkötött békeszerződéseket követően megszülető, politikailag ingatag nemzetállamok nagy részében a nemzeti kisebbségek aránya meghaladta a tíz százalékot. Ez az adat már önmagában is előrevetítette a békekonferenciát követő határháborúkat és azok melléktermékét, az etnikai konfliktusokat. Országrésznyi területek kerültek „kisebbségi többségbe”, mintegy nyolcvan millió embernek változott meg az állampolgársága, és ebből mintegy harminc millióan kerültek kisebbségi helyzetbe. A nyelvi, kulturális és vallási autonómiakezdeményezésekben eleinte a balti államok ugyan jó példával az élen jártak, azonban az asszimiláció és az integráció összeférhetlensége gyorsan megmutatkozott, az asszimilációs nyomás hamar elsődleges politikai eszközzé vált. Mindezekre a folyamatokra világít rá, még ha kicsit mozaikosan is, ez a tanulmánykötet, melynek legnagyobb erényét éppen a közös múlt különböző nemzeti, történelmi megközelítéseinek párhuzamba állításában látom.

BÁLINT ZSOLT

Egy elfelejtett sikerről – szakszemmel

Dénes Tamás – Szegedi Péter: *Az 1938-as magyar VB-ezüst, és ami mögötte van.*

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2018.

416 oldal

A sporttörténet a históriával foglalkozó leginkább bizonytalan diszciplína, a labdarúgás története pedig kiváltképpen az. Ennek oka, hogy a „fogyasztók” többsége – s néha a szerzők is – a sportra (a futballra meg különösen) mint „mellékes”, nem igazán súlyos jelenségre, szórakozási, szórakoztatási formára tekint általában, aminek tapasztalata – így históriájának tapasztalata is – a történelmi folyamat leírásában, tudatosításában nem lehet illetékes. A gazdaság, a politika, a hadászat, sőt – mondjuk – a divat története igen, de a sporté (a labdarúgásé) nem. Csak játék ez, mondogatjuk, ne lásunk benne (és bele) semmi többet, s mint ilyen, csupán a megszállottak életét tartja fogva. Rajongó, aki írja, s aki olvassa, szintén az, komolyan nem vehető, perifériára való bolondéria az egész. Így a téma belterjessé lesz, még ha számszerűen több is az olvasója, mint a szaktörténeti könyvéké. E determináltságból nem képes kilépni, s az „igazi” históriakutatás mezejére belépni sem! Sporttörténet nincs, ha mégis, csak kevés számú szakbarbár számára a Testnevelési Egyetemen.

Jellemző, hogy e többnyire rendkívül gyorsan – olykor hetek alatt! – készülő könyveket nem képzett történészek, hanem újságírók jegyzik általában, legyen szó oknyomozásról, egy-egy kiemelt alak életpályájáról, egy vagy több esemény, verseny elbeszélésének kísérletéről akár. Lehet ez élményalapú beszámoló, egy folyamat sajtó- vagy levéltári forrásokból, beszélgetésekből – ez a leggyakoribb! – való rekonstrukció kísérlete, vagy a sport múltja iránt érdeklődőknek hasznos statisztikai jellegű adattár, egy biztos: e munkákat senki nem tartja a

történetírás részének. Ahogy a sporttörténetet sem tekintik annak, sőt a sportot sem a történelem, a történelemről való beszéd részének, noha – vélem – annak kellene tekinteni.

E könyvek minősége nagyon eltérő persze, akad köztük strandra való olvasmány s kiváló, évtizedekre szóló alapmunka is,¹ de az igazi vízválasztó – ahogy én látom a dolgot – elsősorban nem a színvonalkülönbségben ragadható meg. Félreértés ne essék: aki a sport – és maradjunk a labdarúgásnál ezután – történetéről ír, annak nem kell okvetlenül történelem szakot végeznie, ám a történetírás szabályaival, fontosabb fogásaival és lehetőségeivel tisztában kell lennie. S ami nagyon lényeges: a céljaival is! Miről van szó?

Vannak, akik témájuk körülményeinek szaktörténeti munkákban – vagy az esendőbb számítógépen – alaposan utánanéznek, s tudásuk e tárgyban sem hagy kívánni valót maga után. Mégis ezek a szerzők általában a történelmi ismereteket azért szerzik meg, azért mozgósítják, hogy ami a pályán, a futball folyamatában s annak környékén, háttérében megesett, jobban megértsék, s hívebben – esetleg színesebben – adhassák át az olvasónak. Az ilyen szerző – bármennyire felkészült „történelemből” – mindig a labdarúgás rajongójához szól, a pályán, a futball világában történeteket próbálja tiszteltreméltó higgadtsággal a maga összetettségében megfejteni, megértetni, ám nem a történelem tanulságairól s nem a história elkötelezettjeihez beszél mindenekfelett. Ezt is lehet – kell is! – tenni persze, de a munka a történetírás körén kívül marad, bármily lelkiismeretes is „búvárol” a szerző. A futball története – ha csak így műveljük –

¹ Ennek monumentális példája: Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva: *A magyar labdarúgás története*. 1–5. köt. Debrecen, 2013–2015.

nem lesz a történelemtől való tapasztalat, a történelem leírásának az integráns része, alkalma soha, pedig annak kellene lennie!

Lehet-e a sorrenden fordítani, ez a kérdés foglalkoztat. Elképzelhető-e, hogy az elsődleges cél történelmünk megismerése, megértése legyen a futball folyamattörténete által, ahogy a gazdaság, a politika, a kultúra különböző ágai történelmének vizsgálata magától értetődő módon az lehet? Létezhet-e életünk politikai, társadalmi, morális, metafizikai valóságának olyan szemlélete, látásmódja, elbeszélése, ahol a labdarúgás (a sport) ennek a tárgya, vagy ahogy Németh László fogalmazott, az „igazi téma csatateré” lesz elsősorban? Mert a sport történeti szemléletének létjogosultsága csak így „érkezhet haza”, s a futballtörténet is a felnőttkorba végre, oly módon, hogy mostani célja maximumát – a „belső” történet rekonstrukcióját, a rajongó által követett „kizárólagos” valóságát – is megtarthassa közben! Hozzátenném: ez a munka a „tárgy” iránt való odaadó szeretet nélkül persze nem végezhető, ahogy az ágyút eleve utáló ember sem lesz igazi hadtörténésszé soha!

Vigasztaló, hogy egyre több olyan könyvet látok, amely valamiképp e vázolt idea felé mutat. A szóban forgó kötet is ilyen. A magyar válogatott 1938-ban, nyolcvan esztendeje (!) nyert világbajnoki ezüstérmének történetét a honi és a nemzetközi futball összefüggésében minden eddiginél alaposabban írja le,² de többet ad, mint amennyit a kissé fura reminiscenciát idéző alcím (... és ami mögötte van) ígér. Tetszik, nem teszszik akármely történésznek, állítom, bizony ez a könyv az „igazi” történetírás részévé válhat, s ehhez a szerzőpáros is szerencsésen találkozott. A magyar és a nemzetközi futball történetéről Dénes Tamásnál többet nem tud senki, ezt mindenki elismeri. Lehet

hetven kötet mögötte, hogy kitől kapta tehetségét, munkabírását, nem firtatom, de hogy a huszadik századi történelmet is szívesen „hozzátanulta” témájához, állítani merem. Szegedi Péter pedig a játékkal elkötelezett szociológus, a történelem tényeit vizsgáló szakember, s ez látszik eddigi munkáin is. Az *első aranykor* című, a magyar labdarúgás 1945 előtti történetét a szaktudósi pozícióból szemlélő, jó ötszáz oldalas munkáját a legjobb magyar futballtörténetek között tartom számon akkor is, ha nem a pályán elért eredményeket veszi számba elsősorban, sőt, főként azért! Az a kötet ugyanis történeti, szociológiai leírása, az általa imádott játék mint társadalmi, tudati, mentalitásbeli jelenség-együttes és folyamat bázisán. Aki a könyvet olvassa, múltunk ’45 előtti félszázadát olvassa, a változó időre s annak következményeire lát, a magyar-osztrák, az FTC–MTK (nem csak) futball-megosztottság okaira például, ami bizony megélt történelmünk értelmezésének is a része.

Amilyen felemelő, annyira kegyetlen ez a játék – akár a történelem. Lélektanát úgy szerkesztette meg az idő, hogy a vereség nagyon fáj, ha belátjuk, hogy az ellenfél csapata erősebb, akkor is. A vereségnek örülni nem lehet, a vereség a világbajnoki döntőben is vereség. S ebben a sportágban kizárólag vereséggel nyerhet „szépen csillogó” ezüstérmét az ember. A ’38-as válogatott a játék honi történetének addigi legnagyobb – később is csak „beállított” – eredményét érte el, kérdés, tudtunk-e megbecsüléssel emlékezni erre azóta is. Mert bizony azt a válogatottat elfeledtük, s hogy így esett, abban nemcsak az időbeli messzeség, s nem is csak az 1945 utáni évek – a múlta mint átkozni való „ellenkorra” – tekintő gyakorlata a felelős, hanem a mi kényszerűen alakult sajátos futballszemléletünk is. Az 1954-ben szintén második Aranycsapat emlékezete ugyanis „mindent visz”, minden addigi történet feléje mutat, s mindent hozzá mérünk azóta, ahogy a szerző is állítja a 107. lapon. Puskásék nemcsak a futballmitológia, de a

² Andreides Gábor könyve a magyar edzők olaszországi szerepét mutatja be elsősorban, s ennek részeként az 1938-as vbé szereplésünket. Andreides Gábor: *1938 – A párizsi ezüst*. Budapest, 2013.

magyar nemzettudat részei is, s méltán azok, Sárosiékra csak a labdarúgó múlt-búvárok emlékeznek élesen. A Puskás-féle „alapsapat” minden tagjáról – Lantos és Budai kivételével – jelent meg könyv (van, akikről több), ez a ’38-as keretnek csak négy játékosáról (Sárosi, Turay, Toldi, Zsengelér) mondható el, hogy a tisztelet egyéb jeleit (utca, stadion, díj elnevezése stb.) ne is említsem. Eltűnt atlantisszá lett ez a história, ahogy az előszó mondja, noha a magyar történelem része visszavonhatatlanul.

A munka erénye, hogy úgy rekonstruálja a történetet – a kiutazás körüli vitáktól, a keret kialakításától a torna históriájáról való beszámolón át az utórezgésekig, a rajongó óhajának is megfelelően ezzel! –, hogy az egyetemes s a magyar futballtörténelmen kívül a történelemben ágyazottan értelmezi a folyamatot. A Bécs–Budapest–Prága háromszög nemcsak a három nagy futball-centrum egyikének – a Duna-menti iskolának – volt a tere (az Egyesült Királyság és Dél-Amerika a másik kettő), hanem egykor az Osztrák–Magyar Monarchiára jellemző életérzés és kultúra akkor világszínvonalú bölcsője is. E „háromszög” nélkül – ahol rengeteg variáció, ellentét létezett – se Sigmund Freud, se Robert Musil, se Jaroslav Hasek, se Bartók vagy Ady műve nem jött volna létre úgy, ahogy létrejött. S a kavargó világnak, a vajúdva születő, feszültségekkel teli polgárosodási folyamatnak a tudományon, az életformaváltáson és a művelődésen kívül az intézményesedő, az identitást rögzítő, kifejező futball is a szerves része volt. S mert 1918-ra minden szétrobbant e tájon Magyarországgal együtt, kimondhatjuk, hogy a ’38-as vébé és az azon való magyar szereplés – nem elhanyagolható labdarúgó-történeti változások ide vagy oda, melyeket a WM rendszerrel való vitákkal együtt alaposan elemeznek a szerzők – eme „háromszög” emlékezetén is nyugodott, megváltozott viszonyok közt, de – a játék elterjedtségére nézvést – összeurópai, sőt világtörténelmi dimenzióban immár.

Hogy történt, ezt írja le a könyv a futballhistoria bázisán. Hogy indult el e játék arra, amivé mára lett – az amatőr-profi ellentétben bemutatva –, itt olvasható, ahogy az is, mit jelentett, milyen érzelmeket mozgósított már a kezdetektől. Mert a labdarúgás az identitás kifejezője is volt, ami Trianon után e térségben törvényszerűen fölerősödött, s nem volt ez másként a futballal nálunk korábban megismerkedett, de e játékot komolyan venni csak a húszas évek közepe után kezdő döntőbeli ellenfelünknel, az olaszoknál sem. A munka talán legösszetettebb, a történettudomány által sem figyelmen kívül hagyható részei mindkét szerző tollából ennek folyamatát írják le alaposan. Azt és annak háttérét, ahogy az Európa másodvonalában szerénykedő olasz futball esztendők alatt a világ élvonalába emelkedett, s 1930 és 1938 közt majd’ mindent megnyert, amit megnyerhetett. (Két vébét, az olimpiát, két Európa Kupát, s a klubdiadalokban – Közép-európai Kupa – is az élen járt.) Az olasz válogatott ’35 októberre és ’39 novembere közt veretlen maradt, s – hozzátehetjük mi, magyarok – még a világbajnoki döntőt sem volt hajlandó elveszíteni. Igaz, Mussolini akaratának, a futballra is kiterjedő centralizációnak is része volt ebben az 1926-os Viareggioi Cartától már, látványos külsőségekkel (stadionépítésekkel, méretes lovasszoborral, az olasz gyökerű dél-amerikai játékosok – az oriundók – honosításával) úgy, hogy a hazafiság hangsúlyozása igen, ám a fasiszta embertípus kitermelésének szölamája akkor még nem kísért e folyamatot! A pályán ekkorra már nem lehettek idegenlégiósok, de külhoni edzők szereplésének nem volt akadálya. A kötet elmondja, hogy ’34-ben, az első világbajnoki diadal évében az élvonal 18 csapatából 12-nek magyar edzője volt, hogy a ’38-as keretben olyan játékos, akinek ne lett volna magyar trénera valamikor, egy sem akadt, s hogy a legnagyobbakat (Meazza, Piola, Colaussi) magyar edző (Weisz Árpád, Viola József, Tóth-Potya István) fedezte föl. Mondhatnánk – mondta más is –, megtaní-

tottuk futballozni őket, hogy aztán hálátlannul elverjenek bennünket. (1924-ben még 7:1-re nyertünk, de 1926–1953 között huszonnyolc évig, az Aranycsapat római diadaláig nem győztünk ellenük.)

Nehogy párhuzamot keressen valaki, gyorsan kijelentem: a futball felfuttatásához a politikai akarat sohasem elég! Kell (kellhet) persze az is, de a lényeg a szakmai-módszertani tapasztalatok összegyűjtése, rendszerezése, alkalmazása, a gyökerekhez illeszkedő megújulási képesség működtetése a gyakorlatban. Ezért úgy vélem, a '38-as döntő elvesztésének oka – s ez az, amit a könyv is tudatosíthat végre! – az volt, hogy az olaszok a futball nemzetközi forradalma – a WM rendszer – parancsára jobban reagáltak, mint mi, magyarok. Nemcsak tanultak tőlünk, azt is tudták, mit és miért vettek át, nem „utánozva felzárkózni”, hanem „élre törve felzárkózni” akartak tehát, amit Németh László tudott oly pontosan, ám ő futballról nem beszélt, igaz, más ügy kapcsán sem hallgattak reá. Labdarúgásunk történetében ezt a modellt csak az Aranycsapat valószínűsítette meg azzal, hogy a hosszas, nálunk szinte ádáz „rendszervitának” épp e vita „megkerülésével”, a kihívásokat asszimiláló, de a magyar tradícióra építő módival vetett véget, évtizedekre példát s irányt adva a világ labdarúgásának.

Vélem, bár nem láttam, az olasz csapat jobb, illetve – mert a kettő nem mindig ugyanaz! – eredményesebb játékra volt képes akkor, ha némely játékosunk képessége meghaladta is az övékéit. Innét nézvést az a történettel egyidős vita, hogy a politika miatt kellett-e „lefelekedni”, jelentéktelenné zsugorodik. A munka minden erre vonatkozó akkori és későbbi emléket számba vesz – mert „papír” nem maradt fenn persze! –, ítéletet nem mond, mert nem lehet, noha a szurkoló alighanem erre lenne leginkább kíváncsi. Mert a szurkoló nem a ráció, hanem a szív embere, ha nincs válasz, csinál magának, s ragaszkodni fog hozzá rendület-

lenül. Bizonyítani nem tudom, de állítom: nem volt olasz „megkeresés”, hogy az erőszakos Toldi ne játsszon akkor. Azt, hogy szolgalelkűbb honfitársainknak – két baráti nép játékosai ne rugdalják egymást! – ez eszébe juthatott, s ezt ki is mondhatták, nem tartom elképzelhetetlennek, de az olasz „parancs” létezését valószínűtlennek gondolom. Nem voltak elzárva a csapatok, hogy Háda Józsefék autón ugrottak át az ellenfélhez, olvashatjuk a könyvben is, járhattak csoportok ide is, oda is, aztán az emlékek a vesztes döntő után – idővel végképp – ilyen-olyan értelmezést kaphattak, akárcsak 1954-ben a Nagy Imre kormány által valóban vásárolt Mercédeszek. Az életük végén beszélő játékosok sajnón őrizték a vereség emlékét mindhalálig, a zsidótörvények elől menekült, az esetet nyilván politikailag is determinált összefüggésben szemlélő, traumaként őrző Sas Ferenc szívében pedig biztosan ez a „tudás” rögzült mindörökre, holott semmi „titok” nem volt akkor. Dietz Károly bután forgatta fel a csapatot, ezt én is állítom, de azt is, hogy Toldi játékát – az általa dirigált 41 meccsből csak 19-en játszatta őt! – nem szerethette igazán. Kihagyta, ahogy Korányit is, s Turay sem játszott „valamiért”. Emiatt veszett-e el a mérkőzés, nyugodjunk bele, nem fogjuk megtudni soha, hisz nem újrajátszható!

A felelős történetírás ott kezdődik, amikor a historikus beismeri, hogy egy-egy kérdésre – a rendelkezésére álló dokumentumok, bizonyítható (!) tények alapján – nincsen válasza. A futball rajongója ezt nem ismerheti be, nem is kell neki. E kiváló könyv szerzői futballimádók ugyan, de nem ragaszkodnak a szívüknek kedvesebb „variációhoz” egy pillanatra sem. Történelmi illetékességüket számomra ezzel bizonyítják a leginkább.

N. PÁL JÓZSEF

A magyar–arab kapcsolatok története

J. Nagy László: *Magyarország és az arab világ 1947–1989. JATEPress, Szeged, 2017.*
341 oldal

Az utóbbi évtizedekben az arab világ újra az érdeklődés középpontjába került, köszönhetően a kőolaj- és földgáz-tartalékok kérdésének, az iszlám megerősödésének és a nyugati világgal való konfrontációjának. Biztonságpolitikai szempontból a népességnövekedés és az ebből fakadó kivándorlás/menekülés, a polgárháborús konfliktusokba beavatkozó külső hatalmi érdekek következtében kialakult hatalmi káosz (Líbia, Jemen, Szíria, Irak területén), valamint a terrorizmus kiszélesedéséből adódó instabilitás miatt jelent a térség Európa számára állandó kihívást. Földrésziünk félelemmel és (nagyreszt) értetlenséggel tekint a térség felé, holott a Földközi-tenger északi és déli partvidéke között évezredek óta folyamatosnak mondható kapcsolatrendszer áll fenn. A Földközi-tenger ugyanis nem elválasztja, sokkal inkább összeköti a partvidékénél lévő kultúrákat, ahogy azt Fernand Braudel is megállapította klasszikus munkájában, vagy ahogyan sokkal költőibben Michel Mollat du Jourdin megfogalmazta: „A (Földközi-) tenger olyan szabályozó szerepet játszott, mint a tüdő az emberi szervezetben: a keleti levegő a szellem leheletét hozta, a tengeri tevékenység pedig a keringés éltető funkcióját látta el.”¹ A földrajzi közelség és a meglévő kapcsolatok folytán a térségben felmerülő politikai, társadalmi vagy gazdasági problémák kihatnak Európa stabilitására is. Emiatt is szükség van olyan szakmailag megalapozott történelmi témájú munkákra, amelyek elősegítik az arab országok történetének és fordulópontjainak bemutatásával a jelen helyzet megértését, értelmezését, ám ilyen munka hiányzott a magyar törté-

netírásból, hiszen a második világháború utáni Közel-Kelet és Észak-Afrika összefoglaló politikatörténeti monografikus leírására nem nagyon akadt vállalkozó.

Pedig nem nélkülöz szakmai előzményeket a térség kutatása: magyar tudósok a kezdetektől kiemelkedő szerepet játszottak az arab-iszlám világ feltérképezésében, gyakorlatilag a tudományos érdeklődés megjelenésétől kezdve, amire ösztönzőleg hatott az orientalizmus művészeti és kulturális irányzata, a romantika keleti egzotikum-kultusza és az utazási irodalom elterjedése is. A romantika Kelet felé fordulása segítette a Kelet-kutatás tudományos kereteinek megteremtését, és több irányba is alap kutatásokat indított el.² Magyarországon az oszmanológia tudománya mellett jelent meg az arabisztika, a mai napig a nemzetközi tudományos élet élvonalába emelve a hazai kutatókat. A tudományos érdeklődés felélénkülését támogatta az 1891-ben megalapított Keleti Akadémia, majd az 1916-ban gróf Klebelsberg Kunó és Thallóczy Lajos kezdeményezésére létrehozott Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet, amely fő céljának a Kelet-kutatás koordinálását tekintette.³ Az első világháború utáni trauma felerősítette a Kelet felé fordulást a politikai és közgondolkodásban, míg a második világháborút követő gazdasági és világpolitikai folyamatok (a dekolonizációs folyamat felgyorsulása és az arab térség függetlenedése) Magyarország számára is felértékeltek e régiót, megteremtve az ekkor függetlenedő államokkal kialakítható gazdasági és dip-

¹ Mollat du Jourdin, Michel: *Európa és a tenger*. Budapest, 1996. 51.

² A hazai kutatásokat ösztönözte a magyarság keleti származásának tudata is, hozzájárulva a hazai historiográfia kiszélesedéséhez.

³ Részletesebben lásd: Pap Norbert: *A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916–1918)*. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Balkán Füzetek 1., Pécs, 2003.

lomáciai kapcsolatok lehetőségét. Ezek a folyamatok a hazai arabisztika magas szintű kutató munkáját is biztosították, többek között Goldziher Ignác, Czeglédy Károly, Germanus Gyula és Fodor Sándor tudományos munkássága révén. A magyar historiográfia területén azonban úttörőnek számít J. Nagy László munkássága, aki nemcsak arra vállalkozott, hogy az arab országok modern kori történetét papírra vesse,⁴ hanem arra is, hogy a térség és Magyarország második világháború után elinduló diplomáciai, kulturális és gazdasági kapcsolatainak elemzése révén elhelyezze hazánkat a mediterrán térség iszlám világával kialakított kapcsolatrendszerében. Ezzel a hagyományos arab ország- vagy régiómonográfiák⁵ tematikáját meghaladva klasszikus kapcsolattörténeti perspektívát honosított meg a terület historiográfiai kutatásában, magyar levéltári dokumentumokat először felhasználva és értelmezve ebben a tematikában.

J. Nagy László professzor azonban az intézményi háttér megteremtésében és a további kutatások ösztönzésében is meghatározó szerepet játszott az SZTE Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszékének és a Történettudományi Doktori Iskola vezetőjeként. Iskolateremtő hatására bizonyíték az 1990-es években általa elindított a Mediterráneum története speciális képzés sikere is, ahol diákok tucatjai ismerkedhettek meg az arab térség történetével, akik közül többen doktoranduszként is folytatták a térség kutatását.⁶ Okta-

tói tevékenysége mellett kiemelkedő tudományos kutatómunkájának legújabb szintézise, szinte egész eddigi munkásságának összegzése a *Magyarország és az arab világ 1947–1989* címmel megjelent monográfia.

Könyve előszavában a szerző világosan és lényegre törően foglalja össze céljait, amelyek elsősorban a politikai kapcsolatok ismertetésére összpontosítanak. Az elemzést számtalan forrásidézet támasztja alá, míg a mellékletben közölt dokumentumgyűjtemény kiegészíti azokat. A kötet a fontosabb világpolitikai események szerepét hangsúlyozva törekszik a magyar–arab kapcsolatok elemzésére a bipoláris világrend nemzetközi kapcsolatrendszerében. Így lehetőség nyílt arra, hogy a térségben lezajló meghatározó eseményekre (szuezi válság, irak–iráni háború, palesztin kérdés stb.) reflektáló követjelentések és párnyilatkozatok ismertetése alapján mutassa be Magyarország mozgásterét a korszakban. Ugyanakkor a szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a politikai változások és ideológiai fordulatok nem minden esetben befolyásolták a gazdasági kapcsolatok alakulását. (Például Nasszer halálát követő egyiptomi fordulat után.) (129–130. old.) A térséget alaposan ismerő szerzőről van szó, aki személyes benyomásokat és kapcsolatokat is szerzett az elmúlt évtizedekben, így közvetlen ismeretanyagot is képes átadni az olvasónak.

J. Nagy László rendkívül széles, több évtizedes kutatómunkán alapuló forrásbázisra építette könyvét, kötete hosszú évek eredményeinek szintézise és az új eredmények bemutatása. Franciaországi archívumok

⁴ Ezt egyébként már évekkel korábban megtette: J. Nagy László: *Az arab országok története a XIX–XX. században*. Budapest, 1997.; J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos: *Az arab országok története (1913–2003)*. Szeged, 2004.

⁵ Ebben a műfajban Benke József: *Az arabok története* (Budapest, 1987.) című könyve tekinthető az egyik első magyar történész által írt szintetizáló munkának.

⁶ A teljesség igénye nélkül utalunk néhány, J. Nagy László doktori iskolájából kikerült doktori értekezésre, amelyek a magyar–arab

kapcsolatrendszer kutatását: Komár Krisztián: *Az Osztrák–Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatai 1882–1914*; Prantner Zoltán: *Jemen és a szocialista országok 1955–1970*; Farkas Anikó: *A szadati Egyiptom magyar szemmel. Magyar–egyiptomi kapcsolatok 1970–1980*; Nagy Georgina: *A független Algéria első évtizede és a magyar kapcsolat 1962–1971*.

(Párizs, Aix-en-Provence, Nantes stb.), észak-afrikai (tuniszi, algíri) levéltárak és a Magyar Országos Levéltár különböző osztályainak iratanyagát is feldolgozta, korabeli magyar és francia nyelvű napilapok cikkeinek áttekintésével együtt. Ez a primer forrásbázis lehetővé teszi, hogy a diplomáciai folyamatok elemzésénél a döntéshozók és érintett személyek gondolatmenetét és háttér információit is megismerhesse az olvasó. Emellett nagyszámú francia, angol és magyar nyelvű értekezés és monográfia feldolgozását végezte el nagyon alaposan a szerző, a politikai mellett a gazdasági motivációt is részletesen érzékeltetve. A monográfia öt nagyobb fejezetből és rengeteg, külön egyésként is olvasható alfejezetből épül fel, amit a könnyebb tájékozódás és az áttekinthetőség érdekében melléklet követ. Az itt közölt kronológia és a rövidítések jegyzéke a témában és az adott térségben a szerzőnél kevésbé tájékozott olvasó számára megkönnyíti az eligazodást. A közölt dokumentumok pedig színesítik, több esetben magyarázzák, alátámasztják és kiegészítik a szövegben leírt folyamatokat és összefüggéseket (például a magyar kérdést az ENSZ-ben). (286. old.)

Az első fejezet történelmi visszatekintést nyújt a magyar–arab kapcsolatokról, amikor az 1500-as évektől kezdődően magyar utazók és kalandorok kerültek közvetlen kapcsolatba a Mediterráneum déli partvidékével. Ezek a visszaemlékezések és leírások élénk képet festenek a Földközi-tenger világról, és felhívják a figyelmet arra, hogy hazánk már több évszázada kapcsolatban áll e térséggel. Külön-külön is kuriózumnak tekinthető az Észak-Afrikába rabszolgaként kerülő magyarok megemlézése vagy Almássy László visszaemlékezése a magyaraboknál tett látogatásáról. (7–8. old.) J. Nagy László ezzel a történelmi kitekintéssel ismerteti a későbbi, már állami szintű kapcsolatrendszer kialakulásának előzményeit.

A második fejezet az Egyiptommal kialakított diplomáciai kapcsolatfelvételt vizsgálja részletesen, amely az első volt az arab

országokkal kialakított hivatalos kapcsolatok sorában. Az 1950-es években jelentős szerepet játszó sportdiplomácia (az Arany-csapat révén) rendkívül érdekes bemutatására is sor kerül a magyar futball-válogatott 1954-es egyiptomi turnéjának leírásával. A magyar futball legfényesebb időszakának egyik fejezeteként is tanulságos azzal szembesülni, hogy valóban világsztárokként fogadták játékosainkat, és egész Egyiptom figyelmének kereszttüzében játszottunk bemutató mérkőzéseket. Külön érdekesség az egyiptomi elnök nyilatkozata, melyet azután tett, hogy személyesen gratulált az egyiptomi válogatottal játszott mérkőzést követően: „Kitűnő csapat, a legcsodálatosabb, amit valaha is láttam [...] Még soha nem láttam ennél képzettebb együttest.” (27. old.) A kötet egyik nagy érdeme már itt érzékelhető, ugyanis a szerző miközben bepillantást enged a nemzetközi kapcsolatok államközi szintjének működésébe, bemutatja a kapcsolatfelvételtől a kereskedelmi és kulturális szerződések megkötéséig vezető utat is. A tudományos és kulturális együttműködés mellett a részletek ismertetésére is talál lehetőséget, például a futball-edzők, ösztöndíjasok, magyar kutatók, orvosok, mérnökök munkájára kitérve. Ez a megközelítés az egész monográfián átívelő koncepcióvá válik, érzékeltetve az „alacsony” és magas politika és diplomácia egymásra épülő működését, miközben szinte észrevétlenül sikerül a korabeli politikai eseményekhez kapcsolt források „élővé tétele”.

A harmadik fejezet fókuszában 1956 áll, a magyar és egyiptomi „iker” konfliktusok külpolitikai összefüggéseinek elemzésével. A magyar forradalom eseményeit köztudottan befolyásolták az egyiptomi fejlemények és azok világpolitikai következményei. Ezért is érdekes az ottani sajtóviszhang ismertetése, ami egyértelműen mutatja Kairó Szovjetunió felé forduló politikáját „Az egyiptomi arab nyelvű sajtó a magyar eseményekkel nem fő helyen foglalkozik.”, és „a lapok a budapesti eseményeket ’lázádnak’, ’zavargásnak’, ’felkelésnek’ (egy esetben ellen-

forradalomnak) nevezték, a helyzetet pedig 'zavarosnak'. (41–42. old.) Ez az állásfoglalás megfelel a Moszkva által elvárt reakciónak, és egyértelműen jelzi Egyiptom közeledését a Szovjetunió felé. A szuezi válság a nemzetközi politikai életben a magyar eseményeknél jelentősebb szerepet játszott, háttérbe szorítva a budapesti krízist. Ahogy a szerző megjegyzi: „Minden valószínűség szerint a Szovjetunió magyarországi beavatkozásának döntő oka is volt, hogy gyorsan »rendezze« a magyar problémát, hogy aztán teljes erővel a Közel-Keletre koncentrálhasson.” (43. old.) Véleményünk szerint azonban ebben Eisenhower elnök brit–francia támadást elítélő nyilatkozata is szerepet játszhatott.

Meggyőzően kerül bemutatásra a diplomáciai kapcsolatfelvételek mögött meghúzódó gazdasági érdekek jelenléte az ekkor függetlenedett Maghreb-térsséggel. Miközben az algériai háború a korszak egyik meghatározó konfliktusaként kerül bemutatásra, a magyar kapcsolatok szintjén a hazánkból érkező gyógyszer- és segélyszállítmányok bizonyítják a függetlenségi harc támogatására tett kísérletünket (79. old.), a hivatalos kormánypolitika ugyanakkor nem állhatott ki nyíltan Algéria mellett. Algérián kívül Egyiptom szerepe volt kiemelkedő a korszakban, ahogy ezt most is a sportkapcsolatok, tudományos együttműködések és a filmművészeti kapcsolatok szorosabbá válásával is érzékelteti a szerző. (82–85., 98–99. old.) Végig érezhető J. Nagy László szándéka, hogy az arab országok politikai eseményeinek ismertetésével és a nagyhatalmi politika reakcióinak bemutatásával a magyar külpolitikai és gazdasági kapcsolatok céljait és lehetőségeit is értelmezni tudja az olvasó.

A negyedik fejezet elsősorban a palesztin kérdés bemutatására épül, és az arab térség Palesztinához fűződő reakcióit mutatja be (független állam megalakításának terve, menekültkérdés, Izraelhez való viszony). Továbbra is nagy hangsúlyt kap Egyiptom, ahol Nasszer halálát követően

belpolitikai fordulat zajlott le Szadat hatalomra kerülésével. Ennek a belpolitikai fordulatnak külpolitikai hatása is volt Kairó USA felé történő „nyitásával”, ami a Szovjetunióval fennálló kapcsolatok elhidegülésével járt együtt, és közvetlen kritikát váltott ki a magyar politikai és sajtókörök részéről, befolyásolva a magyar–egyiptomi kapcsolatokat is. „A korábbi dinamikus kapcsolat »passzív kapcsolatattá« alakult át, vagyis egyik fél sem kezdeményezett, hanem várakozó álláspontra helyezkedett, az adott szinten tartotta a kapcsolatokat. Olykor említették a magyar diplomaták, hogy egyiptomi kollégáik kerülik őket, de ez nem jelentette a teljes elzárkózásukat.” (156. old.) Az események elemzésében központi helyet foglal el a Camp David-i találkozóhoz vezető út, hiszen a térség történetében fordulópontként értelmezhető az egyiptomi–izraeli különbéké. Ezzel Egyiptom az arab egységtörekvésekkel került szembe. Magyarország palesztin kérdéshez kapcsolódó politikájának leírása lényegretörő, de mély elemzés, amely a palesztin kérdés kialakulásától az 1970-es évekig mutatja be a problémát a magyar viszonyulással együtt, így önmagában megálló szintézisként is olvasható.

Az ötödik fejezet az 1979-es és 1980-as év jelentős változásainak bemutatásával indul (iráni hatalomátvétel, szovjet támadás Afganisztán ellen, irak–iráni háború kirobbanása). J. Nagy László részletesen elemzi az iszlám 'integrizmus' megjelenését (199. old.) és felerősödését a térségben, míg kritikai megközelítéssel választja el az általánosan (de helytelenül) elterjedt 'iszlamizmus' fogalmától. Arra is felhívja azonban a figyelmet, hogy „az iszlamizmust azonosítani a terrorizmussal, vagy iszlám terrorizmusról beszélni nem csupán tévedés, de legalább ennyire súlyos felelőtlenség is, ami nem a civilizációk dialógusát, hanem konfrontációját segítik”. (199. old.) Ezzel a megállapítással napjaink egyik fontos kérdésére is utal a szerző, törekedve a kérdés komplexitásának történeti gyökereit bemutatni, így kívánva megakadályozni a közvéleményben

egyre jobban elterjedő leegyszerűsítő sematizmust. Érdeemes megjegyezni, hogy az iszlám megítélése nem mindig volt ennyire negatív, hiszen például a 15–16. század fordulóján a katolikus spanyol uralkodók (és az inkvizíció) elől menekülő zsidókat az Oszmán Birodalom fogadta be, ahol fejadó fizetésének ellenében gyakorolhatták vallásukat, a kor toleránsabb valláspolitikáját képviselve.

Az afgán háború és az iráni iszlám fordulat átrendezte az erőviszonyokat és ezzel Magyarország kapcsolatait is a régióval, hiszen ideológiai szempontból az iszlám megerősödése következett a „szocialista” tervekkel szemben. Ennek ellenére a gazdasági együttműködés továbbra is meghatározó maradt, a politikai fordulat nem befolyásolta a kétoldalú kapcsolatokat. J. Nagy ezt Magyarország devizahiányával magyarázza, az 1970-es évek olajválságai és a szovjet kőolajszállítás csökkentése ugyanis válságos helyzetbe hozta a magyar gazdaságot: a romló cserearány értékek a hazai devizataralékok teljes kimerülését eredményezték az 1980-as évek elejére. Ez a hiány szükségképpen vezetett az arab országok felé irányuló kereskedelmi kapcsolatok bővítéséhez.

A szerző véleménye szerint a rendszerváltás nemcsak belpolitikai szempontból nyitott új fejezetet Magyarország történetében, hanem a külkapcsolatok területén is. Így a kötet befejezése a magyar külpolitika és külgazdaság történetének egy fejezetét is lezárja, ugyanakkor felveti a folytatás lehetőségét hazánk 1991-től kezdődő korszakának arab térséghez fűződő kapcsolatainak kutatásával. J. Nagy László jelen munkája a

magyar külpolitikai kutatások szempontjából is hiánypótló alkotás, hiszen a levéltári dokumentumok felhasználása révén pontos képet kaphatunk a korszak külkapcsolatainak arab térség felé forduló irányáról, ugyanakkor olyan ma is aktuális kérdések háttérelmzésére is találunk példát, mint a palesztin kérdés megítélése az arab világban vagy az iszlamizmus megerősödése. A kötet mind módszertanában, mind a felhasznált források számában és kritikai felhasználásában példa értékű, legnagyobb eredménye épp az, hogy szélesebb olvasóközönség számára hozzáférhetővé tesz levéltári dokumentumokat és korabeli sajtóelemzéseket.

A felhasznált irodalom listája (ahogy azt a szerző a kötet előszavában előre jelzi) nem tartalmazza a szócikkek és tanulmányok teljes listáját, pedig az segítséget nyújthatott volna a témában komolyabb érdeklődést tanúsítók számára a további kutatásokhoz, mindazonáltal meggyőző J. Nagy László érvelése, aki a felhasznált irodalom rendkívüli gazdagságával magyarázza ezt a hiányt. Természetesen ez nem von le a kötet értékéből, mely nemcsak a térség története iránt érdeklődő olvasóközönség figyelmére tarthat igényt, hanem a szakmai kutatások ösztönzőjeként a magyar historiográfia és a magyar külkapcsolatok területén tevékenykedő szakemberek számára hasznos alpmunkává válhat, s a Közel-Kelet 1945 utáni politikatörténetének szintéziseként kuriózumnak számít a magyar történetírásban.

BALOGH ÁDÁM

Az utolsó belga tabu

Bruno Cheyns: *Léon Degrelle. De Führer uit Bouillon. Vrijdag, Antwerpen, 2017. 590 oldal*

Bruno Cheyns flamand történész könyve Léon Degrelle-ről, a vallon szélsőjobboldali rexista mozgalom alapítójáról és vezéről, a két világháború közötti Belgium belpolitikájának fenegyerekéről, a keleti front veteránjáról és későbbi, Spanyolországban élő hírhedt neonáci ikon pályafutásáról, továbbá az interbellum belga politikatörténetéről, a rexizmusról és a vallon kollaborációról hiánypótló munka.

Hiánypótló, mivel mind Degrelle-ről, mind a vallon kollaborációról – ellentétben a flamand kollaborációval – egészen a közelmúltig nem, és azóta is alig született átfogó munka. Az 1990-es évek elejétől folytak kutatások a rexista mozgalom, illetve a frankofón belgák német megszállókkal folytatott kollaborációjával kapcsolatban,¹ ezek azonban számos akadályba ütköztek. Egyfelől hiányosak a témával kapcsolatos levéltári források, másfelől Vallóniában nem volt

meg a kollaborációnak az a strukturális háttere – jól szervezett pártok és mozgalmak –, amely Flandriában egyértelműen létezett, így a gyakran csupán fegyveres bandákként működő vallon kollaboránsok történetét meglehetősen nehéz utólag rekonstruálni.

Nehézséget jelent az is, hogy belga szemszögből nem egyszerű Degrelle életét és politikai tevékenységét tárgyilagosan megítélni. Ahogyan már a címben is jeleztük, Léon Degrelle személye Belgiumban kínos téma, a mai napig szimbóluma a nemzetiszocializmusnak és a német megszállókkal való kollaborációnak. Ebből következően már-már „démoni” a róla alkotott kép, amit számos példával lehet igazolni: Ahogyan a belga sajtóban írtak róla 1994-ben, bekövetkezett halálakor (a *Le Soir* brüsszeli napilap szerint „az utolsó ősfasiszta”), amilyen módon egy kortárs regényben megjelenik („fanatikus rasszista [...] funkcionális antiszemita [...] az arca fokozatosan hullómaszkká kövült...”)²; vagy ahogyan a neves flamand író és esszéista, Geert van Istendael jellemzi („A legismertebb belga kollaboráns egy bouilloni vallon, a mitomán, arcátlanul hazug, jelenleg Spanyolországban élő Léon Degrelle”)³.

Talán a higgadt, kiegyensúlyozott megközelítés hiányából fakadóan több közismert tévhit, legenda kapcsolódik a rexista vezér nevéhez. A legismertebb anekdota szerint Hitler azt mondta, hogy ha lenne fia, akkor azt szeretné, hogy olyan legyen, mint Degrelle – a könyv többek között ezt a városi legendát is cáfolja. A szerző célja ugyanis az, hogy – amennyire ez lehetséges – tárgyilagossá képet fessen a „Bouillon-i Führerről”, a fentebb említett, erősen szubjektív, tudo-

¹ A téma természetesen sok szerzőt megihletett, ám túlnyomó többségük Degrelle (és persze a rexista mozgalom) 1941 utáni tevékenységével foglalkozott. Sokáig csupán egyetlen nagymonográfia létezett a rexizmusról: Conway, Martin: *Collaboratie in België Léon Degrelle en het rexisme, 1940–1944*. Groot-Bijgaarden, 1994. 2016-ban jelent meg egy átfogó munka a témával kapcsolatban: de Bruyne, Eddy: *Encyclopédie de l'occupation, de la collaboration et de L'ordre nouveau en Belgique francophone (1940–1945)*. La Roche-en-Ardenne, 2015. A kollaborációval kapcsolatban 2008-ban jelent meg egy nagymonográfia: Plisnier, Flora: *Te wapen voor Hitler*. Meulenhoff, 2008. 2010-ben Pieter Jan Verstraete, az elsősorban a Flamand Mozgalom történetével foglalkozó flamand könyvtáros és történész írt egy rövidebb munkát Degrelle-ről: *Le Beau – Léon Degrelle*. Uitgeverij Aspekt B.V., 2010.

² Littel, Jonathan: *De Welwillende*. Rainbow, 2014.; idézi: Cheyns, Bruno: *Léon Degrelle. De Führer uit Bouillon*. Antwerpen, 2017. 12.

³ van Istendael, Greert: *A belga labirintus*. Budapest, 1994. 39–40.

mányosnak és kiegyensúlyozottnak korántsem nevezhető megközelítésektől távolságot tartva.

Léon Degrelle Bouillonban született, vallon katolikus nagycsalád gyermekeként, felmenői gazdálkodók voltak. Identitását és politikai gondolkodását számos tényező formálta.⁴ A Leuveni Egyetemen tanult, jogot és politikatudományt hallgatott, ám diplomát soha nem szerzett. Már az egyetemi évei alatt bekapcsolódott a politikába, egyrészt újságíróként, másrészt gyakorló római katolikusként az egyre radikalizálódó katolikus ifjúsági mozgalomban is aktív szerepet vállalt.⁵ A rexista (az elnevezés Jézus Krisztusra utal – *Christus Rex*) pártot 1935-ben hozta létre, kiválva az általa túl visszafogottnak minősített Katolikus Pártból. Az 1936-os választásokon induló párt hatalmas meglepetést okozva huszonegy helyet szer-

zett a törvényhozásban. Ebben megkerülhetetlen szerepe volt Degrelle-nek, aki kiváló szónok volt.⁶ 1941-ben önkéntesekből megalapította a Vallon Légiót, amely a keleti fronton bekapcsolódott a szovjetek elleni harcba. Az egységet később a Waffen SS-be olvasztották be, s Degrelle egyetlen belgaként megkapta a Lovagkeresztet. 1945 tavaszán a biztos halálos ítélet elől Spanyolországba menekült, ahol új személyazonosságot kapott, és ahonnan a belga kormány hosszú éveken át tartó diplomáciai nyomásgyakorlása ellenére sem adta ki őt sem a Franco-féle, sem az azt követő vezetés. Szülőhazájába soha nem térhetett vissza, Malagában hunyt el 1994-ben.

Degrelle életpályájának egy-egy állomása elevenedik meg a kötet harminchárom nagyobb tematikus egységében, gyermekkorától az egyetemi éveken és a politikusi létten át a második világháborúban való katonáskodásig és a spanyolországi száműzetésig. Cheyns fejezetről fejezetre haladva részletesen bemutatja, hogyan lett a kisvárosból induló, jó eszű, tehetségesnek tartott Degrelle-ből politikai újságíró, majd gyors és rövid ideig tartó sikert befutó politikus, végül kollaboráns és száműzött, bukott ember, összességében „a belga politikatörténet egyik legellentmondásosabb figurája”. (517. old.)⁷ Két, időben egymástól távol lévő részt emel-nénk ki a kötetből. A második, illetve a harmadik fejezet alapos elemzését adja Degrelle újságírói, illetve könyvkiadói tevékenységén keresztül a belga katolikus ifjúsági moz-

⁴ Kiemelendő az Action Française, illetve a keresztényszociális tanítások hatása (Cheyns: *Léon Degrelle*, 32–33.). Az identitásával kapcsolatban furcsa kettősség jellemezte: egyfelől politikusként Belgium harcos védője, másfelől magát a középkorban létrejött és a nyolcvanéves háború során megszűnt Tizenhét Tartomány fiának érezte, és Belgiumot mesterséges konstrukciónak tartotta. Vö. Cheyns: *Léon Degrelle*, 15., 512.

⁵ Több pamflet is kötődik a nevéhez, közülük egyet emelnénk ki, az 1930-ban kiadott *Furore Teutonico* címűt, mivel a háttérül szolgáló történet jól jellemzi Degrelle személyiségét. 1914-ben egy német bombatámadás következtében elpusztult a Leuveni Katolikus Egyetem könyvtára, amit újjáépítettek a két világháború között. Kampany indult annak érdekében, hogy a következő latin nyelvű feliratot helyezték a könyvtáráépület homlokzatára: *Furore Teutonico diruta dono Americano restituta*, azaz „német erőszak által leromboltatott, amerikai pénzből újjáépített”. A felirat elkészült, ám az egyetem rektora meghátrált, és nem volt hajlandó kihelyeztetni. A katolikus sajtó próbálta agyonhallgatni az ügyet, de Degrelle, szembemenve a főszoddorral, napirenden tartotta az ügyet, többek között a pamflet megjelentetésével is. Cheyns: *Léon Degrelle*, 44.

⁶ Egy franciául nem beszélő flamand, aki végighallgatta az egyik kampánybeszédét, később azt mondta, hogy „Abból, amit mondott, egy szót sem értettem, de az előadásmódja kiváló volt”. Cheyns: *Léon Degrelle*, 123.

⁷ Ugyanitt a szerző Degrelle „csillapíthatatlan munkabírással és határtalan ambíciókkal párosuló különleges vitaképességét” emeli ki mint a harmincas években hatalmas sikert arató elit- és politikaellenes retorikájának alapjait – a sikerhez pedig táptalajt a harmincas évek gazdasági válsága biztosított.

galom, az ACJB,⁸ illetve az ahhoz kötődő sajtó működéséről, s ezen keresztül bemutatja a rexizmus kialakulásának egyes lépéseit. Erőssége a kötetnek, hogy két fejezetben, bő negyven oldalon foglalkozik Degrelle háború utáni, Spanyolországban eltöltött évtizedeivel, ottani kapcsolataival és tevékenységével, illetve szélsőjobboldali ikonná válásával.⁹ Az utóbbi oldalakon olvashatjuk, hogy Degrelle nem bánt meg semmit a múltjával kapcsolatban, számos könyvet, illetve pamfletet írt a második világháborús élményeiről, illetve Adolf Hitlerrel, szívesen hangoztatott holokaust-tagadó nézeteket, és gyakran fejtett ki lesújtó véleményt szülőhazájáról.¹⁰

A szerző színvonalas elemzéssel igyekszik tisztázni egy olyan kérdést is, amely mindig heves vitákat vált ki a különböző radikális jobboldali mozgalmak kapcsán, tudniillik fasiszta mozgalom volt-e a rexizmus, ha igen, akkor már a kezdetektől fogva az, vagy csak azzá vált-e az évek során. Stanley G. Payne tipológiáját¹¹ követve, illetve Ernst Nolte véleménye¹² alapján Cheyns arra a következtetésre jut, hogy a rexizmus a kez-

detekben erősen konzervatív, katolikus és antikommunista irányzat volt, csak fokozatosan jelentek meg az ideológiájában, retorikájában, illetve a külsőségeiben a fasiszta elemek, és egyértelműen fasiszta mozgalomnak 1943-tól tekinthető. (524–528. old.)

A felhasznált forrásanyag gazdag és változatos: levéltári források, többnyelvű – francia, holland, angol, német és spanyol – szakirodalom, korabeli napi-, illetve hetilapok anyagai, szintén több nyelven, audiovizuális források és gazdag képanyag is megtalálható a bibliográfiában. A tárgyalt időszak belga politikatörténetében és Léon Degrelle pályafutásának számos állomásában segíti az eligazodást a kötet végén található rövid almanach a korszak és a téma szempontjából fontosabb személyekről. A kötetet díszítő komoly képanyag forrása részben a szerző magángyűjteménye, részben a brüsszeli CEGESOMA¹³ állománya.

A szakirodalmi tételeken túl változatos levéltári forrásokra is támaszkodott a szerző. Megtalálhatók köztük német (például a bonni Külügyi Levéltár Belgiummal kapcsolatos anyagai vagy a koblenzi Szövetségi Levéltár 1933 és 1945 közötti kancelláriai iratai), illetve belga anyagok (például a Belga Katolikus Szövetség archívumának anyagai vagy a Belga Külügyminisztérium Degrelle személyével foglalkozó dossziéja), a CIA Léon Degrelle-lel foglalkozó aktái, amelyek a *Nazi War Crimes Disclosure Act* értelmében 1998 óta szabadon kutathatók. A levéltári források pontos adatait nem közli, csupán az adott felhasznált anyagrészt jelöli a bibliográfia. Jelentős mennyiségű, főképp francia nyelvű korabeli sajtóanyag szerepel a hivatkozott irodalom között, a szerző kiemelte Aalst városa digitális sajtóarchívumát mint fő forrást.

A kötet stílusa olvasmányos, jól követhető, nem kizárólag a szakmának szól – ez

⁸ Association Catholique de la Jeunesse Belge (Belga Katolikus Ifjúsági Szövetség).

⁹ Többek között baráti viszonyt ápolt Jean-Marie Le Pennel, illetve az egykori Flamand Blok elnevezésű flamand szélsőjobboldali párt több politikusával is. Cheyns: *Léon Degrelle*, 511–512.

¹⁰ Egy apró kivétellel: egy újságíró kérdésére, hogy van-e olyan dolog, ami nem hagyja nyugodni, azt válaszolta, hogy „nincs, kivéve azt, hogy nem nyertük meg a háborút”. Cheyns: *Léon Degrelle*, 521.

¹¹ Payne, Stanley G.: *A History of Fascism, 1914–1945*. UCL Press, 1945.; uő: *Fascism: Comparison and Definition*. University of Wisconsin Press, 1980.

¹² Nolte, Ernst: *A fasiszmus korszaka: Action Française: az olasz fasiszmus: a nemzetiszocializmus*. Budapest, 2003. Nolte szerint a rexizmus soha nem tudott teljesen elszakadni a katolikus konzervativizmustól, így nem is válhatott fasiszta jellegű mozgalommá. Cheyns: *Léon Degrelle*, 525.

¹³ Centre d'Études et Documentation Guerre et Sociétés contemporaines nevű brüsszeli kutatóközpont.

talán következhet abból is, hogy a szerző nem „céhbeli” történész. Ugyanakkor nehezítheti a kötetben való eligazodást az – főleg, ha nem belga szakmabeli az olvasó –, ami egyben annak vitathatatlan erénye is: az elképesztő részletesség, számtalan párt, újság, szervezet, politikus neve, a rengeteg helynév, az apró részletekig kidolgozott esemény, politika-, illetve személyes történelem. Ám az utóbbiak megértését, ahogy fentebb említettük, segíti a kötet almanachja, illetve alapos bibliográfiája. Ez a könyv sokkal több politikai életrajznál: olyanok is bátran forgathatják, akik a két világháború közötti belga politikával vagy a rexizmus történetével szeretnének közelebbről megismerkedni.¹⁴

Bruno Cheyns munkája összességében jól szerkesztett, gazdag forrásanyagot felhasználó, alaposan jegyzetelt, teljességre törekvő és hiánypótló nagymonográfia, illetve egyben politikai életrajz, amely joggal válhat a rexizmussal és Léon Degrelle életpályájával kutatóként foglalkozók, illetve az utóbbi témák iránt érdeklődő nem szakmabeliek egyik alapművévé, illetve kiindulópontjává. Alaposságával és objektivitásával remélhetőleg hozzájárul ahhoz, hogy Belgium ezzel az „utolsó tabujával”¹⁵ is leszámoljon.¹⁶

ZÁGONI-BOGSCH GERGELY

¹⁴ Ezzel kapcsolatban a szerző nyílt lapokkal játszik: leszögezi, hogy nem az volt a célja, hogy könyve „csupán” egy majd később mérőföldkőnek számító Degrelle-életrajz legyen, hiszen számos olyan forrás, amely ilyen biográfia megírásához megkerülhetetlen lett volna, nem nyilvános a kutatók számára. Ugyanakkor a rexizmusról alkotott képet beárnyékolják a második világháború és Belgium német megszállásának borzalmai, és emiatt Cheyns fontosnak tartotta, hogy kiegyensúlyozott képet próbáljon alkotni erről a mozgalomról, mely oly fontos szerepet játszott a belga politikai életben az 1930-as, illetve az 1940-es években. Cheyns: *Léon Degrelle*, 521.

¹⁵ Bruno Cheyns szerint Belgium azzal, hogy még mindig nem tudott teljesen „elszámolni” Degrelle személyével és tevékenységével, épp Degrelle legnagyobb álmát valósítja meg, tudniillik halhatatlanná teszi a nevét. Cheyns: *Léon Degrelle*, 530.

¹⁶ Ehhez hozzájárulna, ha francia (a nem holland anyanyelvű belga olvasók jobb elérése érdekében), illetve angol fordításban is megjelenne a kötet.

A fegyvertelen hadsereg

*Győri Szabó Róbert: FC Katalónia.
A Barça és a katalán függetlenség.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 2016.
384 oldal*

Fel lenne adva a lecke annak, akinek azzal a kikötéssel kellene közéleti vitát kezdeményezni Magyarországon, hogy abba ne keveredjék bele semmilyen módon a sport (politika). Kevés esély adódik erre egy olyan átlamban, melynek miniszterelnöke az egyik legfontosabb stratégiai ágazatként tekint a sportra. Téves megközelítés azonban arra gondolni, hogy mindez magyar sajátosság lenne, hiszen elég akár csak felszínesen „végigpörgetni” az elmúlt százötven év egyetemestörténelmét, s máris számos példát találunk sport és politika összefonódására, azaz olyan esetekre és folyamatokra, amikor vagy a politika nyomta rá bélyegét a sportra, vagy a sport a politikára. A modern sport intézményesülése, a 19. század második fele óta sorra fedezték és fedezik föl demokráciák és diktatúrák egyaránt a sportban rejlő lehetőségeket. Politikusi szemszögből ugyanis is a sportnak – s mindenekelőtt a labdarúgásnak – van egy felbecsülhetetlen értékű tulajdonsága: döbbenetes identitást képző és/vagy erősítő, illetve tömegeket mozgósító ereje van.¹ (E tekintetben messze maga mögött hagy bármilyen művészeti ágat.) Ebből az erőből következik az is, hogy a sport nem feltétlenül „szorul” arra, hogy honatyák vegyék kézbe. Önmagától, önmagáért válik társadalmi vagy akár politikai tényezővé, ahogy az például a dualizmus kori magyar–osztrák futballmérkőzések esetében történt. Más történet volt a Harmadik Birodalom kirakatolimpiája 1936-ban Berlinben

vagy éppen a Honduras és El Salvador közötti „futballháború” 1969-ben, de sok példát lehetne még sorolni a közelműltből is, például az NFL-lel bajszot akasztó amerikai elnök vagy a hazája futballválogatottjának bravúros világbajnoki szereplését jócskán meglovasító horvát elnöksasszony esetét.

Úgy tetszik, a történettudomány – a politikához képest mindenképpen – késve ismerte föl a sport jelentőségét (ha ugyan fölismerte), hiszen eddig viszonylag kevés olyan, szaktörténeti igényességgel megírt mű került a piacra, amely a sport és a sportpolitika tükrében láttat bizonyos történelmi eseményeket vagy folyamatokat. Az „adósság” törlesztéséhez mindenesetre remekül járul hozzá Győri Szabó Róbert FC Katalónia című munkája. A szerző (jelen sorok írójával együtt) nem titkolja a „címszereplő” gránátvörös-kék egyesület iránti szimpátiáját, ám a kötet központi témája – az FC Barcelona futballcsapatának története a katalán–spanyol viszony aspektusából, s mindez fordítva: a katalán–spanyol történelem a Barça históriájának tükrében – nem csak ezért „adta magát”. Aránylag közismert tény (talán még a futballszurkolók közösségén kívül is), hogy az FC Barcelona a katalánok – mint évszázadok óta kisebbségben élő nép – számára majdhogynem fennállása óta jóval többet jelent(ett) egyszerű sportklubnál: identitásuk fontos pillére, büszkeségük forrása, nemzetük fegyverek nélküli hadserege (volt). (Kiváltképp érvényesült ez Francisco Franco alatt, mert ha volt történelmi-politikai képződmény, amely minden gátlás nélkül igyekezett érvényesíteni elképzeléseit a sportban is, az Franco falangista rezsimje volt.) Így nyer értelmet a klub jelmondata – „Més que un club”, azaz „Több mint egy klub” –, no, meg az, hogyan lett a kötet címében az FC Barcelonából FC Katalónia. Jól látható tehát, hogyan illeszkedik e mű a nemzetiségekkel, nemzeti kisebbségekkel és

¹ Mely adott esetben természetesen vissza is üthet, lásd az elbukott 1954-es világbajnoki döntő utáni zavargásokat, melyhez fogható 1948 és 1956 között nem volt Magyarországon.

kisebbségpolitikával foglalkozó Győri Szabó Róbert munkásságába.

Meglehet, voltak erre utaló jelek már 2016-ban is, ám a könyv megjelenése után egy évvel új aktualitással gazdagodott: a katalán szecesszionista törekvések szintet léptek a 2017. október 1-jei függetlenségi népszavazással.² A Barça ezen a napon bajnoki mérkőzést játszott a kósza szeparatista mozgolódásait már évtizedekkel korábban feladó Kanári-szigetek legerősebb csapatával, az UD Las Palmaszal (amely provokatív céllal csak erre a meccsre spanyol zászlót varratott a mezére), de csak a Nou Camp kongó lelátói előtt, mivel a rendőrség – nem a helyi, amúgy autonóm rendőrség, hanem a „nyakára küldött” néhány spanyol alakulat – nem tudta biztosítani az így zárt kapussá váló összecsapást. (Más dolga volt ugyanis, a Madrid által alkotmányellenesnek nyilvánított referendum résztvevőit kellett szétvernie.) Értelemszerűen nem csendülhetett fel tehát az a függetlenségért kiálló rigmus (hiába lett volna épp ekkor mindennél adekvátabb), amelyre a szurkolók egyébként minden hazai mérkőzésen rázendítenek, mégpedig a kezdő sípszó után pontosan 17 perccel és 14 másodperccel, utalván a katalán függetlenség végleges(nek tetsző) elvesztésének évére.³

Erre – mármint 1714-re s általában a „pre-Barças” katalán történelemre – érthető okból (a kötet témája nem értelmezhető a Barça nélkül) csak vázlatosan tér ki a szerző, ugyanakkor az mindenképpen szükséges ahhoz, hogy az olvasó feltérképezhesse Katalónia sajátos politikai, történelmi és főleg társadalmi hátterét.

Meg kell jegyeznünk, hogy a könyv jóval átfogóbb képet nyújt a spanyol (baszk, katalán) labdarúgás történetéről, mint amennyit

a téma (a cím) ígér. Győri Szabó ugyan – a teljes negyedik fejezet kivételével – csak elvétve vonatkoztat el a Barcelonától, ám közben (elsősorban a „kezdetektől” a polgárháborúig ívelő időszakot taglaló első fejezetben) nagy vonalakban mindent megtudhatunk Spanyolország további prominens csapatainak korai lépéseiről is. Nem kizárt, hogy az itt leírtak a hispán futballban (és annak történetében) jártasabb olvasók fejét kissé megkavarhatják, hiszen az általuk (általunk) ismert „élcscapatok” nem minden esetben olyan háttérrel indultak, amely jelenlegi pozíciójukat vetítette volna előre. Napjaink „legspanyolabb” klubjainak egyikét, az Atlético Madridot például baszk diákok hívták életre a bilbaói Athletic kvázi „kistestvéreként”, ugyanazon „márkanévvel”. Bármily kaotikus is volt a 20. század első fele Spanyolországban, Franco színre lépéséig nem akadt olyan rezsim, amely kizárással fenyegette volna a nem spanyol elnevezést használó klubokat – az angol futballexportőrök emlékét őrző (s egyben persze a spanyol centralizáció elleni lázadás apró eszközeiként szolgáló) angol(os) elnevezéseket (Futbol Club, Athletic) még a XIII. Alfonz királyra rátelepedő diktátor, Primo de Rivera alatt sem kellett lecserélni Club de Fútbolra és Atléticóra. A teljhatalmú miniszterelnök az erőviszonyokat sem forgatta fel annyira, mint később Franco (mivel az ország klubfutballja akkoriban még gyerekcipőben járt – az első országos bajnokságot 1929-ben rendezték meg –, erre kevesebb oka is volt), mindez azonban nem jelenti azt – derül ki a kötetből –, hogy a baszk és katalán klubok helyzetére a „háborítatlan” lett volna a legmegfelelőbb jelző az idősebbik Primo de Rivera kormányzása alatt.

A második fejezet teljes egészében a Franco-korszaké. A Generalísimo a királyságot ugyan nem restaurálta, de legalább az Alfonz király által kiosztott „királyi” (Real) jelzőket újra megkapták a köztársaság idején azoktól megfosztott klubok, így a Madrid FC – pontosabban immár CF – is. Mind-

² Magáról a referendumról 2016 októberében, annak időpontjáról viszont csak 2017 júniusában döntöttek.

³ A spanyol örökösödési háború záróakkordjaként V. Fülöp spanyol király 1714. szeptember 11-én bevette Barcelonát.

eközben a „bűnös városnak”, Barcelonának nem felejtette el, hogy a polgárháborúban a köztársaságpártiak bázisaként szolgált, a falangisták által meggyilkolt Barça-elnök, Josep Sunyol történetét pedig tabuként kezelte. Majd azt tette, amit a diktátorok ilyen helyzetben tenni szoktak: kiszemelt magának egy csapatot, amelyet fölépíthet. (Ebben az esetben ráadásul a „bűnös város” csapata, az addig több trófeát szerző, sikeresebb Barcelona ellenében.) Választása természetesen a két fővárosi nagycsapat „királyi” tagjára, a Real Madridra esett, ezáltal tovább élezhetette a Real Madrid és a Barcelona közötti rivalizálást, mely a nemzetiségi ellentét miatt már amúgy is jó ideje létezett. (A francóista módszerekre, praktikákra találunk néhány példát a kötetben, például arról is olvashatunk, hogyan sikerült elérni, hogy Di Stéfano a Real legendája legyen, ne a Barçáé.)

Nyilvánvaló, hogy a Barça ellenzéki-ségének minden korábbinál – és későbbinél – fajsúlyosabb szerep jutott a Franco-korszakban, ideértve annak olyan megnyilvánulását, mint hogy a Nou Camp az – ekkoriban amúgy tiltott – katalán nyelv szabad és nyilvános gyakorlásának szentélyeként funkcionált. A mérleg megvonásakor azonban Győri Szabó nem feledkezik meg arról, hogy Franco szemszögéből nézve is megközelítse a Barça-kérdést. Eszerint a tábornok, bármekkora ellenszenvvel is viseltetett a katalánok iránt, az ötvenes évek közepétől arra jutott, hogy mégiscsak hagyni kellene „élni” a Barçát, talán többet kellene tűrni, hiszen a futballklub sikerei olyan „szelepként” szolgálnának az ekkor 3-4 milliós Katalónia számára, amilyeneket az élet más területein a rezsim nem tud vagy nem akar megadni a katalánoknak. Így aztán időről időre még az is megtörténhetett, hogy a „katalán óriás” elhappolja a bajnoki címet a „királyi gárda” elől. Az eredmények közvetlen befolyásolása mindenestre nem volt idegen a rendszertől: a Barcelonára a Franco-korszakban nehezedő játékezerők nyomás vélhetően valóban több volt egyszerű

városi legendánál – igaz, Győri Szabó joggal világít rá, hogy a madridi szurkolók is előszeretettel hivatkoztak az őket sújtó, részrehajló bíraskodásra, ha érdekük úgy kívánta. Az idő múlásával egyre ritkábban kerültek elő az efféle összeesküvés-elméletek, de nem tűntek el: Johan Cruyff a halála előtt néhány héttel elkészült önéletrajzában váltig állítja, hogy még az 1977-es (tehát egy, már a demokratikus átmenet idején játszott) bajnokságot is „elcsalták” a Barcelonától.⁴ Arra hivatkozik, hogy az egyik mérkőzésen rárvallt egy csapattársára, ezt azonban a bíró magára vette, és kiállította a holland klasszist, aki nem viselte könnyen a döntést: rendőröknek kellett letessékelni a pályáról. (Az FC Katalónia borítóján éppen ez a jelenet látható.) Egy biztos: Cruyff tudott bánni a közönséggel, értette a katalán népleletet, s ő maga is (tisztelőbeli) katalánná vált. Ha keresztnévét nem is íratta át Joanra (ellentétben a klubalapító svájci bankárral, aki Hans Kamperből Joan Gamperre lett, s a klubot elindította a katalánizmus útján), fiának a katalánok védőszenstjének nevét (Jordi) adta 1974 februárjában – ez akkoriban egy átlagember számára tiltott lett volna. Ezzel szemben Cruyff még néhány nappal korábban is megforgatta a tört az alkonyodó Franco-rendszerben, amikor vezérletével 5-0-s diadalt aratott a Barça a Real Madrid otthonában.

A harmadik fejezet (melyben kronológiai napjainkig jutunk) egyik fő alapvetése az, hogy a demokrácia beköszöntével a Barcelona mit sem veszített „több mint egy klub”-jellegéből. Egy közel százötvenezer sociót, vagyis klubtagot tömörítő megaklub (mármost: több annál) napjainkban, amely továbbra is politikai tényezőnek számít – nemcsak Katalóniában, de szerte Spanyolországban is. A Barcelona és a Real Madrid a demokráciában sem „kedvelte meg” egymást, igaz, vetélkedésük ma már legalább annyira üzleti, mint amennyire politikai jel-

⁴ Cruyff, Johan: *Totális foci*. Budapest, 2017. 80.

legű. Sokak szerint nem jó irány a Barcelona utóbbi években tanúsított üzletpolitikája – tény, a közel- s távol-keleti nyitás jegyében a klub még azon régi hagyományt is sutba vágta, mely szerint nincsen mezzszponzora. S mivel a tibeti szeparatizmusra oly kényes kínai hirdetőket sem illendő elriasztani, a Barça újabban a katalán függetlenségi mozgalmakkal kapcsolatban is kénytelen óvatosan fogalmazni.

Az utolsó, negyedik fejezet, mely a baszk labdarúgás és a baszk identitás összefonódását dolgozza fel, voltaképpen könyv a könyvben, mégis helye van a kötetben – már csak azért is, hogy jó összehasonlítási alapunk legyen a Katalóniáról olvasottakhoz. Baszkföld autonóm közösség területe csak részben fedi le a történelmi és etnográfiai értelemben vett Baszkföldét, de bármelyik értelmezést is használjuk, megállapítható, hogy a baszkok sok tekintetben hasonló cipőben járnak, mint a katalánok. (Másképp, míg az utóbbiak mindig is békés, diplomáciai úton igyekeztek a konfliktusukat rendezni, addig az előbbieket kitermeltek egy terrorszervezetet.) Baszkföldnek is megvan a maga „FC Barcelonája”: ez az Athletic Bilbao, vagy Atlético Bilbao, ahogy a francóista elnyomás évtizedeiben nevezték. Sőt bizonyos értelemben a Bilbao „barcelonább” a Barcelonánál, amennyiben elveit (nevezetesen: nem igazolnak olyan játékos, akinek

semmi köze Baszkföldhöz és/vagy a baszkokhoz), a sajátosan nacionalista attitűdöt nem áldozta fel a siker oltárán – nem csoda, hogy mindenhol az Athleticet tekintik a baszkság zászlóvivőjének, még ha a Real Sociedad időnként meg is előzi eredményességben.

Győri Szabó Róbert hiánypótló művének tagadhatatlanul az áttekinthetőség az egyik nagy erénye: az eseményeket szigorú időrendben dolgozza fel (egy-egy alfejezetben belül persze óhatatlanul előfordulhat némi csapongás, de az sem zavaró mértékig); s az egyes témák jól elkülönülnek egymástól. Említést kell tenni a terjedelmes irodalomjegyzékről (mely a már említett „szaktörténeti igényesség”-et mindenképpen aláhúzza), a temérdek statisztikáról és eredménylajstromról, az FC Barcelona és Katalónia himnuszának magyar fordításáról, no, meg – haladunk a korral – a QR-kódok (és a megfelelő okostelefonos applikáció) segítségével megtekinthető videókról. Aminek azonban a leginkább lehet örülni ezzel a kötetrel kapcsolatban, az az ötlet maga: történelmi folyamatok szemléltetése a sport által; ezzel egy időben sokunk szenvedélyének, a sportnak a vizsgálata – szaktörténeti szemmel.

IFJ. PÁL JÓZSEF

Számunk szerzői

BÁLINT ZSOLT (balint.zsolt@parlament.hu) – történész-könyvtáros, Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Országgyűlési Könyvtár, Budapest

BALOGH ÁDÁM (adamaki@freemail.hu) – történész, középiskolai tanár, Deák Ferenc Gimnázium, Szeged

BARÁTH ZSOLT (barathzsolti29@gmail.com) – PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs

CSORBA GYÖRGY (gyorgycsorba@gmail.com) – történész, Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Képviselői Információs Szolgálat, Budapest

GERGELY ANDRÁS (andras.gergely23@gmail.com) – történész, Budapest

HAJAGOS JÓZSEF (hajagosj@citromail.hu) – történész, középiskolai tanár, Berze Nagy János Gimnázium, Gyöngyös

HERMANN RÓBERT (robogo63@gmail.com) – történész, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest; Károli Gáspárt Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest

KEDVES GYULA (kedves.gyula@parlament.hu) – hadtörténész, Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Országgyűlési Múzeum, Budapest

KEMÉNY KRISZTIÁN (kemenykp1@gmail.com) – hadtörténész, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest

PÁL JÓZSEF, IFJ. (paljozsef93@gmail.com) – egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest

PÁL JÓZSEF, N. (npjozsef@gmail.com) – irodalomtörténész, sporttörténész, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest

PELYACH ISTVÁN (pelyach.istvan@gmail.com) – történész, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Modernkori Magyar Történeti Tanszék, Szeged

TOMKA BÉLA (tomka@hist.u-szeged.hu) – történész, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Jelenkortörténeti Tanszék, Szeged

ZAKAR PÉTER (zakar@jgypk.szte.hu) – történész, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Modernkori Magyar Történeti Tanszék, Szeged

ZÁGONI-BOGSCH GERGELY (zagoni-bogsch.gergely@parlament.hu) – történész-könyvtáros, Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Országgyűlési Könyvtár, Budapest

ZÁVODSZKY GÉZA (zavoge@t-online.hu) – történész, Budapest

A fordításokat RAKOVSKY ANDRÁS készítette.

Contents

Essays

GYULA KEDVES

- Talent and experience– The cooperation between Artúr Görei and Lajos Aulich in 1848/1849 5

JÓZSEF HAJAGOS

- “I can’t lose my trust in him...” – the relationship between generals Artúr Görgei and Count Karl Leiningen-Westerburg during the Hungarian War of Independence of 1848-49 23

KRISZTIÁN KEMÉNY

- “Protest” against the main commander? Artúr Görgei, Lajos Asbóth, and the declaration of the II Corp officers (22 June 1849) 37

RÓBERT HERMANN

- The general’s spouse –Artúr Görgei’s wife, Adèle Aubouin 69

GÉZA ZÁVODSZKY

- Sándor Pethő’s encounter with Artúr Görgei 102

GYÖRGY CSORBA

- From traitor to national hero: The perception of Artúr Görgei at the national assemblies, 1861–1990 123

Workshop

PÉTER ZAKAR

- The curious marriage of Count Károly Vécsey 140

Retrospective

- The general – from unusual points of view. Four memoires about Artúr Görgei (redacted, introductory essay and notes written by *Róbert Hermann*) 148

Theory and method

BÉLA TOMKA

- Violence in history: meanings and long term trends 170

Outlook

- “...a new approach has reached the science of history as well, which examines sources from the perspective of semantics as well.” (Interview with András Gergely. Interviewer: *István Pelyach*, editor: *Krisztina Rotár*) 186

- Assorted bibliography of András Gergely’s works 194

Reviews

Hungarian and Ottoman skirmishes in 1601

(*Bagi Zoltán Péter: „Én alig voltam erős és rettenetesb harczon és viadalon, mint ez vala.” A keresztény és az oszmán főszereg harca 1601-ben. Iszkaszentgyörgyi Községi Önkormányzat, Iszkaszentgyörgy, 2016.*)

- ZSOLT BARÁTH 197

The “majority of the minority”, or nation states on the ruins of empires (<i>Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés: Birodalmak és nemzet- államok a közép-európai régióban [1848–1938]. Szerkesztette Szarka László. Országgház Könyvkiadó, Budapest, 2017.</i>)	
ZSOLT BÁLINT	200
About a forgotten success – from a professional perspective (<i>Dénes Tamás – Szegedi Péter: Az 1938-as magyar VB-ezüst, és ami mögötte van. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2018.</i>)	
JÓZSEF N. PÁL	204
The history of Hungarian-Arabian relations (<i>J. Nagy László: Magyarország és az arab világ 1947–1989. JATEPress, Szeged, 2017.</i>)	
ÁDÁM BALOGH	208
The last Belgian taboo (<i>Bruno Cheyns: Léon Degrelle. De Führer uit Bouillon, Antwerpen, Vrijdag, 2017.</i>)	
GERGELY ZÁGONI-BOGSCH	213
The unarmed army (<i>Győri Szabó Róbert: FC Katalónia. A Barça és a katalán függetlenség. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2016.</i>)	
JÓZSEF PÁL JR.	217
<i>Authors</i>	221

KAPITALIZMUS: EGY FOGALOM SZÍNEVÁLTOZÁSAI

Eric Hilt:

Gazdaságtörténet, történelmi elemzés és az „új kapitalizmustörténet”

Takó Ferenc:

Egyszer volt? Hol nem volt? Marx és Weber a kapitalizmusról

Madarász Aladár:

Két lexikonszócikk a kapitalizmusról. Sombart zsidó pénzkölcsönzői és Schumpeter teremtő rombolása

Pogány Ágnes:

A megneemesített kapitalizmustól a nemzetiszocializmusig. Imrédy Béla gazdasági és politikai nézetei

Laki Mihály:

Kornai János a kapitalizmusról, 1953–1989

Halmos Károly:

Prófétálások: kettős beszéd Szekfű Gyula *Három nemzedékében*

Mravik Patrik Tamás:

„4-5 közte 16 gyerek.” A fővárosi munkásháztartások társadalomtörténeti vizsgálatának lehetőségei és problémái a kvantitatív és narratív források tükrében

Perényi Roland:

Justizmord vagy megalapozott ítélet? A katonai bíróság és a nyilvánosság viszonya az 1909-es Hofrichter-ügy kapcsán

Csiszár Gábor:

A Redl-ügy megjelenése a korszak sajtójában

A KORALL szerkesztőségének elérhetőségei

www.korall.org

terjesztes@korall.org és korall@korall.org

1113 Budapest, Valkói u. 9.

Előfizetési szándékát kérjük, jelezze a szerkesztőségnek, és valamennyi idejű munkát postázzuk Önnek. Az éves előfizetés ára 4500, egy szám ára 1250 Ft.

Soron következő 2018. évi tematikus számaink

73. Fotó és társadalom

Következő számunk tartalmából

Habsburg–magyar–oszmán béketárgyalások és békekötések

TEISZLER ÉVA

Török várak – magyar várak. Status quo a hadszíntéren és a Jagelló-kori török–magyar békeszerződésekben

SIMON ÉVA

A szülejmáni béke. A magyarországi oszmán adóösszeírások és a magyar–oszmán békekötések összefüggései

BRANDL GERGELY–GÖNCÖL CSABA–JUHÁSZ KRISZTINA–MARTON GELLÉRT–SZABADOS JÁNOS

Az 1627. évi szőnyi béke a bécsi udvar szemszögéből

PAPP SÁNDOR

Az 1649–1651. évi Habsburg–oszmán békekötés folyamata és dokumentumai

F. MOLNÁR MÓNICA

Karlócától Pozsarevácig: a Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom kapcsolata olasz szemmel

TÓTH FERENC

A francia külpolitika és Magyarország a pozsareváci béke idején

CZIGÁNY ISTVÁN

Egy hadtörténeti paradoxon – Nyitott határ vagy Európa legerősebb oszmánellenes védelmi rendszer

SZÉKELY MELINDA

Polgárháború 387/388-ban. Magnus Maximus és Theodosius küzdelme a hatalomért

Bemutatjuk Feridun Mustafa Emecen török történészt

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

*

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén.

A folyóirat előfizetési díja egy évre 4000 Ft.

A lap ára egy szám megrendelése esetén 1000 Ft + postaköltség,
könyvesboltban 1100 Ft.

A folyóirat elektronikus előfizetési díja egy évre 3500 Ft

*

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: ELTE BTK könyvtár, VIII. ker., Múzeum krt. 6–8.;

Írók Boltja, Parnasszus Kft., VI. ker., Andrássy út 45.;

Könyvtárellátó Kht., XIII. ker., Váci út 19.;

Penna Bölcsész Könyvesbolt, V. ker. Magyar u. 40.

Szeged: Egyetemi könyvtár, Petőfi S. sgt.;

Könyv- és Jegyzetbolt, Vitéz u.

Miskolc: Bibliofil Kft., Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33.;

Fókusz Könyvesbolt, Pátria üzletház.

Pécs: PTE Iskolaszövetkezet Könyvesbolt, Ifjúság út 6.;

PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár, Rókus u. 2.

*

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület

6701 Szeged, Pf. 1179.

e-mail: aetas@mail.u-szeged.hu

<http://www.aetas.hu>

Felelős kiadó: Deák Ágnes

Olvasószerkesztő: Horváthné Szélpál Mária

Szerkesztőségi titkár: Wirth Letícia

Telefon: (20) 593-04-56

A borítót tervezte: Annus Gábor

Nyomdai munkálatok: E-press Nyomdaipari Kft., Szeged

ISSN 0237-7934